The Academy of Management and Administration in Opole

MODERN TECHNOLOGIES OF SOCIETY DEVELOPMENT

Collective Scientific Monograph

Edited by Marian Duczmal

Tetyana Nestorenko

Opole 2019

The Academy of Management and Administration in Opole

MODERN TECHNOLOGIES OF SOCIETY DEVELOPMENT

Collective Scientific Monograph

Edited by Marian Duczmal

Tetyana Nestorenko

Opole 2019

ISBN 978 – 83 – 946765 – 6 – 8

Modern Technologies of Society Development. *Collective Scientific Monograph*. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018; ISBN 978-83-946765-6-8; pp. 410, illus., tabs., bibls.

Editorial Office:
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Reviewers
dr hab. Bożena Gajdzik (Poland)
dr Yuliia Bilotserkivska (Ukraine)
dr Tetyana Zubro (Slovakia)

Editorial Board
Marian Duczmal (Poland), Wojciech Duczmal (Poland),
Tamara Makarenko (Ukraine), Oleksandr Nestorenko (Ukraine),
Tetyana Nestorenko (Ukraine), Iryna Ostopolets (Ukraine),
Tadeusz Pokusa (Poland), Jadwiga Ratajczak (Poland),
Sławomir Śliwa (Poland)

Publishing House:
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01

Authors are responsible for content of the materials.

ISBN 978 – 83 – 946765 – 6 – 8

© Authors of articles, 2019
© Publishing House WSZiA, 2019

TABLE OF CONTENTS

Preface

1. Labor market in the social quality – inspirational suggestions 8
2. Organization of training of police personnel in Georgia 22
3. Innovation development and successful aging 30
4. The priorities of the organ leading the non-public educational institution different from JST according to law 44
5. Modern educational technologies in the training of future HR managers 50
6. Conceptual principles of motivation of personnel of catering 63
7. Educational support for development agrarian sector in market environment 74
8. Social prevention of teenage bullying 82
9. Preparation of specialists for the field of tourism in the conditions of Euro-integration innovations 96
10. The formation of health-preserving competence as a task of the professional training of social pedagogues and workers in higher educational institutions Ukraine 108
11. Verification of the research when comparing in pairs 119
12. Features of branding of higher education institution in educational services market 130
13. Postoperative complications of traumatic injuries of the spleen, depending on the injury nature and surgical interventions 143
14. Formation and practical success of the united national territorial communities in Ukraine 152

15. Criteria for improving the efficiency of the service sector in the organization of event-tourism activities in the region (on the example of hotel and restaurant business) 161
16. Influence of modern technologies for development of internet-economy in the conditions of information society and globalization 4.0 174
17. Research of behavior of consumers of medical services in Odesa region 185
18. Features of social support for combatants and their families in foreign countries and Ukraine 198
19. Pupils of boarding schools and their readiness for family life: implementation of training exercises 212
20. Housing policy reforming in the context of region socio-economic security providing 227
21. Principles of preventive work of teachers with families who were in difficult living conditions 238
22. Economic education as a factor of social protection: retrospective view 247
23. The principle of the polysystem goals in implementing the model of education of the national elite 258
24. Principles of planning street and road environment to the needs of persons with disabilities 272
25. The necessity of mobile phone in social life and risk for health (review of literature). 285
26. Reform of the education system in the context of economic development and public administration 296
27. Problems, trends and prospects of the ecologically oriented development of alternative energy 308
28. The results of a study assessing the educational environment by students of the Medical Faculty of the International Kazakh-Turkish University 319

29. Modern innovative-entrepreneurial higher education institutions: challenges and tendencies 330
30. Modern pedagogical technologies as psychological and pedagogical problem 346
31. Effective methods of reconstruction of urban areas on the example of the largest cities 356
32. Learning styles among students of the Medical Faculty of the International Kazakh-Turkish University 371
33. Socially responsible business: environmental aspect 380

Annotation 392

About the Authors 406

PREFACE

Nowadays, the process of economic and social change is considered as sustainable development, whereby natural resource exploitation, orientation of scientific and technological development, investment, personality development and institutional change are harmonized with each other and build current and future capacity for satisfying human needs and aspirations. The necessity of sustainable development is the objective reality of our modern era.

The transition to sustainable development is a complex, long-term and multifactorial process of equilibrium interaction between society and the environment, harmonization of their relationships. This process covers the full set of internal problems of the long-term development of countries, including investment and structural policy, the issues of changing consumption patterns, the protection, the management and the use of natural resources, economic and environmental security, social, science and technology, and regional policies, as well as foreign policy issues.

In the current context, finding an alternative path for social developing, the problem of consciousness in all its multi aspect society adaptation to the new realities is considered as one of the most important issues today. The concept of sustainable development stands out among the number of possible alternative social development areas, which is considered as almost the only real perspective opportunity for sustainable development of humanity under modern challenges and crisis by many scientists.

The monograph presents the result of the research studies, related to sustainable development, focus areas of the innovative changes in society, economy, and the application of information technology for scientific and technological development.

Current social humanitarian problems and technologies of development of the information society, people's interests in the management of innovation economy, the influence of modern technologies on the Internet Economy development in the

information society and globalization, the labour market problems as a benchmark for social transformations within a given society are highlighted.

The design principles of habitat and territorial communities' development, effective techniques for the restructuring of urban areas are considered. Innovative approaches are disclosed to discuss issues relating to the study of consumer behavior of different population groups in the health care services market, the necessity of mobile phones utilization in social life and health risks, environmental aspects, trends and prospects for the development of society. Basic directions of international cooperation in the sphere of increasing the efficiency of service-sector and conceptual principles of staff motivation are reviewed and suggested.

The importance of social-philosophical investigation of the education as a factor in the sustainable development of society is shown. Modern educational technologies in training process and models of national elite education are analyzed and suggested; specificities of reforming the educational system in economic development and public administration are highlighted. Modern educational technologies are considered as a psychological and educational problem. The study of the issue of health-preserving competence as a task of the professional training are presented. Special attention is given to specificities of branding of higher educational institutions in educational services market. Both the results of the research on educational environment assessment by students and their learning styles at the faculty of medicine at International Kazakh-Turkish University are presented. The issue concerning identifying the characteristics of social support for combatants and their families in foreign countries and in Ukraine, principles of teachers' preventive work with families at risk are discovered.

The views and scientific results of writing staff outlined in a monograph, aim at improving the theoretically-methodological and methodological teaching basic principles of innovative ensuring the sustainable development of society, enterprise, region. The authors of monograph are Ukrainian, foreign scientists and experts.

Marian Duczmal

Tetyana Nestorenko

1. Labor market in the social quality – inspirational suggestions

Introduction. In Slovakia research works are not oriented to the social quality, although in 2000 year the European Commission approved as an economic strategy. Little is talking about it in the scientific community and also is little-discussed from the theoretical, methodological or empirical point of view. Abroad, particularly in the Netherlands, but its ideas resonate, not only within the International Foundation on Social Quality, but also among university teachers but mainly by researchers. Finally, it is also mentioned that the social quality has become a strategy well as some Asian countries and particularly for China.

What makes her attractive and yet also problematic that in Slovakia is circumvented, and better professionals are oriented to the solving problems fragmentary? What are its strengths and weaknesses and what does have sense in current time of the existing acts of terrorism and immigration talk and concentrate a considerable energy to the promotion and development? For its defense, it must be first mentioned that it represents a vision of a new society whose grounding already exist in Europe and were developed for centuries. The Nordic States became the architectural structure for a new quality of society so attractive today for immigrants. We can only mention, that adoption of its ideas into the European strategy is result of effort of W. Beck, L. Van der Maesen and A. Walker, who also developed the basic theoretical framework. Later they grouped a number of researchers from the European countries and jointly developed its methodological framework. Later the governments from other countries expressed interest about its implementation that they have supported its development yet.

According to our opinion, there does not exist more beautiful vision of society as the social quality represents. Only we need develop its theoretical, methodological and empirical framework and also elaborate progressively with possibility its implementation with as little financial losses. Its conception deeply addressed us internally, and therefore we selected this type of contribution, in which we have set the goal to develop a theory, or alternatively to give the inspirational ideas for

investigation of the relationship between two conditional factors of the social quality, namely the social inclusion and the social empowerment. By other words, we try to specify the requirements for human resources in a new form of society with connection of the concrete and specific requirements of the labor market.

Theoretical Framework. The social quality is now considered by professionals as a humanistic vision of a new and fairer society that can be achieved assuming fulfillment of the concrete criteria. Its authors defined it as "the extent to which people are able to participate in the social and economic life under conditions which enhance their wellbeing, capacity and individual potential (Beck, van der Maesen & Walker, 2001, p. 6)." Based on this identification, we can state, that it represents a broad continuum of phenomenon on which we can access (according to the authors) from aspects of the three factors: the conditional factors, which are representing the objective variables, the constitutional factors, presenting the reflection of people on the existing situation and the normative factors, judging the correctness-incorrectness of its formation.

The theoretical framework of our contribution will be formed under the following procedures:

1. we identify the different stages of the societal development, on top of which is the social quality,

2. we specify the concrete changes in the professional competencies of people, who will implementate the transformation,

3. on basis of findings we shall deduce at the educational and labor standards needed for the new labor market functioning in the social quality.

Preconditions of the Societal Development. There are different views on the form and methods of implementation of the challenging socio-economic changes leading to the social quality. Some experts believe that it could create a kind of "general guide" that would serve as a policy design for all countries aspiring to the social quality. Others have opinion that every country requires a specific approach respecting not only the theoretical and methodological framework of this vision, but

also the specific socio-economic conditions in which citizens of the countries are living.

Similarly, it is with concrete measures for implementation of the social quality. Some recommend to start with that process until in stabilized society. They justified their conviction by the fact that the implementation of each step brings another wave of destabilization. Another approach emphasizes that it is just implementation of the social quality, which evokes stabilizing symptoms.

Personally, we incline to the second view. For justifying of our opinion we state that management of change brings in general the disintegrating tendencies, whether it is carried out in a stabilized or destabilized form of society. But the priority is the properly designed the implementation process in which the destabilizing elements of phasing out in a short period, and vice versa, the process of change evokes the positive synergies effects.

We consider to emphasize the need of implemented change in the ascending order, as you can see in Fig. 1. The society, which does not have adequately implemented the learning society, will be necessary to complete this process. This type of society represents the first level of transformation and there exist the most decisive moment and "software" for implementation of the knowledge-based and creative society. Without the learning processes that become part of the formal and informal socialization is not possible to implement any of the higher forms of societies. The creative society represents still higher level of the social form as a knowledge society with domination of creativity, which is impossible to insure without the learning structures and dissemination of knowledge.

After them is only a step to the social quality that all of these types of societies covers and is located on top of the societal values. It is based on the strengths of the learning society, the knowledge society and the creative society. Its nature creates a strong synergetic effects needed for integrated and stable society, reflected in area of the conditional factors (socio-economic security, social cohesion, social inclusion and social empowerment) and within the constitutional factors (personal security, social recognition, social responsiveness, personal capacity) as well as in the normative

factors (social justice, solidarity, democratic citizenship, human dignity (Herrmann, 2009, p. 164).

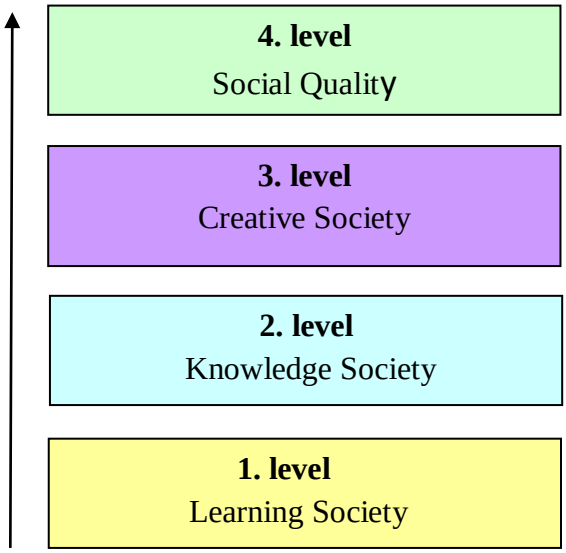

Fig. 1. Levels of Societal Development

Source: Own processing.

By presenting of this approach of evolution directed to the social quality, we do not deny the possibility of a targeted implementation in the underdeveloped forms of mentioned societies, although all of these types represent relatively stable societal systems. According to our opinion, it is possible to begin process of transformation also in assumption of sufficiently undeveloped types, but only with considerable financial losses, chaos, the quantity of the corrective measures and negative aspects that demonstrate the unpreparedness of people to actualize so such significant change. It is only at political decision, with which the financial costs and with which the socio-economic consequences the social quality will be implemented. For verifying of effectiveness of some measures, we suggest to create a mechanism of evaluation and assessment the acceptability and unacceptability of each step and to consider the development of macroeconomic indicators.

Social Empowerment and Human Capital. In our view, the greatest weight of all the conditional factors of the social quality has the social empowerment, which represents a set of people abilities, their qualification, attitudes, ideas, wishes, but also the needs, which motivate them to activities and fulfillment. In other words, represents the potential of people in economics called the human capital.

In a society characterized by the social quality, the workforce will have qualitatively different form. Its capacity will be based not only on professionalism but also on the ability to develop the social capital, to implement in working space the learning structures and to use them for benefits of organization. Important will be also the competence of knowledge sharing, dissemination, as well as an unusual manifestation of creativity in solving work problems with using of intuition and imagination. The road to the social quality is "paved" by innovations, is with them very closely linked and without them unattainable.

The human capital in the original perception, represents mainly a set of the professional competencies, abilities arising from the qualification (Antalová & Chinoracká, 2014, p. 6-22). However, if we will link the social empowerment to the different levels of development of society, we come to the conclusion that the category on which the conditional factor of the social quality is built, by its content, does not meet in the present conditions.

Therefore, we propose the following solution:

1. To perceive the human capital as a category on a higher abstract level, which is consisting from the following dimensions: the professional capital, the learning capital, the knowledge capital, the creative capital and the social capital.

2. The professional capital is creating by the professional competencies of worker, which represents specifications of the workforce.

3. The learning capital represents contribution of the learning society in which are creating the learning structures and enhancing the learning process.

4. The knowledge capital forms know-how and disseminates it into environment.

5. The creative capital manifests creatively and innovative.

6. The social capital refers to the development and using of the relationship networks, contacts and links.

The social empowerment, itself, introduces not only the new characteristics or features of the human capital, but above all its changed behavior, which should lead to the personal fulfillment, but also to the achieving of objectives of the immediate or

wider community in which people live. It should manifests by cultivating and developing its potential through relationships that P. Herrmann in article “Empowerment: The Core of Social Quality” developed and specified (2005, pp. 227-238). The nature of behavior in the new form of society he has defined into four forms of activation of the human capital:

1. *Personal influence*, which underlines knowing of the own abilities and the extent of their using.

2. *Individual influence* is manifesting by application of the own abilities in a concrete situation.

3. *Social influence* related to the immediate social environment in which the person operates, and also forms it.

4. *Societal influence* is manifesting by ability to operate in a wider social environment.

We perceive the social empowerment as targeting behavior of people, manifesting by their professional competencies as well as learning, knowledge, creative and social abilities that they enable them need saturation on a personal, individual, social and societal level.

Presented approach allows us to connect two central categories on which the social empowerment is based and which are the human capital and its specific behavior in every different stages of the societal evolution.

Social Inclusion and Labor Market. The social inclusion is another from the conditional factors of the social quality. According to A. Walker and A. Wigfield is "the degree to which people have access to the different social relations that constitute everyday life" (2004, p. 12).

Its identification evokes in us specific life manifestations. People can be inclusive or exclusive in various widths and intensity. For example, groups of migrants who show a large degree of inclusiveness in relation to their own communities, do not have it in relation to society. Or women with high level of inclusion in family or in community, are not doing some working activities, namely in relation to society they are exclusive.

The social inclusion in the concept of the social quality has a special position, which is consisting in fact, which is directly linked to the social empowerment and with which is also forming the labor market as a main indicator of its manifestation.

Changes in the Labor Market towards the Social Quality. The labor market, which is now in Slovakia, should be qualitatively change, and by the statement we do not mean the structure of employment, which should come out from policy and the strategic objectives of every country. We have under it in mind the changed demands at the labor force as a result of achieving the various degrees of the social progress leading to the learning society to the knowledge society, later to the creative society and to the social quality.

The labor force in the social quality will have abilities typical for each of stage of the societal evolution. It will be able to use the learning competencies, at the same time to create and disseminate the new knowledge while all to use a large dose of creativity. Besides these abilities will be able to work with people and develop their potential, which is typical for the social competencies. Thus the labor force will meet the demands for all dimensions of the human capital, in which we assume that:

1. There exists a significant difference between the present worker and worker in the learning society, the knowledge society, the creative society as well as worker in the social quality. This difference is related to the social competencies, consists in ability to learn and learning to share with others, in knowledge in the field of computer technology, in creation and work with databases, in using new technologies and in a high dose of creativity, which should be use these types of workers in problem solving;

2. The differences between the learning worker, the knowledge worker, the creative worker and worker of the social quality can be seen in the width and depth of capabilities focused on the process of creation and dissemination of knowledge, and also in application of creativity and using innovation. Said differences can be seen in the following facts:

- The learning, knowledge as well as the creative worker is characterized by a combination of the professional and other capital, typical for that type of society.

- The learning worker uses his competencies with goal of creation of the learning structures, gives new knowledge and disseminates them to others in working space, which supports the learning process.

- The knowledge worker has abilities of the learning worker, but has additionally the knowledge competencies that core lies in their creation, using and dissemination.

- The creative worker has the competencies of the learning and knowledge worker; has extraordinary competencies aimed at creativity and production of innovation and implementation them into the working process.

3. The worker in a society characterized by the social quality will need social abilities in addition to their typical for all three types of societies, thus the learning worker, the knowledge worker and the creative worker that he will use in order to increase the personal, community or societal quality of life. In other words, he will know how to improve their narrower or broader working and living environment through innovations. Just innovation, specifically the social innovation, will be important instrument not only towards the social quality, as well as its further development.

Methodological Framework. Competency Model of Worker in the Social Quality. For the purpose to set the basic framework of changes in the labour market in the new society, we have tried to create a competency model of worker in the social quality. It was drawn up on basis of dimensions of the human capital, which we mentioned above, and for which we consider: the learning dimension, the knowledge dimension, the creative dimension and the social dimension. We just miss out the professional dimension, which assumes the specific abilities, obtained exclusively by the professional education.

This model, together with A. Chinoracká (Antalová, Chinoracká) we divided into four partial sub-models representing various forms of activities, which we called according to P. Herrmann (2005, p. 6): the personal competence, the individual competence, the social competence and the societal competence. They differ from each other by the scope of its influence:

- Sub-model of the personal competence results from the personal abilities of individual to change himself in order to achieve the personal goals.

- Sub-model of the individual competence lies in focusing on the external environment and to adapt it according to his expectations.

- Sub-model of the social competence is the ability to change the immediate environment in which an individual is moving on the basis settled objectives.

- Sub-model of the societal competence represents ability, through which we can actively participate in the wider social environment in order to achieve the strategies and visions.

Within them we thank about every dimension of the human capital, whose importance we assessed on the basis of index values. We came out from the following theses:

1. The personal competence, the individual competence, the social competence and the societal competence are reflected in the same measure of significance.

2. From the point of view of the internal structure of the sub-models, we assumed that the highest weight will have the learning competencies and the social competencies, which are not only interconnected, but also create a great synergy.

Empiric Framework. Universal competency model we verified through research, with participation of 30 experts, representatives of the training firms and coaches as well as academics from the University of Economics in Bratislava, Faculty of the National Economy as well as the Faculty of Commerce. All of them deal, albeit indirectly, with the learning society, the knowledge society and the creative society and also knew the problems of identifying the specifics of their workforce[1].

Our aim was to obtain information not only about the importance of the individual sub-models such as the personal competence, the individual competence, the social competence and the societal competence, but also the importance of every dimension of the human capital within them.

[1] Name list of Experts: E. Rievajová, S. Šipikalová, M. Nováková, M. Antalová, A. Chinoracká, R. Klimko, T. Kolláriková, J. Kováčová, E. A. Vondrová, A. Přívara, P. Sika, P. Strhár, M. Novák, J. Vidová, J. Tkáčiková, M. Chinoracký, M. Lovecký, J. Líška, R. Rybár, P. Rolný, P. Turčan, G. Szüdi, J. Spúra, V. Šuterová, P. Plesník, A. Veszprémi-Sirotková, M. Tkáč, B. Skaličanová, M. Husáková, Ľ. Velichová.

Results of our research demonstrate not only the need to re-define the existing educational and labor standards, but also specify the requirements for the new labor market, in specific form for every stage of the societal development. These results also revealed a different reality than we assumed a priori, in both of described theses.

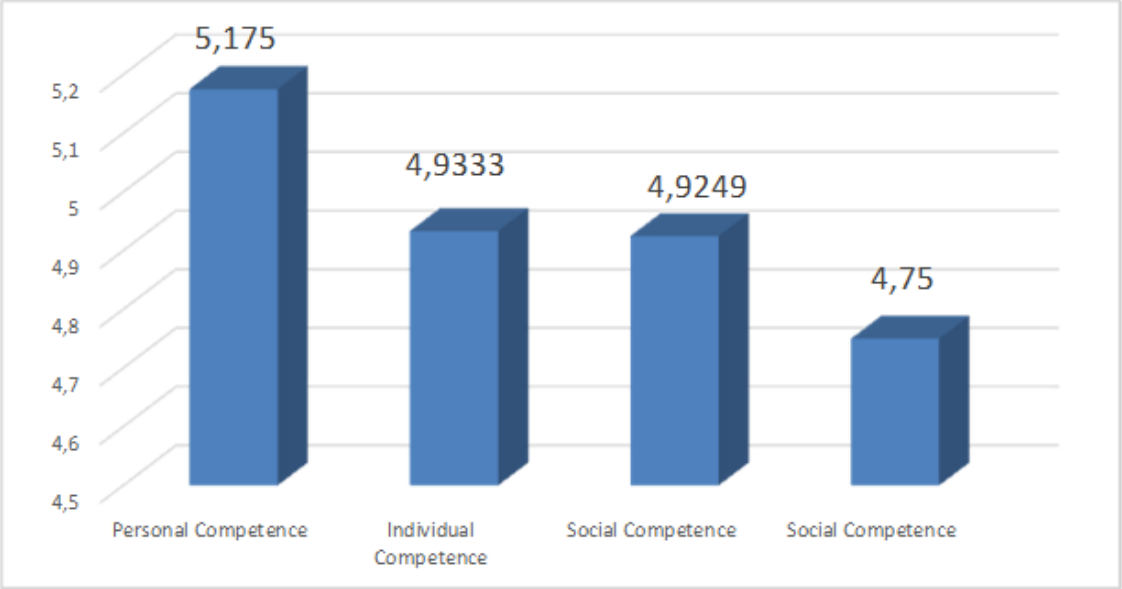

Fig. 2. Preferences of Sub-models

Source: Own processing.

Experts attributed different weight to each sub-models of competence. They considered, that the most important is *the personal competence*, which emphasizes on self-development, efforts constantly work at development, to evolve knowledge and skills (0.9667) as well as self-analysis, based on knowledge of own personal values, needs and interests (0.8583) and self-management, establishing on the purposeful guiding of the own behavior (0.85).

The individual and social competences were evaluated by the same value importance. In *the individual competence* they emphasized mainly openness perceived as the capacity to accept new, innovative ideas, not condemn the opinions of others and constructive approach to new information (0.9). They also attributed importance to the ability to articulate ideas and present them (0.8833) as well as giving and receiving feedback (0.8333).

In addition to mapping the importance of every sub-model that represented from view of research the partial indicators, we focused also on exploring the importance

of different kinds of abilities presenting the learning, knowledge, creativity and social dimension of the human capital. These capabilities were a part of the individual, personal, social and societal competence, which characterized the radius of individual, how is able to affect and influence at the external environment. We came out while from the existing knowledge of every dimension of the human capital.

An interesting finding was that within the personal competence, the experts gave accent on the knowledge and social abilities, in individual on the social and learning capabilities, in social competence emphasized the knowledge aptitude and in the societal competence had taken an important place of the creative and learning capabilities.

By learning human becomes more with himself, enlarges his horizons and increases the feeling of self-confidence to act more independently. He learns how to work and by work he further learns how to better his work. Experts assigned to the learning competencies average index value of 0.8229. They did not consider them to be as important as the creative competencies and the knowledge competencies. In them, there was given accent on positive management, feedback and self-management. To our surprise, the coaching was not a priority and in comparison with other competencies was in the background.

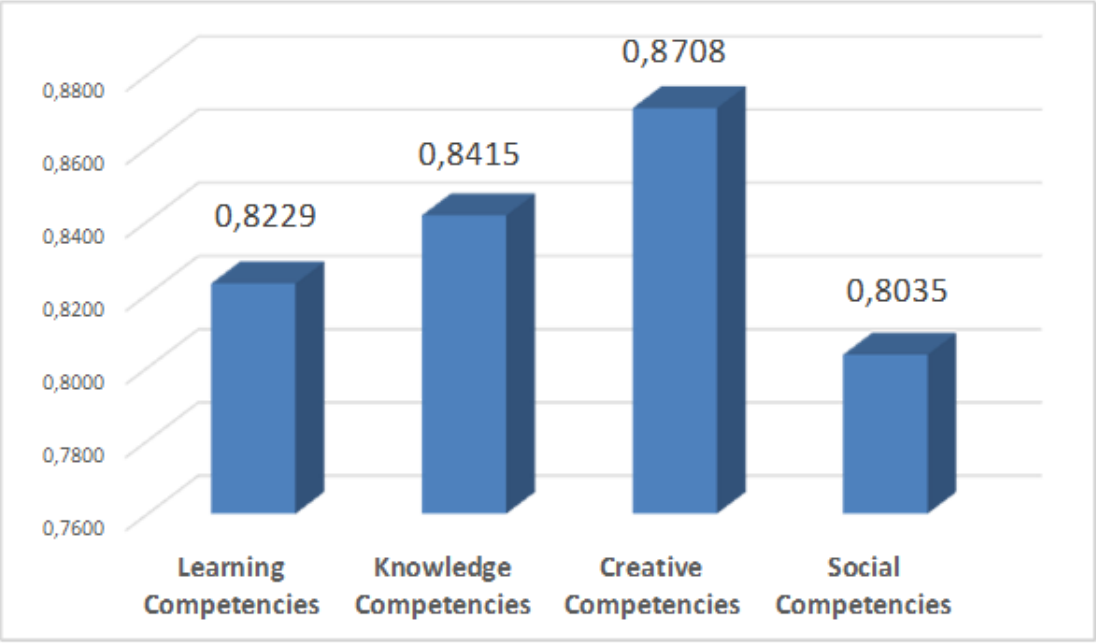

Fig. 3. Importance of Partial Competencies

Source: Own processing.

As reported L. Mládková (2008, p. 134) the knowledge workers create now about half to two-thirds of workers in developed economies. They represent highly skilled workers, who do not own only their knowledge, but thanks them, they can affect at the progress of whole organization or society. According to assessment of experts the knowledge competencies are on second place of importance order (average index value 0.8415). Within them was emphasized the importance of self-development, prediction and evaluation of performance.

M. Zelina characterized by the special way the creative personality, which he identified in the four horizons, supporting our idea of personal, individual, social, and societal competency. The first horizon, according to him, is a source of the creative activity of personality, which is distinctive by intrinsic motivation and considers himself as the producer of his behavior. The second style is manifested by regulatory of actions oriented at the creative problem solving. The third horizon is the time, the person is focused on the future, has high aspirations and fourth axiological horizon – is forming behavior in the frame of the human and social progress. Typology of M. Zelina, by its content, also confirms our assumption about implementation of different levels of societal development (Zelinová & Zelina, 1997, p. 78). In our analysis, we were surprised by evaluating of the significance of the creative competencies. The experts concurred, that they have the highest importance (average index value 0.8708). Within them, they emphasized on the presentation of new ideas, creativity and inventive problem solving.

To understand the nature of the social competency means to understand the needs of finding of the life sense, life events, social relationships, inner balance of individual and way of meeting the needs and desires (Bar-On, 2010, pp. 54-62). With the abilities representing the learning capital, the knowledge capital as well as the creative capital, they are "visible tip of the iceberg" manifesting itself in the daily life of person who is living in the social quality. In our research, experts did not underline the social competencies. From all four types they were situated in last place with an average index value of 0.8035. Within them the formulation of ideas, self-analysis, self-confidence, ethics and language skills were dominated.

Results of our research are proclaiming the contrary, as we expected. Evaluators put the accent on the creative competencies and the knowledge competencies. Our thesis that there is a mutual conditioning and interdependence between the learning competencies and the social competencies, was not confirmed.

Conclusions. To formulate requirements for the future labor market in the social quality is a very contentious issue, particularly for a country about which we cannot claim, that finished the building of the learning society, the knowledge society and the creative society.

There exist different opinions about procedures by which we can achieve top of the social progress within each of them. Some experts emphasize the succession of whole process up to stage of the social quality. However, we believe, that it can be implemented in all stages of social progress at the same time. As a reason we state, that the learning society, the knowledge society, as well as the creative society, they are not only follow each other, but are also interrelated, which is reflected in identifying of the basic characteristics of the labor force in each of them.

Labor market, as an important component of the social inclusion, is necessary to form in intentions of all mentioned societal qualities. To achieve this, we have prepared people for new knowledge and skills, which they will need in shaping a new social reality. It is not necessary to underline, this fact evokes pressure on the educational standards.

Our research oriented at identifying the competency model of worker in the social quality from aspect of its sub-models (personal, individual, social, and societal competency), linked to the learning, knowledge, creative and social abilities, it can be considered as an experiment. But thanks to it, we identified the basic frameworks of forming of the labor market in the future.

We recommend to extend the investigation of every model of competency and identify more precise and broader knowledge, skills and attitudes in every dimension of the human capital. The completion would be sufficient for changing standards in Slovakia and could be unique for the specific conditions of our country with

respecting the social quality as a vision. We consider this way as more effective than adapting the existing educational and labor standards to the international norms.

Acknowledgment

Writing this paper was supported by the project VEGA 1/0770/17, Availability of Housing in Slovakia.

References:

1. *Amsterdam Declaration on Social Quality.* 1997. Amsterdam, June 10.
2. Antalová, M. – Chinoracká, A. 2014. Ľudský kapitál a znalostná spoločnosť. *Znalosti pro tržní praxi 2014. Média a komunikace v 21. století.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, pp. 6-22.
3. Bar-On, R. 2010. Emotional intelligence: An integral part of positive psychology. *South African Journal of Psychology, 40(1)*, 54-62.
4. Beck, W. A. − van der Maesen, L. J. G. − Walker, A. S. 2001. *Social Quality: A Vision for Europe. Studies in Employment and Social Policy.* Hague/London/Boston: Kluwer Law International, p. 6. ISBN 90 411 1523 4.
5. Becker, G. S. 1994. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education.* Chicago, University of Chicago Press. ISBN 978-0-226-04120-9.
6. Herrmann, P. 2005. Empowerment: The Core of Social Quality. *European Journal of Social Quality* 5, (1-2), 227-238.
7. Herrmann, P. 2009. *Social Quaity – Looking for a Global Social Policy*. *NTU Social Work Review.* No. 19/2009. p. 164.
8. Mládková, L. 2009. *Management znalostních pracovníků.* Praha: C. H. Beck, 2008, p. 134. ISBN 978-80-7400-013-3.
9. *Social Quality. The Final Report.* http://www.socialquality.org/site/ima/FinalReportENIQ.pdf.
10. Van der Maesen, L. J. G. – Walker, A. 2012. *Social Quality. From Theory to Indicators.* London: Palgrave, Macmillan. ISBN 978-0-230-27852-3.
11. Walker, A. – Wigfield, A. 2004. *European Network on Indicators of Social Qualaity*. Sheffield: University of Sheffield, p. 12.
12. Zelinová, M. – Zelina M. 1997. *Tvorivý učiteľ. Osobnosť a práca tvorivého učiteľa v systéme tvorivo-humanistickej výchovy.* Bratislava: Metodické centrum mesta Bratislavy, p. 78. ISBN 80-7164-192-8.

2. Organization of training of police personnel in Georgia

Relevance of research topic. The election of Ukraine for the course on European integration has led to intensification of the reformation of various spheres of public life and the beginning of state-building. The events of the Revolution of Goodwill showed the ineffectiveness of the then "militia" and led to the reformation of one of the key organs that implemented law enforcement activities. As a result of the work of domestic civil servants, a new body was established – the National Police of Ukraine, the main concept of which was the transformation from an armed body to a European body that provides services to the population.

In connection with the creation of a new central executive body, the question arose about the purpose and objectives of the National Police, its functions, structural structure and place in the system of law enforcement bodies and bodies operating in the field of internal security [1, p. 4].

In this context, for the effective implementation of the reform of the internal affairs of Ukraine, the leadership of the state was invited by foreign specialists to borrow and implement a successful foreign experience in reforming the bodies of internal affairs. The leadership of the state, based on the organization of activities, selection for service and organization of service in the police, has chosen the experience of Georgia, as evidenced by the invitation to Georgia from Georgian specialists who worked previously in Georgia's law enforcement system.

Analysis of recent research and publications. The beginning of the reform and the creation of a new body for scholars and practitioners began a new phase of scientific research, based on research on the history and formation and development of the National Police of Ukraine, defining the tasks and functions of the National Police of Ukraine, defining preventive measures and coercion measures, defining the essence of administrative activity the newly formed National Police of Ukraine. Specifically, scientists have laid out research on the activities of the police, among them the works: V. B. Averyanova, O. F. Andriyko, O. M. Bandura, V. T. Belousa, Yu. P. Bityak, A. S. Vasiliev, I. P. Golosnichenko, E. V. Dodina, V. V. Zuya,

Yu. V. Ishchenko, R. A. Kalyuzhnyj, O. M. Muzychuka, V. I. Olefira, O. Yu. Salmanova, O. Yu. Sinyavskaya, O. N. Yarmish and others. However, despite current scientific research, there are not enough scholarly works devoted to studying foreign experience of police reform processes and the development of practical recommendations for the National Police of Ukraine on this basis.

Presenting main material. The state of law in the state is achieved thanks to the effective work of law enforcement bodies, where the spirit of civil society dominates the society, and in the state – the rights, freedoms and legitimate interests of the person are recognized as the highest social reality with the state's duty to ensure their proper realization.

Today, the legal status in society remains extremely tense in connection with the operation of the United States Force and the introduction of martial law in the territory of 10 regions of Ukraine. In this complicated domestic political situation, the work of the newly formed National Police of Ukraine faces various internal contradictions and difficulties that require its legislative settlement. In connection with this, it is necessary to apply to the foreign experience of reforming the police and to develop on this basis a practical recommendation for the National Police of Ukraine.

Since the beginning of the reform of the "militia" into the "police" our country came to the aid of foreign partners, in which the reform of the police is considered one of the successful. Georgia was one of such partner countries. We emphasize the important study of the activity of the Georgian police, taking into account the fact that the Georgian reformists in all pros and cons have achieved real results in radical change in the psychology of police officers, the eradication of the spirit of corruption from the police, the real increase in the trust of the community and the population in the police, and in conjunction with the actual technical, personnel and legal re-equipment of the police, received as a result of the actual effectiveness of its activities.

The change in the police records of Georgia, the high public confidence in their police, the desire of young people to go to the police, to overcome corruption among

the police, technical re-equipment of the police and real showed the effectiveness of the police of Georgia, the practical implementation of the experience in modern Ukraine, shows the need for a detailed study of history the creation of the Georgian police and its activities for use in reforming the entire law-enforcement system of Ukraine, and in the first place, the Ministry of Internal Affairs and the National Police of Ukraine. Thus, the study of the activities of the Georgian police in modern Ukraine is of a purely practical importance [1, p. 7].

According to the Law of Georgia "On the Police", the police officer is a public (public) official who is in the service of the Ministry of Internal Affairs, while he is a member of the state subordinate institution - the Department of the Central Criminal Police, the Department of Patrol Police, the Department of Police Security, which enters in the management of the Ministry of the Interior, or the Border Guard Police of Georgia or a legal person of public law, who has been given a special rank and who has taken an oath of office by a policeman [2].

Recruitment and recruitment in the police must comply with the constitutional principles of equality of all citizens. According to Art. 38 of the Constitution of Georgia, all citizens of Georgia are equal in social, economic, cultural and political life, regardless of language, national, ethnic or religious affiliation, any form of discrimination is prohibited. Separate areas of police and police activity, police service, are defined in addition to the Law of Georgia "On the Police", as well as the Law of Georgia "On Public Service", but only to the extent that it is not regulated by other normative and legal acts defining the public service in the police [1, p. 166].

According to Art. 37 of the Georgian Law "On the Police", citizens of Georgia who are 18 years of age who are fluent in the official language of Georgia, on the basis of their personal and business qualifications, the level of education (higher education or incomplete higher education), physical training, health 'I have the ability to perform police functions. In addition, knowledge of the Constitution of Georgia and possession of a driving license certificate are considered necessary when enrolling in the service. When joining the National Police of Georgia, all future

police officers make an oath, the text of which is approved by the Minister of the Interior [3].

The service, both in the Georgian police and in the Ukrainian one, involves certain stages, from entering the service to the police before being released from the police. These issues are regulated by various regulations, first of all, the Law of Georgia "On the Police", as well as the orders of the Minister of Internal Affairs of Georgia. Persons aged 18 to 35 years old who are citizens of Georgia are taken to the police service, they can perform police functions on their personal, business qualities, physical training, medical indicators. Police officers are required to speak the state language. The selection of candidates for service in the police is carried out by the personnel of the Ministry of Internal Affairs of Georgia and the special commission, as indicated by the author earlier [1, p. 182].

According to the Georgian media, most Georgian youth show a desire to work in police units. The work of the police, in the course of reforms, has become not only a prestigious profession in Georgia but also a good start for Georgian youth in the future.

In accordance with the requirements of Art. 38 of the Georgian Law "On the Police", candidates for service in the police must meet certain requirements:

- persons who have been convicted of intentional offenses or prosecuted against them are not taken;
- persons who, by a court decision, have been declared incapacitated or have limited capacity;
- persons who, in accordance with the court decision, are prohibited from pursuing certain types of activities;
- persons who, due to health and medical findings, can not work in the police;
- persons suffering from alcoholism, drug addiction, substance abuse, mental illness;
- persons connected with family relations with the heads of the unit;
- persons who are required to obtain the citizenship of another state.

After passing the competitive selection and forwarding a candidate for further training at the Police Academy, the candidate for service in the police is enlisted in the state of a certain police department with the assignment of a special rank in accordance with Art. 44 of the Law "On the Police", as well as other normative legal acts. Each post in the police corresponds to a certain rank. A police officer is assigned a title if he holds a post for which a rank or a higher rank is assigned than the one to be assigned. The assignment of a police rank is carried out sequentially, the assignment of a rank with a sequence omission is not allowed. Younger special titles are assigned without the term of service in the rank. For all other titles, a term of service in the rank is established. The Ministry of the Interior does not establish a service lifetime for assigning senior titles. Higher ranks in the police and the Ministry of Internal Affairs of Georgia are assigned by the President of Georgia on the recommendation of the Minister of Internal Affairs of Georgia. The Georgian legislation stipulates a pre-appointment of the title for special merits or on the basis of the certification of the Minister or an authorized person. Police are provided by the state with uniform clothing, set by the law of Georgia. A person's identity card and special tokens are issued for the identity of the police officer and his credentials.

An important factor in the effective operation of the police and its motivation is the creation of incentives for successful police activities. This is about police wages, social protection of the police officer and the social package provided to the police officer. In order to stimulate the work of the police, the promotion of effective work has been decided on a significant increase in wages. It should be borne in mind that the average wage in Georgia is $ 200, while the salary of the district police inspector is $ 400-500, the patrol policeman at $ 600-1000, the head of the department and the detective – $ 2,000. The wage level does not depend on the number of completed protocols and fines [4].

At the same time, an important addition to a sufficiently high salary is social protection of the police, a social package provided by the state. The provision of compulsory state insurance for the life and health of the police officer is the first place. In case of damage to a policeman in the performance of official functions, the

obligation to compensate for this damage lies with the state and is carried out at the expense of the state budget. Under the order of the Minister of Internal Affairs of Georgia, additional payments, such as lump sums, other social assistance and benefits, are established within the limits of the provision for police maintenance. In order to stimulate the work of a policeman, a ministerial order may be made available for use by the official apartment, house, utility buildings, land plots standing on the balance of the Ministry of Internal Affairs of Georgia.

Medical services are provided not only to the police officer himself, but also to his family members, which uses opportunities, including the health services of the Ministry of Internal Affairs of Georgia. The pension is provided to the police officer in accordance with the legislation of Georgia.

The police officer is a representative of the state power when performing his duties, and therefore he is under the protection of the state, the fulfillment of the lawful requirements of the police is mandatory for all without exception. No one has the right to interfere in the official activities of a police officer except in cases expressly provided for by the legislation of Georgia. The obstruction of the lawful activity of the police officer in performing his official duties, affecting his honor and dignity, opposing him, threats to him, violence against him or encroachment on his life, health or property, shall be liable in accordance with applicable law. Georgia [1, p. 183-184].

The law provides for material assistance in case of damage to the health of a policeman. In the event of a serious injury, benefits are paid in the amount of approximately $ 3,300, an average of $ 1,1870, and a slight damage of $ 935. In the event of the death of a police officer in the performance of his official duties at the expense of the state budget, his family is paid a one-time cash assistance in the amount of about $ 7,000 and $ 234,000 for burial. Within the limits of budgetary allocations the payment of additional financial aid is paid.

Persons who have positive work results for 2 to 5 years have the opportunity to retire from the service, which in any way is not considered as a negative phenomenon. The person retains a part of the pension depending on the number of

years worked, for some time the social package, established for the police, continues to operate for some time, it is given the opportunity to continue or receive good education, including in educational establishments abroad, privileges are established when applying for a new job. A policeman can be put at the disposal of frames for no more than four months on the basis of a personal statement (report), with the reduction of states, during the reorganization, which dragged the reduction of states, during the elimination of the structural unit [1, p. 185].

By providing the police with the social package, creating appropriate incentive conditions for work, on the one hand, the law is rigidly related to violations of discipline and legality, on the other hand. Violation of the norms of the Code of Ethics of the Georgian police entails disciplinary responsibility in accordance with the order of the Minister of the Interior [5]. In the case of disciplinary misconduct, an offense of an administrative or criminal nature, the police officer shall be liable in accordance with the procedure established by law [1, p. 187].

During the service, the police officer must refuse to execute clearly illegitimate orders or orders. The main driving force of a policeman is the professional performance of his duties in accordance with the law. In the case of obtaining a clearly illegitimate order or order, the police officer must report this to the General Inspectorate or the prosecutor. In general, there is a rule for a police officer that, in detecting any violation of the law or signs of corruption in the activities of other police officers, he is obliged to report this to his management. In the event that the police hid the fact of committing a corrupt act, he may himself become the subject of criminal prosecution. A person who has given a clearly illegitimate order or order is liable under the law, including criminal. Strict control over the activities of the police, high wages creates prerequisites for honest police service.

Other types of state control over police activities include parliamentary, presidential, governmental, financial control and prosecutorial supervision in the manner prescribed by Georgian law.

Conclusions. One of the main reasons that prevented the global transformation of law enforcement activities was the lack of political will, the existence of their own

political and economic goals that are incompatible with the interests of Ukrainian society. In this regard, it is important to take into account international experience, including the experience of Georgia in carrying out the reforms of the law enforcement system, and the mistakes of the past. Achievement of positive results is possible due to public appetite for reforms, the desire of the state leadership to make powerful changes in society, active support and pressure on the power of civil society and civil activists, international moral and financial support. It is important not to lose the historic chance to make transformations in the life of the entire Ukrainian society.

On the basis of the foregoing, it can be said that in the difficult circumstances and conducting of joint operations in Ukraine, the positive experience of the activity of the Georgian police deserves further study and implementation of the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine in order to improve the activities and further development of the system of internal affairs bodies of Ukraine.

References:

1. I. B. Filshtein The legal regulation and organizational principles of the creation and operation of the police of Georgia: generalization of experience: diss. ... Candidate lawyer Sciences: 12.00.07. Kyiv, 2016. 220 c.
2. About the police. Law of the Republic of Georgia dated October 4, 2013, No. 1444 URL: //https://matsne.gov.ge/en/document/download/2047533/1/en/pdf. (application date: 09. 01. 2019).
3. About the police officer. URL: //http://www.matsne.gov.ge 14003000005001017194 (posting date: 13. 01. 2019).
4. Emiliction to the police: Georgia's poll: [Electronic resource]. – Access mode: // http://www.trust.ua/news/104818-iz-milicii-v-policiyu-opyt-gruzii.html. (Date of application: 14. 01. 2019).
5. Order of the Minister of Internal Affairs: [Electronic resource]. – Access mode: // http://police.ge/en/useful-information/legislative-base. (this application: 09. 12. 2018).

3. Innovation development and successful aging

Rozwój innowacyjności a pomyślne starzenie się

Zdrowie jest stanem pełnego, dobrego samopoczucia/dobrostanu (wellbeing) fizycznego, psychicznego i społecznego, a jednostki lub grupy muszą mieć możliwość określenia i realizowania swoich dążeń, zaspokajania potrzeb, a także zmiany środowiska bądź radzenia sobie z nim. Dlatego zdrowie jest postrzegane jako zasób życiowy, a nie cel życia. Zdrowie jest pojęciem pozytywnym, obejmującym zasoby osobiste i społeczne oraz możliwości fizyczne, a nie tylko brak – obiektywnie istniejącej – choroby czy niepełnosprawności[2]. Najważniejszą determinantą stanu zdrowia jest styl życia, a więc żywienie, aktywność fizyczna, prawidłowe wzorce wypoczynku czy używanie substancji psychoaktywnych. Zgodnie z koncepcją M. Lalonda styl życia determinuje stan zdrowia aż w 50-53%, środowisko – w 20-21%, czynniki genetyczne – w 16-20% i opieka zdrowotna – 7-10%)[3]. Niezdrowy styl życia jest czynnikiem zwiększonego ryzyka występowania wielu przewlekłych chorób niezakaźnych, a także przedwczesnych zgonów. Ryzyko występowania ww. chorób wzrasta wraz z wiekiem. W związku z powyższym kształtowanie odpowiedzialności za zdrowie oraz wspieranie pozytywnych postaw w zakresie stylu życia musi stanowić jeden z celów polityki publicznej, w tym polityki wobec osób starszych[4].

W perspektywie roku 2030 należy spodziewać się wzrostu zapotrzebowania na świadczenia zdrowotne ze względu na zmiany demograficzne, które spowodują wzrost liczby osób powyżej 65 roku życia. Prognozowaną strukturę społeczeństwa

---

[2] Za: *WHO* (aktualna definicja *Światowej Organizacji Zdrowia)*

[3] M. Lalonde,*A New Perspective on the Canadians,* W Working Document, Minister of National Health and Welfare, Ontario 1974.

[4] Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Polityka społeczna wobec osób starszych 2030,* Bezpieczeństwo-Uczestnictwo-Solidarność, Warszawa 2018, str. 37.

przedstawia Główny Urząd Statystyczny w dokumencie „Prognoza ludności na lata 2003-2030”[5].

W obliczu starzenia się populacji Polski i akceleracji procesu podwójnego starzenia się, czyli wzroście zapotrzebowania na wsparcie, pomoc i usługi opiekuńcze przy jednoczesnym spadku liczby rodzinnych opiekunów, coraz większym wyzwaniem dla polityki społecznej będzie zapewnienie dobrej opieki, tj. charakteryzującej się wysokim standardem i zaspokajającej wszystkie potrzeby osób starszych[6].

Świat nowych technologii zatacza coraz to szersze kręgi zarówno podwzględem funkcjonalności, jak i liczby użytkowników. W zbiorze tych ostatnichpojawiają się również seniorzy. Populacja, która sama w sobie rośnie w siłę liczebną,dostosowuje się do zmieniającego otoczenia, w którym życie codziennew dużej części przeniknęło już do internetu. Chcąc nie chcąc, jednostki te wpisująsię w nowe realia, choć czynią to z wielkim trudem, ze względu na ograniczeniafinansowe z jednej strony i bariery fizyczne (słabszy wzrok i słuch, drżenierąk) z drugiej[7].

Tylko przy pomocy rozwiązań wywodzących się z najnowocześniejszej techniki możliwe będzie zaspokojenie stale rosnących potrzeb, jakie pod adresem służb medycznych generują starzejące się populacje większości rozwiniętych krajów świata[8].

Era, w której obecnie żyjemy, to era informacji. Rozwój technologii telekomunikacyjnych, narodziny internetu i systemu informacyjnego *www*, a także produkcja komputerów na szeroką skalę mają ogromny wpływ na każdą dyscyplinę życia[9].

Pojęcie innowacji w szerokim znaczeniu definiowane jest jako zmiana polegająca na wprowadzeniu czegoś nowego, zastąpienie dotychczasowego stanu

---

[5] Krajowa Izba Gospodarcza, Raport Uwarunkowania Rozwoju Medycyny w Polsce, *Potrzeby, bariery, korzyści, analiza rynku, rekomendacje*, Warszawa Wydanie 3, Maj 2016, Opracował Zespół Ekspertów Krajowej Izby Gospodarczej i Izby Gospodarczej Medycyna Polska, str. 9 .

[6] Z. Szweda - Lewandowska, *Opieka nad osobami starszymi.* Uniwersytet Łódzki. Łódź 2017.

[7] A. Niemczyk**,** *Seniorzy wobec nowych technologii,* Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2016, str. 1.

[8] R. Tadeusiewicz, *Telemedycyna nowe wyzwanie współczesnej nauki*, Nauka 3/2004, 57-80, str. 61.

[9] M. Binkowska-Bury, M. Nagórska, P. Januszewicz, *Współczesna wizja pielęgniarstwa w systemie e-Zdrowia*, Via Medica, Problemy Pielęgniarstwa 2010; 18 (3), str. 342-347.

nowym rozwiązaniem, coś nowego jakościowo w danej dziedzinie życia społecznego, a zwłaszcza w gospodarce. Innowacje to również „najróżniejsze fakty, procesy i zjawiska o charakterze technicznym, organizacyjnym, społecznym lub psychologicznym”[10].

Pojęcie nowoczesne technologie jest bardzo szerokie i często różnorako rozumiane[11]. Nowoczesne technologie diametralnie zmieniły dotychczasowy model życia, pracy, a w kolejnej fazie zapewne wpłyną także na sposoby świadczenia opieki osobom jej wymagającym. Co jest nieodłączną konsekwencją tak rozumianej techniki, to znaczna zmiana, jaką niesie jej wykorzystanie na różnych polach[12].

Rozwój technologii teleinformatycznej w poważnym stopniu determinuje przeobrażenia właściwie we wszystkich obszarach życia człowieka. To konsekwencja faktu, iż wykorzystanie technologii i usług teleinformatycznych wpływa na zwiększenie efektywności realizowanych procesów gospodarczych i społecznych, zmniejszając znacznie koszty ich prowadzenia oraz ułatwiając do nich dostęp. Powyższe korzyści w szczególny sposób można odnieść do szeroko rozumianej sfery medycyny i służby zdrowia, której funkcjonowanie w większości państw pozostawia wiele do życzenia. Praktyczne wykorzystanie technologii teleinformatycznej w tym bardzo ważnym obszarze społecznym stanowi szansę na stworzenie lepszej i bardziej przyjaznej pacjentowi służby zdrowia[13].

Rozwój technologii informacyjnych i komunikacyjnych wywiera ogromny wpływ na współczesne społeczeństwa. Zaznacza się on w wielu dziedzinach życia i prowadzi do kształtowania się nowych zjawisk społecznych i ekonomicznych. Internet nie jest już tylko narzędziem dostępu do informacji, ale jednym z podstawowych narzędzi realizacji celów biznesowych, rozwoju nowych form interakcji społecznych i kreowania innowacyjnych środowisk pracy i rozrywki. Ochrona zdrowia szeroko korzysta z innowacji technologicznych, ale jednocześnie jest dziedziną o stosunkowo zachowawczym podejściu do akceptacji nowych form

[10] K. B. Matusiak, *Innowacje i transfer technologii. Słownik pojęć*, Warszawa 2011, str. 111.
[11] Z. Szweda - Lewandowska, *Opieka nad osobami.., op.cit.,* str. 3.
[12] A. Klimczuk, *Transfer technologii w kształtowaniu srebrnej gospodarki* [w:] *Transfer wiedzy w ekonomii i zarządzaniu*, M. Grzybowski (red.), Gdynia 2011, str. 57-74.
[13] W. M. Maziarz, *Problemy rozwoju telemedycyny w Polsce*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Nr 605, 2010, str. 34.

świadczenia usług. Wynika to przede wszystkim z faktu, że od wieków podstawą satysfakcji pacjenta w relacjach z osobami sprawującymi w danej społeczności funkcje związane z leczeniem, był osobisty kontakt i zaufanie panujące pomiędzy obydwoma stronami. Komunikacja elektroniczna burzy paradygmat osobistego kontaktu pomiędzy pacjentem i pracownikiem ochrony zdrowia[14].

Rosnący udział ludzi w podeszłym wieku będzie miał wpływ nie tylko na system świadczeń społecznych nadzorowanych przez państwo, ale też na rynek dóbr i usług zakupywanych w celu zaspokajania rozmaitych potrzeb tej grupy ludzi. Należy się spodziewać, że w przyszłości jeszcze większy będzie popyt na wyroby farmaceutyczne i usługi medyczne, ale też prawdopodobnie na to wszystko, co jest związane ze spędzaniem czasu wolnego. Wdalszej przyszłości potrzeba będzie jeszcze więcej lekarzy, pielęgniarek i ośrodków opieki, chociaż – być może – rozwiną się zautomatyzowane systemy monitorowania zdrowia i sprawowania opieki medycznej”[15].

Coraz szersze wykorzystanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych w ochronie zdrowia doprowadziło do ukształtowania pod koniec XX wieku koncepcji e-zdrowia, jako wszechstronnego środowiska realizacji usług i interakcji mających związek ze zdrowiem[16].

Technologie informacyjne odnoszą się do systemu elektronicznej integracji – dostawców usług informacyjnych, programów i komputerów sieciowych – wykorzystywanych do pozyskiwania, zarządzania, przetwarzania i rozpowszechniania informacji przez środki telekomunikacji. Telekomunikację definiuje się jako transmisję informacji w formie znaków, sygnałów, słów lub zdjęć, wykorzystując do tego światłowody, fale radiowe lub inne systemy. Przykładem mogą być rozmowy telefoniczne, telewizja kablowa, transmisja danych faksem, satelitarne systemy przywoływania czy poczta elektroniczna. Systemy informacyjnesą podstawowymi technologiami komunikacyjnymi i są zazwyczaj identyfikowane zgodnie z dyscypliną lub funkcją, którą wspierają. W odniesieniu do

[14] M. Duplaga, M. Grysztar, *Poglądy lekarzy na temat przydatności systemów e-zdrowia*, Zakład Promocji Zdrowia, Instytut Zdrowia Publicznego, Collegium Medicum, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, str. 553.
[15] Krajowa Izba Gospodarcza, Raport Uwarunkowania Rozwoju Medycyny w Polsce, *Potrzeby.., op. cit*., str. 9.
[16] M. Duplaga, M. Grysztar, *Poglądy lekarzy ... op.cit.,* str. 554.

opieki zdrowotnej system taki musi być dokładny, przystępny, odpowiedni, miarodajny, czasowo dogodny i użyteczny. Zastosowanie technologii ma na celu dostarczanie możliwie najlepszej opieki lekarskiej i pielęgniarskiej tym osobom, które są jej niesłusznie pozbawione ze względu na odległość, dostępność, status socjoekonomiczny, wiek czy wykształcenie[17].

Dostępność technologii informacyjnych i komunikacyjnych oraz ogólny stan rozwoju społeczeństwa informacyjnego wpływa także na możliwości ich wykorzystania w ochronie-zdrowia[18].

Wraz z postępującym procesem starzenia się populacji krajów najwyżej rozwiniętych oraz akceleracją procesu podwójnego starzenia się wzrastać będzie zapotrzebowanie na usługi opiekuńcze świadczone zarówno w miejscu zamieszkania osoby starszej, jak i w wyspecjalizowanych placówkach całodobowej opieki. Jednak przy wzroście zapotrzebowania maleć będzie jednocześnie potencjał opiekuńczy populacji, również w Polsce, do zapewnienia wystarczającej liczby opiekunów. Nadzieją na wypełnienie luki opiekuńczej stają się zatem nowoczesne technologie, w tym szczególnie telemedycyna i teleopieka[19].

W obszarze medycyny mówimy zatem o telemedycynie, rozumiejąc przez to wykorzystanie technologii teleinformatycznych do zdalnego monitorowania funkcji życiowych i stanu zdrowia osoby starszej oraz przekazywania ich do bazy danych, co powoduje zdalne informowanie pracownika systemu ochrony zdrowia o parametrach życiowych podopiecznego[20].

Realizacja działań w obszarze rozwoju telemedycyny i teleopieki oraz dostępu do udogodnień technicznych, rekompensujących utraconą sprawność, pozwoli na zwiększenie poziomu bezpieczeństwa osób starszych w miejscu zamieszkania oraz zwiększenie dostępności i usprawnienie funkcjonowania systemu ochrony zdrowia, a także na zmniejszenie jego kosztów[21].

---

[17] L. Sikorski, *Perspektywy w e-Zdrowiu – oczekiwania i rzeczywistość*. Przewodnik Lekarski 2007; 2, str. 247-251.
[18] M. Duplaga, M. Grysztar, *Poglądy lekarzy … op.cit.,* str. 554.
[19] Z. Szweda - Lewandowska, *Opieka nad osobami.., op.cit.,*str. 1.
[20] Ibidem, str. 7.
[21] Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Polityka społeczna wobec.., op. cit.,* str. 40.

W krajach rozwiniętych od wielu lat w usługach i w koordynacji opieki wykorzystuje się możliwości, jakie niesie szybki rozwój technologii informatycznych – tanich i niezwykle efektywnych w praktyce. Należy zaznaczyć, iż telemedycyna jest pojęciem bardzo szerokim i obejmuje m.in. takie pojęcia jak teleopieka, telemonitoring, telerehabilitacja, czy telekonsultacja. Obecnie telemedycyna w Polscejest jednym ze sposobów udzielania świadczeń zdrowotnych i w takim sensie podlega finansowaniu ze środków publicznych. W nielicznych gminach trwają także pilotażowe wdrożenia z zakresu teleopieki.Wobec zwiększającej się populacji osób starszych ranga problemu zaspokojenia zmieniających się potrzeb mieszkaniowych wymaga systemowego rozwiązania[22].

Jednym z działań będącym szansą na usprawnienie opieki zdrowotnej nad osobami starszymi jest rozwój telemedycyny[23]. Dotyczy on zniesienia wymogu osobistego badania pacjenta, wprowadzenia możliwości odrębnego określenia wymagań dla świadczeniodawców z zakresu telemedycyny oraz zmiany definicji miejsca udzielania świadczeń zdrowotnych. Potencjalne zmniejszenie kosztów dla systemu wynika ze zmniejszenia liczby hospitalizacji, które staje się możliwe dzięki zwiększeniu dostępności konsultacji. Szczególną uwagę należy zwrócić na znaczenie telemedycyny na obszarach wiejskich, gdzie występuje ograniczony dostęp do usług medycznych[24].

Oprócz pojęcia telemedycyny równolegle pojawia się pojęcie e-zdrowia. E-zdrowie ma szersze znaczenie niż telemedycyna i odnosi się do wszelkich zastosowań technologii informacyjnych w opiece zdrowotnej. Zgodnie z definicją WHO e-zdrowie (*e-health*) jest łącznym zastosowaniem w sektorze zdrowotnym technologii informacyjnych i komunikacyjnych (cyfrowe dane są przekazywane, gromadzone i odzyskiwane na drodze elektronicznej) do celów klinicznych, edukacyjnych i administracyjnych, zarówno lokalnie, jak i na odległość[25].

---

[22] Ibidem, str. 53.

[23] *Ustawa z dnia 9 października 2015r. o zmianie ustawy o systemie informacji w ochronie zdrowia oraz niektórych innych ustaw* (Dz.U. z 2015 r. poz. 1991, z późn. zm.).

[24] Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Polityka społeczna*…, op. cit., str. 37.

[25] M. M. Bujnowska – Fedak, M. Tomczak, *Innowacyjne aplikacje telemedyczne i usługi e-zdrowia w opiece nad pacjentami w starszym wieku,* Zeszyty Naukowe Ochrony Zdrowia. Zdrowie Publiczne i Zarządzanie, 11.4/2013, str. 302.

Technologie informacyjne odnoszą się do systemu elektronicznej integracji – dostawców usług informacyjnych, programów i komputerów sieciowych – wykorzystywanych do pozyskiwania, zarządzania, przetwarzania i rozpowszechniania informacji przez środki telekomunikacji. Telekomunikację definiuje się jako transmisję informacji w formie znaków, sygnałów, słów lub zdjęć, wykorzystując do tego światłowody, fale radiowe lub inne systemy. Przykładem mogą być rozmowy telefoniczne, telewizja kablowa, transmisja danych faksem, satelitarne systemy przywoływania czy poczta elektroniczna. Systemy informacyjne są podstawowymi technologiami komunikacyjnymi i są zazwyczaj identyfikowane zgodnie z dyscypliną lub funkcją, którą wspierają. W odniesieniu do opieki zdrowotnej system taki musi być dokładny, przystępny, odpowiedni, miarodajny, czasowo dogodny i użyteczny. Zastosowanie technologii ma na celu dostarczanie możliwie najlepszej opieki lekarskiej i pielęgniarskiej tym osobom, które są jej niesłusznie pozbawione ze względu na odległość, dostępność, status socjoekonomiczny, wiek czy wykształcenie[26].

Jednym z kluczowych działań wiodących do podnoszenia jakości życia osób starszych jest stworzenie warunków umożliwiających wykorzystanie potencjału seniorów jako aktywnych uczestników życia gospodarczego oraz utrzymanie ich obecności na rynku pracy. Praca zawodowa nie tylko podnosi poziom satysfakcji życiowej, ale także dla wielu stanowi zasadniczy bodziec do podejmowania aktywności życiowej. W przypadku podmiotów gospodarczych i instytucji publicznych niezwykle istotne jest promowanie zasad zarządzania wiekiem, w tym doradztwa finansowego i zawodowego dla starszych pracowników, umożliwiających wybór takiego momentu wyjścia z rynku pracy, który zapewnia najlepsze połączenie dochodów z pracy i świadczenia emerytalnego[27].

Przy takiej skali zmian wymagane jest skoordynowane działanie w wielu obszarach związanych z ochroną zdrowia i opieką społeczną, począwszy od szkolenia personelu medycznego z zastosowania zawansowanych rozwiązaniach

[26] L. Sikorski,*Perspektywy w e-Zdrowiu…, op. cit.,* str. 247-251.
[27] Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Polityka społeczna wobec…, op. cit.,* str. 33.

technologicznych czy wspierania aplikowania nowych technologii do praktycznych zastosowań. Rozwój rozwiązań telemedycznych w świetle prognozowanych zmian nie jest jedynie możliwością, lecz jest wręcz koniecznością zmierzającą do efektywniejszego wykorzystania zasobów osobowych i materialnych ochrony zdrowia i opieki społecznej oraz zwiększenia jej efektywności w relacji koszt – efekt zdrowotny (opiekuńczy)[28].

W związku ze starzeniem się społeczeństwa konieczne jest poświęcenie uwagi promocji zdrowia i prewencji chorób w dążeniu do sprawnej starości jak największej liczby osób. Kształtowanie odpowiedzialności za zdrowie oraz wspieranie zdrowego stylu życia wpłynie na poprawę stanu zdrowia mieszkańców Polski po osiągnięciu wieku senioralnego[29].

Konieczne jest poświęcenie większej uwagi promocji zdrowia i prewencji chorób. Należy promować zachowania prozdrowotne i zachęcać do korzystania ze świadczeń profilaktycznych[30].

Podstawowym celem działania w zakresie wzmacniania odpowiedzialności za zdrowie oraz wspierania pozytywnych postaw w zakresie stylu życia poprzez promowanie zdrowia oraz zapobieganie chorobom jest zachowanie samodzielności i niezależności osoby starszej najdłużej, jak jest to możliwe, adekwatnie do wieku, poprzez kształtowanie postaw i promowanie zachowań prozdrowotnych opartych na racjonalnych przesłankach poprzez:

– upowszechnianie wiedzy na temat zdrowia z uwzględnieniem zmian wynikających z procesu starzenia na wszystkich szczeblach edukacji;

– wdrożenie systemu edukacji ciągłej nakierowanej na utrzymanie zdrowia, zróżnicowanej w zależności od wieku i stopnia sprawności;

– realizację programów promocji zdrowia informujących o czynnikach ryzyka zdrowotnego i zachęcających do podejmowania zachowań sprzyjających utrzymaniu i poprawie zdrowia;

– promowanie szczepień ochronnych i innych świadczeń profilaktycznych;

[28] Krajowa Izba Gospodarcza, *Raport…, op. cit.,*str. 10.
[29] Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Polityka społeczna wobec …, op. cit.,*str. 38-39.
[30] Ibidem, str. 37.

– propagowanie wiedzy w obszarze możliwości wykorzystania ICT (aplikacje, systemy, urządzenia) do wsparcia profilaktyki chorób i poprawy jakości życia.

– wdrażanie opieki farmaceutycznej, prowadzenie analiz stosowanej farmakoterapii, działania na rzecz poprawy przestrzegania zaleceń terapeutycznych;

– uwzględnienie specyfiki problemów zdrowotnych, charakterystycznych w grupie osób starszych, w realizowanych programach prozdrowotnych;

– tworzenie infrastruktury i usług dla rozwoju aktywności prozdrowotnej ze szczególnym uwzględnieniem najstarszych grup wieku[31].

Upowszechnianie edukacji w zakresie nowych technologii zostanie zrealizowane poprzez:

– kształtowanie / wzmacnianie kompetencji seniorów w zakresie nowych mediów przez realizację kampanii informacyjno-edukacyjnych oraz szkoleń;

– motywowanie podmiotów oferujących zajęcia edukacyjne do wprowadzenia kształcenia na odległość (e-learning);

– rozwój gerontechnologii dla poprawy jakości życia.

Działania z zakresu upowszechniania edukacji w zakresie nowych technologii pozwolą na zmniejszenie skali wykluczenia cyfrowego seniorów, a także umożliwią wprowadzanie rozwiązań z zakresu teleopieki i telemedycyny[32].

Prowadzenie działań popularyzujących zawody medyczne z zakresu pracy z seniorami pozwoli na powiększenie zespołu kadr tychże profesji, a także zwiększy dostępność do usług medycznych świadczonych na rzecz osób starszych. Upowszechnienie postaw profesjonalnego sprawowania opieki nad osobami starszymi zmniejszy skalę dyskryminacji ze względu na wiek oraz zwiększy efektywność opieki, czego efektem będzie podniesienie jakości usług społecznych i medycznych skierowanych do seniorów[33].

Rozwój infrastruktury społecznej jako miejsca spotkań i wymiany doświadczeń międzypokoleniowych obejmuje następujące działania:

---

[31] Ibidem, str. 51.
[31] Krajowa Izba Gospodarcza, *Raport ..., op.cit*., str. 13.
[32] Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Polityka społeczna wobec.., op.cit.,* str. 51.
[33] Ibidem, str. 42.

– tworzenie i wzmacnianie, na poziomie lokalnym, infrastruktury skierowanej do osób starszych, takiej jak placówki dziennego pobytu (domy, kluby, świetlice) prowadzące działania na rzecz integracji międzypokoleniowej;

– prowadzenie szkoleń dla liderów społeczności lokalnych z zakresu planowania działań wobec osób starszych;

– upowszechnianie dobrych praktyk realizowanych przez samorządy i organizacje pozarządowe.

Realizacja przedmiotowych działań pozwoli na stworzenie sieci lokalnych placówek dostępnych dla wszystkich pokoleń, co umożliwi prowadzenie działań z zakresu integracji międzypokoleniowej w społecznościach lokalnych[34].

Starość to doświadczenie które niesie duży potencjał, nowe możliwości. To duża ilość czasu wolnego oraz ogromne doświadczenie – to zawodowe i to życiowe. Społeczeństwo winno korzystać z tych zasobów na wszelkie możliwe sposoby – w wymiarze jednostkowym i wymiarze grupowym. Jednocześnie to samo społeczeństwo jest zobowiązane do takiej organizacji życia swoich członków, a więc także osób starszych, by ich jakość życia była wysoka[35].

Rozwój standaryzowanych usług pomocowych i opiekuńczych wspomagających funkcjonowanie osób starszych przyczyni się zaspokojenia potrzeb niesamodzielnych osób starszych w tym zakresie, a także do podniesienia jakości świadczonych usług[36].

Zwiększający się udział seniorów w populacji świata, a zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych, oraz wzrastająca liczba osób starszych, czyli osób w wieku 65 lat i więcej, będą wpływać praktycznie na wszystkie sfery życia społeczno-gospodarczego. Jedną z istotniejszych sfer wymagającą szczególnej uwagi i zdwojonych wysiłków w zakresie jej rozwoju jest sfera opiekuńcza. Tak system opieki długoterminowej, jak i opieka nieformalna świadczona przez rodzinę czy też pomoc oferowana w ramach nieformalnych, nierodzinnych sieci wsparcia przez bliskich, tj. sąsiadów, przyjaciół, znajomych, będą coraz częściej tematem dyskusji publicznych nie tylko w kontekście zapewnienia finansowania i skutków zmian

[34] Ibidem, str. 47-48.
[35] Ibidem, str. 49.
[36] Ibidem, str. 55.

demograficznych dla tej sfery, lecz także zasobów rynku pracy i możliwości zagwarantowania wsparcia[37].

Kierunkiem, który rozwija się intensywnie i w obliczu opisanych zmian demograficznych jego rola będzie wzrastać, jest wykorzystanie nowoczesnych technologii i teleopieki we wspieraniu samodzielności seniorów[38].

Usługi telemedyczne dotyczą,w znakomitej większości, pacjentów chorych przewlekle, niezwykle kosztownych dla systemu opieki zdrowotnej. Dlatej grupy pacjentówwadliwa ocena stanu zdrowia lub ocena niedokonana na czas, może prowadzić do zagrożenia życia i zdrowia. Zbyt późna interwencja medyczna, powoduje wkonsekwencji wyższe koszty leczenia. Dlatego teżnie można odpowiedzialnie świadczyć tego typu usług nainfrastrukturze technicznej o niskiej jakości, niezapewniającej bardzo wysokiego poziomu dostępności i bezpieczeństwa fizycznego, informatycznego i teletransmisyjnego systemów. Odpowiedzialne świadczenie usług telemedycznych wymaga budowy odpowiedniej, bezpiecznej infrastruktury informatycznej (centrów danych), opartej o uznane technologie przetwarzaniai archiwizowania danych, jak i ponoszenia kosztów jej utrzymania. Wymaga również zatrudnienia specjalistów, którzy będą w stanie zarządzać taką infrastrukturą[39].

Zaspokojenie potrzeb zdrowotnych oraz rosnących wymagań i oczekiwań co do jakości usług medycznych i opiekuńczych wśród osób starszych wymaga zmian w profilu udzielanych świadczeń zdrowotnych i socjalnych. Wyzwanie stanowi rozwój różnych usług opiekuńczo-leczniczych dostępnych dla osób starszych w ich miejscu zamieszkania. E-zdrowie, telemedycyna, a przede wszystkim usługi związane z telemedyczną opieką domową (*tele-homecare*) to sfery o szczególnie dużym potencjale rozwojowym, stanowiące szerokie pole do innowacji[40].

Technologie e-zdrowia sprzyjają nowemu spojrzeniu na rolę pacjenta w procesie leczenia. Postulowane w nowoczesnych systemach opieki zdrowotnej wzmocnienie

---

[37] A. Klimczuk, *Medialaby w kontekście solidarności pokoleń i wykluczenia robotycznego* [w*:] Seniorzy w świecie nowych technologii. Implikacje dla praktyki edukacyjnej oraz rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, A. Wąsiński, Ł. Tomczyk (red.), Katowice 2013, s. 184-215.
[38] Z. Szweda - Lewandowska, *Opieka nad osobami.., op.cit.,* str. 7.
[39] Krajowa Izba Gospodarcza, *Raport…, op. cit.,* str. 23
[40] M. M. Bujnowska – Fedak, M. Tomczak, *Innowacyjne aplikacje telemedyczne.., op. cit.,* str. 303-304.

roli pacjenta (*patientempowerment*) zmierza do kształtowania nowych, partnerskich relacji między lekarzem a pacjentem[41].

Pacjent staje się aktywnym uczestnikiem sprawowania opieki, a nie tylko biernym odbiorcą usług zdrowotnych. Oczekuje się, że będzie on partnerem dla lekarza, zdolnym do podejmowania samodzielnych decyzji dotyczących jego stanu zdrowia i świadomym płynących z nich konsekwencji[42].

W kontekście e-zdrowia i powszechnego rozwoju Internetu nie można również zapomnieć o internetowych portalach i stronach webowych przeznaczonych dla osób starszych. Internetowe serwisy o zdrowiu to intensywnie rozwijający się sektor usług e-zdrowia. Za ich pomocą można znaleźć nie tylko informacje o chorobach i ich leczeniu, ale także zapytać o poradę specjalistów, wyszukać na mapie najbliższą przychodnię, sprawdzić opinie pacjentów na temat lekarza. Nie wychodząc z domu, można zakupić leki dostępne bez recepty (OTC).[43]

Telemedycyna szczególnie dla osoby starszej i samotnej stwarza wiele korzyści. Korzystający z usług e-zdrowia pacjent może przebywać w środowisku domowym, które dobrze zna i w którym czuje się komfortowo. Świadomość pozostawania pod stałym nadzorem pozytywnie wpływa na jego poczucie bezpieczeństwa i podnosi jakość życia. Przy ograniczonej sprawności osoby starszej istotny staje się prosty i szybki kontakt z placówką ochrony zdrowia bądź specjalistą, pozwalający zaoszczędzić czas na dojazdy i przyspieszyć postawienie diagnozy. Telemonitorowanie i telerehabilitacja pomagają zmniejszyć liczbę hospitalizacji, ale również skrócić czas ich trwania poprzez zapewnienie części świadczeń w domu chorego, a pacjentowi choremu przewlekle pomagają ograniczyć liczbę niezbędnych wizyt kontrolnych. Dzięki zintegrowanym systemom zarządzania informacją medyczną pacjent oraz uprawniony personel medyczny mają w każdej chwili dostęp do pełnej dokumentacji lekarskiej chorego, pacjent może online zarejestrować się na wizytę u lekarza, odebrać przypomnienie o zbliżającym się terminie konsultacji medycznej, otrzymać zdalnie proste zalecenia lekarskie / wyniki badań (SMS, e-mail)

[41] Ibidem, str. 303.
[42] M. Duplaga, *Znaczenie technologii e-zdrowia w rozwoju innowacyjnego modelu świadczenia usług w ochronie zdrowia*, Zeszyty Naukowe Ochrony Zdrowia. Zdrowie Publiczne i Zarządzanie 2011; 2, str. 47-56.
[43] M. M. Bujnowska – Fedak, M. Tomczak, *Innowacyjne aplikacje telemedyczne.., op. cit.,* str. 311.

lub też zgłosić się po stale zażywane leki bezpośrednio do wybranej przez siebie apteki. Niezaprzeczalnym atutem jest również zaangażowanie samego pacjenta w proces leczenia i rehabilitacji oraz zwiększenie jego świadomości zdrowotnej[44].

Jakkolwiek usługi e-zdrowia i telemedycyna przynoszą bezsporne korzyści, musimy jednak pamiętać, że mają też swoje ograniczenia. Część z nich leży po stronie samych seniorów. Ludzie starsi przejawiają znaczny opór mentalny przed stosowaniem nowych technologii. Przekłada się to na brak niezbędnej wiedzy i umiejętności w obsłudze urządzeń elektronicznych. Dodatkowym problemem jest związane z wiekiem osłabienie funkcji motorycznych i poznawczych, a co za tym idzie – gorsze przyswajanie nowych informacji i utrudniona adaptacja do zmieniającego się środowiska i nowych form zachowań. Jeszcze inną cechą seniorów jest silna potrzeba nawiązania bezpośrednich relacji z lekarzem („twarzą w twarz"), co powoduje, że sprawowanych na odległość usług e-zdrowia często nie odbierają jako odpowiednich dla siebie. Barierą są też finanse. Emeryci, zazwyczaj niezamożni, obawiają się wysokich kosztów zakupu sprzętu czy usług elektronicznych[45].

Innowacyjne aplikacje telemedyczne i usługi e-zdrowia coraz częściej znajdują swoje miejsce w opiece nad pacjentami w starszym wieku, przynosząc niewątpliwie wiele korzyści. Ważne jest jednak, aby nie były one stygmatyzujące, a dostosowane do zmieniających się potrzeb ludzi starszych, poprawiały ich jakość życia i zapewniały lepsze funkcjonowanie w ich własnym środowisku. Wówczas już w niedalekiej przyszłości mają szansę stać się integralną częścią naszego życia, pozwalając nam jak najdłużej wraz z procesem starzenia się na niezależne funkcjonowanie we własnych domach.

[44] Ibidem, str. 312.
[45] Ibidem, str. 312.

Literatura:

1. Binkowska-Bury M., Nagórska M., Januszewicz P., *Współczesna wizja pielęgniarstwa w systemie e-Zdrowia*, Via Medica, Problemy Pielęgniarstwa 2010; 18 (3).

2. Bujnowska – Fedak M. M., Tomczak M., *Innowacyjne aplikacje telemedyczne i usługi e-zdrowia w opiece nad pacjentami w starszym wieku,* Zeszyty Naukowe Ochrony Zdrowia. Zdrowie Publiczne i Zarządzanie, 11. 4/2013.

3. Duplaga M., Grysztar M., *Poglądy lekarzy na temat przydatności systemów e-zdrowia*, Zakład Promocji Zdrowia, Instytut Zdrowia Publicznego, Collegium Medicum, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.

4. Duplaga M., *Znaczenie technologii e-zdrowia w rozwoju innowacyjnego modelu świadczenia usług w ochronie zdrowia*, Zeszyty Naukowe Ochrony Zdrowia. Zdrowie Publiczne i Zarządzanie 2011; 2.

5. Klimczuk A., *Medialaby w kontekście solidarności pokoleń i wykluczenia robotycznego* [w:] *Seniorzy w świecie nowych technologii. Implikacje dla praktyki edukacyjnej oraz rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, A. Wąsiński, Ł. Tomczyk (red.), Katowice 2013.

6. Klimczuk A., *Transfer technologii w kształtowaniu srebrnej gospodarki* [w:] *Transfer wiedzy w ekonomii i zarządzaniu,* M. Grzybowski (red.), Gdynia 2011.

7. Krajowa Izba Gospodarcza, Raport Uwarunkowania Rozwoju Medycyny w Polsce, *Potrzeby, bariery, korzyści, analiza rynku, rekomendacje*, Warszawa Wydanie 3, Maj 2016, Opracował Zespół Ekspertów Krajowej Izby Gospodarczej i Izby Gospodarczej Medycyna Polska.

8. Lalonde M., *A New Perspective on the Canadians,* W Working Document, Minister of National Health and Welfare, Ontario 1974.

9. Matusiak K. B., *Innowacje i transfer technologii. Słownik pojęć*, Warszawa 2011.

10. Maziarz W. M., *Problemy rozwoju telemedycyny w Polsce,* Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Nr 605, 2010.

11. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Polityka społeczna wobec osób starszych 2030,* Bezpieczeństwo-Uczestnictwo-Solidarność, Warszawa 2018.

12. Niemczyk A**,** *Seniorzy wobec nowych technologii,* Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2016.

13. Sikorski L., *Perspektywy w e-Zdrowiu — oczekiwania i rzeczywistość*. Przewodnik Lekarski 2007; 2.

14. Szweda - Lewandowska Z., *Opieka nad osobami starszymi.* Uniwersytet Łódzki. Łódź 2017.

15. Tadeusiewicz R., *Telemedycyna nowe wyzwanie współczesnej nauki*, Nauka 3/2004, 57-80, str. 61.

16. *Ustawa z dnia 9 października 2015r. o zmianie ustawy o systemie informacji w ochronie zdrowia oraz niektórych innych ustaw* (Dz.U. z 2015 r. poz. 1991, z późn. zm.).

4. The priorities of the organ leading the non-public educational institution different from JST according to law

Priorytety organu prowadzącego niepubliczną placówkę oświatową innego niż JST w świetle przepisów prawa

Organ prowadzący – jako organizacja prowadząca niepubliczną placówkę oświatową. Możliwość działania trzeciego sektora w dziedzinie edukacji przesądza przepis art. 70 ust. 3 Konstytucji RP. Zgodnie z nim „rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznychw ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi, określa ustawa”.[46]

Organ prowadzący to osoba prawna niebędąca jednostką samorządu terytorialnego lub osoba fizyczna. W sferze prawa cywilnego zdolność prawną, atym samym podmiotowość prawną, ustawodawca przyznaje osobom fizycznym, osobom prawnym oraz jednostkom organizacyjnym, jeśli zdolność taka wynika z przepisów ustawowych.

Organizacja musi zaspokajać potrzeby otoczenia, a otoczenie potrzeby organizacji. Zasada ta implikuje elastyczność i zmienność systemów organizacyjnych, które muszą się dostosowywać do zmiennych potrzeb i wymagań otoczenia oraz warunków działania, jakie ono stwarza.[47]

W drodze do organizacji nowoczesnej działającej w sferze oświatowej trzeba sięgać po następujące niekonwencjonalne metody:

- przekształcenie umysłu – intelektualna mobilizacja, kreowanie koncepcji, konstruowanie systemu przekształceń,

[46] Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.).
[47] Adamik A., Matejun M., Organizacja i jej miejsce w otoczeniu, [w:] Zakrzewska-Bielawska A. (red.), Podstawy zarządzania, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.

- restrukturyzacja materii, czyli ciała – budowanie systemu ekonomicznego, przebudowanie infrastruktury, zmiana systemu pracy,
- ruch, czyli ożywienie organizmu – osiąganie celów rynkowych,
- odnowa ducha – czyli wypracowanie systemu wynagrodzeń zorientowanego na działania rozwijające przedsiębiorczość.[48]

Jednym z najważniejszych problemów organu prowadzącego jako nowoczesnej organizacji we wdrażaniu innowacyjnych i kreatywnych usług edukacyjnych, są skomplikowane relacje ustrojowe w zakresie prowadzenia i nadzorowania szkół. Organ prowadzący ma realizować zadania ale jednocześnie ma zdecydowanie ograniczony wpływ na osoby, systemy i kierunki polityki oświatowej państwa, które mają kluczowe znaczenie dla efektywności ich realizacji.

Kompetencje organu prowadzącego. Do kompetencji organu prowadzącego szkołę lub placówkę należy w szczególności:

1) zapewnienie warunków działania szkoły lub placówki, w tym bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki,

2) zapewnienie warunków umożliwiających stosowanie specjalnej organizacji nauki i metod pracy dla dzieci i młodzieży objętych kształceniem specjalnym,

3) wykonywanie remontów obiektów szkolnych oraz zadań inwestycyjnych w tym zakresie,

4) zapewnienie obsługi administracyjnej, w tym prawnej, obsługi finansowej, w tym w zakresie wykonywania czynności, o których mowa w art. 4 ust. 3 pkt 2-6 ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, i obsługi organizacyjnej szkoły lub placówki,

5) wyposażenie szkoły lub placówki w pomoce dydaktyczne i sprzęt niezbędny do pełnej realizacji programów nauczania, programów wychowawczo-profilaktycznych, przeprowadzania egzaminów oraz wykonywania innych zadań statutowych,

[48] Sajkiewicz A., Zarządzanie kapitałem ludzkim a przedsiębiorczość – wyzwania XXI wieku [w:] Kapitał ludzki a kształtowanie przedsiębiorczości, pod red. M. Juchnowicz, Poltext, Warszawa 2004.

6) wykonywanie czynności w sprawach z zakresu prawa pracy w stosunku do dyrektora szkoły lub placówki.[49]

Na podstawie powyższych kompetencji, wynikających wprost z ustawy prawo oświatowe zostały doprecyzowane szczegółowe zadania z jakich musi się wywiązać organ prowadzący szkołę lub placówkę oświatową:

1. sprawowanie nadzoru nad działalnością placówek,
2. zatwierdzanie arkuszy organizacyjnych,
3. zatwierdzanie aneksów do arkuszy organizacyjnych placówek, aprobata zmian organizacyjno-programowych niepowodujących większych zmian w budżetach placówek,
4. prowadzenie spraw związanych z kształceniem specjalnym, nauczaniem indywidualnym, zajęciami korekcyjno-kompensacyjnymi i rewalidacyjnymi,
5. kontrola spełniania obowiązku szkolnego oraz obowiązku nauki przez młodzież w wieku 16-18 lat,
6. koordynacja czynności prawnych i organizacyjnych związanych z zakładaniem, prowadzeniem, przekształcaniem, zmianą stopnia organizacji lub likwidacją przedszkola, szkół podstawowych, gimnazjów oraz szkół ponadgimnazjalnych; przygotowywanie stosownych aktów w tym zakresie,
7. współpraca z Kuratorium Oświaty w Poznaniu w zakresie realizacji zadań statutowych placówek oświatowych, zgodnie z obowiązującym podziałem kompetencji między organem prowadzącym a organem sprawującym nadzór pedagogiczny nad placówkami oświatowymi,
8. podejmowanie czynności organizacyjnych związanych z przeprowadzeniem konkursów na stanowiska dyrektorów,
9. koordynacja polityki kadrowej prowadzonej przez dyrektorów,
10. ocena sprawności zarządzania placówkami, przygotowywanie projektów cząstkowych ocen pracy dyrektorów, występowanie z projektami wniosków o nagrody i odznaczeni,

[49] Art. 10. 1. USTAWA z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2018 r. poz. 996, 1000, 1290, 1669 i 2245) ogłoszono dnia 24 maja 2018 r. obowiązuje od dnia 1 września 2017 r.

11. przeprowadzanie postępowania egzaminacyjnego dla nauczycieli kontraktowych ubiegających się o awans na stopień nauczyciela mianowanego,

12. sporządzanie aktów nadania stopnia nauczyciela mianowanego w przypadku zdania egzaminu lub podniesienia przez nauczyciela kwalifikacji.

13. współpraca z organizatorami olimpiad, konkursów, imprez kulturalnych i artystycznych, w których biorą udział uczniowie szkół oraz współpraca z placówkami oświatowymi przy realizacji konkursów,

14. realizacja i koordynacja zadań oświatowych, wychowawczych i opiekuńczych wynikających z podpisanych porozumień,

15. przygotowywanie zbiorczych sprawozdań opisowych z realizacji budżetu oświaty,

16. obsługa finansowa komisji przeprowadzających postępowanie egzaminacyjne.

17. współpraca z innymi jednostkami w zakresie wykorzystania środków na inwestycje oświatowe, na zadania związane z ochroną środowiska, programami proekologicznymi, profilaktyką uzależnień oraz programami prozdrowotnymi realizowanymi w placówkach oświatowo-wychowawczych, przygotowania postępowań przetargowych,

18. organizacja dowozu uczniów do szkół,

19. na podstawie ustawy o systemie informacji oświatowej (SIO) prowadzenie zbioru bazy danych oświatowych.[50]

Organ prowadzący, w świetle ustawy Prawo oświatowe – wyposażony został w kompetencje sprawowania nadzoru nad działalnością prowadzonej przez siebie szkoły lub placówki, w zakresie spraw finansowych i administracyjnych.

Organ prowadzący szkołę lub placówkę, nieposiadający uprawnień do sprawowania nadzoru pedagogicznego, może występować w sprawach dydaktyczno-wychowawczych i opiekuńczych z wnioskami do dyrektora placówki i organu sprawującego nadzór pedagogiczny. Dyrektor lub organ, który otrzymał wniosek, jest obowiązany do udzielenia odpowiedzi w terminie 14 dni.

[50] http://www.borekwlkp.pl/66,zadania-organu-prowadzacego.html.

Formy prawno – organizacyjne organów prowadzących innych niż JST.

Przede wszystkim, właściwą formę przedsiębiorstwa wybierają inwestorzy spośród typów instytucji dostępnych w porządku prawnym. Tylko niektóre rodzaje działalności gospodarczej musza być prowadzone w konkretnej formie.[51]

Podmiotami uprawnionymi do założenia niepublicznej placówki oświatowej są:

Osoby fizyczne – Przedsiębiorstwo jednoosobowe jest prowadzone i reprezentowane przez właściciela, którym jest jedna osoba fizyczna. Może, ale nie musi, zatrudniać pracowników. Do otwarcia tego typu działalności potrzebne są relatywnie niskie nakłady. Plusem jest samodzielność właściciela w podejmowaniu decyzji związanych z prowadzeniem firmy, dysponowanie zyskiem, brak rozbudowanych struktur, możliwość elastycznego działania i szybkiego wprowadzania w życie nowych pomysłów. Jednak właściciel przejmuje na siebie całą odpowiedzialność za funkcjonowanie organizacji i jej zobowiązania.[52]

Stowarzyszenia – Stowarzyszenie to dobrowolne, trwałe i samorządne zrzeszenie grupy osób, o celach niezarobkowych, samodzielnie określające swoje cele, programy działania i struktury organizacyjne oraz uchwalające akty wewnętrzne dotyczące jego działalności.[53]

Fundacje – Fundacja jest organizacją stworzona do realizacji interesów społecznie lub gospodarczo użytecznych, utworzoną przez fundatora – osobę fizyczną, posiadającą osobowość prawną. Istotnym elementem fundacji jest fundusz, z którego środki są przeznaczone na określony cel, a reguły dysponowania tym funduszem są określone w jej statucie.[54]

Spółki prawa handlowego – z ekonomicznego punktu widzenia spółka jest zrzeszeniem osób lub kapitału celem prowadzenia działalności gospodarczej. W sensie prawnym jest to natomiast umowa zawierana przez wspólników celem prowadzenia wspólnego przedsiębiorstwa zarobkowego lub osiągnięcia w innej formie wspólnego celu gospodarczego.

- spółka z ograniczoną odpowiedzialnością,

[51] Kożuch B., Nauka o organizacji, CeDeWu, Warszawa 2017.
[52] Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, Dz.U. Nr 173, poz. 1807 z późn. Zm.
[53] Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz.U. 1989 Nr 20 poz. 104.
[54] Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, Dz.U. 1984 nr 21 poz. 97.

- spółka komandytowa,
- spółka komandytowo – akcyjna,
- spółka akcyjna,
- spółka jawna.

Jednostkom samorządu terytorialnego oraz organom państwa nie przysługuje prawo zakładania i prowadzenia szkół niepublicznych. Ewidencję szkół niepublicznych, prowadzi wójt / burmistrz / prezydent i jest dla nich tzw. organem ewidencyjnym. Organ ten sprawuje również nadzór. W razie stwierdzenia, że szkoła niepubliczna nie spełnia wymogów, wójt / burmistrz / prezydent jest zobowiązany wszcząć postępowanie w sprawie wykreślenia szkoły z ewidencji i wydać decyzję o wykreśleniu, co oznacza zakończenie działania szkoły.

Bibliografia:

1. Adamik A., Matejun M., Organizacja i jej miejsce w otoczeniu, [w:] Zakrzewska-Bielawska A. (red.), Podstawy zarządzania, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.
2. Kożuch B., Nauka o organizacji, CeDeWu, Warszawa 2017.
3. Sajkiewicz A., Zarządzanie kapitałem ludzkim a przedsiębiorczość – wyzwania XXI wieku [w:] Kapitał ludzki a kształtowanie przedsiębiorczości, pod red. M. Juchnowicz, Poltext, Warszawa 2004.
4. Art. 10. 1. USTAWA z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2018 r. poz. 996, 1000, 1290, 1669 i 2245) ogłoszono dnia 24 maja 2018 r. obowiązuje od dnia 1 września 2017 r.
5. Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.).
6. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, Dz.U. 1984 nr 21 poz. 97.
7. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz.U. 1989 Nr 20 poz. 104.
8. Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, Dz.U. Nr .173, poz. 1807 z późn. Zm.
9. http://www.borekwlkp.pl/66,zadania-organu-prowadzacego.html.

5. Modern educational technologies in the training of future HR managers

Technology is a form of implementation of human intelligence, aimed at solving the problems of being. The term "educational technology" means the definition of a general strategy for the educational space' development. As the personality' formation and its professionalism takes place in the educational space, it can be argued that the educational technologies form the future of whole society. The concepts of *pedagogical technology* and *learning technology* are relatively narrower. The first is a meaningful tactic of the educational technologies implementation in certain conditions of study regardless of the study's subject; it outlines the general features of the pedagogical processes implementation. On contrary, learning technology means the mastering way of a particular material within a certain discipline. Following groups of technologies can be distinguished in the modern educational space depending on the purpose: informational, health-saving, innovative, pedagogical technologies (modular, individual, interactive learning), which are perceived differently by participants in the educational process. However, modern educational technologies also open up new opportunities for improving the quality of training materials, the quality of educational process for students, training for people with disabilities, documentation support of management, and ranking of authors' publications activity [1].

Pros and cons of modern educational technologies are presented in Table 1.

Modern educational technologies open up new opportunities for the competences creating of future professionals, viz. diversifying and improving the educational process'efficiency. The wide range of educational technologies and their motivational potential is reflected the best way in the secondary education system, where the main task is to form basic knowledge about nature and society. The higher professional education has another tasks, but the gravity center in the practice of informational technology using is shifted from the pedagogical to organizational-managerial sphere. In our opinion, educational technologies can be classified as follows (Fig. 1).

Table 1. Advantages and disadvantages of modern technologies in education

Pros	Cons
Improving the training materials quality	Overloading process with presentations (.ppt) sometimes hurts participants in the educational process (creates a phonogram effect for the teacher) and damages the development of the cognitive abilities (memory, imagination, etc.) of the listener
Digitalization of documentation support of managing processes	Creation of informational noise, problems with informational security
Using databases (scientific citation)of advanced foreign science platform	Support of advanced (monopolistic)scientific databases harms domestic scientific development
Creation an e-portfolio	Problems of confidentiality, informational security, personal information space
Ranking the authors' (educators') publishing activity	Problem of completeness and intelligibility of scientific citing databases leads to the unhealthy competition and kills authors' creativity and inspiration
Projecting (modelling) an adaptive learning environment	It makes obstacles and complexities for "on-live" (interactive) communication
E-learning tools (digital pedagogy)	Problems of Academic Integrity
Using social networks, social media and different messengers	Violation of the regime of work and rest of participants in the educational process, unfounded extension of the working day

Source: summarized by authors

Educational process technologies include a set of methods and tools, as well as an interaction of human and technical resources for the formation of knowledge (skills). As practice shows, modern learning methods reflect the reality by means of virtualization and presentableness in different ways, viz. (a) off-line (live communication, emotional contact); (b) on-line (via the Internet in real time, including the MOOC, i.e. mass open online courses); (c) blended learning; (d) adaptive learning (identifying and eliminating 'knowledge gaps'); (e) inclusive education (equal access to the qualified education for people with special educational needs); (f) inverted learning (self-study of new materialswith verification by tutor/mentor); (g) distance learning (independent self-study); (h) synchronous training (both in real time regime by presence in classroom and through the webinars); (i) asynchronous training (with a delay in time, e.g. online courses).

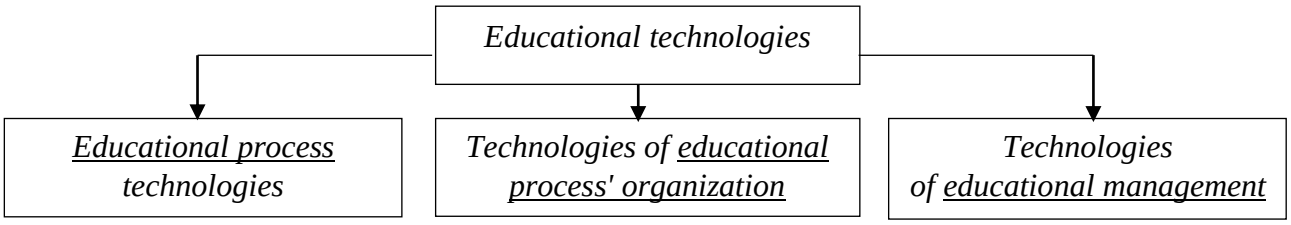

Fig. 1. Functional classification of technologies in education

Source: proposed by authors

The basis of educational technologies are pedagogical technologies. They include technologies such as: (a) interactive learning; (b) multilevel (differentiated) learning (at the level of students' opportunities and abilities to create conditions for success); (c) problem education ("it is better to teach eating by own than to feed from a spoon"); (d) learning technologies for cooperation; (e) project training (students' autonomy from generation of ideas to their implementation, combination the theory with the practice);(f) gaming technologies (gamification); (g) web quests; (h) case study (based on the real events); (i) mobile learning (*BYOD*, i.e. bring your own devices, it means the active use of smartphones, laptops, and tablets); (j) bricolage ("the use of improvised means, but not textbooks", unusual use of the object for another purpose, as it seems at first glance, without methodological support); (k) intellectual-competitive games with the function of acceleration (controlled stress collide opinions of psychologically incompatible (or weakly compatible) people to generate ideas for the development of creative and innovative potential) [3].

Educational technologies should create a modern sociocultural field and promote the personality formation asa professional. The external aspect of the educational process has led us to separate the technologies of educational process' organization and technologies of education management.

*Technologies of educational process' organization*include the organization of digital libraries, repositories, electronic schedules, attendance classes, throughput system,and analysis of the teaching quality.

Well-known cases to use technologies of educational process' organization are:

(1) "electronic concierge" (*Singapore Polytechnic University*), i.e. the automatic identification of students entering the campus; this system informs about important

educational and scientific events at the university, suggests books recommended by teachers, etc. Such identification analysis allows to follow students, tutoring / mentoring them in order to prevent their risks to fail courses, assignments, exams;

(2) "electronic statist" (*Curtin University, Western Australia*)helps to organize current work of classes and libraries according to the schedule, to monitor an attendance, and to help an efficient decisions making on the organization of the learning process;

(3) artificial intelligence platforms help to optimize the learning process. Thus, the *Third Space Learning Platform* is able to analyze the training sessions by means ofaudio recording with the further leading instructions for the teacher to his / her smartphone to change the pace of teaching depending on the student's activity (reaction);

(4) "smart tutorials" embedded into iPad (startup 'Little Dragon') can distinguish the user's emotional response, its boredom or frustration with the purpose to correct the user's interface to it recognition, to find another way of providing information [5].

Technologies of educational management aims to create a favorable institutional environment that can contribute to the positive transformations of the educational system. For today, the institutional basis of educational transformations in Ukraine is represented by such institutions, as: (a) Ministry of Education and Science of Ukraine; (b) State Scientific Institution 'Institute ofEducation Content Modernization'; (c) NationalAgency for Quality Assurance in Higher Education; (d) Institute of Artificial Intelligence Problems of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the National Academy of Sciences of Ukraine; (e) The State Department for Educational Quality of Ukraine et al. Up to date, technologies for the educational system optimization, clusters creation, of educational districts, the interaction of education, business and government, the organization of dual education [4].

Importance of HR management today is obvious. Human resources is important to organizations in myriad areas, ranging from strategic planning to company image. HR practitioners provide a number of services to employees of each company. The

areas in which HR maintains control can enhance an employees' experience throughout the workforce while strengthening business operations.

Implementation of the modern educational technologies in the training of HR-managers require, beforehand, a clear description the portrait of a future professional, including business and morally-mental qualities. According to various estimates, only 4-6% of the able-bodied population have sufficient organizational abilities. However, the demand for educational services in training managers in relation to other specialties is rather high. Thus, market of educational services (both state and private) in Ukraine for specialty "Management" is characterized by high competition between educational institutions and high requirements for teaching staff regarding to the formation of the necessary professional qualities/competencies in entrants. That is why, it is very important to possess and to use the modern educational technologies.

Managerial business qualities mean a set of abilities and features of person, which help to find the best approach to situations and the shortest way to achieve the goal within the own competence, powers and resources, to make independent and justified decisions, consistently ensuring their implementation. Managerial business qualities arethe symbiosis of two components: competence and organizational skills. Competence is the sum of special knowledge including professionalism. Organizational abilities are manifested in the abilities to assess the situation, to determine the order / priority of tasks solution, to calculate terms of their implementation; to make justified decisions in time, coordinating plans with real conditions and ensuring their implementation; to coordinate and control the subordinates activity; to distribute of work / responsibilities among the staff rationally and instruct them, ensuring their interactions; to achieve real personal responsibility of each person for fulfilling the assigned tasks; to support the executive discipline, to establish an effective system for monitoring the results of staff activities; to take justified risks under conditions of uncertainty, limited information and time lacks;to use external factors and circumstances actively in order to achieve the goal; to combine optimally available resources [2].

However, a competent person with developed managerial business qualities may be unable to manage a team, if he / she lacks of personality traits, first of all, volitional, i.e. conscious management of the human beings' behavior and activities associated with overcoming internal and external obstacles.

Morally-mental qualities are necessary for a manager to create a favorable climate for team members that will promote development of healthy interpersonal relations and conscious discipline of labor relations. Management is the leadingpeople (employees), their everyday education not with instructions, but with high organization, principality, justice, and their own example. What is especially needed for anany manager, is the communicativeness. Inaddition to the managerial, legal and economic background, each manager needs serious psychological training, as well as the special abilities to develop and manage sociotechnical, high-tech and informationalmodern business systems [2]. This is what needs to be taken into account when choosing educational technology for the training of HR managers.

Referring to the development of educational space, educational technologies are a strategic tool in modern conditions; they are aimed at the development of e-education (aka digitalization of education via the Internet and multimedia support), ranking of higher educational institutions and participants of the educational process (teachers are estimated based on their scientific, pedagogical, innovative and organizational activity; students granted by the state for the studying are estimated based on their educational and organizational activity), detection and prevention of the plagiarism, achievement of an academic integrity.

In this regards, we have to put emphasis on the interactive learning technologies. Interactive teaching methods involve a constant, active interaction of all participants in the learning process and the particular involvement of each of them. The peculiarity of interactive learning is the integrity, equality and cooperation of the teacher and students, mutual efforts to achieve desirable result. In the process of interactive communication, students learn to solve complex tasks based on analysis of source data, to identify contradictions, to express alternative thoughts, to make justified decisions, to participate in discussions, to model different social situations in

the practice, to enrich their own social experience through inclusion in different life situations and experience them to build constructive relations inside the group (teambuilding), to define their place in, to avoid conflicts, to solve complicated practical tasks, to seek for compromises, to seek for dialogue, to find common ground communication problems, to develop skills of project activity and independent work, to perform creativeness [6].

It is well-known that the person who processes certain actions and practice them,is acquiring professional skillsin the chosen field. Studies conducted by the National Training Center of the United States (Maryland) indicate that interactive learning can significantly increase the percentage of material absorption, since it affects not only the student's consciousness, but their action and practice [7]. The results of these studies were reflected in the scheme, aka "Learning Pyramid":

lecture assimilation (5%);

reading assimilation (10%);

video/audio materials assimilation (20%);

demonstration assimilation (30%);

discussion groups assimilation (50%);

practice through action assimilation (75%);

learning other/applying knowledge immediately (90%) of assimilation.

Based on the abovementioned data, the highest results are achieved due to the interactive learning. It is reasonable to highlight peculiarities of interactive learning, among which: (a) a common goal that ensures the realization of the needs of each participant in the process; (b) a single informational space, where the teacher and students interact; (c) coordination of efforts and joint actions to achieve the result.

Following interactive teaching methods, such as case-method, project training, on-live training, educational game, and learning discussion have the relevance in the preparation of future HR managers.

As it was mentioned above, the peculiarity of the case-method is an independent solution to the problem situation, taking into account students' acquired theoretical knowledge. The procedure of the case study involves the following steps:

(1) Self-examination of situational tasks (usually out of the classroom, i.e. at home).

(2) Targeting of the case study, i.e. problem definition that should be solved (directly in the classroom).

(3) Spread the students into teams (small groups) to solve a case.

(4) Discussion of the situation in groups ("brainstorming"). The teacher coordinates students' work.

(5) Speech of team leaders with a presentation of a case solution.

(6) Discussion (discussing the results of the case).

(7) Summing up (the teacher makes a conclusion on solving the problem situation, evaluates the work of each team and each student).

Effective use of the case-method involves taking into account certain conditions and principles. They are: (a) ensuring a sufficiently high complexity of solved problems; (b) creating inquiring questions for students, who focus on solving the problem; (c) providing a positive comfortable atmosphere that will contribute to the free expression of students' own thoughts; (d) enough time to familiarize with the situation and find ways to solve the problem.In addition, the application of the case-procedure should be based on the principles: (a) complexity (a situational problem covering a range of issues to be addressed and the application of theoretical students' knowledge); (b) partnership (cooperation between students and a teacher in case solving); (c) practical significance of solvable issues (the availability of real cases for discussion).

An example of a successful case study application is "Casers for Universities" project. The Ukrainian Casers Community (UCC) invites university lecturers to participate in a project, where business or government representatives create business cases for them and offer to solve [8].

The project has attracted interest among teachers who use interactive teaching methods and try to realize connection between the theory and practice. The main topics of the cases are management, finance, marketing, IT, jurisprudence, technology and agro-industry. In the case context, experienced managers or business-

professionals offer more ways to study the specialty and straighten them in practical skills.

By agreeing to participate in the project, the teacher includes a case for his training program and examines it with students at seminars. Students with the best solutions are allowed to finalize the case (meeting with representatives of the customer-company case), rewarding the winners with prizes and giving the opportunity to practice / internship / employment in the company-customer case. Such a method promotes the development of educational practices in higher education institutions and ensures cooperation between the educational establishments and business.

The practice of case-method applying shows that it stimulates the individual students' activity, creates a positive motivation for learning, activates "passive" and uncertain students, provides high efficiency training and development of future specialists, forms needed personal qualities and competencies and gives the opportunity to develop for teachers as well, viz. to improve skills, to think differently, to act and to update own creative potential [9].

A separate advantage of the case-method is the student's orientation towards achieving results. By solving the case, the student's creative activity is intensified, the communication skills of the participants of the educational process are improved, the following qualities are raised, such as the focus on the result, purposefulness, as well as the quality required in future professional activities.

A significant place among the interactive methods in HR managers training is occupied by game techniques. They are effective and characterized by the presence of gaming models of an object, process or activity; activating thinking and behavior of students; high degree of engagement in the educational process; obligatory interaction of students between each other and the teacher; emotional and creative nature of the class; independence of students in decision making; their desire to acquire skills in a relatively short period of time [10].

Game teaching methods are simulation and reproduction of real situations of professional activity, activating students by assigning each of them a specific role.

The application of game methods provides such functions, as: (a) developing (the main function of the game); (b) communicative (in the process of communication); (c) self-realization in the game; (d) therapeutic (overcoming difficulties); (e) diagnostic (self-study and self-organization during the game); (f) corrective (making positive changes in the structure of personal indicators); (g) socialization (inclusion in the social relations system). Using the game forms of interactive learning, it is necessary to adhere to certain principles of gamification, such as [11]: (a) permanent redistribution of roles; (b) combination of collective and personal efforts of the group (team); (c) tolerable interaction of participants and the group (team); (d) clear fixation of each growth stage of the educational product in accordance with the criterion of its novelty; (e) final reflection of activity according to the role and place of each participant; (f) use of free communications to prevent any form of violence.

The most up-to-date form of gaming training for HR managers is an intellectual-competitive game with an acceleration function that combines elements of training and professional activity, as well as activates communication skills, which are essential for future managerial activity and promote the generation of new creative ideas for solving complicated HR-situations [12].

To summarize all modern educational technologies and their contribution to the rising educational level of future HR professional, we can propose authorial integrative mechanism of workshop based on case study for HR managers (Fig. 2).

Proposed mechanism indicates the open system for interaction between the representatives of real business, involved in Startup creation and trainees (teachers of universities and students). Real case study is programmed and based on the HR analytics, structured in way, convenient for usage. The main purpose to find out the end-to-end solutions for the projecting situation and to create multi-alternative decisions under strong mentoring of the trainers (experts) based on the creative and non-traditional approach. Gamification is a method used during such workshop, which aimed at making complicated situation more easy and taking all participants in the 'wake up regime'. At the final study of such simulative game, it is necessary to choose

a smooth KPI estimating system do not hart any participant, even if proposed solutions will not be the best one (or even incorrect). It is necessary to remember, that creative (innovative) result is the result too! Because even a very unpredictable decision making can bring unpredictably effective results in the practice. One more factor, which is necessary to underline is to work participants in the small groups (teams). It is a strong precondition to form a collective communicative existence of different people with different characters, features, knowledge, skills etc. that in most real way reflects the real life conditios.

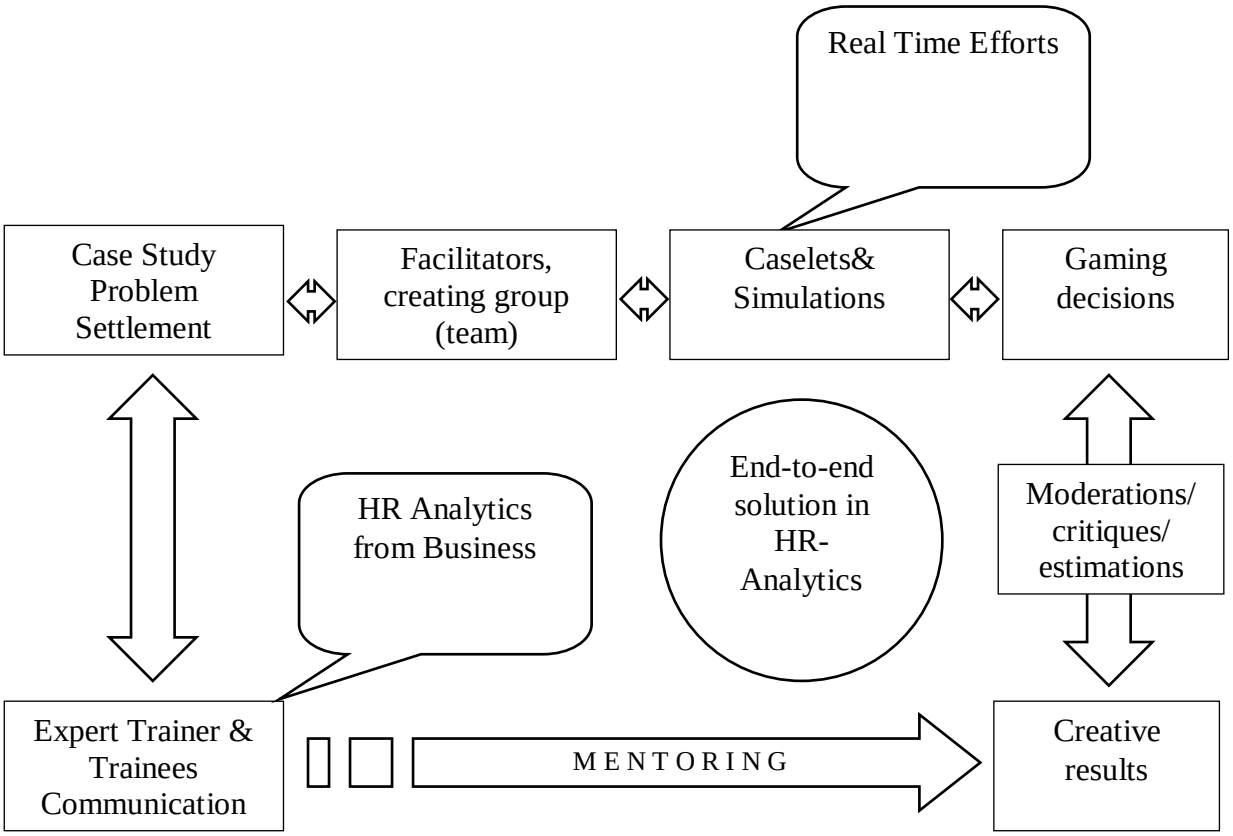

Fig. 2. Integrative mechanism of workshop based on case study for HR managers
Source: created by authors

An important direction for the educational technologies' improvement in training specialists in economic higher educational establishments at the present stage is the consistent intensification of the educational processes due to the usage of moderntutorial and methodological support, timely and widespread usage of the innovative achievements of domestic and foreign science and practice, the development of responsible self-studyingby students, application various forms of pedagogical

knowledge control (mocks, quizzes, check-points, assignments etc). Despite of the considerable 'luggage' of modern and well-developed technologies in education, which are successfully used in developed countries, not all of them are implemented in Ukraine (the main reason for this is the lack of budgetary funding). For example, "personnel workshop" technology (equipping auditorium for practical training based on the casestudy, aka equipping theworkplace 'corner of HR manager' according to the modern ergonomic and technical standards)is still the promising and low-performing one.

The weakness of the technology of educational management in Ukraine is the admission campaign's organization for entrants to higher education institutions, which does not fully take into account the abilities of future applicants for chosen by them future profession / job and their moral and psychological peculiarities, as well as the unpredictability of the admission campaign even under the conditions of external independent evaluation.

References:

1. Мамонова В. С. Рейтинговая система оценки публикационной активности авторов / В. С. Мамонова, Т. В. Ильина [Электронный ресурс]: Режим доступа: https://www.j-ets.net/ETS/russian/depository/v21_i3/pdf/3.pdf.
2. Скібіцька Л. І. Організація праці менеджера: Навч. посібник / Л. І. Скібіцька. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 360 с. – С. 32-49.
3. Halytsia, I., Schaefer, M., Mikhieiev, O. & Kosareva, T. (2019). Intellektuelle Wettbewerbspiele (ICG) mit Beschleunigungfunktion als Mechanismus der Aktivierung von kreativen und innovativen Potenzialen. *Journal Association 1901 SEPIKE*, Ausgabe 22 (Dezember, 2018), pp. 28-33.
4. Мазур В. А. Перспективи та проблеми впровадження дуальної освіти в Україні / В. А. Мазур // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Професійна підготовка фахівця в контексті потреб сучасного ринку праці», 27 лютого 2018 року, Вінниця: ВНАУ, 396 с. – С 3-8.
5. Мухамедзянова Д. И. ИИ анализирует эмоции, чтобы сделать учебники интересными / Д. И. Мухамедзянова, Хайтек, 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://hightech.fm/2016/12/14/little-dragon.
6. Остапчук Д. Інтерактивні методи навчання у ВНЗ / Д. Остапчук, Н. Мирончук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/13837/1/17.pdf.
7. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика: Навч. посібник / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.С.К., 2002. – 192 с.
8. Спільнота Casers [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://mon.gov.ua/ua/news/cpilnota-casers-proponuye-vikladacham-vishiv-vzyati-uchast-u-proekti-sho-dopomozhe-yim-zrobiti-navchannya-cikavishim-ta-riznomanitnishim.
9. Ягоднікова В. В. Кейс-метод (CaseStudy) як форма інтерактивного навчання майбутніх фахівців / В. В. Ягоднікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogika/25496.doc.htm.
10. Кравець Н. М. Ігрові технології навчання як одна з інноваційних форм навчально-виховного процесу ВНЗ [Електронний ресурс] / Н. М. Кравець, О. В. Гречановська // Матеріали науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/allhum-2017/paper/download/2013/1547.
11. Лепак Л. Активні методи навчання у процесі підготовки сучасного менеджера / Л. Лепак // Ситуаційна методика навчання: управлінський досвід. – К.: Центр інновацій та розвитку, 2001. – С. 139-144.
12. Schaefer, M. (2018). Practical HR-Workshop: Business Startup, Available at: http://www.sepike.com.

6. Conceptual principles of motivation of personnel of catering

In conditions of unstable economic situation, motivation of the personnel is an important factor in ensuring the efficient functioning of restaurant enterprises in the catering market. Particularly, the need to motivate staff is required for managers of restaurants in the catering industry. This is due to the fact that enterprises of this type combine such processes as: production, trade and service provision. It must be understood that the employees involved in these processes will have different motivations, different needs. Catering service will be formed at the expense of all the above processes [Kyrnis, 2018].

Researches in the field of motivation of workers are devoted to the works of famous scientists: D. Bogin, V. Gerchikov, V. Daniuk, H. Dmitrenko, M. Doronin, M. Carlin, G. Kulikova, A. Kibanova, A. Kolota, T. Kostyshina, N. Lukyanchenko and others. In the sphere of restaurant business, issues of motivation for labor were dealt with by such scholars as Y. Barybina, O. Olshansky, I. Povoronyuk, O. Tkachenko and others.

In the works of the listed scholars, issues of motivation of labor, and motivation of labor at restaurant business enterprises were considered. But in the studies that were conducted in the field of restaurant business motivation, motivation was considered from the position of the enterprise, but the motivation was not taken into account, based on the needs of the staff. Questions concerning the motivation of catering staff were not disclosed [Kyrnis, 2018].

The purpose of our research is to study the conceptual foundations of the motivation of the personnel of catering enterprises.

Motivation is a set of internal and external driving forces that encourage people to work, determine the behavior, forms of activity, give this activity orientation, focused on achieving personal goals and goals of the enterprise. Motivation is a collection of all the motives that affect human behavior [Yakovleva red., 2008].

Motivation of staff affects the quality of their work and the competitiveness of the enterprise. Basically, business executives motivate their employees with material

incentives, but this is not always effective, and not always possible. As the staff of catering companies has differences in categories (managers, kitchen workers, service workers), it is first of all to explore and allocate the needs of the staff in each of the categories.

It is recommended that the following methods of material and non-material motivation of workers at restaurant enterprises (Table 1).

Table 1. Methods of motivating restaurant workers [Tkachenko, Olshanskyi, 2009]

Category of employees	Position	The proposed method of motivation
Technical performers	Auxiliary staff: cleaners, auxiliary kitchen staff	Good organization of work, respect, correct communication tactics. Attitude to employees as a necessary element of the technological process.
	Personnel from sales and service: bartenders, waiters	Percentage of the total amount of checks, which exceeds the established volume of goods turnover. Bonuses on the results of attestation. Bonus for the sale of exclusive dishes and drinks.
Leaders	Senior management: restaurant director, restaurant manager. Managers of the middle management: the administrators of the sales holl.	Motivation: involvement in equity. Ability to delegate powers to prospective employees. Possibility of independent decision-making. Additional set weekend after major service events.
Specialists	Head of production	Travel to specialized exhibitions

Ensuring effective labor motivation should be based on the identification, assessment of dissatisfied needs, the formation of measures aimed at their satisfaction, forecasting the actions necessary for the maximum possible and expedient, that is, optimal, in the given conditions of satisfaction of needs. The task of choosing the optimal provision of effective motivation of labor will be considered as a task of determining the mutual compatibility of the priorities of two sets: a four-dimensional set of employee's motivational profile and a multidimensional set of motivational profile of the enterprise. For each of the pairs of values "priority of interest (motivation) – an effective motivational proposal of the enterprise (motivator)" we will define the value of the criterion of conformity.

We choose a simple criterion: if the motivator (motivational proposal of the enterprise) fully or partially covers the needs of the priority of the employee's interest

(motivation), we will consider the criterion to be fulfilled, otherwise not fulfilled. Accordingly, we assign the criteria to 1 or 0 [Tuzhilkina, 2014].

Table 2. Priorities of material interest (motivation) of an employee depending on the functions performed by him

Sales Manager	Additional income at the enterprise	X_1
	Involvement in equity	X_2
Banquet Manager	Fair remuneration for the labor contribution	X_3
	Additional income at the enterprise	X_4
Cook	Fair remuneration for the labor contribution	X_5
	Wages depending on the qualification level	X_6
Technical manager	Stability of salary payments	X_7
	Salary level	X_8
Waiter	Stability of salary payments	X_9
	Wages depending on the qualification level	X_{10}

For the development of an optimal motivation package by catering, it is first necessary to divide all the employees involved in the organization of catering services by functional groups. Because each functional group is distinguished by the specifics of the work performed, the level of remuneration, qualification and, accordingly, will have different priorities of interest (motivation). And the company, in turn, will be able to provide such employees with various offers (motivators).

Table 3. Motivation proposals of the enterprise of a material nature

Wage increase depending on the qualification level	Y_1
Bonys for observance of labor discipline	Y_2
Rewards for quality work done	Y_3
Awards to the managers of the enterprise, provided that their labor is satisfied with the detached employees	Y_4
Wage growth depending on labor productivity of the worker	Y_5
Supplements for work experience	Y_6
Guaranteed stable basic wage	Y_7
Supplement for mentoring	Y_8
Award to the fastest waiter	Y_9
A chef bonus that will come up with a new dish that will fit into the concept of the event and will lower the cost.	Y_{10}
Reward for achieving a certain goal	Y_{11}

In the organization and implementation of catering services involved the following groups of employees: sales manager, banquet manager, cook, technical

manager, waiter [Pyatnitskaya red., 2011]. We will determine which priorities of material interest are important for catering restaurant workers, and which motivators of material nature will can offer companies in this area of activity (Table 2).

Based on the identified material priorities and motivators, we will construct a matrix corresponding to the Table 4.

Table 4. Matrix of compliance of motivational proposals of the enterprise with the priorities of material interest (motivation) of employees

	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9	X_{10}
Y_1	0	0	0	0	1	1	0	0	1	1
Y_2	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0
Y_3	1	0	1	1	0	0	1	1	1	0
Y_4	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Y_5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Y_6	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Y_7	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Y_8	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0
Y_9	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Y_{10}	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Y_{11}	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0

As can be seen from the first line of the Table 4, wage increase, depending on the qualification level, satisfies positions X5, X6, X9, X10: fair remuneration for the labor contribution, wages depending on the qualification level, for such employees as the chef and the waiter. Positions from X1-X4, and positions X7, X8 do not cover this motivational proposal. Labor Subsidy (Y2) covers positions X7-X9 for such employees as technical manager and waiter. Rewards for quality work, motivator – Y3, covers the following material interests: additional income in the enterprise, bonuses to managers, stable salary, surcharges for mentoring and awards. Motivator – Awards for managers satisfies the needs for a banquet manager. Supplements for work experience satisfy such positions, as X5, X10. The guaranteed stable salary covers the needs for basic salary payments and wages depending on the qualification level for the cooks, technical manager and waiter. Award to the fastest waiter covers all positions of the material needs for the waiter. The reward for achieving a certain goal covers the needs of managers, banquet and technical.

On the basis of the constructed matrix, we allocate effective motivational proposals for each group of employees, which are divided by functional duties table 5

Table 5. Effective material component of motivational proposals of the enterprise for employees by functional responsibilities

Sales Manager	Rewards for quality work done
	Reward for achieving a certain goal
Banquet Manager	Awards to the managers of the enterprise, provided that their labor is satisfied with the detached employees
	Rewards for quality work done
	Reward for achieving a certain goal
Cook	Wage increase depending on the qualification level
	Supplements for work experience
	Guaranteed stable basic wage
	Supplement for mentoring
	A chef bonus that will come up with a new dish that will fit into the concept of the event and will lower the cost.
Technical manager	Supplements for observance of labor discipline
	Rewards for quality work done
	Guaranteed stable basic wage
Waiter	Wage increase depending on the qualification level
	Supplements for observance of labor discipline
	Rewards for quality work done
	Supplements for work experience
	Award to the fastest waiter
	Guaranteed stable basic wage

The next stage of the study is to determine the material non-monetary supply of catering enterprises and the interest of the employees of these enterprises in Tables 6 and 7, respectively.

Table 6. Priorities of material interest (motivation) of nonmonetary of workers depending on functions performed by the employee

Sales Manager	Possibility of career growth	X_{11}
	Participation in seminars, conferences	X_{12}
Banquet Manager	Possibility of career growth	X_{13}
	Flexible working hours	X_{14}
Cook	Ability to study	X_{15}
	Additional social protection	X_{16}
	Business trips for the exchange of experience	X_{17}
	Participation in master classes by well-known chefs	X_{18}
	Visiting exhibitions of kitchen equipment	X_{19}
Technical manager	Visiting exhibitions of catering equipment	X_{20}
	Flexible working hours	X_{21}
Waiter	Ability to study	X_{22}
	Favorable working conditions	X_{23}
	Additional social protection	X_{24}

Based on the data in Tables 6 and 7, we will construct a matrix of compliance of material and non-monetary incentive offers of restaurant enterprises to the priorities

of the interest of employees involved in catering services. Proposals Y12 and Y13 (Table 8) – Housing and free lunches cover the interest in additional social protection and favorable working conditions for a category of workers as waiters. Y14 – benefits to young professionals cover interest in career opportunities and additional social protection for banquet managers, cooks and waiters. Y16-Y18 alternative health insurance and retirement fund, satisfy the interest in additional social protection for the cook and the waiter.

Table 7. Material nonmonetary motivational proposals of the enterprise

Providing housing not to local employees	Y_{12}
Free lunches	Y_{13}
Privileges for young specialists	Y_{14}
Reducing the cost of treatment (partial or full)	Y_{15}
Alternative health insurance	Y_{16}
Alternative Pension Fund	Y_{17}
Provision of hospital services	Y_{18}
Retirement of study expenses (full or partial) in specialized educational institutions	Y_{19}
Internship at courses	Y_{20}
Additional leave	Y_{21}
Free days	Y_{22}

Reduced tuition costs – satisfies the position: career opportunities for sales manager, training opportunities for the cooks and the waiter. The Y20 proposal meets the priorities of interest in participating in seminars, workshops, exhibitions, business trips abroad for the sales manager, cooks and technical manager. Proposals Y21-Y22 – Additional vacations and vacancies satisfy the interest in flexible working hours for banquet and technical manager.

Table 8. Matrix of compliance of the material proposals of the enterprise with non-monetary nature of the interest (motivation) of employees

	X_{11}	X_{12}	X_{13}	X_{14}	X_{15}	X_{16}	X_{17}	X_{18}	X_{19}	X_{20}	X_{21}	X_{22}	X_{23}	X_{24}
Y_{12}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Y_{13}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Y_{14}	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Y_{15}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Y_{16}	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Y_{17}	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Y_{18}	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Y_{19}	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Y_{20}	0	1	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0
Y_{21}	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Y_{22}	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0

In Table 9, we will form effective components of the motivation proposals of the non-monetary nature of catering enterprises by catering for employees divided by functional responsibilities.

Table 9. Non-monetary effective components enterprise motivational proposals for employees

Sales Manager	Reimbursement of expenses for studies (full or partial) in specialized educational institutions
Banquet Manager	Privileges for young specialists
	Additional leave
	Free days
Cook	Reimbursement of expenses for studies (full or partial) in specialized educational institutions
	Privileges for young specialists
	Alternative health insurance
	Internship at courses
	Alternative Pension Fund
	Provision of hospital services
Technical manager	Internship at courses
	Additional leave
	Free days
Waiter	reimbursement of expenses for studies (full or partial) in specialized educational institutions
	Providing housing not to local employees
	Free lunches
	Privileges for young specialists
	Alternative health insurance
	Alternative Pension Fund
	Provision of hospital services

We will conduct a study of motivational proposals of the non-material nature for catering enterprise correspondence with the priorities of non-material motivation of employees of the Table 10 and 11.

For each group of employees, inherent in their priorities of intangible interest. For managers, it is a characteristic recognition and obtaining the status of greater powers, for employees of the lower levels – comfortable conditions for work and recreation.

On the basis of Tables 10 and 11 a matrix for matching the motivational proposals of the enterprise with the immaterial nature of the employees' motivation is constructed Table 12.

Table 10. Priorities of interest (motivation) of immaterial nature depending on the functions performed by the employee

Sales Manager	Individualization of the status at the enterprise	X_{25}
	The desire to get recognition for success	X_{26}
	Conditions for rest	X_{27}
Banquet Manager	A sense of importance in the eyes of leadership	X_{28}
	Possibility of independent decision-making	X_{29}
	Ability to delegate powers to prospective employees	X_{30}
	Professional training	X_{31}
	Extra weekends	X_{32}
Cook	Comfortable working conditions	X_{33}
	Ability to identify yourself at work	X_{34}
	Mechanization of technological operations	X_{35}
	Shower cabin and locker room	X_{36}
	Conditions for rest	X_{37}
Technical manager	Possibility of independent decision-making	X_{38}
	Conditions for rest	X_{39}
Waiter	Comfortable working conditions	X_{40}
	Extra weekends	X_{41}
	Shower cabin and locker room	X_{42}
	Conditions for rest	X_{43}
	The desire to express yourself at work	X_{44}
	A sense of usefulness and significance	X_{45}

Career Opportunity – the Y23 motivator satisfies the priorities of individualizing the status and the ability to independently make decisions for a technical manager and sales manager.

Table 11. Motivational offers of the enterprise of non-material nature

Guaranteed career growth based on periodic evaluation	Y_{23}
Best Chef Title	Y_{24}
Assignment of the highest category (cooks, waiter)	Y_{25}
Best Employee Rank	Y_{26}
The title of "Best Organizer"	Y_{27}
The title of "Best Manager"	Y_{28}
The title "Best waiter"	Y_{29}
Organization of corporate events for employees	Y_{30}
Sports events, joint rest	Y_{31}
New equipment	Y_{32}
Distanced shower cabin and dressing room	Y_{33}

Proposals: "Best Chef", "Best Waiter", "Best Organizer", "Best Manager" meet priorities in such desires of employees as: gaining recognition, feeling in the eyes of management, the possibility of delegation of authority, the ability to identify

themselves, the possibility of self making decisions for different groups of employees. Proposals Y30, Y31 – Satisfy rest priorities for all groups of employees. The availability of new equipment at the enterprise and a shower cabin with a locker room satisfies the needs of comfortable working conditions and the ability to take a shower and change for the cooks and the waiter.

Table 12. Matrix of compliance with non-material nature of motivational proposals of the enterprise of workers' motivation

	X_{25}	X_{26}	X_{27}	X_{28}	X_{29}	X_{30}	X_{31}	X_{32}	X_{33}	X_{34}	X_{35}	X_{36}	X_{37}	X_{38}	X_{39}	X_{40}	X_{41}	X_{42}	X_{43}	X_{44}	X_{45}
Y_{23}	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Y_{24}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Y_{25}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Y_{26}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Y_{27}	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Y_{28}	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Y_{29}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Y_{30}	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Y_{31}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0
Y_{32}	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Y_{33}	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0

We propose the following effective motivational proposals of the non-material enterprise for the employees who are assigned to the functional duties of Table 13.

Table 13. Effective of a non-material motivational offers enterprise for employees

Sales Manager	Guaranteed career growth based on periodic evaluation
	The title of "Best Manager"
	Organization of corporate events for employees
Banquet Manager	The title of "Best Manager"
	The title of "Best Organizer"
Cook	New equipment
	Best Chef Title
	Distanced shower cabin and dressing room
	Sports events, joint rest
Technical manager	Guaranteed career growth based on periodic evaluation
	Best Employee Rank
	Sports events, joint rest
Waiter	Distanced shower cabin and dressing room
	Sports events, joint rest
	The title "Best waiter"

The developed components of motivational packages for various groups of enterprises of restaurant enterprises by catering are presented in Table 14.

Table 14. Components of motivational packages for different groups of employees, depending on their functional responsibilities at catering enterprises

Title of the post	Priorities of an employee's interest in work at this enterprise	Components of the motivational package	
Sales Manager	Additional income at the enterprise Involvement in equity	Material monetary motivators	- Rewards for quality work done - Reward for achieving a certain goal
	Possibility of career growth Participation in seminars, conferences	Material nonmonetary motivators	- Reimbursement of expenses for studies (full or partial) in specialized educational institutions
	Individualization of the status at the enterprise The desire to get recognition for success Conditions for rest	Intangible motivators	- Guaranteed career growth based on periodic evaluation - The title of "Best Manager" - Organization of corporate events for employees
Banquet Manager	Fair remuneration for the labor contribution Additional income at the enterprise	Material monetary motivators	- Awards to business managers - Rewards for quality work done - Reward for achieving a certain goal
Banquet Manager	Possibility of career growth Flexible working hours	Material nonmonetary motivators	- Privileges for young specialists - Additional leave - Available days
	A sense of importance in the eyes of leadership Possibility of independent decision-making Ability to delegate powers to prospective employees Professional training Extra weekends	Intangible motivators	- The title of "Best Manager" - The title of "Best Organizer"
Cook	Fair remuneration for the labor contribution Wages depending on the qualification level	Material monetary motivators	- Wage increase depending on the qualification level - Supplements for work experience - Guaranteed stable base unit salary - Supplement for mentoring - A chef bonus that will come up with a new dish that will fit into the concept of the event and will reduce the cost.
	Ability to study Additional social protection Business trips for the exchange of experience (foreign) Participation in master classes by well-known chefs Visiting exhibitions of kitchen equipment	Material nonmonetary motivators	- Reimbursement of expenses for studies (full or partial) in specialized educational institutions - Privileges for young specialists - Alternative health insurance - Internship at the courses - An Alternative Pension Fund - Provision of hospital services
	Comfortable working conditions Ability to identify yourself at work Mechanization of technological operations Shower cabin and locker room Conditions for rest	Intangible motivators	- New equipment - Best Chef Title - Distanced shower cabin and dressing room - Sports events, joint rest
Technical manager	Stability of salary payments Salary level	Material monetary motivators	- Supplement for the observance of labor discipline - Rewards for quality work done - Guaranteed stable basic wage
	Visiting exhibitions of catering	Material	- Internship at the courses

	equipment Flexible working hours	nonmonetary motivators	- Additional leave - Available days
	Conditions for rest Possibility of independent decision-making	Intangible motivators	- Guaranteed career growth based on periodic evaluation - Best Employee Rank - Sports events, joint rest
Waiter	Stability of salary payments Wages depending on the qualification level	Material monetary motivators	- Wage increase depending on the qualification level - Supplement for the observance of labor discipline - Rewards for quality work done - Supplements for work experience - Award to the fastest waiter - Guaranteed stable basic wage
	Ability to study Favorable working conditions Additional social protection	Material nonmonetary motivators	- Redemption of study expenses (full or partial) in specialized educational institutions - Provision of housing to non-local employees - Free lunches - Privileges for young specialists - Alternative health insurance
	Comfortable working conditions Shower cabin and locker room Conditions for rest The desire to express yourself at work A sense of usefulness	Intangible motivators	- Distanced shower cabin and dressing room - Sports events, joint rest - The title "Best waiter"

The proposed motivation package for catering enterprises will contribute to meeting the needs of employees and addressing the strategic goals of enterprises to ensure their competitiveness in the catering market.

References:

1. Kyrnis, N. I., 2018. Motyvatsiia pratsivnykiv pidpryiemstv restorannoho hospodarstva za spetsialnymy zamovlenniamy (catering) v suchasnykh umovakh. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Ekonomichni nauky zbirnyk naukovykh prats.* Mykolaiv: MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho, s. 93-101.

2. Yakovleva, T. H. red., 2008. *Motyvatsiia personalu. Pobudova efektyvnoi systemy oplaty pratsi: pidruchnyk*. SPb: Piter. 240 s.

3. Tkachenko, O. P., Olshanskyi O. V., 2009. Motyvatsiia personalu pidpryiemstv restorannoho hospodarstva v umovakh kryzy. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*. Vyp.2. – s. 512-518.

4. Tuzhilkina, O. V., 2014. Optimization of effective motivation of labor in the context of improving the quality of working life, *Social-labor relations: theory and practice*, No. 1, pp. 266-271.

5. Pyatnitskaya, N. O. red., 2011. *Organization of service at restaurants:* Tutorial.: [For senior. tutor closed.] / Ed.-2nd form. processing and papers. – K., Center for Educational Literature, pp. 223-226.

7. Educational support for development agrarian sector in market environment

The acceleration of the agrarian sector development is directly related to educational activity, which is the driving force behind the functioning of the economic system and is based on the creation and exploitation of tools for business development. This approach involves the integration of the system of training and personnel development into the overall strategy of the company's sales activities in the external economic space.

We believe that an adequately constructed training system can increase the competence of all categories of employees, their loyalty to the company, find and expand bright talents, which in the future are able to provide competitive advantages of the company.

The system of training and development should be formed in accordance with the strategic goals of the development of market relations of the enterprise.

Staff training should combine compliance with corporate standards and the benefits of an individual approach.

Alot domestic scholars, among which are V. Andriychuk [1], S. Blaginin [2]. Yu. Lupenko [3], S. Lupenko [4] and others paid their attention educational support for the development agrarian sector in market environment.

According to V. Andriychuk [1], two main models of the logistic organization of agrarian business are currently being formed:

- corporate – the successive stages of supply, support, production and distribution are within the scope of single or multiple control. The goal is to maximize corporate financial results;

- cooperative – is controlled through democratic governance and multi-level equal co-ownership [1].

For example, a member of the "SVAROG WEST GROUP" corporation can participate in general corporate training programs, open educational events [4].

Ukrlandfarming PLS implements a multi-vector program of cooperation with leading Ukrainian agricultural institutions of higher education. The Strategic Partnership Agreement was signed with Mykolaiv National Agrarian University, Kherson State Agrarian University, Poltava State Agrarian Academy, Dnipropetrovsk Agrarian and Economic National University, Zhytomyr National Agroecological University [6].

Ukrlandfarming PLS offers to applicants of higher education of agrarian universities the following: the opportunity to gain independent experience in the company – leadership, the opportunity to gain practical experience and theoretical knowledge in the professional environment as a whole, as well as in studying the features of the market environment of the agricultural sector. According to the results of the practice (on condition of successful completion of the practice for graduates of ZOO – 4 and 5 courses, the company provides a certificate confirming the completion of specialized training within the company).

PJSC "Myronivsky Bakery", specially for active youth, launched the "Start a Career with MHP" program, which in 2017 changed its name to "MHP START" and significantly expanded its activity – twice as many higher education graduates were able to become its participants (Fig. 1).

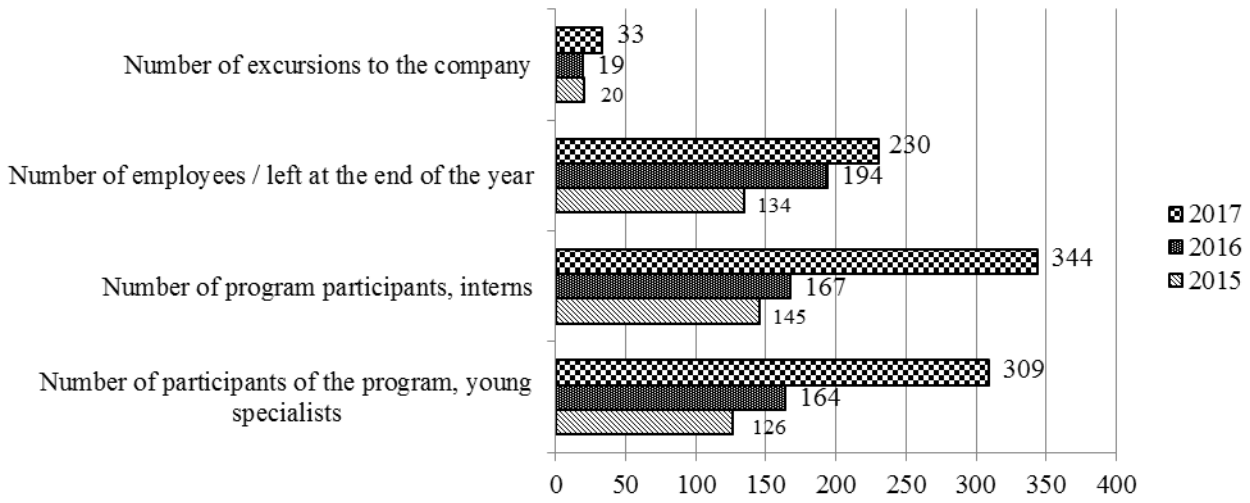

Fig. 1. Number of participants of the MHP START program, persons

Source: formed on the basis of materials [8]

According to the results of the study, it was found that in 2017, 653 students took part in the MHP START program, 230 of which became permanent employees of the holding. As part of the 2017 Program, excursions to enterprises are organized not only for the participants of the Program, but also for university teachers. Within the framework of the Program, the company offers higher education applicants the opportunity to visit the production facilities of the holding, to practice or internships on the most up-to-date equipment and become part of a team of professionals along with MHP.

Agrarian companies are increasingly in need of young people with the necessary skills in the field of foreign trade, especially as regards the expansion of geography of exports and the search for new effective channels for the marketing of agrarian sector products. We believe that the main ways to solve this problem are:

- Orientation of entrepreneurs to professionally-oriented training of young specialists (providing a basis for practice, as well as "first place of work");
- Improvement and demand of the dual form of education at enterprises of different scale of activity.

Dual education is a comprehensive training: theories at the university and practice at the enterprise. This form of education contributes to the greater integration of education, science and business and is widely distributed in Germany, Austria, Switzerland.

The need for implementation of the dual form of education in the education of Ukraine was introduced in 2014 during the First International Scientific and Practical Conference "Dual Education as a Response to the Challenges Faced by the Modern System of Ukrainian Education", conducted by the Representative Office of the Fund. Friedrich Ebert in Ukraine (FFE) in partnership with the Ukrainian Association of Marketing (UAM) [6].

A regional approach to the organization of dual education with the integration of regional universities and enterprises for the training of specialists is becoming widespread (Fig. 2).

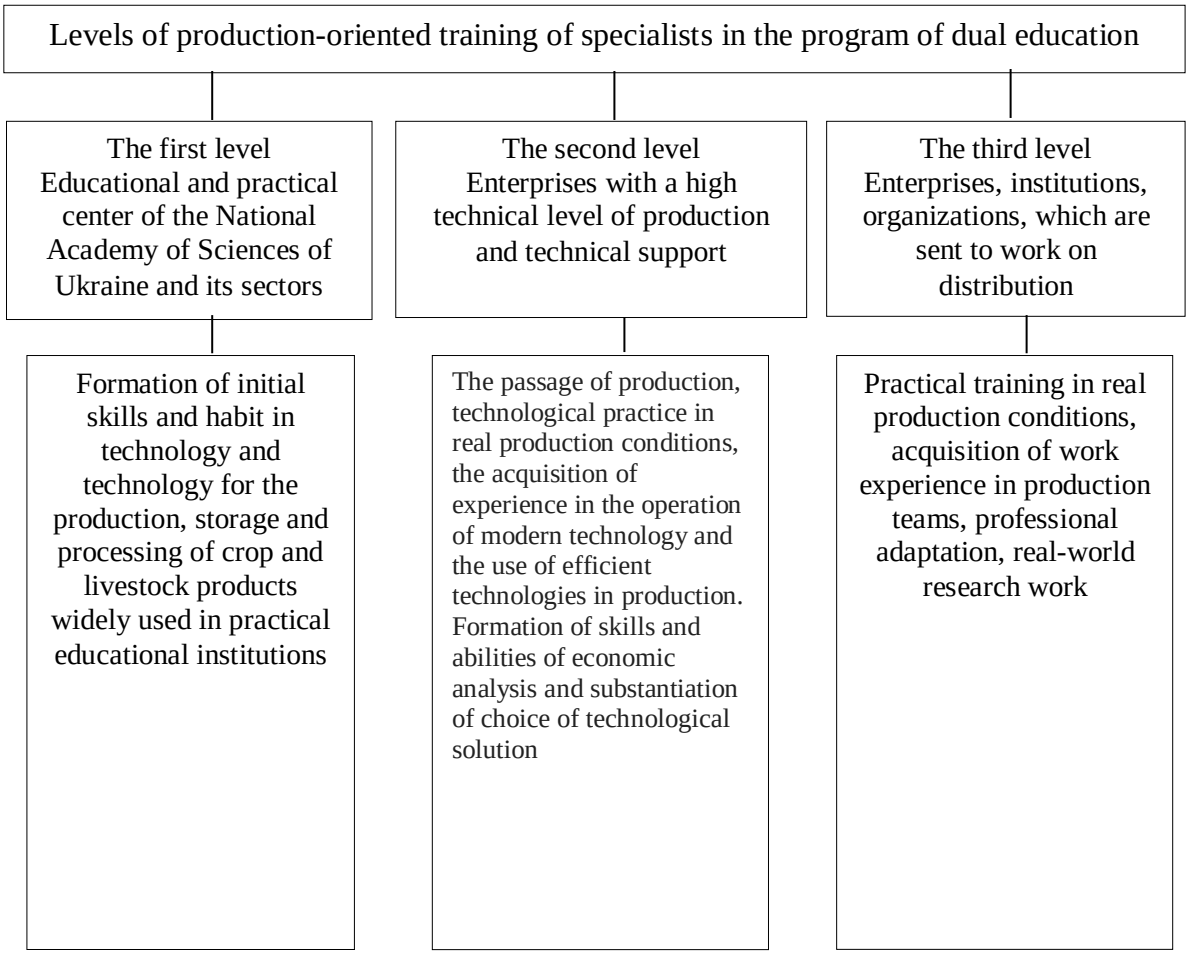

Fig. 2. Training of specialists in the dual education program for Mykolaiv region

Source: formed on the basis of materials [1]

Such a partnership is aimed at realization of measures on formation of human capital as a strategic resource of the economic sector of the Ukrainian economy:

- creation of the system and conditions for preparation, formation of a new generation of highly educated professionals who have creative thinking, the ability to comprehensively solve problems that are able to assess the situation and realize a sustainable dynamic and progressive development of the economy;

- to provide agricultural sector of the region with professional personnel, to consolidate them in production;

- to reduce the outflow of skilled personnel from rural areas;

- higher educational level of managerial personnel employed in production;

- preservation of regional higher education and science;

- to provide and develop intellectual and creative potential through the system of education and training "for life".

Activation of dual education in Ukraine is due to the creation of Agriintern (agriculture) – the only information platform for practical training. This event was the first attempt to bring together all stakeholders to develop conceptual approaches to the implementation of dual education at the state level. Adopted by the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2017. The concept of training specialists for the dual form of education is based on the German experience [6].

The dual form of education implies the use of the latest scientific advances, innovations and technologies not only for university education and production, but also for the achievements of academic science [6]. The most effective organizational form of cooperation is the Educational-Scientific-Production Consortium of Agrarian Higher Education Institutions, Research Institutes and Industrial Enterprises of Ukraine [6]. Proposed areas for the development of human resources are presented in Fig. 3.

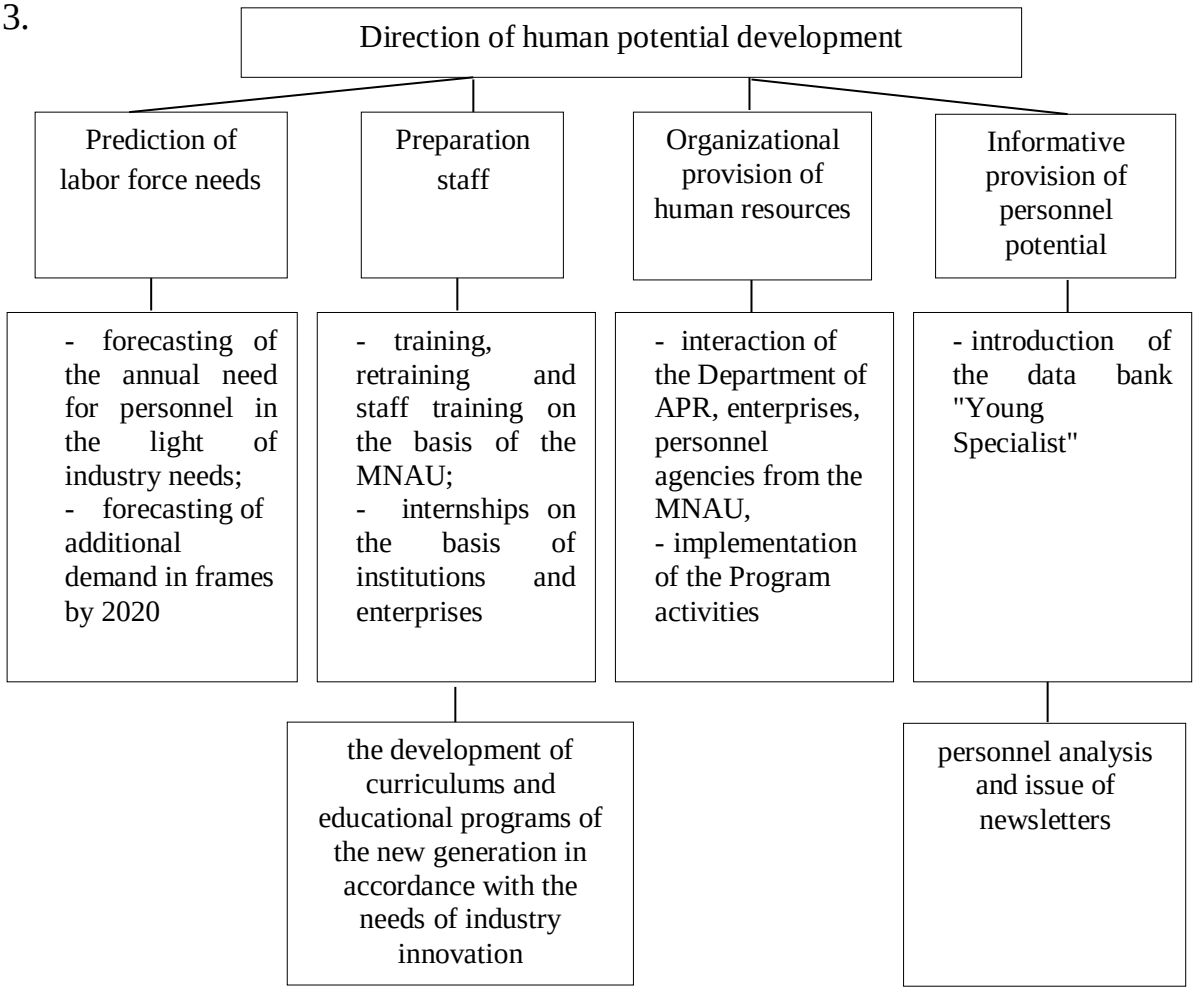

Fig. 3. Development of personnel potential of the agrarian sector of the economy of Mykolaiv region

Source: formed on the basis of materials [1]

On the basis of the conducted research, a forecast was made of the number of people employed at MHP START in 2019, which is one of the areas of human potential development (using methods of economic and mathematical modeling, which include linear and polynomial) trend, exponential and logarithmic functions) (Table 1).

Table 1. Number of able-bodied workers under the MHP START program 2015-2018, Persons

No	Year	Number of people employed
1	2015	134
2	2016	194
3	2017	230
4	2018	298

Source: formed on the basis of materials [8]

Thus, the number of people employed to MHP START during the studied periods is increasing. In 2018, their absolute expression is 298, which is 164 persons more than in 2015 (222.4%).

On the basis of the built-up functions of determining the density of communication, it is established (Fig. 4) that the exponential function has the largest deviation of the actual and theoretical values of the predicted index, with the target function $y = 76{,}452e^{0{,}7132x}$. The power function ($y = 132{,}38x^{0.5532}$) shows the best connection density.

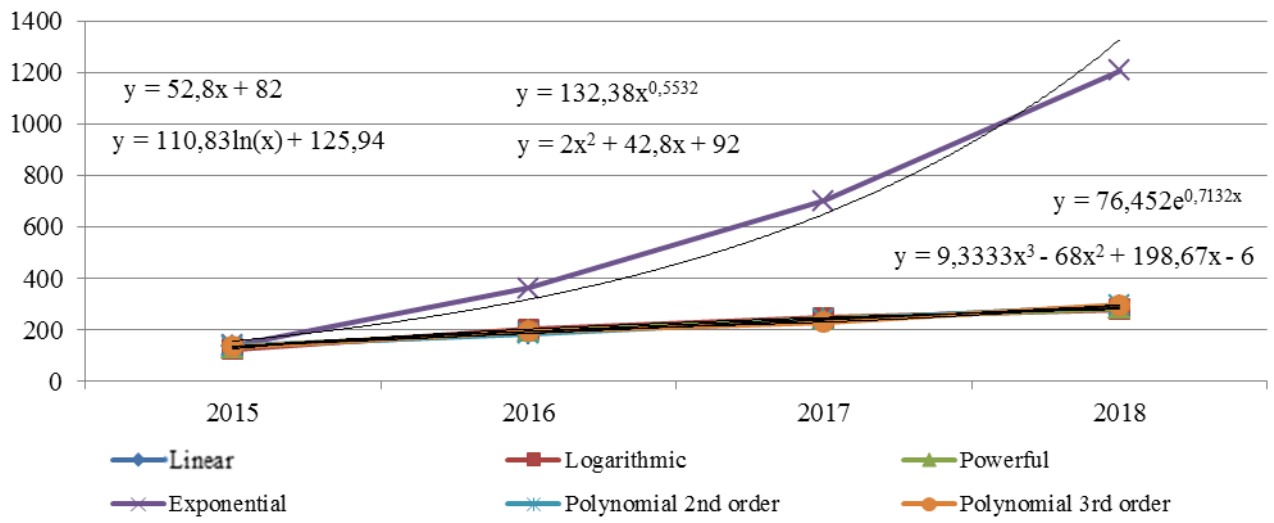

Fig. 4. Functions of research results

Source: compiled by the authors on the basis of the data of the table 1

Analyzing the value of the determination coefficient (Table 2), one can trace the highest binding coupling density for power function (R^2 = 0,980). To determine the predicted value, we will not take into account the exponential function when making a decision, since its value is negative, which is negatively influenced by the non-effective index. The absolute value, that is, the forecast for 2019 is the most accurate for the power function and is 322 employed persons.

Table 2 Estimated values of the effective indicator

Indicator	Linear function	Logarithmic function	Powerful function	Exponential function	Polynomial trend of the 2nd order	Polynomial trend of the 3nd order
MSE	212,200	260,056	87,124	935432,866	363,200	4489,838
R^2	0,954	0,941	0,980	-3,327	0,922	0,046
MAD	6,100	-4,276	7,601	796,538	14,600	7,055
MAPE	1,785	-0,472	3,038	277,681	5,565	10,473
The amount of output data	1176,000	1176,000	1176,000	1176,000	1176,000	1176,000
The amount of theoretical data	1202,000	1160,298	1177,212	4362,154	1212,000	1310,043
Deviation	-2,211	1,335	-0,103	-270,931	-3,061	-11,398
Actual value n=4	320,000	320,000	320,000	320,000	320,000	320,000
Forecast value n=4	346,000	304,314	322,472	1952,136	356,000	454,013
Deviation n=4	-8,125	4,902	-0,773	-510,043	-11,250	-41,879

Source: calculated using MS Excel;

The conducted research has established that the number of employed at the company is growing, which positively reflects the experience of dual education in the future, namely the involvement of higher education graduates in the enterprise. This measure allows the company to provide the company with highly skilled workers, and those that require specific activities.

Higher education students who studied under the dual form of education, studying the peculiarities of the functioning of agricultural enterprises and investigating their market environment, in the future, will be able to strengthen their competitive position by:

1) intensification of work with international donor organizations (EBRD, USAID, World Bank) on the development and implementation of technical assistance

projects using the harmonization of the national system of technical regulation and standards for agro-industrial regulation;

2) facilitating the conclusion of agreements on joint activities between the regional road services, on the one hand, and investors – integrated agricultural structures that conduct economic activity in the territories of the region, on the other;

3) the formation of an effective sales and logistics system;

4) facilitating the development of infrastructure for the storage and transportation of agricultural products through the introduction of procedures for issuing permits based on the principle of a single window, which will accelerate passage of permitting procedures, land tenure and the feasibility study for a project for the construction of elevators, granaries, logistics centers, as well as river transport infrastructures agricultural cargoes.

References:

1. Андрійчук В. Економіка аграрних підприємств. Київ: КНЕУ, 2002, 584 с.
2. Благініна С. З досвіду Німеччини: забезпечення якості освіти в минулому і в наш час. Вища школа. 2017. № 9. С. 87-99.
3. Лупенко Ю. О. Системні трансформації аграрного сектору економіки / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК, 2007, № 5, С. 49-53.
4. Lupenko S. Organization of the Content of Academic Discipline in the Field of Information Technologies Using Ontological Approach. Advances in Intelligent Systems and Computing 871, p. 312-327.
5. Офіційний сайт Корпорація «Сварог Вест Груп». Режим доступу: http://www.svarog-agro.com.
6. Проект Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти. Режим доступу: http://mon.gov.ua.
7. Резолюція конференції «Дуальна освіта як відповідь на виклики, що стоять перед сучасною системою української освіти», 18-19 вересня 2014 р. Маркетинг в Україні. 2014. № 5. С. 67-69. Режим доступу: http://uam.in.ua.
8. Сіренко Н. М. Бюджетно-податкове стимулювання інноваційного розвитку аграрного сектора економіки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2013_4_9.
9. Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-р.

8. Social prevention of teenage bullying

Today problem of aggressive acts in interpersonal relationships of adolescents is extremely acute. Recently, neither parents nor educators paid due attention to this problem, because they considered it something routine, corresponding to the rules of age psychology. According to researches of Ukrainian scholars, 13.3% of students often fall into the situation of bullying, 44.7% of students periodically fall into the situation of bullying [4].

The situation of bullying leads to a number of pedagogical, psychological, medical consequences. The problem of bullying is not only a pedagogical problem, but also a social one, as it leads to an increase in manifestations of violence, cruelty, addiction and deviant behavior among adolescents [3]. Therefore, prevention of bullying is a task for school social educators.

Results of a study conducted by UNICEF [8] in February 2017 among children 11-17 years' old all over Ukraine, showed a disappointing tendency: 67% of children in Ukraine aged 11 to 17 years faced the problem of bullying, 24% - were victims of bullying, 44% - with their own eyes watched harassing others, but not telling adults about it, because of fear, also become victims of bullying.

The first systematic studies of the prolonged aggression among adolescents belong to the Scandinavian scholars, among them: D. Olveus, A. Picas, E. Roland, P. Heinemann. Among the British researchers should be noted D. Lane, E. Munt, V. Orton, D. Tuttuman and others, who studied the problem of bullying in secondary school. In the United States, special attention was paid to bullying issues in the beginning of the 1990s. As for Ukraine, the problem of bullying is only beginning to be developed. Worthy of note are the work of A. Barlit, O. Glazman, A. Korol, L. Luspai and others.

Almost all researchers define bullying as a long-term and systematic aggression, but besides, this phenomenon is regarded as a «subtype of aggression», which can take many forms, both physical and verbal (E. Peligrini, S. Salmiwali); destructive

interaction (R. Hezler), part of the social life of the group (E. Roland), repeated attack - social or verbal - from those who have a higher status (B. Besag).

Unusual for our perception, the term bullying is closely related to such concepts as violence (the use of force methods or psychological pressure through threats deliberately aimed at weak or those who cannot resist, aggression (actions aimed at violating the physical and mental integrity of the person), tremration (to show disbelief to someone, to behave unceremoniously, to ignore someone's opinion), harassment (to persecute someone by various attacks, slander, mocking someone). All these concepts reflect different aspects of a phenomenon like bullying.

The analysis of the above mentioned scientific works makes it possible to determine the main features of a bullying: systematic; the inequality of social, psychological and physical capabilities that underlie the relationship between the victim and the aggressor, that is, the aggressor occupies a higher position than his victim; interactions of the persecutor and the victim; emotional humiliation, an image of a person's feelings, which leads to her exclusion from the group. Bullying covers the inequality of power and power, which leads the victim to a state in which she is unable to effectively defend themselves against negative actions, involves conscious behavior aimed at causing harm and suffering to another person.

It is believed that the victims of the bullying are adolescents sensitive, closed, shy, disturbing, unsure of themselves, with a low self-esteem, prone to depression, and adolescents who communicate more successfully with adults than their peers (D. Olivier). However, provoking bullying over themselves can be strong, gifted personality. While in a regular school, a gifted student launches certain mechanisms for the development of the bullying, causing jealousy and annoyance of peers with a high level of knowledge, curiosity, accumulation of attention of the teacher. As a result, the isolation of a gifted student from the class takes place: the child is not accepted in the class, begins to violate the rules, acts impulsively and thoughtlessly [7].

According to WHO data from monitoring surveys, regular school violence in Ukraine is reported by about 17% of girls and 16% of boys aged 11-15. Themselves regularly offend other 16% of boys and 12% of girls [6].

The data presented confirms the results of another survey conducted by the KidsPoll website (1200 children). According to it, the victims of the bullying were 48% of the respondents, 15% of whom repeatedly suffered violence; 42% of respondents indicated that they themselves were engaged in bullying, 20% - constantly [1].

An important task of the modern school is the recognition of the existence of the problem of bullying and the creation of a suitable environment in an educational institution to prevent and combat the negative social consequences of this phenomenon.

The first problem of bullying was started by a Norwegian scientist D. Olivier, who identified this phenomenon in the school community as a situation in which the student repeatedly, for a long time, becomes the object of negative actions and attacks by one or more students. The phenomenon of bullying is a collective character and based on social relations in the group. According to D. Olivier, the bullying includes three important components: aggressive behavior, which includes unwanted, negative actions; a long-term and systematic phenomenon; inequality of power or power [10].

The seriousness and duration of this process is directly related to the reaction of the victim to verbal, physical or psychological aggression. Therefore, it is necessary to observe the interaction of adolescents in whom physical contact or psychological aggression occurs during communication and at the same time, one of the participants of such interaction is dominant and provokes situations of aggression itself, as well as changes in the behavior of a child who is exposed to repeated attacks of aggression. There may be distances from adults and peers, negativism when discussing the topic of aggression, tension with the appearance of peers, abusive behavior. In some cases, these signs and symptoms do not necessarily indicate that the adolescent is harassed. However, if these symptoms are observed complex or repeated, further research is needed to determine the causes that affect this way on the adolescent.

Analyzing the scientific works, we can conclude that teenagers bullying has two main forms: physical - intentional thrills, blows, knuckles, beatings, other bodily injuries; psychological - violence associated with the action on the psyche, which inflicts a psychological trauma through verbal image or threats, persecution, intimidation.

D. Olveus highlighted the direct and indirect bullying and noted that direct bullying often takes the form of an explicit, physical contact in which the victim was openly attacked. Indirect bullying takes the form of social isolation and intentional exclusion from activity. Indirect forms of bullying are more used by girls than boys [10].

The situation of the bullying has collective nature, that is, all members of the group are in some way involved in the situation. A hierarchical social structure is created in which aggressive teens who hold higher positions in the social structure, are perceived as peers and adults as more popular, often have a high level of social competence and use bullying over others as a tool to manipulate and control their microscope. In particular, D. Olivier outlines the following bullying roles: a pupil who is a victim of a bullying; students who commit violence; students who are positive about mistreatment and actively participate in it, but are usually not initiators; students who openly support bullying, but do not interfere with the situation; students who like bullying, but they do not disclose it from the outside; students who believe that this is not their business; students dislike violence, but they do nothing; Students who show a negative attitude to the phenomenon, they protect the victim [10].

The main principles of prevention and overcoming of a phenomenon of a bullying have been worked out by researchers and experts of medical, legal, pedagogical, psychological and social spheres, in countries of the world. So, in Norway and Sweden, laws prohibiting bullying were passed in the 1990s. Subsequently, the Norwegian government has adopted a manifest to on the fight against bullying, which states that the various stakeholders must unite their efforts and that parents or substitute persons are responsible for acquiring the skills

necessary to prevent mistreatment by children; The «KIVA» Anti-Abuse Program in Finland covers three areas: alert, case review and change control over time [3].

The US Government, based on large-scale studies and surveys, has developed a comprehensive resource base to prevent and respond to bullying; among resources a specialized website that contains information for children and parents about the nature of bullying, risk groups, measures to prevent and combat bullying, and how, when and to whom to report cases of bullying. US schools are actively practicing the creation of groups of mutual assistance and support for parents whose children have become participants in bullying. During meetings, group members have the opportunity to share their experiences, get answers to their concerns, openly express their thoughts and feelings about the situation in the school bullying, develop a common strategy to overcome it, get knowledge about the features of communication and support the child victim of bullying and a child-aggressor, as well as reduce the overall level of psycho-emotional stress. In addition, the experience of creating awareness groups for all parents is widespread, with the aim of early warning and detection of cases of bullying. The purpose of such groups is to provide parents with reliable information on the nature of the phenomenon of the bullying, its types and consequences, the signs that their child was a victim of bullying or, on the contrary, bullied from other children, methods of developing children's social and emotional skills.

The Report of World Health Organization (WHO) «Global Status Report on Violence Prevention» based on data provided by countries, reports the widespread use of life skills and social development programs that help children deal with anger, resolve conflicts by non-violent means, and develop communication skills that help solve problems. In Latin America, the campaign «Basta de Bullying: No te quedes callado» promotes awareness and capacity building for children, teachers and parents in combating bullying and discrimination. [6].

Together with the Center for the Study of the Emotional Intellect of the Yale University, Facebook created a «Center for Shield Defense» - a resource for teens, parents and educators, containing information on how to prevent bullying through the

Internet and how to report such cases, which communication methods apply to unwanted publications, and how to contact for removal of such publications, and how you can change your privacy settings. In Mexico, the campaign «Convivencia sin violencia was launched», which aims to draw attention to the problem of bullying in schools and promote friendly social interaction. The campaign includes the «Proyecto a favor de la convivencia escolar» initiative, which provides resources and guidance to the pedagogical community as well as to parents, students and civil society actors to support and protect children at school and abroad. The initiative promotes peaceful resolution of conflicts, self-control education and the development of the ability to overcome difficulties.

In South Africa, the program «National School`s Security System» (2015) provides access to resources for preventing bullying and cyberbullying, homophobic mistreatment and gender-based violence. As a means of implementation, textbooks and guidelines for Internet security are used to create favorable conditions for a national campaign to combat bullying and change behavioral patterns, counselors providing psychological assistance and a school patrol that guarantees security at school and in the school area, and Measures are also being taken to detect early abusive practices, to integrate recovery approaches and to assist victims [6].

With the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (harassment)», the country has stepped up attention on the prevention of bullying in secondary education institutions [2].

Thus, according to the above-mentioned law, the bullying (harassment) of the participant in the educational process is an act of the participants in the educational process that consists of psychological, physical, economic, sexual violence, including the use of means of electronic communications committed against a minor or a minor or such a person with respect to other participants in the educational process, as a result of which the harm to the victim's mental or physical health could or was caused. The law provides for responsibility for the commissioning of a bullying.

Innovation primarily concerns physical or moral abuse of adolescents. Among the main features of bullying distinguish the following: causing mental or physical harm, the presence of the abuser, the victim and the observer, as well as the systematic harassment. It will also be punished in cases where the victim experiences humiliation, fear, anxiety or she has to obey the interests of the offender. Recorded as bullying and the social isolation of the victim - a boycott.

In case when buller is not 16 years old, the punishment will lie on the shoulders of his or her parents. The authors of the law of punishment and the employees of the school who silenced persecution thought. If a teacher or director of a school does not report police offenses, they may also be fined.

In order to determine the need of developing a bullying prevention program among adolescents in secondary education institutions, we conducted a survey of adolescent in Kyiv schools.

During the conduct of the online survey, in the form of questionnaires, we interviewed 62 adolescents (27 boys and 35 girls) aged 13-17 years.

The first module included questions for verifying the knowledge of participants about the phenomenon of bullying. The first question of this block was related to the term of bullying: «Do you know the meaning of the word «bullying»?». 100% of respondents are familiar with the meaning of the concept.

Such a question also concerned the concept of cyberbullying. Option «Partly» was chosen by 11.5%; variant of the answer «Yes» - 20.5%. Not familiar with the content - 68% of respondents.

The next question was related to the previous one, where the participants would write what the term cyberbullying means - 20.5%; respondents indicated that cyberbullying means: harassment, hating, a kind of malice on the Internet; children bullying one over the other; internet trolling; manifestation of bullying, aggression, desire to inflict psychological or moral harm on the Internet; a phenomenon that causes aggression in humans through new information and communication means; humiliation through the Internet; persecution of a person by a group, using modern electronic technologies; intimidation; «harassment» with the help of gadgets, the

Internet; insults in any form; oppression on the Internet; raillery; aggressive comments on the Internet; psychological violence.

We see that most teens are not familiar with the meaning of the concepts of bullying and cyberbullying. Also, in the questionnaires, some of the respondents confused the definition of bullying and cyberbullying, calling the bullying and harassment in a public place.

The next question included options for answers to the question: «What does «bullying» mean?»: Violence, any physical harm - 15% of all respondents; aggressive behavior and aggressive actions were chosen by 17.2%; property damage - 8%; Insults in any form (verbal, physical, psychological) were chosen by 22.3% of the participant; bullying in the Internet - 13.2%; bullying in the form of phone messages, 10.6%; bad language - 13.2%. Also, 0.5% of the participants in the list did not choose any option, giving their answer and believing that bullying means harassment in a public place. Consequently, the majority of respondents believed that booting was first and foremost an insult in any form; Following are aggressive behavior and aggressive actions and damage to property.

The distribution of answers to the question about the causes of the bullying is presented in Fig. 1.

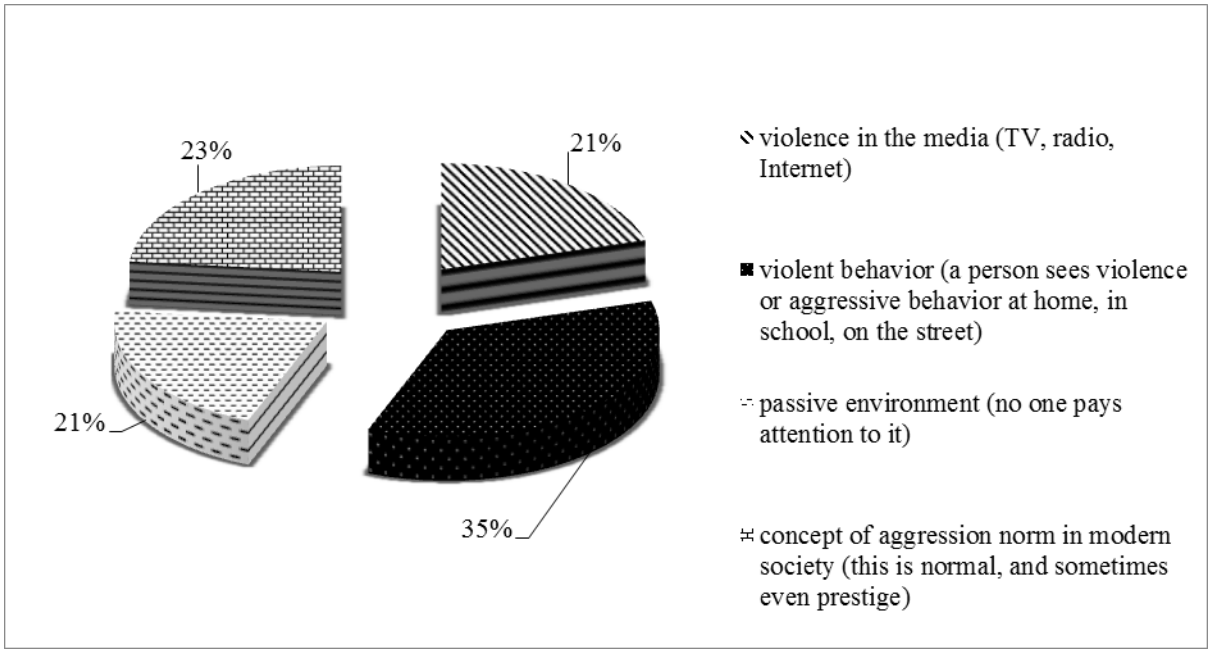

Fig. 1. Distribution of respondents' answers to the question «What are the causes of a bullying?» (in %)

On the last question of this module: «Do you know where to call in the case of bullying, harassment or violence? (specify where or to whom)», 43.4% of adolescent respondents do not know where to call for help, in case of a bullying; 56.6% of respondents know whom to contact, of which: 5.6% of respondents chose the special institution, social services, hotline, ombudsman; law enforcement agencies - 19,3%; parents and relatives chose 16.5%; the administration of the institution of secondary education, the teacher, the social educators of the schools, were chosen by 7.9%; friends, were chosen by 2.2% of teens; site administrator (in the case of cyberbullying) - 0.4% of respondents; psychologist - 3% of respondents; another adult, was chosen by 0.3%; to cope with the bullying themselves chose 1.4% of our sample.

An interesting answer was also from one of the respondents, who gave a reasoned answer on this question: «If you were persecuted, it would be your own fault.» Yes, we can conclude that teenagers do not always understand the real causes and the devastating effects of the bullying phenomenon.

In second module of the questionnaire, which defined attitudes of respondents to the phenomenon of bullying, we asked: «Do you agree with the assertion that using physical force can earn the respect of others?», 23.8% of respondents agreed with the statement; 76.2% of respondents chose the option «no». Consequently, most teens still do not consider physical strength as part of personal success or the way to becoming peers in a team.

The next question was «Is it possible to resolve the conflict constructively, without quarrels or use of physical force?» 86.9% of adolescents confirmed that it is possible to resolve the conflict without the use of physical force; 13.1% answered that it was impossible. Consequently, some of the adolescents cannot or do not see a constructive way out of conflict situations without using physical strength and emotional tension.

A third of respondents saw no adverse effects manifestations bullying among their peers if they are accompanied by jokes or serves as a joke (Fig. 2).

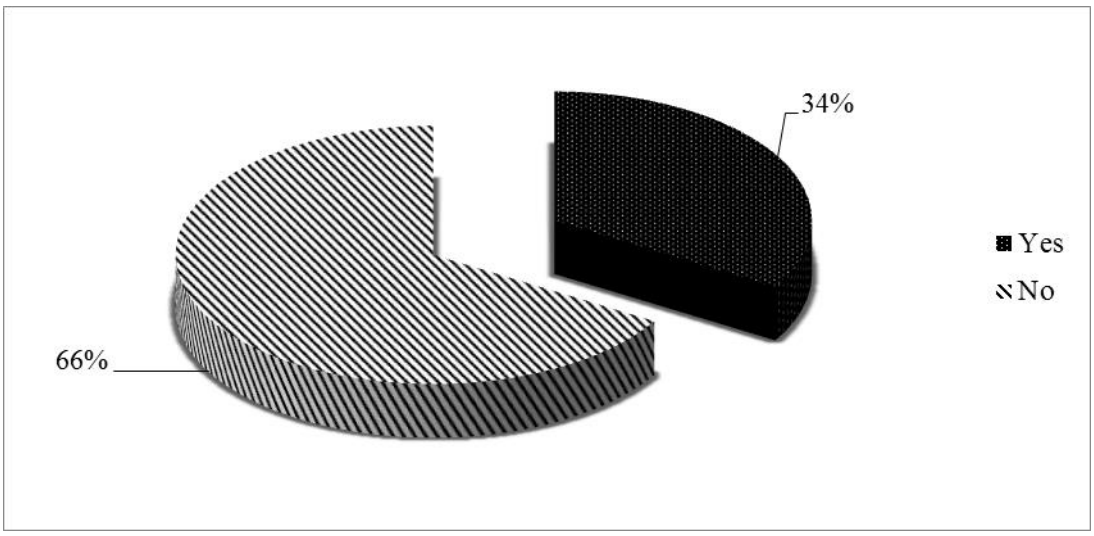

Fig. 2. Distribution of respondents' answers to the statement «Bullying or ridicule, which are hidden under the guise of jokes, do not have negative consequences in communication» (in %)

In the third module of the questionnaire, we have found our own experience with the respondents regarding the bullying. As you can see from Fig. 3, most teens were involved in the bullying situation (either as «bullers» (16%), whether victims (36%) or observers (48%)).

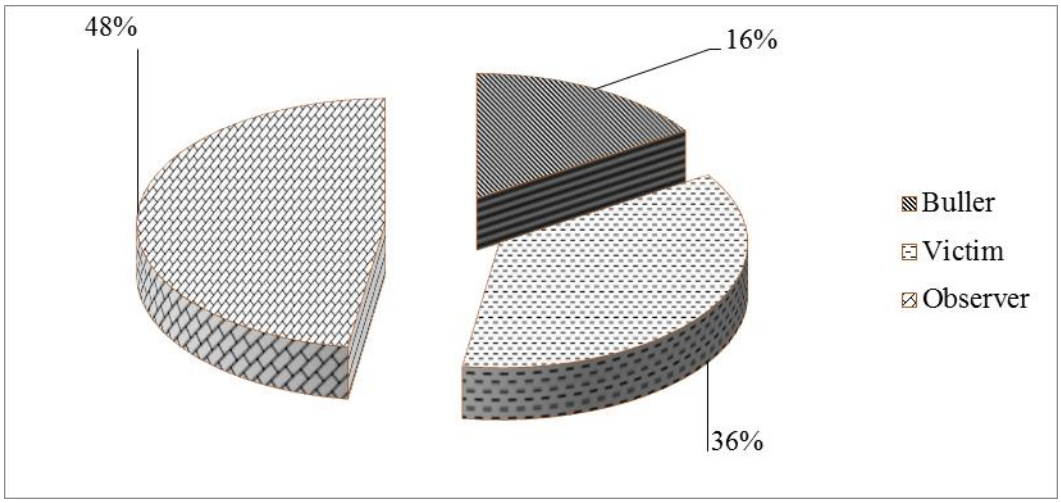

Fig. 3. Distribution of answers to the question «Do you know the cases of a bullying?» (in %)

The next question about the objects of the bullying – 28.2% of respondents said that the victims of the bullying most often became classmates; 22.5% of all respondents selected their peers; 21.9% - have chosen the option: People younger

than me by age; People older than me by age, have been chosen by 7.2%; 5.5% chose the option: My relatives (brothers or sisters); People unfamiliar to me chose 14.7% of all respondents.

It is noteworthy that the largest number of respondents' responses were approximate at the age of adolescence, that is, they are either classmates, peers or children younger than the respondents.

The next question was about the environment in which the phenomenon of bullying occurs. The largest number of respondents most often faced bullying at school (27%), the Internet and social networks (cyberbullying) occupy the next place - 24%; third place in the frequency of situations in the bullying environment among the peers housed recreation facilities.

Other ways of the bullying environment, the survey participants chose the whole environment of a teenager, other educational institutions, a company of friends. One of the respondents gave an example of a bullying in a company of friends: «When a newcomer comes with his/her interests in a new company, because of this there are conflicts and sometimes they can grow into a situation of a bullying».

When there was a question about the experience of the experienced bullying: «Have you ever felt bullying or harassment from other people?» - the answer «Yes» was given by 77.8% of participants; 22.2% did not have such experience. As you can see, a significant percentage of sample participants were bullied from the outside of the environment.

The next question, «Have you ever used harassment, bullying or aggression?», «Yes» answered 55.8%; 44.2% of all respondents chose the answer «no». So more than half of the respondents showed a manifestation of a bullying point for other people. So when forming a preventive program, we have to teach teenagers to respond properly and find different ways to resolve conflict situations, to direct their own aggression in the right direction to minimize and prevent the phenomenon of bullying among adolescents.

To the question: «On whom or what adolescents most often direct their own aggression». Option «on people» has chosen 44.1%; «On animals» - 5.5%; «On other

subjects» were chosen by 32.4% of participants; «No one» was chosen by 18% of all respondents. As you can see, most often their own aggression is directed at the people. Some of the participants even clarified that most of the people most often suffer from aggression.

One of the final questions related to the experience of participating in prevention programs or classes aimed at preventing the phenomenon of bullying, harassment, violence, etc.? 67.2% of adolescents did not participate, 5% of them did not understand why to participate in such activities in general. One participant in the survey added that he had never known about the meaning of the word «bullying» at all and he was familiar with this phenomenon because he was a participant in a bullying situation when one of his acquaintances was poured dirt in front of the eyes of his classmates. Participated in preventive conversations, trainings, programs, classes aimed at preventing the phenomenon of bullying, harassment, violence, 32.8% of participants.

The last question of this module was as follows: «Do you consider it efficient to conduct preventive programs, classes on issues of bullying prevention, harassment, violence and why?». Do not consider it necessary to conduct prevention programs, classes on the topic of a bullying, only 23%, arguing their answer that «measures of this type are not necessary for everybody because each person has his / her own opinion and no one has to decide how to do it correctly and how no and «it's normal for adolescence»». Yes answered 72.9% of respondents.

Consequently, some respondents consider bullying a normal form of behavior in adolescence; Also, violence can take place in communicative relationships under certain circumstances, physical force can become a driving force in achieving self-esteem and authority among others; bullying can occur not only in the middle school; participated in bullying situations for more than half of respondents; and measures that would prevent the emergence and formation of a phenomenon called a bullying can be either ineffective or not necessary for everybody.

The programs aimed at prevention bullying should reflect the specific features associated with the features of the country in which they are used, but there are also

common features: regular students' survey on the spread of bullying; discussion of the problem of bullying in the classes, at general and parental meetings; the creation of the code of conduct by the pupils by themselves (with the participation and assistance of adults); strengthening of the supervision of teachers for children during breaks, in the dining room, at the sports ground, in the school yard; training of the pedagogical team on the strategies of bullying prevention and intervention at its occurrence [3]. The work should be planned in the joint interaction of a psychologist, social educator, class leaders, administration, parents and other involved specialists; the work of specialists is to prevent the prevention of bullying in the educational space; work on the collection of information, the development of individual programs accompanying each pupil and tracking the dynamics of development should be systematic; Behavioral prevention strategy of bullying in the educational space is to increase awareness of the school bullying situation. It is important to use a team approach to prevent and deal with a situation of violence or bullying, to work not only with the child who was the victim or the persecutor, but also with the whole class.

References:

1. Буллинг: детская жестокость [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tagillib.ru/readers/ot_20_and_starshe/meropr/bulling.php.
2. Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) (№ 2657-VIII від 18. 12. 2018) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19.
3. Лях Т. Л. Соціально-педагогічна профілактика булінгу у шкільному середовищі / Т. Л. Лях, Т. П. Спіріна, В. В. Деркач // Збірник наукових праць «Педагогічні науки» / Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Вип. 84. – Т. 2 – С. 183-187.
4. Савельєв Ю. Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі / Ю. Б. Савельєв // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія» / Національний університет «Києво-Могилянська Академія». – 2009. – Т. 97: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 71-75.
5. Словник української мови: в 11 т. − Т. 11. – 1980. – С. 259.
6. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья»: международный отчет по результатам обследования 2009-2010 гг. / под ред. C. Currie и др. – Копенгаген: Европ. регион. бюро ВООЗ, 2012 г. (Сер. Политика охраны здоровья детей и подростков. – Вып. 6).

7. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об’єкт булінгу / С. С. Стельмах // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика: зб. наук. пр. – Вип. 8. – К.: Ін-т обдарованої дитини, 2012. – С. 196-202.
8. Стоп шкільний терор. Особливості цькувань у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/media_31250.html].
9. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010.
10. Olweus D. Bullying at school [Elektronic resouse] / D. Olweus // Blackwell Publ. – 1993. – 215 p. – Mode access: http:// books.google.com.ua.

9. Preparation of specialists for the field of tourism in the conditions of Euro-integration innovations

Ukraine is a dynamically developing state that wishs to become more actively involved in the socioeconomic processes of the modern world andwant to integrate into the European community.

The development of the tourism industry in Ukraine is one of the priority needs in the European integration environment. For independent Ukraine, tourism has become not only a "window to Europe", but also a political, socio-economic and environmental phenomenon.

"The field of impressions," as sometimes referred to as the tourism business, has become one of the most profitable. Annual tourism revenues amount to almost 3 trillion dollars. Therefore, at the present stage of development of the domestic economy, one of the important tasks is to increase the competitiveness of Ukrainian tourism companies and to increase the demand for their services, both in the domestic and foreign markets [4].

Considering the place and role of tourism in the life of society, the state proclaims it as one of the priority directions of development of national culture and economy. The Government of Ukraine adopted the medium-term plan for 2017-2020, which clearly states that one of the priorities is the development of tourism in Ukraine.

In 2014, the Association Agreement between Ukraine and the EU was signed, which defines the legal basis for deepening of bilateral relations and allows transition from partnership to cooperation and economic integration.

The implementation of the provisions of this Agreement contributes to the integration of Ukraine into the EU internal market and the single regulatory space in the tourism sector.

A separate section in the Agreement presents the "Economic and Industrial Cooperation", to which the tourism sector belongs. In Article 401 of Chapter 6 the following directions of cooperation are defined:

- exchange of information, best practices, experiences and transfer of know-how, including information technology;

- establishing strategic partnership between countries, private and public interests in order to ensure sustainable tourism development;

- promotion and development of tourist products and markets, infrastructure, human resources and institutional structures;

- the development and implementation of effective policies and strategies, including relevant legal, administrative and financial aspects;

- training tourism professionals as well as capacity building in tourism to improve the quality of tourism services [5].

EU advisory and technical assistance accelerates the process of Ukraine's integration into the European tourist area, but it should be remembered that this assistance is based on the interests of the EU. Consequently, the State Agency of Tourism and Resorts should establish a strategy for the development of tourism and make decisions solely in the interests of Ukraine.

Assessing the real opportunities and prospects of Ukraine's integration into the European tourist area, we note that the main thing is the quality of the process, not the number of implemented measures. One of the main national tasks in the direction of European integration in the field of tourism should be measures, the realization of which will affect the integration of Ukraine into the EU tourist space:

- development of normative legal acts to promote the attraction of foreign investments for the development of tourism;

- creation of structural units for tourism in regional and local state administrations;

- harmonization of qualification requirements and standards for higher education in institutions of higher education, which provide training for specialists in the field of tourism [2].

Positive trends in the development of the tourist market contribute to changing approaches to the construction of vocational education and its scientific and methodological support. This fully relates to the training system in the field of

tourism. UNESCO experts distinguish tourism in the 21st century as a leading area of vocational education. In these conditions, professional tourism education, as no other branch of knowledge, objectively requires theoretical understanding and identification of the main trends of development.

The World Tourism Organization (WTO) has developed the Tourism Education Quality (TEDEQAL) methodology in order to achieve some form of standardization in assessing results from tourism professionals worldwide [11].

The main objective of this project is to identify the existing gaps between the needs and expectations of entrepreneurs and professionals in tourism and the results that lead to current curricula, programs and education systems in higher education institutions around the world. Moreover, these gaps need to be moved to a map of tourist professions, which will create some model that will reflect the complexity of the sector and its needs in human resources, both qualitatively and numericalterms.

This map should include, at least, the following measurements: the size of the subsector, covering the variety of all its components (eg hotels and resorts, food, transport, attractiveness, management system, sponsorship); number of specialists to meet the needs of professional staff (eg frontline personnel, inspectors, managers, etc.) other measurements that are relevant to the geographical and cultural diversity of tourism [12].

That is why the development of professional tourism education in Ukraine takes place within the framework of the main directions of development of a new educational system.

The fundamental difference between this new system and the traditional one is the change in the paradigm "education-training" in the paradigm "education-formation", the transformation of knowledge into basic social capital, the development of the concept of lifelong learning [3].

At the same time, the new political, economic and social situation in Ukraine, its emergence as an independent subject to the international tourist map, the recognition of national cultural monuments, the organization of recreational and tourist zones – all this requires a scientific substantiation of theoretical and methodological

principles in accordance with the contemporary world tendencies and national interests of Ukraine, as well as the development and structuring of the network of educational institutions, institutes for retraining and advanced training of management personnel for the tourism sector.

Unfortunately, the solution to these important tasks is hampered by a number of contradictions, in particular between:

- requirements of the labor market for the professional training of specialists in the sphere of tourism and their level of qualification, which does not correspond to the current world trends and increased needs in the conditions of information and technological development;

- the need to increase the level of fundamentalism of tourism education and the imperfection of the professional qualification structure of personnel;

- processes of humanization, humanization of educational and educational activities and their formal consideration in the training of future specialists for the tourism industry;

- the needs of culturological training of specialists for the sphere of tourism, taking into account ethno-national, socio-cultural and other peculiarities of different regions, and underestimation of this trend through well-known ideological reasons;

- the need to take into account the peculiarities of the formation and development of the domestic system of tourist education, progressive ideas of foreign experience of professional training of specialists for the sphere of tourism and their lack of research in the domestic pedagogical science, often ignored in pedagogical practice;

- needs for theoretical substantiation and scientific and methodological support for the development and functioning of tourist education and the absence of specialized research institutes in Ukraine.

The solution of these contradictions requires substantiation of the content, functions and tasks of training specialists for the tourism industry in accordance with international standards, modern and perspective tasks of ensuring the competitiveness of Ukrainian specialists in the world market of tourist services [9].

Training of specialists for the tourism industry is an important component of the domestic education system, professional tourism education should be based on humanistic philosophy and provide person-oriented and professional-oriented educational and educational activities, promote the disclosure of creative potential of subjects of the pedagogical process, and provide high-quality tourist industry of Ukraine competitive specialists in all specialties according to social needs.

This fully concerns the professional training of tourism professionals, namely the content of professional tourism education, which depends on the interaction of general pedagogical and specific factors that determine both general and individual characteristics of tourism.

The selection of the content of tourism education will be determined by the needs of society in educated, competent specialists in the field of tourism. It takes into account the real possibilities of the learning process, education and development; the best opportunities for applicants, as well as the needs of the individual in education. The formation of the content of education is extremely important taking into account the needs and requirements for the personal development of a specialist in the field of tourism, his abilities, talents, interests.

The prerequisite for the formation of the content of vocational education, researchers determine the obligation to adhere to such general pedagogical principles, as a holistic approach to the content of education and training, taking into account the organic unity of general and vocational training, the strong connection theory and practice; Providing partnerships between the field of education and the field of labor.

Adherence to these principles in vocational education is combined with the features of the tourism industry, with the formation of the content of training on the basis of the realities of life – to give a person the opportunity to provide themselves with the necessary means of existence and have a moral satisfaction from the chosen profession.

The tourist market of labor, characterized by particularly intense competition, requires a highly productive and flexible workforce that can quickly adapt to constant changes in the service sector. It should take into account the strengthening of the

processes of globalization and integration in the world, in particular, the European tourist environment.

Globalization poses new challenges to education. Thus, the growth of tourist flows in the united Europe involves the existence of uniform professional qualifications of tourism activity in all member countries of the European Union, namely knowledge of language, culture, economy, legal system of the partner countries, observance of uniform technological and humanitarian norms.

Taking into account Ukraine's aspiration to enter the European Union, the content of national professional tourism education should meet the needs for the further development of domestic tourism at the level of European countries. This is ensured by the corporativeness of professional tourism education, when already in the process of training formed future corporate communications (technological standards of hotel and tourist chains, franchise relations, licensing and certification standards, etc.) [10].

According to the well-known statement of Professor N. A. Fomenko concerning the professional tourism education, tourism is a peculiar apostle of globalization [8, 197]. This global tourism mission is provided in a variety of ways:

firstly, the formation of global technologies for booking, reservation and realization of the tourist product (global networks Amadeus, Internet, Seibor, etc.);

second, the creation of a single statistical space for tourism and marketing for consumers of tourist services;

third, the implementation of the global concept of tourist vocational education throughout their lives;

and, fourthly, the new large-scale investment role of modern professional tourism education, which provides economic benefits to many countries.

Professional tourism education is linked to partnerships with basic higher education, general and vocational training, institutional systems of ecology and environmental protection, social employment, economic development and public protection, as well as with the media.

Particular importance in the partnership of modern vocational education acquires control over technologies: quality assurance of the tourism product, links with fundamental and applied scientific research, management systems and timely reporting on changes in the economy and labor markets, the involvement of international financial institutions and development banks from purpose of improving the quality of professional tourism education.

These partnerships and relationships will largely determine the strategy and tactics of reforming curricula and the formation of the content of professional tourism education, therefore the latter needs constant monitoring of the concepts and trends of the development of practical tourism.

At the same time, the socio-qualification structure of tourism personnel is constantly in the dynamics, and therefore requires the introduction of new approaches to the formation of managerial, organizational, informational, international, economic, methodological functions in practical tourism activities.

Creating conditions to meet the educational needs of individuals or individual industries in qualified professionals, society must control the results of educational activities of all its participants at all stages, ensure compliance with the labor market requirements of socially and professionally important knowledge, skills formed by graduatingfrom higher education institutions.

The education of a free, independent person who possesses universal values, was capable of an independent choice of life path – an important task of the present. Of particular relevance in this context is the training of specialists for the tourism industry, as the largest component of the service sector. Modern workers in the tourism industry are primarily called to meet the needs of clients in vacation, recreation, treatment and rehabilitation [8; 4].

Today, the phenomenon of tourism acquires all the more global forms of market economy. In these conditions, the demand for specialists who: have specific technologies and software products is steadily increasing; know the basics of promoting travel services and are able to find compromises.

It is clear that the most effective direction for improving the quality of any educational process is to create psychological and pedagogical conditions in which the student can take an active personal position and become on the path of creative self-improvement.

In order to activate educational activities in the process of training tourists, the following should be used:

- dialogue and discussion situations that go beyond the scope of student knowledge and require a thorough solution to the problem as individually and collectively;

- training sessions that help people use their acquired knowledge in practice;

- role and business games that affect the formation of competence, autonomy and sociability [6; 65].

The desire to adapt to world standards of education calls for the introduction of the latest technologies in the educational process and thus implement the following trend of professional tourism education – informatization. The new educational tourism system is focused on the implementation of high potential of computer and telecommunication technologies. It is the technological basis of the new information technology that allows one of the main advantages of the new educational system to be realized – distance education, or, as it is called otherwise, distance learning.

The main feature of modern tourism education can be called its dialogue, which manifests itself in the coexistence of different approaches to teaching, as well as the methods of teaching themselves. In preparation of students of tourist specialties it is necessary to form their mental compatibility, skills and love to conduct a polemic. In order to ensure mental compatibility, teachers themselves must be able to:

- conduct an invaluable dialogue with colleagues;

- to determine the degree of complementarity and mutual enrichment of various methodological concepts, provided that their identity and independence are preserved;

- formulate problems in the categories of goals and decisions (without "transition to the person") [1].

The training of future specialists in the field of tourism should be conducted in such a way that educational institutions not only prepare specialists for current practice but also somehow contributed to the creation of new jobs. The main problem of educational institutions is the formation of competitive professionals with entrepreneurial skills, capable of working with the initiative. Not only qualified personnel are trained, but also individuals who are trained to contribute to the reconstruction of Ukraine will contribute to their work.

European experience suggests the search for such models of educational process that would be balanced and harmonious in terms of teaching theoretical courses and conducting practical classes, and formed competitive specialists.

An important element of the training of tourism professionals should be the principle of the relationship between theory and practice, which is obligatory in all forms of organization of the educational process. Modern conditions of socio-economic development impose new requirements on tourism specialists. They must have not only purely professional knowledge, but also skills.

The combination of theory with practice contributes to:

- organization of professional practices that until recently were considered as the "Achilles heel" system of training of tourism specialists;
- adaptation of training programs to the apparent needs of the labor market in tourism;
- changing the teaching methods that are used in this period, more use of problem and practical methods;
- orientation of diploma works on solving specific problems that arise in practice.

For the modern system of professional training of tourism specialists, close interaction between educational institutions, where theoretical training with the bases of practical training is carried out, is characteristic, since the basic principle of training of tourism specialists is the principle of alternate education, when theoretical training alternates with the periods of practice. The principle of alternate learning is not just the introduction of a period of practice into the learning process. Learning

based on the principle of turnaround is a logic of the educational process in which the student, being in turns in conditions of theoretical training and real professional situations, has the opportunity to mobilize his knowledge, to develop skills, applying them in specific practical situations.

Qualitative cooperation in the system "educational institution-travel company-student" will affect the following factors:

- adapting the profile of training tourism professionals to the needs of the tourist market, creating a tourist product;
- improving the quality of services;
- providing tourism managers of tourism schools with a high level of education;
- creation of training programs that would be supplemented and updated in accordance with modern European integration requirements.

It is important that representatives of the tourism sector have seen in their practitioners potential future successors, passing on their knowledge and skills.

Our task is to give not only special knowledge, but also to teach the student to look at everything that happens in the eyes of the client. And only then can you succeed. Having put yourself in the position of the client, you can find a way out of the most unusual situations.

Practical training is necessary in order for the student to trace his reactions in a given complex situation, to identify personal features that are dominant or vice versa, lacking in his behavior in terms of practical activity, to reflect on his own participation and personal attitude to a particular situation. In the process of preparation, when she passes without prior and in-depth contact with the base of practice, the student does not develop practical skills in behavior in real problem situations, which in the future reduces the effectiveness of his work in conditions of professional training [7].

So, we should note that the improvement of the quality of training for tourism specialists on the basis of European integration can take place under the following conditions:

- ensuring the scientific substantiation of the standardization of tourist education, selection and structuring of the content of education and its integration at all stages of the degree education of this profile;

- taking into account the didactic requirements in ensuring the openness, flexibility, variability and, at the same time, the diagnostic and technological capacity of educational and educational activities in the conditions of the educational-scientific-production complex;

- formation of professional culture of future specialists, implementation of cultural, moral and ethical orientation of educational and educational activities at different stages of their advanced training;

- development and introduction of scientifically grounded educational-methodical complex taking into account the interests of the individual, world trends, national and regional specificity in the training of specialists for the tourist industry;

- development of social partnership at the national, regional and educational institutions of the tourist profile.

References:

1. Дітковська С. О. Основні тенденції розвитку професійної туристської освіти в Україні // Вісник Луганського національного Університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Частина І. – 2011. – № 14 (225). – С. 205-211.

2. Заячковська Г. Моніторинг євроінтеграції України у сфері туризму. // Європейська економіка. – Тернопіль: ТНЕУ. Том 16, № 2 (61). Квітень-червень 2017. – С. 246.

3. Извеков А. И. Педагогические задачи высшей школы эпохи постмодерна – Режим доступу до http://anthropology.ru/ru/texts/gathered/educinnov/index.html.

4. Маковей Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної сфери в Україні. // Науковий вісник. – 2015. – Вип. 15 «Демократичне врядування».

5. Розділ V. Економічне та галузеве співробітництво [Електронний ресурс].–Режим доступу: http:// www. kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/TITLE_V.pdf.

6. Пазенок В. С. Філософія туризму: Навч. посібник / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко. – К.: Кондор, 2004. – 268 с.

7. Польова Л. В. Особливості практичної підготовки фахівців з туризму // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2012. – № 4 (239). – Ч. ІІ. – С. 169-175.

8. Педагогіка туризму. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. проф. В. К. Федорченка, проф. Н. А. Фоменко, доц. М. І. Скрипник, доц. Г. С. Цехмістрова. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 296 с.

9. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук:13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти» / В. К. Федорченко. – К., 2005. – 43 с.
10. Фокін С. П., Гайова О. М. Педагогічні аспекти підготовки фахівців туризму у вищих навчальних закладах України. Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ: Сб. наук. ст. – М.: Вид. Нац. авіа. ун-та «НАУ-друк», 2010. – Вип. 2. – С. 145.
11. World Tourism Organization (WTO). Educating the Educators in Tourism // Instituto de Turismo, Empresa y Sociedad y Universidad Politecnica de Valencia, Madrid, 2005. – P. 45-48.
12. Witt C. A, Muhlemann A. P. The Implementation of Total QualityManagement in Tourism: Some Guidelines. – Tourism Management, Vol. 15, 6. – 1994. – P. 4160-424.

10. The formation of health-preserving competence as a task of the professional training of social pedagogues and workers in higher educational institutions Ukraine

Introduction. At the present stage of reforming of higher education, in Ukraine great attention is paid to the level of competence of specialists, especially specialists of the social sphere, the growing importance of preserving and enhancing of the health of both in the process of future specialists training and in a period of their professional activity. The tendency to promote health of the future professionals was formed as a result of the influence of social and educational factors, where a special place is occupied by the activity of specialists of the social sphere, namely: ability to take adequate and appropriate solutions in problem situations, to plan and achieve their goals.

Therefore, national legislation, including the Law of Ukraine "On education", puts the preservation and strengthening of health of individual as priority activities of educator of various categories (Teaching health, 2010).

At training of social pedagogues and workers in higher educations Ukraine, one focuses on the formation of key competencies: professional, communicative, self-developing, management-organizational, socio-psychological, prognosis, however, the health-preserving competence remains neglected (Veretenko, & Sheremeta, 2013), although one of the professional objectives of the social pedagogues and workers is to promote the improvement of the children and young people health. This task is possible in the first place, by our own example, that is, health-preserving competence.

Therefore, at the professional training of future social pedagogues and workers in institutions of higher education it is necessary to focus on the formation of health-preserving competence.

The goal: determine the main priorities concerning the formation of a health-preserving competence of future social pedagogues and workers during the training in higher educational institutions Ukraine.

The objectives:

1. Examinen different approaches of researchers regarding the interpretation of the concept “health-preserving competence” and certain aspects of the features of the training of future social pedagogues and workers.

2. Analysis of the nature of trends of students life an their attitude to their own health, through questionnaires.

3. Received results use the for determining of the main priorities concerning the formation of a health-preserving competence of future social pedagogues and workers during the professional training.

Research Methodology. The study used: theoretical methods (description, analysis, generalization of scientific literature on the research problem); Empirical methods (questioning of future social pedagogues and workers); statistical methods (statistical processing of obtained empirical data).

Experimental work on the investigated problem was conducted on the basis of higher educational institutions of Ukraine, namely: Borys Grinchenko Kyiv University; Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky, SHEE “Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University”.

The research group included 280 of future social pedagogues and workers of I-II courses.

The theoretical part. In studies of many scientists and practitioners who work in higher education are pointed the aspects of a healthy lifestyle, health care and health-preserving competence of teaching specialists (e.g. Tykhomyrova, 2004; Kovaliova, 2004 et al.). At that the emphasis on the promotion of healthy lifestyles and responsible attitude of the man to his health (Bondarenko, 2015; Sviridenko, 2006), medical and psychological prevention and correction of adverse physiological, psychological and personal conditions (Naumenko, 2005) and on the specifics of training of social pedagogues and workers in activities to promote the health of children and youth (Petrovych, 2012).

Formation of health-preserving competence in higher education has its own characteristics associated with the content and characteristics of the concept “health-

preserving competence" (work Veretenko, & Denysiuk, 2011; Voronin, 2006; Antonova, & Polishchuk, 2011; Rybin, 2011 et al.).

In domestic science the formation health-preserving competence as one of the key competences in the training of future social pedagogues and workers studied is not enough.

One of the objectives of the study are examine different approaches of researchers regarding the interpretation of the concept "health-preserving competence".

Under the term health-preserving competence are understood the characteristics inherent to man aimed at preserving the physical, social, mental and spiritual health.

Among scholars there are different points of view regarding the essence of the health-preserving competence. For example, the health-preserving competence is understood as: "as a dynamic personality trait that manifests the ability to organize and regulate healthcare activities; adequately assess their behavior and actions and attitudes of people around; maintain and implement their own healthcare position, based on the conscious and personally acquired moral standards and principles, not by external forces; resist pressure to counteract the influences that are contrary to the internal settings, views and beliefs, to make their own moral decisions" (Voronin, 2006); "as the ability to operate successfully in the system of interpersonal relations sphere "man – man" defined by emotional stability, high efficiency, absence of anxiety, the ability to withstand heavy loads in specific socio-pedagogical processes, carry out psychological stress and resist emotional development overload in work with children and clients" (Veretenko, & Denysiuk, 2011); "the quality of the individual, what shows the total capacity and preparedness of health-preserving activity based on the integration of knowledge, skills, values, individual attitudes aimed at preserving the physical, social, mental and spiritual health – and his environment" (Antonov, & Polishchuk, 2011); "is an integrative personal characteristic, which is a set of values, health care knowledge, skills, readiness and abilities that contribute to the formation of health-preserving experience effective in situations of reality" (Rybina, 2011).

Based on the analysis of scientific literature, we believe that health-preserving competence is an important component of professional competence of the social pedagogues and workers who:

1) shows the ability to save and implement the knowledge, skills, knowledge aimed at health care activities;

2) defined by emotional stability, high efficiency, absence of anxiety, the ability to withstand heavy loads, move psychological stress and emotional overload withstand of the work;

3) allows to improve resistance to stress factors, to develop skills in formal and informal communication that promote professional development of social pedagogues and workers.

Among the peculiarities of the preparation of future social pedagogues and workers is the availability of personal traits in students to ensure success in professional activities. One should have the following personality traits: the ability to perceive another person, commitment to emotional empathy of mental state of another person, communication, availability of communicative culture; man's ability to provide expert help, a low degree of suggestion, the ability to take adequate and appropriate decisions in problem situations; positive attitude to himself, waiting for a positive attitude on the part of the client.

Exploring the problem of personal development of the future social pedagogues and workers during training, R. Vaynola (2008) distinguishes the following components:

1) professional knowledge (psychological and age features of the clients, tasks and communication means, adherence to norm of the professional ethics, pedagogical empathy, and ability of communicative presentation);

2) professional skills (to select, group and improve methodical materials, to perform pedagogical diagnostics, forecasting, to choose the methods and way of formation of social and teaching influence, which is adequate as per the problems is demands of the clients, and to select the problem and research it);

3) professional positions (self-diagnostics, pedagogical thinking);

4) professional traits of personality (pedagogical erudition and education, intuition, improvisation, observance and pedagogical optimism) (Vainola, 2008, p. 367).

Work with the formation of health-preserving competence of social pedagogues and workers in terms educational institution Ukraine, it:

1) mastering by the students of knowledge of key concepts of health care, namely: health, healthy lifestyle, quality of life; and mechanisms to preserve and strengthen health;

2) shaping of valeological world view – the formation of the respective individual beliefs and sense of duty and responsibility for their health and lifestyle, aimed at healing the body, opening its reserve capacity;

3) formation of knowledge and skills to prevent diseases, functional changes, bad habits; prevention of emotional breakdowns, stress and depression;

4) carrying out of active work and organization of various forms and methods of teaching students of healthy lifestyle (Zaveryko, 2011).

Execution of these tasks involves availability of health-preserving competence of social pedagogues and workers as one of the conditions of his successful professional and ensures its clients the necessary assistance through: individual approach, forming in them a culture of health, awareness of their own health care because a personal example is necessary for this.

Therefore, it is necessary to focus students on the importance of public profession of social pedagogues and workers; development in his personal interest motivated the formation of professional guidance on future activities and the importance of their own health care; difficulties of the profession, the need for more effort to digest, develop the necessary skills and overcome the negative traits (Liashenko, 1994).

In most institutions of higher education Ukraine, the curriculum training of specialists did not provide specific training courses which would prepare to better health and health care, reveal to the students the purpose and formation technology of the youth responsible attitude to it (Bondarenko, 2015). V. Petrovych (2012) said

that the task of departments of social pedagogy and social work, they can and should implement are: through formal education in the context of teaching humanities, natural and science field, special professional and practical cycle, free choice of subjects through lectures, seminars, workshops; during the various practices and performance of individual students research tasks – term papers, dissertations etc. (Petrovych, 2012).

Today Ukraine, in active search model, that integrates all forms of health-preserving of students in of higher education. One of the most important roles in the creation of health-preserving space, a culture of health care, the value of health in the personality structure of future social pedagogues and workers through teacher performs spectrum of social and humanity sciences: pedagogy, social pedagogy, psychology, anatomy and physiology, medical and social aspects of health, life safety, occupational safety basics, basics of medical knowledge.

Therefore, the task of the teacher at every lesson is to help to preserve the health of students, to reveal his pedagogical abilities in terms of health-preserving; to use different methods of teaching aimed at developing of students' own health care position: interviews, lectures, debates, group discussions, role playing, discussions, workshops, outdoors classes; to organize educational work on the prevention of addictions, formation of a stable motivation of the students to health-preserving; to organize independent health care work of students. The main directions of educational work, providing influence in shaping of the health care culture of the students are: effect on consciousness of students; the formation of emotional and sensual sphere; accumulation of healthy behavior experience of students (Semchenko, 2010).

The practical part and research result. Analyzing character of trends of students, life as to their attitude to their own health, determining of the level of health of future social pedagogues and workers and key priorities in educational work with them, conducted a survey.

Defining the key elements the problem, proceeded from the fact that students, especially in the first year, the most pronounced functional changes in the body,

accompanied by mental stress due to the new learning environment, accommodation, pace of life, the organization of work and rest are observed. Therefore, the subject of study was to determine the attitude of students to their health.

For ease of processing and data analysis used a questionnaire survey form for future social pedagogues and workers.

To identify the priority of their health in everyday values of future social pedagogues and workers, they were asked to put their most essential from the least significant, in their opinion, the value of life and successful professional activity in the future. The analysis of the results is given in Table 1.

Table 1. Own health in life values for future social educators and workers

A place health in future professional activities	Respondents' answers	
	number of people	%
Health on 1-2 place	56	20
Health on 3-4 place	196	70
Health, as the least significant value in professional activity	28	10

Processing of the questionnaires of the respondents the general trends on the assessment of their health were found. Thus, it appeared that the vast majority of students surveyed considered themselves to be healthy category, but admit that they have bad habits; almost all feel fatigue at the end of the school day.

When analyzing the personal data it appeared that most students do not pay enough attention to their health, making little effort to comply with the rules of preservation and promotion of health, they are often: ignore symptoms of fatigue, ignore the deteriorating physical condition of the body continuing active life 75% (210 people) have bad habits 80% (224 people) do not follow the rules of food 60% (168 people); chose more often the “nightlife” than the sleep 65% (182 people); do not pass the required medical examination 35% (98 people).

Among the most common adverse factors to human health are drinking, smoking and eating fast foods. So it was important for our study to determine the role of these factors in the lives of students.

Analysis of survey data showed that 80% (224 people) students smoke regularly, 20% (56 people) of the respondents do not have this habit. Regarding the use of alcohol, 30% (84 people) of students surveyed admitted consuming alcohol, including: 25% (70 people) – two times a week, and 5% (14 people) – two or three times a month.

Despite the knowledge of the students about the threat to health they neglect a balanced diet and impact on the body of the eating of fast food, 60% (168 people) of respondents believe that students eat properly, including: 30% (84 people) indicated that often consume fast food meals, 10% (28 people) – rarely, 20% (56 people) said they did not use, but believe that their daily diet is far from correct. The reasons for this trend students named: lack of time for preparation of quality food; eating fast food is fast and saves time and efforts; lack of funds for quality products, and the fast food is relatively inexpensive.

Despite these disappointing results and a survey on the attitude of students to their health, in their opinion, health is mostly promoted by the following factors: physical exercise; the role of full and high-quality food; compliance with the best regime of the day, fresh air, a good sleep.

During study, it was found as students link their health with level of profession success of social pedagogues and workers in future. Thus, 30% (84 people) of students are aware of the negative impact of their health on the efficiency of future profession, and 70% (196 people) of respondents consider timely medical care as the sufficient to strengthen and support the health, as the primary qualities of social pedagogue and worker communication, adequate training, activity were chosen and they did not link the need of good health and stress resistance with future profession.

Despite the different level of health-preserving knowledge of respondents all students were interested in different forms of work on forming of theirs health-preserving competence. Table 2 shows the on the most appropriate forms of work on the formation of health-preserving competence, which interested students.

Among the organizational forms of professional improvement and increasing of health-preserving competence of future social pedagogues and workers the most

effective are: training sessions; coeducation interdisciplinary teams of professionals (teachers, health workers, social service professionals); workshops and round tables with the departure of trained specialists, trainers in place, which contains teaching staff implementing specific education and prevention projects and programs; training sessions with working skills documenting the experience of forming of a responsible attitude to health (Hrytsiuk, & Lyakisheva, 2010).

Table 2. Forms of work on the formation of health-preserving competence

Forms of work	Respondents' answers	
	number of people	%
Elective Disciplines	168	60
Practical lessons		
Trainings	84	30
Individual counseling	28	10
Extracurricular activities		

After investigation, have found that the most respondents: no competent in matters of health; not enough time is paid to their own health; they do not know the rules, that contribute to the preservation and strengthening of health and do not bind future profession with the necessity of having good health and stress resistance. Thus, social pedagogues and workers must in the process of training to form the health-preserving competence as a prerequisite of successful professional activity.

Generalisation. Based on analysis made an overview of different approaches on interpretations of scholars of the term “health-preserving competence”. It is determined that the health-preserving competence of future social pedagogues and workers is an important part of their professional competence which:

1) shows the ability to save and implement the knowledge, skills, knowledge aimed at health care activities;

2) defined by emotional stability, high efficiency, absence of anxiety, the ability to withstand heavy loads, move psychological stress and emotional overload withstand of the work;

3) allows to improve resistance to stress factors, to develop skills in formal and informal communication that promote professional development of social pedagogues and workers.

Given the major health risks that exist in the profession of social pedagogues and workers ideas about health and disease, skillful use of the whole range of factors that influence the various components of health (physical, mental, social and spiritual), possession of wellness and general strengthening methods and technologies that facilitate the formation of the students health-preserving competence must expanded.

Thus, the training of future social pedagogues and workers includes: students' mastering knowledge about health and healthy living, quality of life and preservation mechanisms and health promotion; formation and skills to prevent diseases, functional changes, bad habits; prevention of emotional breakdowns, stress and depression; implementation of active work and various forms of teaching of students on healthy lifestyle.

Analysis of data survey for future social pedagogues and workers in higher education institutions Ukraine, showed the need to expand information on the content of compulsory subjects concerning materials of health-preserving activity of the future social pedagogues and workers. The choice of courses focused on the task of forming of health-preserving competence of future social pedagogues and workers, and implementation and use of health care technologies will enable scientific justification of health care problem in higher education institutions Ukraine, in the preparation of future social pedagogues and workers.

Require further study of health-preserving technology, in the preparation of future social pedagogues and workers. In a subsequent study, will analyze and classify existing health-preserving technologies and their value in the training of future social pedagogues and workers in higher education institutions Ukraine.

References:

1. Antonova, O. E. (2011) Health-preserving competence of the individual as a scientific problem (analysis of concepts). *Higher Education in Nursing: Problems and prospects*: Coll. of articles of All-Ukrainian Scientific Conference (10-11 November, 2011, Zhytomyr), 27-31.

2. Bondarenko, Z. P. (2015) Formation a healthy lifestyle of students as psychological and pedagogical problem of high school. *News of Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel.* A series of "Pedagogy and Psychology". Teaching science, 1 (9), 51-58.

3. Vainola, R. H. (2008) The personal development of future social teacher during the training: monograph. Zaporizhia: *Khortinsky Multi-purpose Education and Rehabilitation Center*, 460.

4. Veretenko, T. G., & Denysiuk, O. M. (2011) Introduction to specialty: Social pedagogy. Module 2: study guide. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, 124.

5. Veretenko, T. G., & Sheremeta, M. M. (2013) Health-saving problem in higher education in the preparation of future social pedagogues/workers. *Pedagogy Sciences*, 11 (270), 252-256.

6. Voronin, D. Ye. (2006) Formation of health-saving competence of university students by means of physical training: dissertation... Candidate of pedagogic sciences: 13.00.07. Kherson, 222.

7. Hrytsiuk, L. K. & Lyakisheva, A. V. (2010) Formation of health-saving competence of future social pedagogues. *Scientific herald of Volyn National University of Lesia Ukrainka*, 2010, 13, 143-146.

8. Zaveryko, N. V. (2011) Social pedagogy [Text]: study guide. Kyiv: Publishing House «Slovo», 240.

9. Kovaliova, O. I. (2004) Personality-oriented education of students of modern universities as a factor of health safety: dissertation... Candidate of pedagogic sciences: 13.00.08. Stavropol, 175.

10. Lyashenko, A. I. (1994) Professional formation of social employee: dissertation... Candidate of Psychology Sciences: 19.00.13. Moscow, 144.

11. Teaching health (2010) educational work with young people on the preservation, development and strengthening of reproductive health: study guide [Text]; V. V. Zymivets, V. S. Petrovych, O. Yu. Zakusylo, 360.

12. Naumenko, Yu. V. (2005) Health-saving school. *Pedagogy*, 6, 37-44.

13. Petrovych, V. S. (2012) Peculiarities of professional training of social pedagogues/workers in activities to promote the health of children and youth. *Social pedagogy: Theory and Practice*, 2, 85-93.

14. Rybina, I. R. (2011) Formation a healthy lifestyle of students as psychological and pedagogical problem of high school: dissertation of Candidate of pedagogic sciences: 13.00.01. Orel, 199.

15. Sviridenko, S. O. (2006) Activation of cognitive activity of students during the formation of healthy lifestyle. *Modern technologies of training in primary education*: Mater. of Ukrainian scientific and practical conference (April 13-14, 2006, Kyiv), 125-127.

16. Semchenko, N. O. (2010) Implementation of ideas of health-saving pedagogy in the educational process of high school. *Problems of physical education and sport*, 11, 113-116.

17. Tykhomyrova, L. F. (2004) Theoretical and methodical basis of health-saving pedagogy: dissertation... Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.01. Yaroslavl, 339.

11. Verification of the research when comparing in pairs

Weryfikacja badania przy porównywaniu parami

Wstęp. Program *Expert Choice* umożliwia rozwiązanie wielokryterialnego problemu wyboru z dyskretnego zbioru decyzji dopuszczalnych. W wersji profesjonalnej komercyjnej umożliwia utworzenie pięciopoziomowej struktury hierarchicznej, począwszy od celu głównego, kryteriów, subkryteriów, a na najniższym poziomie alternatyw decyzyjnych skończywszy. Natomiast wersja bezpłatna tego programu umożliwia tylko utworzenie struktury obejmującej cel główny, kryteria decyzyjne oraz alternatywne rozwiązania w ramach każdego z kryteriów. Liczba alternatyw w ramach poszczególnych kryteriów może być stała (zob. Rys. 1). Poszczególne składniki struktury hierarchicznej oceniane są względem siebie w ujęciu lokalnym, tj. w odniesieniu do składnika wyższego, jak też globalnie biorąc pod uwagę cel główny.

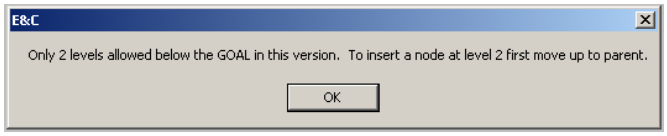

Rys. 1. Komunikat programu Expert Choiceo możliwości formułowania struktury – tylko dwa poziomy poniżej celu głównego

Źródło: Opracowanie własne.

Pretekstem do niniejszego opracowania były przeprowadzone badania przez Piotra Cymanowa[1], których celem głównym była „*Aktywizacja obszarów migracyjnych Karpat Polskich*", a według ekspertów – lokalnych decydentów uczestniczących w badaniu ankietowym alternatywami sprzyjającymi jego realizacji są[2]:

A1 – *zwiększenie podaży pracy na obszarach górskich*,

A2 – *przeciwdziałanie depopulacji obszarów peryferyjnych*,

A3 – *zatrzymanie procesów dezagraryzacji górskich obszarów problemowych*.

[1] Cymanow P., *Ekonomiczno-społeczne następstwa migracji na obszarach górskich na przykładzie Karpat Polskich*, Difin, Warszawa 2018.

[2] Ibidem, rozdział 7.2. *Praktyczne implikacje wybranych modeli w kontekście rozwoju regionalnego.*

W ramach celu głównego wyodrębniono trzy kryteria główne: *ekonomiczny*, *rolno-środowiskowy*, *społeczny*. W ramach kryteriów wyodrębniono subkryteria, a te z kolei rozróżniono alternatywami decyzyjnymi. Rozpatrzono cztery oddzielne modele w obszarach: *korzyści*, *kosztów*, *szans*, *zagrożeń*. Efektem końcowym było zsumowanie wartości globalnych dla każdego z subkkryteriów i alternatyw decyzyjnych.

Tab. 1. Ocena sumaryczna alternatyw w ramach modeli

Alternatywa i model	*Korzyści*	*Koszty*	*Szanse*	*Zagrożenia*	Wynik
A1	0,42659	0,35698	0,54749	0,49580	*1,319582*
A2	0,44099	0,39982	0,30091	0,28819	1,151654
A3	0,13242	0,24320	0,15160	0,21601	0,382134

Źródło: Cymanow P., *Ekonomiczno-społeczne następstwa migracji na obszarach górskich na przykładzie Karpat Polskich*, Difin, Warszawa 2018, tab. 7.*6. „Ocena alternatyw decyzyjnych z uwzględnieniem 4 modeli następstw migracji*".

Wynik bazuje na formule: (*Korzyści* x *Szanse*)/(*Koszty* x *Zagrożenia*). Przykładowo dla A1: (0,42659 x 0,54749)/(0,35698 x 0,49580) =*1,319582*. Zastosowanie tej formuły multiplikatywnej wskazało na dominującą rolę alternatywy A1, czyli *zwiększenia podaży pracy na obszarach górskich*.

Przeprowadzone wśród władz lokalnych uśrednione badanie ankietowe wybranych obszarów Karpat Polskich może stanowić płaszczyznę poznawczą także innych obszarów górskich np. gmin w obszarze Sudetów w Polsce jak też w innych krajach.

Zastosowanie porównań cyfrowych parami. Zaprezentowane wcześniej badanie bazuje na określeniu wag znaczenia poszczególnych kryteriów i alternatyw wykonane po uśrednieniu z dokładnością do pięciu miejsc po przecinku. Ponieważ sytuacja gmin górskich w innych regionach Polski jest analogiczna jeśli chodzi o proces migracyjny, skorzystano z wartości wag tylko jednego modelu *Korzyści*. Dla celów dydaktycznych zaprezentowano procedurę ocen cyfrowych porównania parami 9. kryteriów w tym modelu, bez agregacji na kryteria pośrednie (*ekonomiczne*, *rolno-środowiskowe*, *społeczne*). W ramach kryteriów uwzględniono po trzy alternatywy decyzyjne.Po uruchomieniu programu *Expert Choice*w wersji dydaktycznej, obejmującego dwa poziomy złożenia, wprowadzamy opis celu głównego

„*Aktywizacja obszarów migracyjnych Karpat Polskich – model Korzyści*”. Domyślna nazwa celu głównego to „*Goal*”. W kolejności wprowadzamy 9 kryteriów w ramach modelu *Korzyści*. Jak już wspomniałem każdemu kryteriowi odpowiadają 3 alternatywy decyzyjne. Początkowo program nadaje domyślnie wagi lokalne znaczeń poszczególnych wariantów (po 0,111) jak i alternatyw (po 0,333) – zob. Rys. 2.

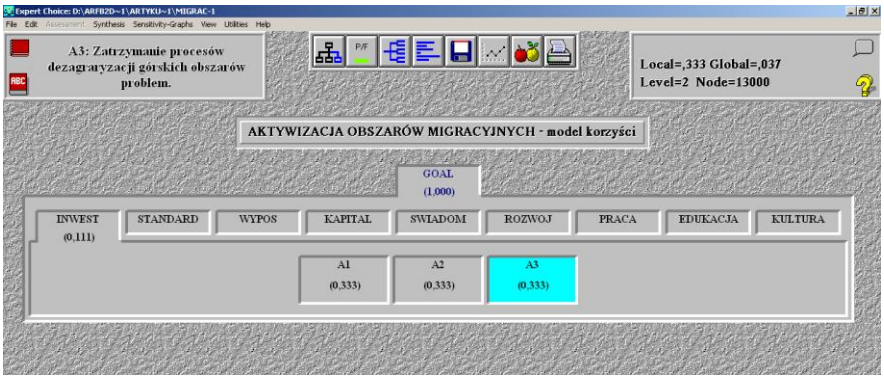

Rys. 2. Domyślne wagi składników modelu Korzyści

Źródło: Zainicjowanie struktury hierarchicznej w programie Expert Choice.

Przyjmując spłaszczenie struktury hierarchicznej, występujące wagi w kolumnie D (zob. Rys. 3), stanowią wagi istotności globalnego odniesienia do celu głównego „*Goal*”, a ich suma równa się jeden.

D2 =A3*C2

	A	B	C	D
2	Ekonomiczne	Aktywność inwestycyjna	0,32523	*0,185449*
3	**0,57021**	Podwyższenie standardu życia	0,35541	*0,202658*
4		Lepsze wyposażenie gospodarstw domowych	0,31935	*0,182097*
5		Suma:	0,99999	**0,57020**
6	Rolno-środowiskowe	Napływ kapitału na rozwój gospodarstw	0,41740	*0,061829*
7	**0,14813**	Wzrost świadomości ekologicznej	0,27951	*0,041404*
8		Możliwość rozwoju wielofunkcyjnego wsi	0,30309	*0,044897*
9		Suma:	1,00000	**0,14813**
10	Społeczne	Możliwość podjęcia pracy	0,64639	*0,182069*
11	**0,28167**	Edukacja i rozszerzenie horyzontów	0,17650	*0,049715*
12		Poznanie obcej kultury i języka	0,17712	*0,049889*
13	Suma:	Suma:	1,00001	**0,28167**
14	**1,00001**			

Rys. 3. Wynikające z ankietyzacji wagi wariantów modelu Korzyści

Źródło: Opracowanie własne w Excelu na podstawie tabeli 7.1. w: Cymanow P., Ekonomiczno-społeczne następstwa migracji na obszarach górskich na przykładzie Karpat Polskich, Difin, Warszawa 2018.

Dane zamieszczone na Rys. 3. pozwalają przejść nam do porównania parami, jednak dla wygody tworzenia macierzy porównań wprowadzono skrócone nazwy opisów wariantów modelu *Korzyści*:

INWEST – *Aktywność inwestycyjna*,

STANDARD – *Podwyższenie standardu życia*,

WYPOS – *Lepsze wyposażenie gospodarstw domowych*,

KAPITAL – *Napływ kapitału na rozwój przedsiębiorstw*,

SWIADOM – *Wzrost świadomości ekologicznej*,

ROZWOJ – *Możliwość rozwoju wielofunkcyjnego wsi*,

PRACA – *Możliwość podjęcia pracy*,

EDUKACJA – *Poznanie obcej kultury i języka*.

Na kolejnym Rys. 4 widzimy przy parze (INWEST – STANDARD) strzałkę, która wskazuje wariant dominujący. Podany wynik *1,1* stanowi iloraz istotności kryterium STANDARD do kryterium INWEST (0,202658/0,185449).

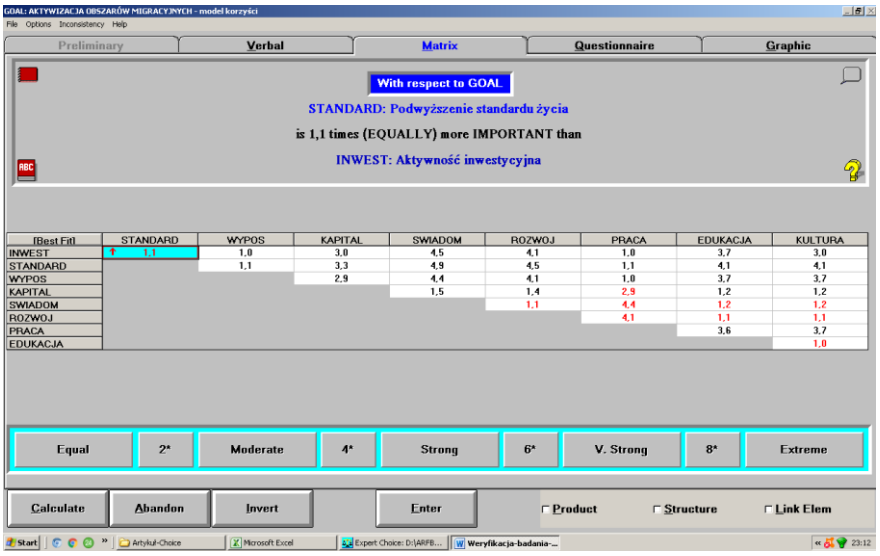

Rys. 4. Oceny punktowe przy porównywaniu parami wariantów

Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice bazując na wagach (zob. rysunek 3).

Oceny porównań parami dokonano z dokładnością do jednego miejsca po przecinku.W tym względzie skorzystano z fundamentalnej skali porównań Saatiego. Po skalkulowaniu „*Calculate*" zapisujemy nasze wyniki korzystając z menu: *File/Record*. Program *Expert Choice* pozwala nam uzyskać ranking znaczenia poszczególnych kryteriów w celu głównym (zob. Rys. 5). Komunikatem „0,0" na

przycisku *INCONSISTENCY RATIO* program informuje nas o poprawności przeprowadzonego porównania parami. Współczynnik ten nie może przekraczać 0,1, a gdy jest większy trzeba powrócić do oceny wag przez decydentów z procesu ankietyzacji.

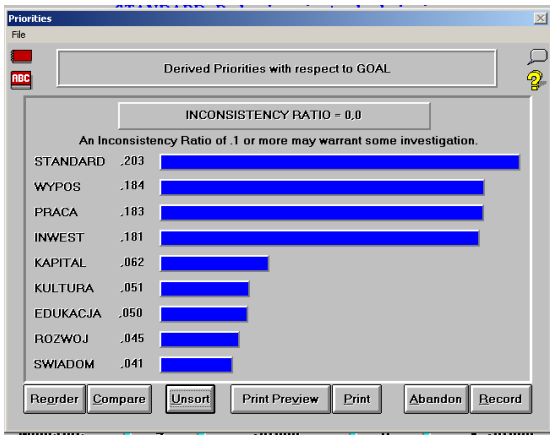

Rys. 5. Ranking wag oceny istotności kryteriów modelu Korzyści
Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Zobaczmy teraz jak program przeniósł wyniki wymienione na Rys. 5. na strukturę hierarchiczną ważności globalnej 9. kryteriów modelu *Korzyści*.

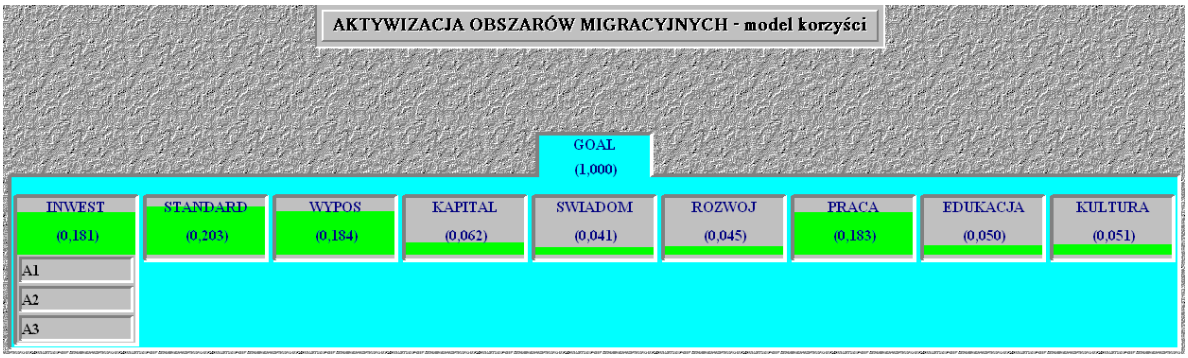

Rys. 6. Skalkulowane oceny kryteriów
Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Porównanie parami alternatyw. Opracowana przez Piotra Cymanowa ankietyzacja znaczenia nie tylko poszczególnych kryteriów, ale także i alternatyw pozwoliła w analogiczny sposób zaprezentować porównanie parami alternatyw decyzyjnych. W Tabeli 2. podano znaczenia poszczególnych kryteriów w ocenie trzech alternatyw, co wynikało z ocen decydentów jak też zastosowanej tu skali porównań parami.

Tab. 2. Znaczenie wag kryteriów w ocenie alternatyw według ankietyzacjii punktacji

Kryterium	Waga priory-tetu global-nego ankieta	A1 – global-nie	A2 – global-nie	A3 – globa l-nie	A1 lokalnie	A2 lokalnie	A3 lokalnie	Suma (6-8)	Waga prioryt etu global-nego punkty	A1 - lokalni e - punkty	A2 lokalnie - punkty	A3 lokalnie - punkty	Suma (11-13)
Aktywność inwestycyjna	0,185449	0,07193	0,095400	0,01808	*0,387869*	*0,514426*	*0,097493*	0,999788	0,181	0,397403	0,527072	0,099890	1,024365
Podwyższenie standardu życia	0,202658	0,04678	0,140330	0,01559	*0,230832*	*0,692446*	*0,076928*	1,000206	0,203	0,230443	0,691281	0,076798	0,998522
Lepsze wyposażenie gospodarstw domowych	0,182097	0,03642	0,109260	0,03642	*0,200004*	*0,600011*	*0,200004*	1,000019	0,184	0,197935	0,593804	0,197935	0,989674
Napływ kapitału n rozwój gospodarstw	0,061829	0,02649	0,02649	0,00883	*0,428437*	*0,428437*	*0,142812*	0,999685	0,062	0,427258	0,427258	0,142419	0,996935
Wzrost świadomości ekologicznej	0,041404	0,00828	0,008280	0,02484	*0,199982*	*0,199982*	*0,599945*	0,999908	0,041	0,201951	0,201951	0,605854	1,009756
Możliwość rozwoju wielofunkcyjnego wsi	0,044897	0,03006	0,010890	0,00395	*0,669537*	*0,242557*	*0,087980*	1,000073	0,045	0,668000	0,242000	0,087778	0,997778
Możliwość podjęcia pracy	0,182069	0,13305	0,034310	0,01474	*0,730768*	*0,188445*	*0,080958*	1,000172	0,183	0,727049	0,187486	0,080546	0,995082
Edukacja rozszerzenie horyzontów	0,049715	0,03713	0,00664	0,00593	*0,746861*	*0,133562*	*0,119280*	0,999703	0,050	0,742600	0,132800	0,118600	0,994000
Poznanie obce kultury języka	0,049889	0,03646	0,009400	0,00404	*0,730817*	*0,188417*	*0,080979*	1,000213	0,051	0,714902	0,184314	0,079216	0,978431
Suma:	1,000007							Suma:	1,000				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tabeli 7.5 publikacji: Cymanow P., Ekonomiczno-społeczne następstwa migracji na obszarach górskich na przykładzie Karpat Polskich, Difin, Warszawa 2018.

A teraz przejdźmy do porównania parami alternatyw decyzyjnych, na początek dla kryterium INWEST (zob. Rys. 7).

[Best Fit]	A2	A3
A1	1,3	4,0
A2		← 5,3

Rys. 7. Porównanie parami alternatyw kryterium INWEST

Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Przekonujemy się, że nasze porównanie jest prawidłowe. Dominuje alternatywa A2 o współczynniku istotności 0,512, przy czym suma wszystkich (0,512 + 0,391 + 0,097) równa się jeden (zob. Rys. 8).

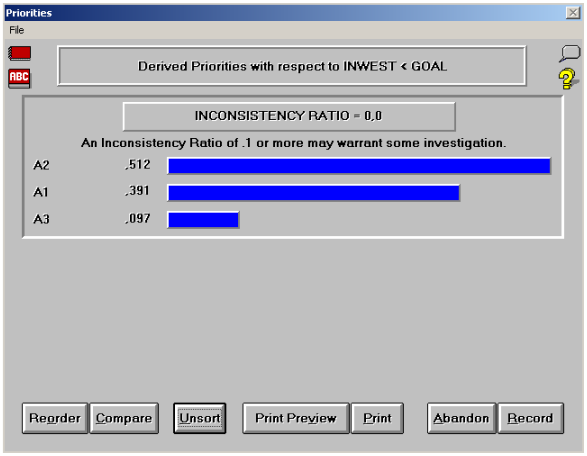

Rys.8. Ranking alternatyw kryterium INWEST

Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Postępujemy podobnie, porównując parami alternatywy z dalszymi kryteriami zapisując wyniki w *File/Record*. Zobaczmy jeszcze wyniki porównania parami dla kryterium KULTURA o udziale w celu głównym 0,051, przy czym udziały lokalne poszczególnych alternatyw decyzyjnych są następujące: A1 – 0,731; A2 – 0,187; A3 – 0,081.

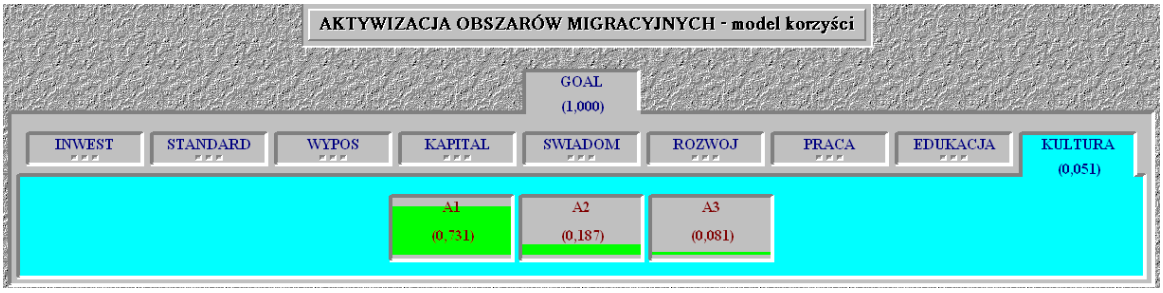

Rys.9. Ranking alternatyw kryterium KULTURA

Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Pełne zestawienie ocen względnych przy porównywaniu parami alternatyw wszystkich dziewięciu kryteriów pokazano na Rys. 10. Przykładowo występująca w relacji (A1 – A2) wartość *1,3* obliczona została jako iloraz (0,527072/0,397403), przy czym pogrubienie oznacza dominację A2 nad A1.

F3 =A3/C3

	A	B	C	D	E	F
1	A1 - lokalnie - punkty	A2 - lokalnie - punkty	A3 - lokalnie - punkty			
2	11	12	13		**A2**	**A3**
3	0,397403	0,527072	0,099890	A1	**1,3**	4,0
4				A2		5,3
5	0,230443	0,691281	0,076798	A1	**3,0**	3,0
6				A2		9,0
7	0,197935	0,593804	0,197935	A1	**3,0**	1,0
8				A2		3,0
9	0,427258	0,427258	0,142419	A1	1,0	3,0
10				A2		3,0
11	0,201951	0,201951	0,605854	A1	1,0	**3,0**
12				A2		**3,0**
13	0,668000	0,242000	0,087778	A1	2,8	7,6
14				A2		2,8
15	0,727049	0,187486	0,080546	A1	3,9	9,0
16				A2		2,3
17	0,742600	0,132800	0,118600	A1	5,6	6,3
18				A2		1,1
19	0,714902	0,184314	0,079216	A1	3,9	9,0
20				A2		2,3

Rys. 10. Zestawienie ocen punktowych 9. kryteriów przy porównywaniu parami alternatyw decyzyjnych

Źródło: Opracowanie własne w Excelu.

Podsumowanie wyników. Program *Expert Choice* umożliwia uzyskanie raportu zbiorczego znaczenia wszystkich kryteriów w celu głównym dla uproszczonej struktury zaprezentowanej na Rys. 11.

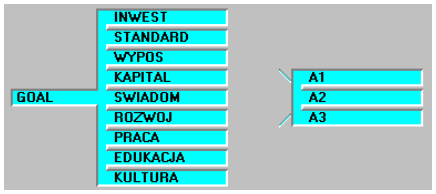

Rys. 11. Idea struktury hierarchicznej problemu decyzyjnego

Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

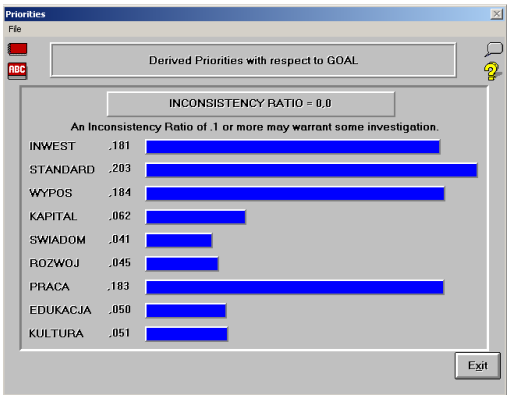

Rys. 12. Wagi znaczeń globalnych kryteriów w celu głównym

Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Omawiany program umożliwia także wykonanie końcowego zestawienia znaczenia alternatyw decyzyjnych w odniesieniu do celu głównego korzystając z menu *Synthestic/from Goal* i przycisku metody *Ideal* i podsumowania wag *Summary* (zob. Rys. 13).

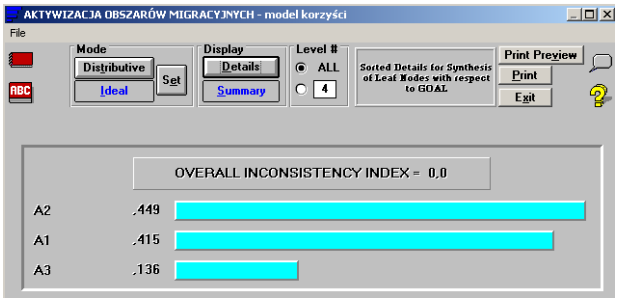

Rys. 13. Ranking wag znaczeń globalnych alternatyw w celu głównym
Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Opcjonalnie możemy też skorzystać z menu *Print Preview* z poziomu celu głównego dla metody *Ideal*.

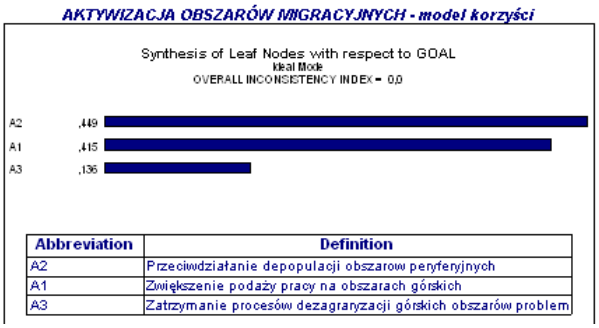

Rys. 14. Opis alternatyw decyzyjnych
Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Wyznaczenie znaczenia poszczególnych trzech alternatyw w celu głównym, dla poszczególnych kryteriów następuje, poprzez przemnożenie istotności względnej danej alternatywy przez znaczenie danego wariantu w celu głównym. Korzystamy z przycisków: *Distributive*, *Details* (zob. Rys. 15).

Nadmienię, że obliczenie globalnej istotności względnej przykładowo dla kryterium KULTURA i alternatywy A1 następuje przez przemnożenie (0,051 x 0,731 = 0,037 (zob. Rys. 9 i 15).Zatem udział dla alternatywy A1 i wszystkich kryteriów, liczony z dokładnością do trzech miejsc po przecinku, w celu głównym stanowi w przybliżeniu sumę jej udziałów w poszczególnych kryteriach:

0,047 + 0,037 + 0,134 +0,071 + 0,026 + 0,037 + 0,037 +0,030 + 0,008 = 0,427

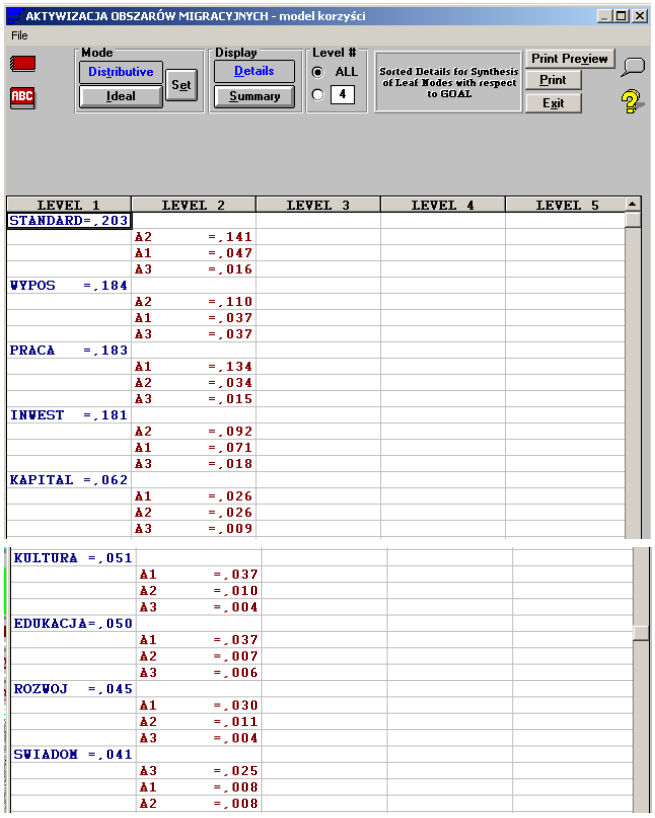

Rys. 15. Wagi globalne alternatyw decyzyjnych w odniesieniu do poszczególnych kryteriów

Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Według innej metody zwanej *Distributive* i opcji *Summary* udział alternatywy A1 w celu głównym wynosi 0,428.

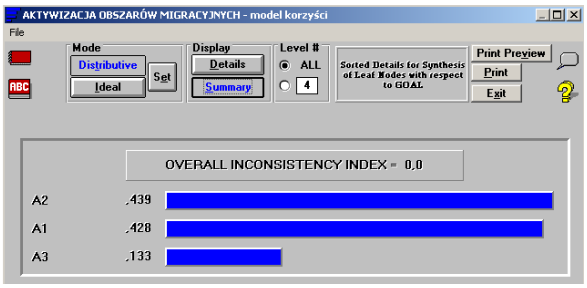

Rys. 16. Wagi globalne alternatyw decyzyjnych obliczone według metody Distributive/Summary

Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Zobaczmy jeszcze zestawienie zbiorcze wydruku, dla naszego uproszczonego przykładu dydaktycznego i wersji bezpłatnej programu *Expert Choice*,przy skorzystaniu z opcji *Print Preview.*

AKTYWIZACJA OBSZARÓW MIGRACYJNYCH - model korzyści

Synthesis of Leaf Nodes with respect to GOAL
Distributive Mode
OVERALL INCONSISTENCY INDEX = 0,0

LEVEL 1	LEVEL 2	LEVEL 3	LEVEL 4	LEVEL 5
STANDARD=,203				
	A2 =,141			
	A1 =,047			
	A3 =,016			
WYPOS =,184				
	A2 =,110			
	A1 =,037			
	A3 =,037			
PRACA =,183				
	A1 =,134			
	A2 =,034			
	A3 =,015			
INWEST =,181				
	A2 =,092			
	A1 =,071			
	A3 =,018			
KAPITAL =,062				
	A1 =,026			
	A2 =,026			
	A3 =,009			
KULTURA =,051				
	A1 =,037			
	A2 =,010			
	A3 =,004			
EDUKACJA=,050				
	A1 =,037			
	A2 =,007			
	A3 =,006			
ROZWOJ =,045				
	A1 =,030			
	A2 =,011			
	A3 =,004			
SWIADOM =,041				
	A3 =,025			
	A1 =,008			
	A2 =,008			

Trial Use Only

Rys. 17. Raport umożliwiający dla wersji profesjonalnej ukazanie 5-cio poziomowej struktury hierarchicznej problemu decyzyjnego

Źródło: Opracowanie własne w Expert Choice.

Występują obecnie różne narzędzia informatyczne rozwiązywania zadań optymalizacyjnych wielokryterialnych. Postawą ich są jednak wcześniejsze opublikowane metody teoretyczne. Przykładem jest referat Adamusa i Grędy, w którym autorzy zaprezentowali dwie metody wielokryterialnego podejmowania decyzji: *analityczny proces hierarchiczny* (AHP), *analityczny proces sieciowy* (ANP), stanowiący udoskonaloną formę AHP[3]. Program *Expert Choice* wspomaga podejmowanie decyzji, umożliwiając zmniejszenie obszaru niepewności[4]. Zastosowano w nim technikę AHP, zwaną też *hierarchiczną analizę problemu*. Czynniki mierzalne mogą być porównywane z czynnikami niemierzalnymi. Umożliwia to uwzględnienie preferencji decydenta. Metodą pozyskiwania danych jest między innymi określenie wzajemnej dominacji obiektów, traktowanych jako kryteria lub warianty rozwiązań przez porównywanie parami.

[3] Internet: Adamus W., Gręda A.: *Wspomaganie decyzji wielokryterialnych w rozwiązywaniu wybranych problemów organizacyjnych i menedżerskich*, Instytut Ekonomii i Zarządzania, Uniwersytet Jagieloński, Kraków 2005.

[4] W opracowaniu uwzględniono elementy publikacji: Duczmal M., *Metody optymalizacji w zarządzaniu*, Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole 2014.

12. Features of branding of higher education institution in educational services market

Особливості брендингу закладу вищої освіти на ринку освітніх послуг

В умовах глобалізації суспільства та загострення конкуренції на ринку праці вирішальним чинником здобуття успіху та побудови ділової кар'єри є освіта. Вища освіта не тільки надає можливості щодо отримання кращої роботи та відповідно більших заробітків, але й формує певну систему цінностей, змінює світогляд та світосприйняття, мотивації та прагнення тощо.

Слід зазначити, що якісна освіта – один з головних факторів фінансової захищеності і водночас саме освіта є надзвичайно важливим чинником економічної нерівності. Сьогодні в Україні соціально-економічний статус тісно пов'язаний з рівнем освіти: якщо серед осіб з повною вищою освітою частка бідних становить 11%, осіб із середніми доходами – 35%, а заможних – 7,5%, то серед тих, хто має лише повну загальну середню освіту (тобто не має системної професійної підготовки) бідних 29%, осіб із середніми доходами – 18%, а заможних – 2%. Наявність вищої освіти у 2,3 рази знижує ризик бідності і в 1,6 рази підвищує імовірність отримання середніх доходів, значною мірою впливає і на спосіб життя, зокрема споживчу поведінку. Так, серед осіб з вищою освітою значно більше тих, хто робить заощадження – 14% проти 6% серед людей, які не мають навіть середньої освіти. Населення з вищою освітою витрачає більшу частину коштів (навіть за їх обмеженості) на навчання своїх дітей. Серед тих, хто за допомогою банківських кредитів будує собі житло, особи з вищою освітою становлять близько 90% [8, с. 23].

За умов наявності значного попиту на освітні послуги з кожним роком відповідно збільшується їх пропозиція з боку освітніх установ різного рівня. Зарубіжні вищі навчальні заклади давно вступили в конкурентну боротьбу за абітурієнтів. В Україні дана тенденція почала проявлятися не так давно, але посилюється з кожним роком. Так ЗВО (заклади вищої освіти) все більш стали

набувати риси господарчого суб’єкта. У зв’язку з цим актуальності набуває тема брендингу освітніх закладів. Брендинг уже тривалий час активно використовується у західноєвропейських освітніх установах як ефективний механізм формування та підвищення конкурентоспроможності, створення міцної репутації, яка підсилює довіру співробітників і споживачів.

Тема брендингу українських закладів вищої освіти порівняно нова і поки що є недостатньо дослідженою. Проблемою брендингу та просування вищих навчальних закладів в Україні займалися такі науковці, як С. Семенюк [7], І. Грищенко [2], Н. Крохмальова [2], І. Кучерак [3] та інші.

Описуючи складові бренду для нематеріальних товарів (сфери послуг), можна сказати, що набір складових є дуже подібним до матеріальних, адже послуги надають організації. Щоб послуга була брендом, брендовою повинна бути також сама організація, яка її надає споживачеві. Але існують певні відмінності, які проявляються у неможливості відразу оцінити якість наданої послуги. Тому, у сфері послуг існує більш розширений підхід до маркетингової діяльності у цілому – концепція «7Р», яка включає додаткові елементи: (People (люди), Process (процес), Physical evidence (фізичне середовище)) які є основними інструментами диференціації послуг.

Існує велика кількість визначень поняття брендингу. Так, Музикант В. Л. характеризує брендинг як управлінську діяльність по створенню позитивного іміджу товару, в основі якої лежить комбінація слів, символів, стильового рішення фірмового стилю, з метою вигідного виділення серед конкуруючих товарів [4]. Рожков І. Я. також визначає брендинг як управлінську діяльність зі створення довгострокової переваги до товару, яка ґрунтується на спільній посиленій дії на споживача [6]. На думку Райзберга Б. А., брендинг – це маркетингова діяльність зі створення довгострокової переваги товару фірми [5].

Слід зазначити, що у сфері послуг бренд тісно пов'язаний з репутацією виробника. Так, довіра до постачальника послуг, а пізніше впевненість у ньому, формуються довше та складніше, аніж до товару. Тому дуже нелегко сформувати високу репутацію та імідж в очах споживачів. Але, якщо компанії

вдалося завоювати клієнта, утримати його буде легше порівняно з ринком товарів, так як зміна постачальника на ринку послуг для клієнта є високим ризиком. Це пов'язано з тим, що у сфері послуг велику роль відіграє фактор довіри та людський фактор.

Відповідно до наведених визначень брендингу та особливостей його застосування у сфері послуг можна запропонувати наступне авторське трактування поняття брендингу для навчальних закладів.

Брендинг у сфері освітніх послуг – це маркетингова діяльність зі створення позитивного іміджу навчального закладу, основу якої складає соціальна відповідальність всіх учасників процесу надання, одержання і використання освітніх послуг, включаючи формування довіри та визначення унікальних характеристик бренду, які сприяють позиціонуванню його на ринку.

На сучасному етапі розвитку освіти заклади вищої освіти застосовують нові стратегії у сфері власного позиціонування на ринку освітніх послуг. Конкуренція між навчальними закладами спонукає університети займати активну ринкову позицію. Все більш поширеною стає практика впровадження маркетингового підходу до управління своєю діяльністю на основі використання засобів просування, які сприяють залученню нових споживачів.

Ринково-орієнтоване управління університетів вже давно набуло популярності в США, Канаді та Західній Європі. З одного боку, університет має риси підприємства, але з іншого, – суттєві відмінності. В умовах конкуренції, яка з кожним роком загострюється, університети вимушені знаходити та розвивати власні переваги над іншими університетами. Наявність цікавих ідей удосконалення університету в цілому, а також кваліфікованих викладачів, наукових досліджень світового значення, кращої репутації і навіть розташування – все це безпосередньо впливає на конкурентоспроможність навчального закладу. Отже, конкурентні характеристики університету прямим чином залежать від його зв'язків із зовнішнім середовищем та маркетинговою стратегією. Але найважливішим при цьому стає вираження унікальності навчального закладу, формування його власного іміджу. Тобто, на

сьогоднішній день неабиякого значення для розвитку університетів набуває брендинг.

Для досягнення позитивного результату в просуванні університету на ринку освітніх послуг треба розуміти, що для потенційного студента є важливим при виборі навчального закладу. Зазвичай, важливими є такі пункти: академічні досягнення університету; інформація про рівень викладання; перспективи працевлаштування; відгуки випускників; студентська самодіяльність.

В той же час, брендинг в університетському середовищі має певні перепони. Це пов'язано з відношенням викладачів до позиціонування ЗВО. Розповсюдженим явищем в Україні є несприйняття викладачем себе як частини бренду, а студента – як споживача, адже навчальний процес складно співвіднести з процесом покупки товару. Тобто для того, щоб отримати якісну послугу, споживачеві (студентові) потрібно докласти певних зусиль. В західних країнах університетський брендинг стає сферою вузької спеціалізації у сфері консалтингових послуг з брендингу і маркетингу, які надають університетам консалтингові фірми. Загальний ринковий образ університету складається багатьох елементів, такі як: назва, логотип, якість надання освітніх послуг, викладацький склад, соціальні характеристики тощо (Рис. 1).

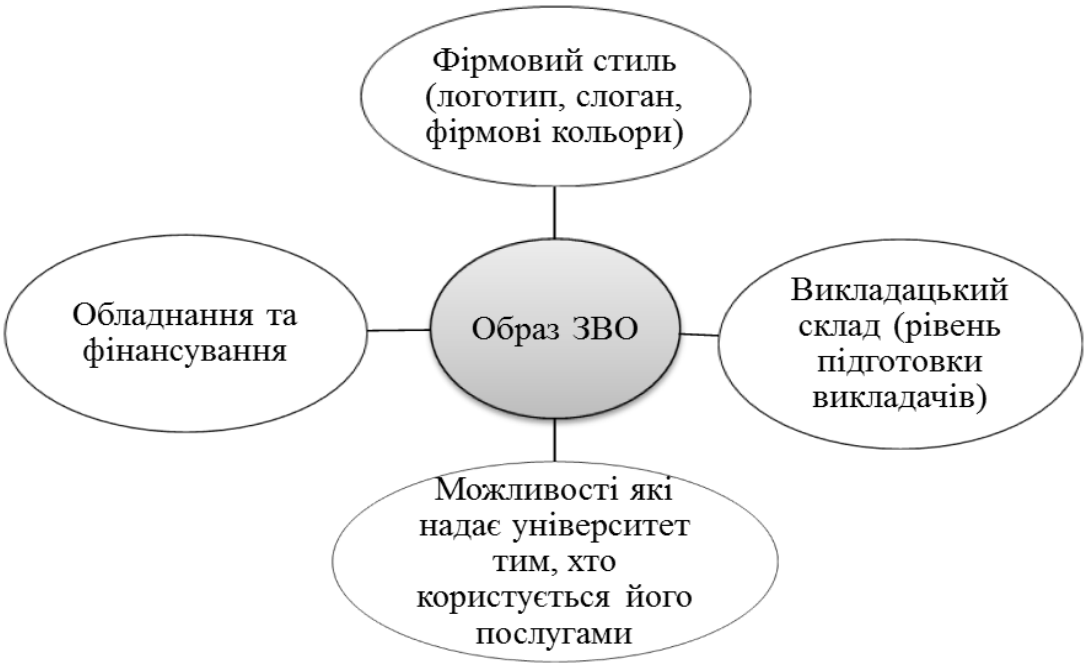

Рис. 1. Основні складові образу університету

Процес організації маркетингової комунікації закладів вищої освіти з ринком базується на комплексі засобів та різноманітних функцій. Разом вони створюють складний комплекс promotion-mix, що визначає систему просування, яку прийнято називати інтегрованою системою маркетингової комунікації. У науковій літературі внутрішня структура системи просування освітніх послуг закладів вищої освіти однозначно не ідентифікована і не визначена. Основні елементи внутрішньої структури інтегрованої системи маркетингової комунікації закладів вищої освіти наведено на Рис. 2.

Рис. 2. Структура інтегрованої системи маркетингової комунікації ЗВО

Дана структура – це сукупність елементів, які повинні формувати стійкий взаємозв'язок між собою. Завдяки ним відбувається передача інформації від одного суб’єкта до іншого. Взаємодія інформації з різних джерел дозволяє ефективніше позиціонувати заклад на ринку освітніх послуг. Успішні комунікації в кінцевому підсумку підводять споживача до вибору навчального закладу, відбувається трансформація комунікативної ефективності в економічну.

Узагальнюючи методи просування ЗВО на ринку освітніх послуг України, можна стверджувати, що дані методи поділяють на класичні та інноваційні (Табл. 1).

Таблиця 1. Методи просування ЗВО на ринку освітніх послуг

Методи		Характеристика
Класичні методи	Реклама	Друковані матеріали, зовнішня реклама на різних медіаносіях, розміщення інформації у ЗМІ, візуалізація та вербалізація тощо.
	Інтернет-маркетинг	Розміщення інформації у мережі Інтернет, наявність сайту зі зручним контентом, актуальною інформацією та системною пошуковою оптимізацією.
	Виставкова діяльність	Презентація закладу на виставках освітніх послуг (демонстрація сучасних засобів навчання, обладнання, продуктів, проектів, програм і рішень для впровадження в освітню практику)
	Профорієнтаційна робота	Презентація освітніх програм, зимові та літні школи для школярів, підготовка до ЗНО.
Інноваційні методи	Event-маркетинг	Організація подієвих заходів ЗВО, спрямованих на поєднання події, місця і атмосфери, що дозволить потенційному споживачеві освітніх послуг адекватно сприйняти необхідну для нього інформацію.
	Соціальні мережі	Створення та просування акаунтів ЗВО у соціальних мережах, де відбувається інтенсивний обмін актуальною інформацією. Молодь все більше звертається до соціальних мереж, щоб сформувати власну думку про освітній заклад. Важливим аспектом також є постійна підтримка зворотного зв’язку з цільовою аудиторією закладу.
	Вірусний маркетинг	Нестандартний креативний засіб просування за допомогою медіа-вірусу, який ґрунтується на емоційному сприйнятті та легко запам’ятовується. Основними аспектами вдалого просування за допомогою цього засобу є креативність ідеї та розповсюдження у вузлах комунікації користувачів Інтернету

Комплексна системна стратегія просування освітнього закладу зазвичай формує позитивний та індивідуальний образ серед існуючих та потенційних споживачів на ринку та дозволяє позиціонувати себе як сучасний освітній заклад серед конкурентів. Зазвичай задля реалізації зазначеної стратегії в

організаційній структурі освітнього закладу створюється відповідний підрозділ. В ХНЕУ ім. С. Кузнеця розробкою та реалізацію стратегії презентації ВНЗ на ринку послуг науки та освіти, а також всебічним інформуванням суспільства займається відділ маркетингу та корпоративних комунікацій.

Основними завдання відділу маркетингу та корпоративних комунікацій є:

побудова комунікацій між підрозділами ХНЕУ ім. С. Кузнеця;

організація та проведення соціально-психологічних та маркетингових досліджень ринку освітніх та наукових послуг;

планування та реалізація рекламних кампаній університету;

наповнення контентом офіційного сайту університету та оновлення новин;

створення, зберігання еталону brand-book та контроль за його дотриманням;

контроль за випуском усіх рекламних продуктів ХНЕУ ім. С. Кузнеця;

виявлення потреб споживачів щодо освітніх послуг;

аналіз ринку освітніх послуг міста Харкова та перспективних регіонів України;

розробка аналітичного обґрунтування пропозицій щодо удосконалення навчально-виховної та науково-дослідницької роботи;

формування маркетингової політики університету;

розробка стратегії розвитку ХНЕУ ім. С. Кузнеця та плану її реалізації;

ведення архіву публікацій;

видання корпоративної газети «Моя кар’єра».

Усі дії відділу маркетингу та корпоративних комунікацій направлені на створення та підтримки іміджу ХНЕУ ім. С. Кузнеця, а також позиціонування університету як бренду на ринку освітніх послуг. Відділ керується стратегічним планом розвитку Харківського національного економічного університету на 2013-2020 роки.

Основні напрями концепції розвитку ХНЕУ ім. С. Кузнеця до 2020 року зображені на Рис. 3.

Рис. 3. Основні напрями концепції розвитку ХНЕУ ім. С. Кузнеця до 2020 р.

У своїй діяльності відділ маркетингу та корпоративних комунікацій направляє свої зусилля на 3 основні цільові аудиторії: абітурієнти та їх батьки, студенти та випускники. Соціально-психологічний портрет кожної цільової аудиторії представлено у Табл. 2.

Університет підтримує зв'язок із даними аудиторіями за допомогою маркетингових комунікацій. Кожна аудиторія має свої особливості, які повинні враховуватись при виборі комунікаційних засобів. У першу чергу маркетингова діяльність ХНЕУ ім. С. Кузнеця спрямована на залучення нових студентів, тобто абітурієнти – це основна маса людей, які в майбутньому повинні стати студентами університету. Саме з даною цільовою аудиторією повинно проводитися найбільше заходів для привернення їхньої уваги. Такі цільові аудиторії як студенти та випускники вже є носіями цінностей бренду університету, тому заклад має робити максимум щоб інформація яку вони розповсюджують була позитивною.

За результатами маркетингових досліджень можна визначити наступні характеристики об’єктивного асоціативного ставлення цільових аудиторій на бренд ХНЕУ ім. С. Кузнеця.

Таблиця 2. Цільові аудиторії, на які направлена маркетингова діяльність ХНЕУ ім. С. Кузнеця

Цільова аудиторія	Характеристики	Шляхи комунікації
Абітурієнти	1.Школярі 10-11-х класів, віком 16-18 років. 2.Випускники ПТУ, коледжів, технікумів, які прагнуть отримати вищу освіту. 3.Бакалаври (студенти як ХНЕУ ім. С. Кузнеця, так і інших вищих навчальних закладів), які прагнуть вступити до магістратури.	Соціальні мережі (Facebook, Instagram, Twitter, Telegram, Youtube); Дні відкритих дверей; Участь в освітніх виставках; Екскурсії для школярів.
Студенти	Люди, які навчаються в університеті на різних формах навчання (очній, заочній). У ХНЕУ ім. С. Кузнеця отримують освіту студенти громадяни України та іноземні студенти. Можуть рекомендувати університет потенційним споживачам освітніх послуг.	Практика «Kuznets students internship»; Соціальні мережі (Facebook, Instagram, Twitter, Telegram, Youtube); Проведення конкурсу студентських рекламних та PR-проектів «Золотий компас»; Клуб французької мови.
Випускники	Фахівці з різних спеціальностей, які так або інакше співпрацюють з ХНЕУ ім. С. Кузнеця. Вони можуть бути успішними працівниками після закінчення університету, проводять для студентів ХНЕУ ім. С. Кузнеця семінари, діляться досвідом, а також можуть рекомендувати навчання в ХНЕУ ім. С. Кузнеця потенційним споживачам.	Соціальні мережі (Facebook, Instagram, Twitter, Telegram, LinkedIn); Програми для роботодавців «Golden compass», ярмарок вакансій, Kuznets business day.

Так, випускники сприймають університет достатньо позитивно, найбільше (81,8%) цінують освіту, яку їм було надано. Також вони вважають університет сучасним та високо оцінюють доступність навчання, але вважають, що комфорт надання освітніх послуг залишається на низькому рівні (18,2%).

З урахуванням вищенаведених особливостей брендингу ЗВО нами пропонується удосконалення стратегії просування ЗВО з використанням методології структурного моделювання SADT.

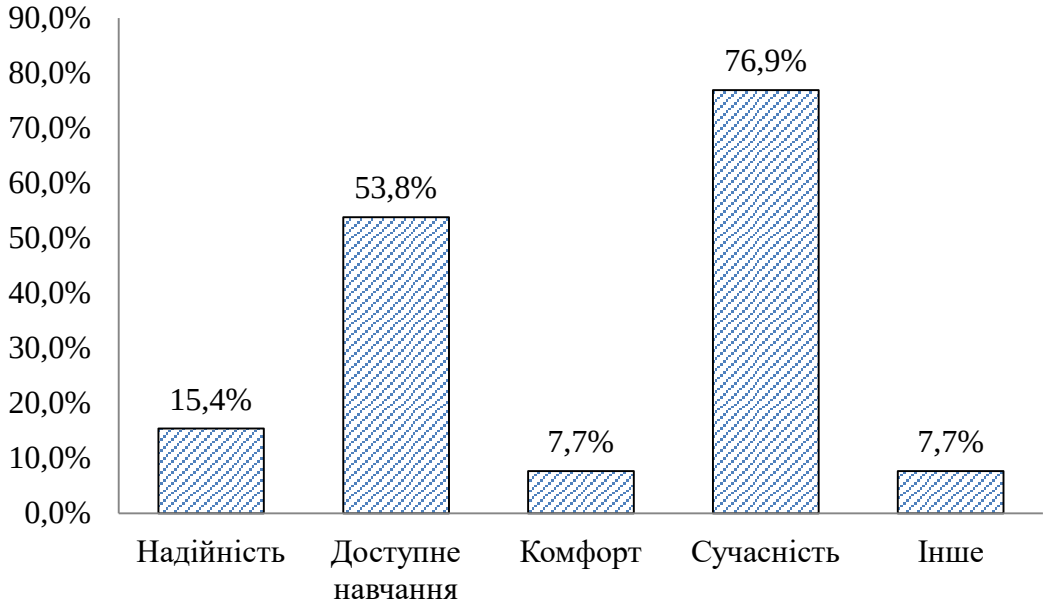

Рис. 4. Гістограма асоціацій студентів про ХНЕУ ім. С. Кузнеця, %

Методологія функціонального моделювання SADT служить для побудови моделі об'єкта або бізнес-процесу, що відображає функціональну структуру, тобто дії, які виконуються ними і зв'язки між ними. SADT-модель дає повний, точний і адекватний опис системи, що має конкретне призначення [1, с. 49]. На нашу думку, використання методології SADT для просування ЗВО на ринку освітніх послуг дозволить упорядкувати та оптимізувати етапи та функції цього процесу з метою формування позитивного іміджу ВНЗ в суспільстві.

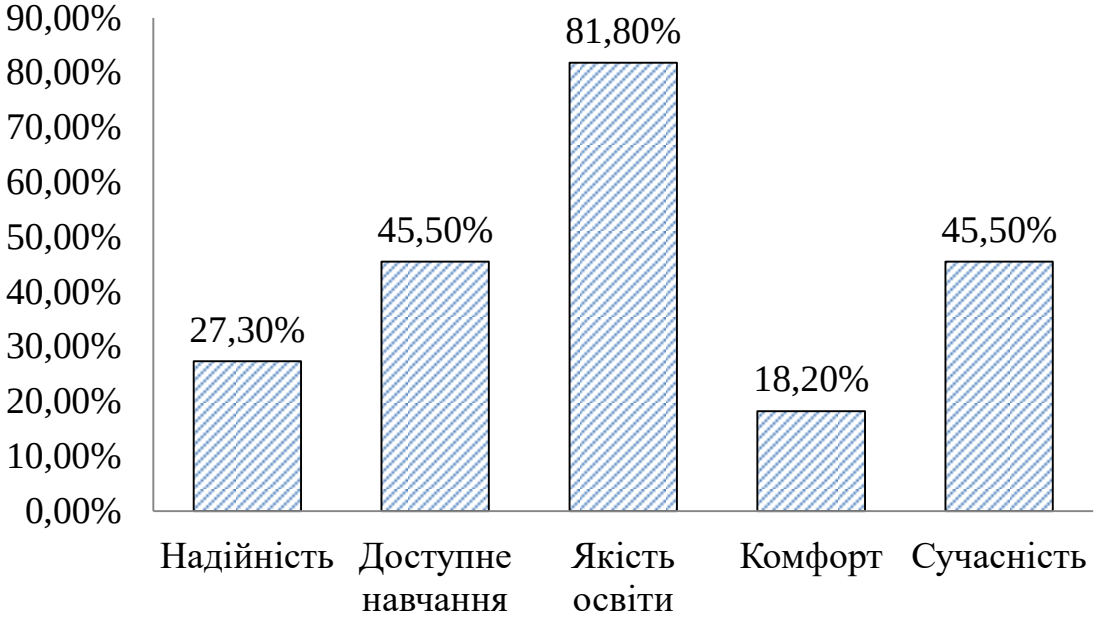

Рис. 5. Гістограма асоціацій випускників про ХНЕУ ім. С. Кузнеця, %

Для організації процесу брендингу закладу вищої освіти на ринку освітніх послуг пропонується використовувати модель-стандарт IDEFØ структурного проектування SADT, представлену на рис. 6.

Опис блоків A1-A5 IDEFØ-моделі брендингу закладу вищої освіти на ринку освітніх послуг, наведеної на рис. 6, надано нижче.

A1. Визначення мети брендингу ЗВО.

Маркетингова стратегія закладу вищої освіти повинна узгоджуватися із концепцією розвитку навчального закладу та враховувати тенденції й особливості функціонування ринку освітніх послуг. Для формування мети брендингу ЗВО насамперед необхідно здійснити його оцінку та порівняти визначену вартість з вартістю брендів основних конкурентів. Залежно від окресленої мети визначаються ті ресурси, здібності та знання співробітників, які необхідні для її досягнення.

A2. Аналіз ринку споживачів освітніх послуг.

На цьому етапі здійснюється сегментація ринку освітніх послуг за обраними критеріями, потенційні споживачі розподіляються на цільові групи, визначаються їх характерні особливості, переконання, упередження, мотивації тощо, відповідно до яких будуть обиратися засоби маркетингових комунікацій.

A3. Вибір маркетингових каналів комунікації.

За даними проведеного аналізу ринку освітніх послуг та обраних груп їх потенційних споживачів здійснюється порівняльна оцінка маркетингових каналів комунікації, визначається ціна, канали та періодичність виходу рекламних оголошень, складається графік проведення рекламних та маркетингових заходів.

A4. Створення ринкового образу університету.

Даний етап передбачає формування позитивного образу ЗВО в суспільстві, розробляються заходи щодо просування бренду, здійснюється прогнозна оцінка його ринкової вартості з урахуванням проведених маркетингових та рекламних заходів, підраховується їх ефективність.

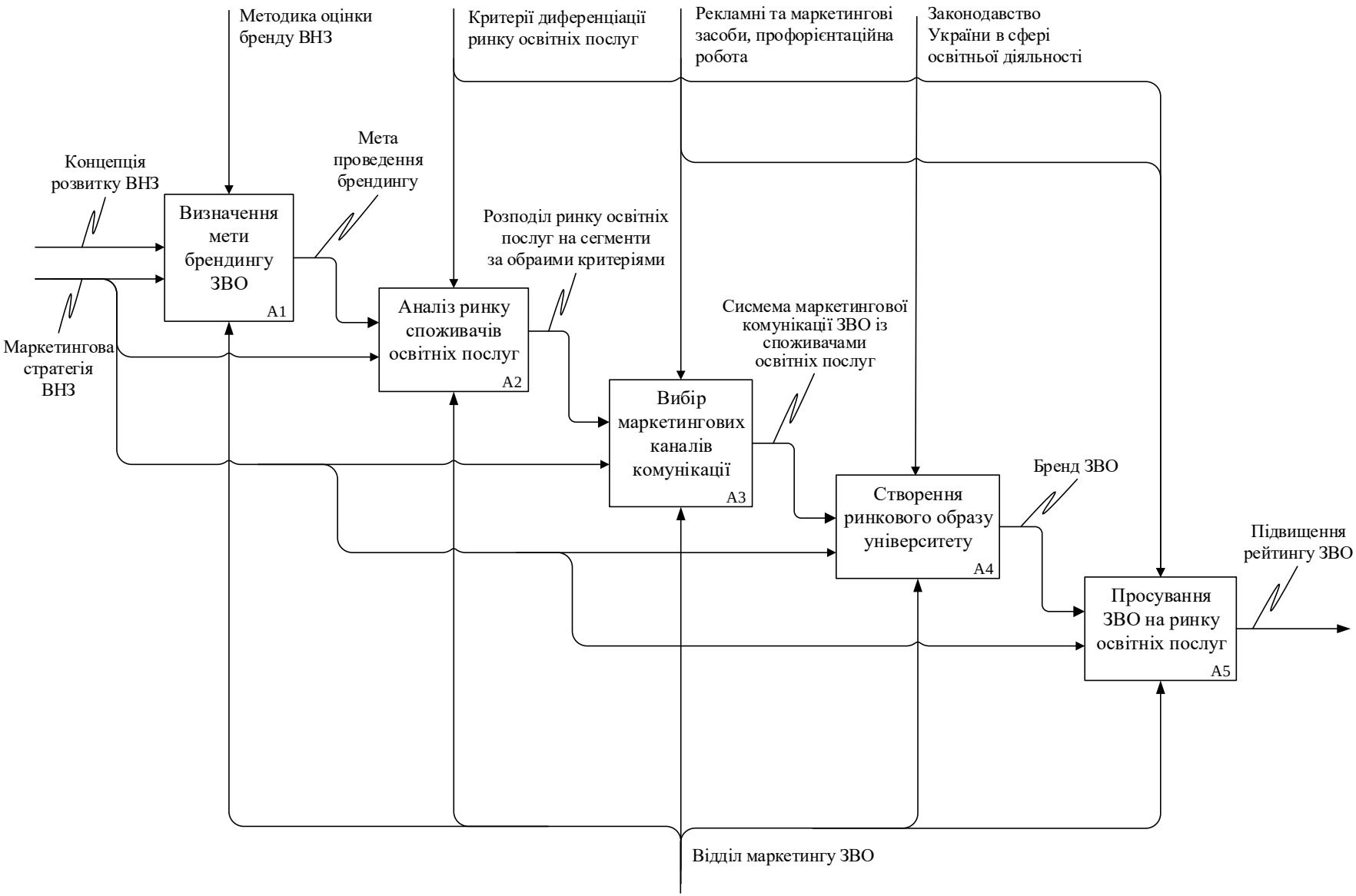

Рис. 6. IDEFØ-модель брендингу закладу вищої освіти на ринку освітніх послуг

А5. Просування ЗВО на ринку освітніх послуг.

Відповідно до попередніх етапів деталізується план просування ЗВО на ринку освітніх послуг, основною метою якого є підвищення його рейтингу та збільшення ринкової вартості бренду.

Таким чином, застосування в діяльності закладів вищої освіти структурного підходу SADT дозволить реалізувати на практиці концепцію брендингу на ринку освітніх послуг. Систематизація функцій в IDEFØ-моделюванні брендингу закладу вищої освіти на ринку освітніх послуг є основою для підвищення ефективності його функціонування та визначення напрямків розвитку. Практичне значення запропонованого методичного підходу до маркетингової організації діяльності університету на ринку освітніх послуг полягає в тому, що його використання дозолить оцінювати вартість бренду ЗВО, а також розробляти заходи щодо просування ЗВО на ринку освітніх послуг.

Література:

1. Беляева М. А. Моделирование систем: конспект лекций; в 2 ч.; ч. 2 / М. А. Беляева; Моск. гос. ун-т печати имени Ивана Федорова. – М.: МГУП им. И. Федорова, 2012. – 148 с.
2. Грищенко І. М. Ефективність комунікаційної діяльності вищих навчальних закладів / І. М. Грищенко, Н. А. Крахмальова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2013, № 4, Т. 2. – С. 218-223.
3. Кучерак І. В. Теоретичні аспекти формування освітнього бренда вищого навчального закладу / І. В. Кучерак // ОБРІЇ. – № 1 (36). – 2013. – С. 25-26
4. Музыкант В. Л. Управление бренд-коммуникациями: монография; – 2-е изд., доп. и перераб. – М.; Берлин: Директ-Медиа, 2017. – 379 с.
5. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева, М.: Инфра-М, 2015. – 512 с.
6. Рожков И. Я. Брендинг / И. Я. Рожков, В. Г. Кисмерешкин. – М.: Издательство Юрайт, 2014. – 331 с.
7. Семенюк С. Брендинг вищого навчального закладу / С. Семенюк // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 3. – С. 133-138. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2013_3_22.
8. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2010. Національна доповідь. – К., 2010. – 108 с.

13. Postoperative complications of traumatic injuries of the spleen, depending on the injury nature and surgical interventions

Послеоперационные осложнения при травматических повреждениях селезенки в зависимости от характера травмы и оперативных вмешательств

Хирургическая тактика при повреждениях селезенки является одним из сложных и малоизученных разделов абдоминальной хирургии [3]. Основными показаниями к спленэктомии (СЭ) являются:

1) травматические повреждения селезенки (ТПС) (41,5%);
2) гематологические злокачественные заболевания (15,4%);
3) цитопения (тромбо-, лейкоцитопения, анемия) (15,6% >);
4) ятрогенные повреждения (8,1%);
5) повреждения, произведенные при удалении соседних органов (12,3%);
6) портальная гипертензия (2,3% >);
7) при неустановленном диагнозе с целью исключения злокачественных новообразований (2,0%);
8) другие (2,7%) [1, 5].

При определении тактики лечения пострадавших с ТПС большинство авторов используют классификацию повреждений селезенки, предложенную Американской ассоциацией хирургии травм, опубликованную в 1989 году E. E. Moore etal. (1989):

I степень повреждения селезенки:

Гематома – Подкапсульная, < 10% площади поверхности

Разрыв – Разрыв капсулы, < 1 см в глубину паренхимы

II степень повреждения селезенки:

Гематома – Подкапсульная, 10-50% площади поверхности, < 5 см в диаметре Разрыв – 1-3 см в глубину паренхимы, без вовлечения трабекулярных сосудов

III степень повреждения селезенки:

Гематома – Подкапсульная, > 50% площади поверхности или нарастающая; разорванная подкапсульная или паренхимная гематома. Внутрипаренхимная гематома > 5 см или нарастающая

Разрыв – > 3 см в глубину паренхимы или вовлекающий трабекулярные сосуды

IV степень повреждения селезенки:

Разрыв – Разрыв, включающий сегментарные сосуды или сосуды ворот, с обширной зоной деваскуляризации (> 25% селезенки)

V степень повреждения селезенки:

Разрыв – Полное разрушение селезенки

Сосуды – Повреждение сосудов ворот с деваскуляризацией селезенки

На основании полученных результатов исследований функции селезенки и последствий СЭ все большее число хирургов отдают предпочтение органосохраняющей тактике. При этом, методы органосохраняющих операций (ОСО) на селезенке классифицируют следующим образом: консервативное лечение, тампонада раны, шов селезенки, сегментарная резекция, лигирование селезеночной артерии, марсупиализация, перитонизация, применение клеевых композитов, коагуляционных способов, имплантация селезеночной аутоткани (ИСА). С другой стороны, органосохраняющие принципы в хирургии селезенки предполагают определенную сложность [6]. По некоторым данным, при ТПС в 80% возможно выполнение ОСО [2]. Щадящая тактика оправдывается высокой функциональной активностью селезеночной ткани и ее способностью к регенерации. При этом ряд авторов утверждают, что при ТПС СЭ остается операцией выбора [4, 7].

Для установления тактики ведения пострадавших необходимо четко определить тяжесть и степень повреждения: если при поверхностных повреждениях достаточно применения гемостатических препаратов (I и II тип), то при более глубоких повреждениях показана спленорафия и применение

пластических материалов (III тип), а при обширных повреждениях – анатомическая резекция селезенки (IV) или СЭ (V).

Всего с ТПС было госпитализировано 355 пациентов. Пострадавшие были разделены на две клинические группы: 1 – основную (173 чел. по материалам 2011-2015 гг.) и 2 – группу сравнения (182 чел. по материалам 2006-2010 гг.). В 1 группу включены 48,7% пациентов, которым были выполнены ОСО, что составило 58,5% всех пострадавших с ТПС. Во 2 группе 51,3%, пациентам, оперированным преимущественно традиционными методами, по поводу травмы селезенки выполняли СЭ.

Закрытые повреждения в основной группе имели место у 76,3%, открытые – у 11,0% пострадавших (ятрогенные – у 12,7% пострадавших), соответственно в группе сравнения закрытых травм было 73,6%, открытых – 16,5% (ятрогенных – 9,9%). Чаще всего ятрогенные повреждения селезенки встречались при выполнении резекции желудка, гастротомии и гастрэктомии (соответственно 13 и 10 случаев в основной и группе сравнения), а также при левосторонней гемиколэктомии (3 и 4), фундопликации желудка с крурорафией (2 и 1), при операциях на поджелудочной железе (2 и 2), пункции плевральной полости слева (1), рассечении спаек по поводу спаечной болезни брюшины (1 и 2).

В основной группе изолированные повреждения селезенки отмечены у 48,0%, множественные – у 52,0%, в т.ч. у 10 пострадавших (5,8%) имели место торако-абдоминальные ранения (ТАР). В группе сравнения соответственно изолированные повреждения отмечены в 43,4% случаях, множественные – в 56,6%, в т.ч. ТАР – у 15 пациентов (8,2%).Чаще всего травмы органов брюшной полости, наряду с повреждением селезенки, сопровождались повреждением печени, тонкой кишки и ее брыжейки, большого сальника, поджелудочной железы, толстой кишки, желудка.

В 27,6% случаях повреждения селезенки носили сочетанный характер. У 11,0% пострадавших травме селезенки сопутствовала ЧМТ, у 9,0% – травма опорно-двигательного аппарата, у 4,2% – травма мочеполовой системы.

Таблица 1. Локализация повреждений селезенки у пострадавших исследуемых групп

Локализация повреждения	Количество случаев, n (%)	
	Основная группа	Группа сравнения
Верхний полюс	28 (16,1%)	26 (14,3%)
Нижний полюс	52 (30,1%)	49 (26,9%)
Ворота	30 (17,3%)	39 (21,4%)
Диафрагмальная поверхность	21 (12,1%)	23 (12,6%)
Висцеральная поверхность	41 (23,7%)	45 (24,7%)
Итого:	172 (100 %)	182 (100%)

Как видно из Табл. 1, при ТПС нет определенной тенденции в преимущественном поражении какого-либо из отделов селезенки. Наиболее часто встречалась локализация в нижнем отделе, что вероятно связано с относительно большей мобильностью нижнего полюса и механизмом травмы. Центральная локализация ТПС отмечена примерно у трети пострадавших. Также примерно у трети пострадавших был отмечен множественный характер повреждения селезенки – 32,4%.

Для определения тактики ведения пострадавших, определенное значение имело разделение пострадавших по макро-морфологическим видам повреждений независимо от размера, глубины повреждения и объема кровопотери (Табл. 2).

Таблица 2. Распределение пострадавших исследуемых групп с повреждениями селезенки по макро-морфологическим характеристикам

Виды повреждений	Количество случаев n (%)	
	Основная группа	Группа сравнения
Надрыв капсулы	24 (13,9)	11 (6,0)
Разрыв капсулы	31 (17,9)	21 (11,5)
Поверхностный разрыв паренхимы	48 (27,7)	34 (18,7)
Глубокий разрыв паренхимы	21 (12,1)	39 (21,4)
Тотальный разрыв паренхимы	8 (4,6)	25 (13,7)
Субкапсулярная гематома	38 (22,0)	37 (20,3)
Отрыв полюса органа	1 (0,6)	4 (2,2)
Отрыв, размозжение селезенки	2 (1,2)	11 (6,0)
Итого:	(100 %)	(100 %)

У пострадавших с субкапсулярной гематомой размеры гематомы до 3 см были соответственно у 18 и 9 пострадавших основной и группы сравнения, до 5 см – у 14 и 19, более 5 см – у 6 и 9 пострадавших.

При невозможности выполнения ОСО из-за массивной кровопотери и обширного поражения производили СЭ – операцию, направленную на скорейшую остановку продолжающегося кровотечения. Следует подчеркнуть, что в материал исследования нами намеренно не включены пострадавшие, доставленные в стационар в агональном состоянии, в состоянии декомпенсированного травматического и геморрагического шока, с тяжелыми сочетанными поражениями, исход лечения и оперативного пособия у которых был заведомо предрешен. Возраст госпитализированных пострадавших составил 18-74 года.

Характер оперативных вмешательств, выполненных пациентам основной группы представлен в Табл. 3.

Как видно из представленных в табл. 3 данных, у пострадавших основной группы приоритетным направлением лечения пострадавших с ТПС явились современные миниинвазивные хирургические технологии в виде ОСО, органозамещающих операций (ОЗО), в то время как пострадавшим группы сравнения выполняли, в основном, СЭ.

В послеоперационном периоде у пострадавших основной группы после ОСО и ОЗО осложнения различной выраженности возникли у 30 (19,9%) пострадавших. Послеоперационные осложнения в основном возникли у 21 (23,3%) пострадавших, у которых имелся сочетанный и множественный характер повреждений. У пострадавших с изолированными повреждениями послеоперационные осложнения отмечались гораздо реже и встретились в 9 (14,8%) случаях. У пострадавших контрольной группы после СЭ осложнения встречались чаще у пострадавших с сочетанными и множественными абдоминальными травмами и составили 42 случая (25,6%), но здесь необходимо отметить, что в данной группе пострадавших имелись

пострадавшие с тяжелыми черепно-мозговыми травмами и сочетанными поражениями других ОБП.

Таблица 3. Виды оперативных вмешательств при травматических повреждениях селезенки у пострадавших основной группы

Показатели	Характер повреждения					
	Закрытые		Открытые			Всего
Виды оперативных вмешательств	Изол.	Соч.	Изол.	Соч.	Ятрог.	
1. Без оперативного вмешательства	15	-	-	-	-	15
а) консервативное ведение	5	-	-	-	-	5
б) диагностическая лапароскопия	10	-	-	-	-	10
2. Органозамещающие вмешательства:	14	35	3	9	10	71
а) спленэктомия с ИСА	11	35	3	9	10	68
б) лапароскопическая СЭ с ИСА в круглую связку печени	3	-	-	-	-	3
3. Органосберегающие вмешательства:	25	43	4	3	12	87
А) открытые лапаротомные операции	14	41	4	2	12	73
а) гемостаз коагулированием	3	9	-	-	5	17
б) гемостаз пленкой	1	2	-	-	-	3
в) тампонирование раны гемостатическим материалом	3	10	-	-	5	18
г) спленорафия	3	9	2	2	2	18
д) гемостаз тампонадой большой кривизной желудка	-	2	-	-	-	2
е) резекция органа	1	3	1	-	-	5
ж) «резидуализация» селезенки	1	1	-	-	-	2
з) каркасные способы гемостаза	2	5	1	-	-	8
Б) малоинвазивные операции:	11	2	-	1	-	14
а) лапароскопический гемостаз коагулированием	5	1	-	-	-	6
б) лапароскопическая тампонада Тахокомбом	4	1	-	-	-	5
в) шов раны из минилапаротомного доступа	2	-	-	1	-	3
ВСЕГО:	54	78	7	12	22	173

В основной группе 8 пациентам в ближайшем послеоперационном периоде была выполнена релапаротомия. Из них: в 3 случаях причиной явилось продолжающееся кровотечение; в 2 случаях – пропущенное при ревизии

повреждение органа; в 1 случае – поддиафрагмальный абсцесс; в 1 случае – прогрессирование перитонита; в 1 случае – ранняя спаечная непроходимость.

Таблица 4. Послеоперационные осложнения при травматических повреждениях селезенки в зависимости от характера травмы и оперативных вмешательств

Оперативные вмешательства	Характер травмы				
	Закрытая		Открытая		Всего
	Изолированная	Сочетанная	Изолированная	Сочетанная	
1.Спленэктомия (контрольная группа):	10 (19,6%)	17(20,5%)	4(40%)	11(55%)	42(25,6%)
2. Органозамещающие вмешательства:	3 (21%)	7(20%)	1(33,3%)	3(33,3%)	14(23,0%)
3.Органосохраняющие вмешательства	4 (10,3%)	9(21%)	1(25%)	1(33,3%)	15 (20%)
а) лапаротомные операции	2 (14,3%)	8(19,5%)	1(25%)	1(50%)	12(19,7%)
б) миниинвазивные операции	2 (18,2%)	1(50%)	0	0	3 (21,4%>)
Всего в основной группе	7 (17,9%)	16(20,5%)	2(28,6%)	5(41,7%)	30(19,9%)
Итого:	17 (18,9%)	33(20,5%)	6(35,3%)	16(50%)	72(22,1%)

Летальный исход в послеоперационном периоде констатирован у 5 пострадавших (2,9%) основной группы и 12 пострадавших (6,6%) группы сравнения, причем у 3 пострадавших основной группы – после релапаротомии. Летальность при закрытых травмах составила 8,9% (10), при открытых травматических повреждениях 20,8% (5). Смертельные исходы возникли только у пострадавших с сочетанными и множественными травмами органов брюшной полости.

При изолированных повреждениях летальных исходов не отмечено. Основными причинами летальных исходов явились: в 2 случаях – некупированный общий перитонит; в 6 случаях – тяжелая ЧМТ; в 3 случаях – респираторный дисстресс-синдром; в 2 случае – ДВС-синдром; в 1 случае – тромбоз легочной артерии; в 1 случае – жировая эмболия.

Таким образом, результатами наших исследований является то, что использование органосберегающих и органозаместительных операций с

использованием минимальноинвазивных технологий возможно в большинстве случаев у пострадавших с травматическими повреждениями селезенки, что в конечном итоге позволяет улучшить результаты лечения и дальнейшее качество жизни данной категории пострадавших.

Так же для определения степени эффективности хирургического лечения и профилактики осложнений при травмах селезенки с использованием разработанного нами лечебно-диагностического алгоритма мы провели анализ послеоперационных осложнений и летальности, сравнительно того периода, когда ОСО, ОЗО и малоинвазивные технологии в хирургической тактике данной категории пострадавших широко не применялись. Поэтому, клинический материал был условно разделен нами на 2 группы.

В первую группу вошли 55 пострадавших с ТПС, которым хирургическая помощь была оказана на наших клинических базах с 2009 по 2013 гг. Частота использования неинвазивных и миниинвазивных в указанный период составила 25% случаев, т.е. в большинстве случаев не применялись. Вторая (основная) группа – 81 пострадавший с ТПС, которым хирургическая помощь была оказана на наших клинических базах за период с 2014 по 2018 гг. Данный период характеризуется широким использованием неинвазивных и миниинвазивных методов диагностики и они были использованы в 93,8% случаях. Группы по своей структуре были сравнимыми, репрезентативными.

В Табл. 5 представлен характер осложнений и летальности в послеоперационном периоде в исследуемых группах.

Таблица 5. Характер осложнений и летальности в послеоперационном периоде в исследуемых группах

	Группа сравнения (2009-2013 гг.)			Основная группа (2014-2018 гг.)		
	Всего	Осложнения	Летальность	Всего	Осложнения	Летальность
К-во	55	18 (32,7%)	9 (16,4%)	81	18 (22,2%)	6 (7,4%)

Показатели послеоперационных осложнений в группе сравнения составили 32,7%, в основной – 22,7%, а общего клинического материала – 26,4%.

Показатели послеоперационной летальности в группе сравнения составили 16,4%, в основной – 7,4%. Общая летальность клинического материала составила 6,7%.

Выводы. Таким образом, широкое использование ОСО, ОЗО и миниинвазивных хирургических технологий в хирургической тактике ТПС позволило нам снизить показатели послеоперационных осложнений в 1,4 раза. а послеоперационную летальность – в 2,2 раза.

Применение ОСО в хирургии селезенки позволило снизить количество ранних послеоперационных осложнений, обеспечить профилактику постспленэктомического синдрома и значительно улучшить качество жизни после операции.

Таким образом, ОСО на селезенке при ее повреждениях являются требованием времени. Необходимо переосмыслить значение селезенки и изменить мнение хирургов о безвредности СЭ.

Сохранение селезенки значительно улучшает ближайшие и отдаленные результаты хирургического лечения пострадавших данной категории.

Литература:

1. Алимов А. Н. Хирургическое лечение больных с повреждением селезенки при закрытой травме живота: Автореф. дис. докт. мед. наук. / А. Н. Алимов. – М., 2006, 50 с.

2. Аналіз результатів хірургічного лікування закритих пошкоджень селезінки / А. І. Годлевський, С. І. Саволюк, О. В. Гончаренко, В. А. Кацал // Зб. наук. праць [«Проблеми військової охорони здоров`я]. – К., 2012. – вип. № 32. – С. 91-93.

3. Голобородько М. М. Особливості хірургічного лікування травми селезінки в умовах множинних та поєднаних абдомінальних пошкоджень: Автореф. дис. канд. мед. наук: 14.01.03. – Харківський держ. медичний ун-т. / М. М. Голобородько. – Х., 2003. – 18 с.

4. Застосування етапного хірургічного лікування у постраждалих із закритою поєднаною абдомінальною травмою / Я. Л. Заруцький, Ю. М. Олійник, П. П. Форостяний, В. Й. Ночка // Зб. наук. праць [«Проблеми військової охорони здоров`я]. – К., 2012 – вип. № 32. – С. 123-130.

5. Масляков В. В., Барсуков В. Г. Клинические проявления закрытой травмы селезенки // Анналы хирургии. – 2006. – № 5. – С. 41-43.

6. Нудьга А. А. Морфо-експериментальне обґрунтування органозберігаючих оперативних втручань при травматичних пошкодженнях селезінки: Автореф. дис. канд. мед. наук: 14.03.01. – Харківський держ. медичний ун-т / А. А. Нудьга. – Х., 2005. – 16 с.

7. Spickett G. Oxford Handbook of Clinical Immunology and Allergy. / Oxford Handbooks Series. – Oxford, Cambridge, Philadelphia, New Delhi, 2013. – 584 p.

14. Formation and practical success of the united national territorial communities in Ukraine

Формування і практичні успіхи об’єднаних територіальних громад в Україні

Вступ. Реформування органів влади на території України закріплено на конституційному рівні (розділ XI «Місцеве самоврядування»), де відмічається, що територіальні громади мають право «самостійно вирішувати питання місцевого значення», а через свої ради, за ініціативою мешканців, «створювати органи самоорганізації населення, наділяючи їх повноваженнями владної компетенції».

Розширення і уточнення прав, компетенцій, обов’язків громад та їх органів самоорганізації знайшло відображення в Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про добровільне об’єднання територіальних громад». Зрозуміло, що законодавча база виконує в суспільстві і державній політиці значний обсяг досить різних функцій, але ми підкреслимо зараз тільки одну з них – законодавство виконує роль пускового механізму трансформаційного процесу, в нашій темі – процесу децентралізації влади.

Виклад основного матеріалу. Ідея створення Об’єднаних територіальних громад за задумом значно ширше має розумітись, ніж просте укрупнення територій під деякий обособлений механізм управління. Дійсно, один із факторів – це об’єднання, інтеграція, «колективізація», корпоратизація населених пунктів. Але ця інтеграція багатозмістовна і багатовекторна. В неї входить:

1. Структуризація в управлінському розумінні, коли будуються і відпрацьовуються елементи нової управлінської структури, зв’язки між ними, розподіл функцій і компетенцій, обов’язки. Визначаються нові межі (границі) цілісності. В такому разі ми маємо інтеграційну обособленість. Виникає ієрархічна структурна замкнутість.

2. Технологізація процесу управління з високою долею самоуправління, яку слід розуміти як зменшення залежності від зовнішніх управлінських систем і організацій). Виникає нова система взаємодій, зі своїми нормами і інституційними правилами, тобто технологічна замкнутість в управлінні.

3. Економізація, в основі якої спроможність, самодостатність, корпоративність на єдиній фінансовій базі (платформі). Самозабезпечення, самогосподарювання. Виникає господарсько-економічна обособленість ОТГ, діяльнісна обособленість і внутрішня єдність.

4. Соціологізація – людиновзаємозалежність, встановлення партнерських відношень, соціальна корпоративність, взаємовиручка. І головне в цьому – соціальна підконтрольність і відповідальність. Громадська цілісність і прозорість [1].

5. Екологізація – взаємна турбота і відповідальність за землю, води, природу в цілому на своїй території. Громада опікується лісами, ставками, малими річками, відходами (ТБО, викиди). І як продовження екологізації і змикання її з соціумом і економічною діяльністю – забезпечення свого здоров'я.

Ми виділили п'ять процесів єдиної інтеграційної стратегії об'єднання громад. Визначимо і головні принципи цієї інтеграційної стратегії.

Перший – добровільність об'єднання.

Другий – зацікавленість, заінтересованість.

Третій – готовність поступитись деякими свободами заради суттєвих вигод взаємодій і синергії.

Четвертий – участь в управлінні і в забезпеченні перспектив розвитку.

Окрім інтеграційного фактору в створенні ОТГ проявляються не менш важливі пріоритети і позитиви. Один з таки – ОТГ отримують право власності на землю. Це фундаментальна, докорінна інновація, де за ОТГ закріплюється регуляторна функція земельних відношень, впливу на приватизаційні процеси та інше. Інший фактор кардинальних змін – зміцнення бюджетного потенціалу громади і механізмів його розподілу [2]. Підвищення рівня доступності до

фінансів створює реальні можливості впливати на розбудову інфраструктури і покращення якості життя.

Створення і розвиток ОТГ слід розуміти і як формування на локальних територіях механізмів локальної політики, направленої на економічне зростання, розв'язання конфліктів і активне включення громад в цивілізаційній процес.

На наш погляд реформатори поки що не акцентують увагу на те, що розвиток місцевого самоуправління може стати імпульсом для соціально-економічних зміщень «тектонічного характеру», за якими підуть масштабні і глибокі трансформації суспільних відношень і державного управління [3]. Такі припущення виникають в зв'язку з тим, що інтегровані по моделі ОТГ локальні території практично мають значну долю таких же самих функцій і завдань, що і великі регіони, чи держави в цілому: стратегічне планування, підтримка бізнесу, соц. захист, міжнародні зв'язки, протидія корупції, захист своїх свобод і прав та інше. Звідси ОТГ – це «мікроелемент» державності з аналогічними турботами і компетенціями. На місцевому рівні не відпадає необхідність постійної боротьби з «загальними» негативами, такими як корупція, втрати, крадіжки, тіньові схеми, рекет, беззаконня та інше. Можна вказати і на можливі «перебори і перекоси» з укріпленням моделі ОТГ – це «містечковість» і «замкнутість». Не перебільшенням буде стверджувати про неминучість таких ситуацій і сценаріїв, але це не привід навмисно створювати бар'єри на шляху розвитку місцевого самоуправління і практики створення ОТГ. Слід розуміти, що ніщо нове не має в собі одні позитиви. Це стосується і ОТГ. Завдання лише в тому, щоб «негативну складову» нового явища передбачати і зводити до мінімуму.

При створенні ОТГ вирішується ряд важливих завдань економічного, організаційного і управлінського напрямку, а також кадрові і фінансові питання. Разом з тим, не знімається необхідність подальшого поглибленого аналізу свого потенціалу, зовнішнього середовища і контактів з ним,

розмежування компетенцій з різними іншими структурами влади. Логіко-структурна модель таких відношень і завдань наведено на Рис. 1.

Рис. 1. Логіко-структурна модель розвитку ОТГ.

В моделі розвитку ОТГ, що представлена на Рис. 1, визначено дві головні лінії забезпечення процесу розвитку: аналітична і проектна.

Щодо аналітичного забезпечення, то в завдання організації такої роботи має бути включений механізм постійної (щорічної) оцінки власного потенціалу (ресурсів і ситуаційних особливостей), оцінки стану і тенденцій в зовнішньому середовищі (зміни в законодавстві, ділові контакти, конкуренція, міграційні процеси). Інша складова аналізу – розрахунок потреб в інвестиціях. Це також постійна робота, з уточненням цінових коливань, пріоритетів, прогнозів інфляції та інше. В інвестиційній політиці, звісно, опора здійснюється на власні кошти, але вагому долю можуть складати і залучені фінансові та науково-технічні ресурси. Важливо, мінімізуючи ризики, притримуватись балансу між цими складовими.

Проектна частина стратегії розвитку ОТГ, базується на виділенні орієнтирів, пріоритетів, точок росту. Визначаються лінії і зони розмежування компетенцій між владними структурами, уточнюються програми і механізми державної та міжнародної підтримки.

В самому механізмі управління розвитком увага концентрується на інноваційно-інвестиційній політиці та модернізації практики управління, включаючи освоєння інструментарію і технологій управління проектами.

В проектну частину стратегії розвитку доцільно включати окремими розробками такі питання як:

- земельні питання (приналежність, якість землі, переоформлення договорів оренди, рекультивація);
- молодіжна політика (освіта, закріплення молоді на своїй території, робочі місця, житлове забезпечення, культура і спорт, малий і середній бізнес);
- будівництво нових промислових об'єктів та закладів сфери послуг;
- внутрішній туризм і розвиток туристичної індустрії;
- розвиток інноваційних технологій (альтернативна енергетика, комп'ютерний сервіс, котеджне будівництво, створення в регіонах філій відомих (рейтингових) фірм та інше).

Запропонована логіка постановки і вирішення завдань розвитку ОТГ є достатньо нового для територіальних утворень, що потребує від них налагодження контактів з науковим сектором регіону.

Проектування як головний інструмент інжинірингу ставить завдання визначення ресурсів на проект. Ресурсний підхід і ресурсний потенціал слід також розуміти і розглядати в розширеному змісті (Рис. 2.).

На Рис. 2 показано, що ресурсний підхід потребує концентрації уваги управлінців на складових потенціалу (їх виділено шість), на моделюванні сценаріїв розвитку, оцінюванні коефіцієнтів корисного ефекту від використання наявних ресурсів. Якщо визначається нестача деяких видів ресурсів, то пропонується їх залучення з розрахунком обсягу потреб під конкретні сценарії розвитку і прогнозуванням індивідуальної ефективності

кожного з ресурсів. Оскільки стандартних нормативів і рішень бракує, то територіальні структури самостійно їх визначають шляхом оцінок і прогнозів. Однак це не знижує роль державного контролю діяльності громад і їх апарату [4].

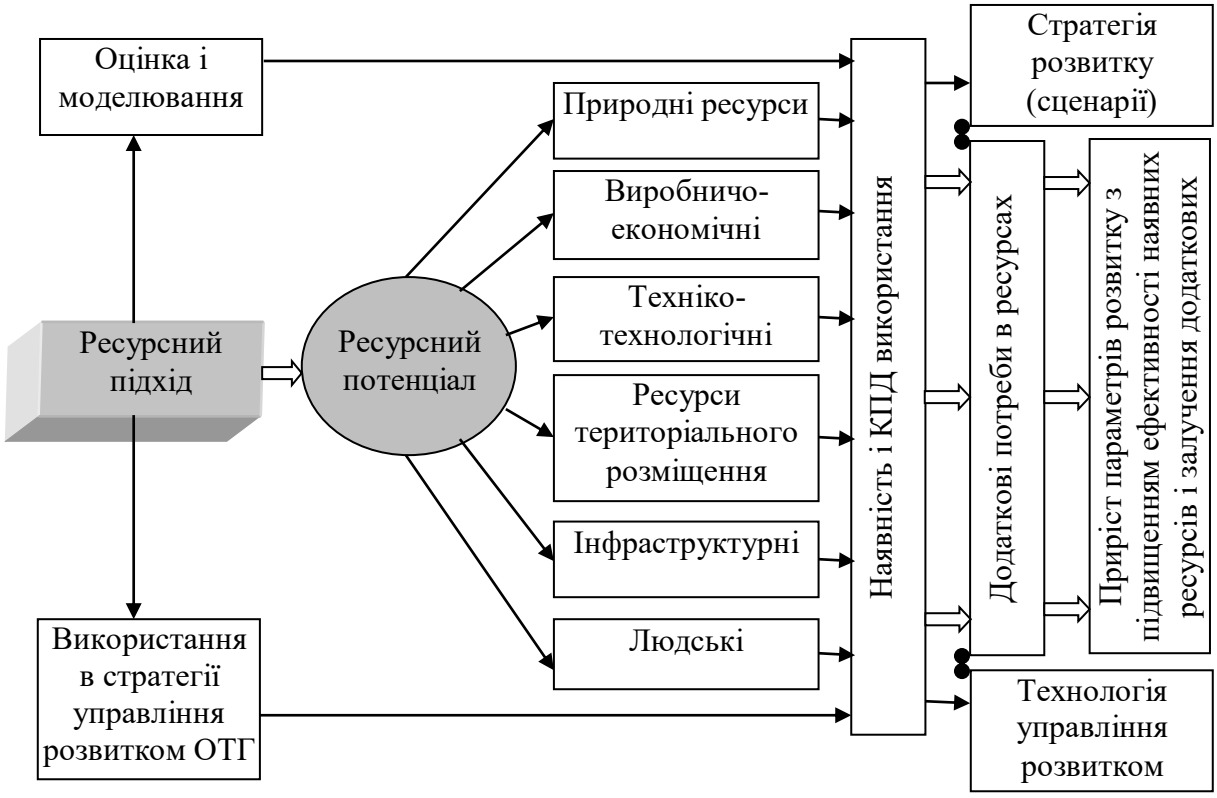

Рис. 2. Ресурсний підхід та його використання в стратегії розвитку ОТГ

На початку процесу реформ урядом затверджено 23 перспективних плани формування територій громад областей України, де визначено 1206 ОТГ, що включають в себе 7913 існуючих територіальних громад. Згідно цих планів ОТГ охоплять 76% від загальної площі України [5].

На 10 жовтня 2018 року вже створено 838 ОТГ, з яких 133 очікують рішення УВК про призначення перших виборів. Із вже діючих громад (705) найбільша їх кількість в областях Дніпропетровській (60), Житомирській (45), Запорізькій (43), Тернопільській (42), Хмельницький і Полтавській (по 41).

Сам процес створення ОТГ відбувався в такому режимі: 2015 р. – 159, 2016 – 207 (366 за 2 роки), 2017 – 299 (665 за три роки), 2018 – 173 (838 за 4 роки). Земельна площа ОТГ на жовтень 2018 р. становить 202,1 тис. кв. км (36,2% від загальної площі України (без урахування тимчасового окупованої території).

Всього об'єднались в ОТГ 3839 громад базового рівня (35,1%) від їх загальної кількості. Не включені в ОТГ 7113 територіальних громад. Середня кількість громад, що об'єдналися в одну ОТГ становлять 4,6 одиниць. Середня чисельність населення в одній ОТГ – 8448 громадян [6].

На сьогоднішній день ми маємо 17 районів областей, де 100% території покрито ОТГ, районів де покрито 55-99% загальної площі – 140. Районів, де не утворено ОТГ – 110. Загальна кількість районів в Україні (без тимчасово окупованих) – 465. Зі 100%-ним охватом ОТГ є 3 райони в Хмельницькій області, 4 – у Запорізькій, по 2 в Чернігівській і Донецькій, 1 район – в Харківській області.

ОТГ України показують знаний приріст за рік власних доходів. В цілому за 2018 рік по Україні місцеві бюджети зросли на 28,1% (до суми 148,9 млрд. грн.), а в ОТГ – ріст на 65% (до суми 12,7 млрд. грн.).

На підтримку заходів з розвитку окремих регіонів держава виділяє субвенції, доказано також перерахування субвенцій цільового призначення: ремонт і будівництво доріг місцевого значення, вулиць і доріг комунального значення у населених пунктах[6].

Державна підтримка розвитку інфраструктури ОТГ в 2017 р. становила в сумі 1,5 млрд. грн., в 2018 – 1,9 млрд. грн. Виділені кошти на фінансування 2406 проектів. Найбільшу кількість таких проектних розробок виконувалось в областях: Житомирська (198 проектів на суму 164,7 млн. грн.), Дніпропетровська (184 проекти на суму 157 млн. грн.), Хмельницька (183 проекти на суму 143,3 млн. грн.), Чернігівська (180 проектів на суму 143,3 млн. грн.) [7].

Практично в усіх інших областях України процес розвитку інфраструктури за підтримкою держави відбувається активно: виконується від 20 до 90 проектів в кожній області, в т. ч. в Харківській – 22 проекти на суму 42,1 млн. грн. (в 12 ОТГ). Проте державна підтримка розвитку ОТГ не звільняє їх від самостійної роботи з бюджетом для укріплення потенціалу власної спроможності. Наполегливо і результативно в цьому питанні працюють ОТГ

Харківської області. За перспективним планом в Харківській області буде створено 59 ОТГ, що правда в процесі структуризації регіону на ОТГ (зараз створено) 17 ОТГ, дванадцять з яких мають 2-х річний досвід діяльності. Сукупні власні доходи по 12 ОТГ Харківської області за перше півріччя 2018 р. склали 304,4 млн. грн., що на 11,1% перевищує планові показники [7].

У структурі міжбюджетних трансферів дві складові (освітня і медична) склали разом 37% (від загальної суми бюджету ОТГ), причому рівно четверту частину складають освітні надходження. Отже освіта і охорона здоров'я в ОТГ, як і раніше, мають тенденцію зменшення долі в сфері державного забезпечення. На розвиток місцевої інфраструктури трансфертні надходження склали 14 млн. грн., що слід вважати досить незначною підтримкою цього напрямку створення комфортних умов для населення.

Загальний висновок можна зробити таким чином. ОТГ України в цілому, і Харківщини зокрема, активно укріплюють свій потенціал як з власних можливостей, так і за рахунок трансферту з державного бюджету. Механізм самоврядування в ОТГ визначений на законодавчому рівні і відпрацьовується на практиці, а їх спроможність самостійно вирішувати проблеми місцевого рівня зростає: за перше півріччя 2018 р. доходи місцевого бюджету Харківщини зросли в 2,2 рази у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року [7].

Але доходна частина вирішує тільки потенціальну сторону ефекту діяльності ОТГ. В цілому результативність залежить від уміння управляти витратами бюджетного потенціалу. Щодо бюджетних витрат за І півріччя 2018 року, то в ОТГ Харківської області вони склали 471,8 млн. грн., у т. ч. 135,9 млн. грн. – трансфери, передані до бюджетів іншого рівня. В структурі витрат три напрямки разом складають 82% від загального обсягу, а саме: освіта – 42%, трансферти – 29%, управління – 11%. Інші сім напрямків фінансуються з власних ресурсів в значно менших долях: благоустрій – 6 %, інфраструктура – 3%, охорона здоров'я – 3%, культура – 3%, соціальний захист – 2%, ЖКГ – 1%.

Таку ситуацію в цілому слід визначити як незадовільну, але це тимчасове явище і ОТГ здатні її покращити в найближчі 2-3 роки.

Заключні висновки і положення. Зі світового досвіду підкреслимо такі важливі акценти уваги: законодавчий, внутрішньо-організаційний, фінансово-економічний, ринковий, інформаційно-технологічний.

Сьогодні в Україні організаційно-правового формою розвитку місцевого самоврядування визначено створення об'єднаних територіальних громад.

Формуванням об'єднаних територіальних громад започаткована і практика впровадження реальних інституційних змін. Як свідчить вітчизняний досвід, практичні результати децентралізації влади в Україні достатньо вагомі: забезпечена висока динаміка формування ОТГ, зростає їх фінансова база і потенціал спроможності, витрати бюджету дають реальний соціальний і економічний ефект, а громада в цілому і її власний управлінський апарат набувають досвіду у вирішенні власних місцевих проблем.

Є і значне коло суперечливих питань: розподіл функцій між структурами влади, складності із залученням інвестицій на розвиток, організація надзору і контролю за діяльністю громад. Але процес децентралізації набуває незворотного характеру [8] і проблеми та суперечності, що виникають, є можливість розв'язувати в «робочому режимі».

Література:

1. Радченко В. Б. Місцевий розвиток: кращі практики та інструменти розумного зростання: колективна монографія / За заг. ред. проф. В. Б. Родченко. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2017. – 212 с. ISBN 978-617-7470-56-3.

2. Белявцева В. В. Методологія управління інноваційним розвитком регіону. / Монографія. – Друкарня Мадрид.: Харків. – 216 с.

3. Савчин М. В. Упровадження децентралізації публічної влади в Україні. / Ужгородський нац. Університет. Монографія, 2015. – 216 с.

4. Коніщева Н. Й., Власов В. О. Підвищення ефективності механізму державного контролю за господарською діяльністю. / Х.: Видавництво «НТМТ», 2016. – 270 с.

5. Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». Київ, 2014. – 160 с.

6. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. Мінрегіон. Відомчі матеріали. 2018. – С. 40.

7. Аналіз виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад Харківської області за 1 півріччя 2018 р. Національний проект «Децентралізація». Харківський центр розвитку місцевого самоврядування. Програма «U-LEAD» для України. – С. 24.

15. Criteria for improving the efficiency of the service sector in the organization of event-tourism activities in the region (on the example of hotel and restaurant business)

Критерии повышения эффективности функционирования сферы услуг при организации ивент-туристической деятельности в регионе (на примере отельно-ресторанного бизнеса)

Современное общество функционирует в условиях неопределенности и непредсказуемости. Переизбыток информации приводит к дестабилизации социальных институтов. Возникает ситуация, при которой нет необходимости поддерживать долгосрочные отношения, что в конечном счете ведет к распаду общественных институтов. Результатом общедоступности к интернет-ресурсам стало дробление единого информационного поля даже в пределах одной социальной группы, что означает разрушение устоявшихся культурных связей, традиций, смену социальных ролей. Проблема непонимания себя в социальном плане усугубляется. Вследствие утраты социального доверия человек постепенно перестает идентифицировать себя с определенной группой, территорией. Информационный поток своим давлением усиливает конкурентную борьбу за социальное доминирование не группы, а определенной аудитории (блоги и т.п.). Моделью развития такого общества может быть эксперимент, проведенный американским этологом и исследователем психологии Джоном Кэлхуном (Вселенная-25) в связи с проблемами популяционной плотности [1]. Итоги этого эксперимента показали, что при неконтролируемом увеличении плотности населения и заполнении социальных ролей вследствие возникающей конкуренции происходит процесс разрушения социальных связей и распад общества в целом.

В таких условиях процесс наращивания человеческого потенциала останавливается. Согласно концепции [2] человеческий потенциал территории является одним из важнейших факторов формирования региональной

идентичности региона, ее деятельной составляющей, которая проявляется в определенных моделях поведения членов регионального сообщества по отношению к своему региону. Т. И. Заславская предлагает рассматривать человеческий потенциал региона как совокупность потребностей и способностей населения региона, с одной стороны, и его готовности, с другой, к реализации этих способностей посредством выполнения общественно-значимых функций и ролей [3].

Развитие региона возможно путем разработки комплекса мероприятий (событий), направленных на наращивание человеческого потенциала региона. В теории социальных событий термином «событие» определяют качественное изменение, происходящее в некоторый момент времени, предполагающее фиксирование состояний предшествующих и последующих за событием [4]. Характерной чертой современного общества является возникновение «моды» на события, как способа заявить о себе. Таким образом, событие также можно рассматривать как определенный критерий развития региона (частота проведения определенного события, статистические отчеты, исследование общественного мнения до и после проведения событий).

Событие в таком случае будет выступать в двух аспектах:

- информационной компонента;
- социальная технология.

Следовательно, является возможным использовать событие как метод социологического исследования. Для большего охвата аудитории и развития рынка услуг оптимальным будет изучение мнения не только жителей данного региона, но и приезжих. Такой подход даст возможность провести анализ сферы услуг как со стороны внутреннего потребителя, так и внешнего. В этой ситуации наиболее эффективным будет использование ресурсов событийного туризма. Событийный туризм с позиции организатора можно рассматривать как деятельность по организации и управлению мероприятиями. С позиции потребителя, событийный туризм – это туризм, ориентированный на посещение какого-либо события, с целью стать очевидцем или участником мероприятия.

Мотивом при этом может быть не личный интерес или актуальность события, а его статус.

Организованное событие по своей сути напоминает игру по определённым правилам. Есть организаторы, участники, зрители и участники-зрители. Так, проведение рекламных кампаний на улицах с элементами игры служит этому примером. В таком аспекте интересно исследование, проведенное доктором Ричардом Бартлом (Richard A. Bartle), дипломированный специалист по искусственному интеллекту, один из создателей самого первого MUDa (1978 год), который дал начало всей индустрии массивно-многопользовательских игр [5]. Ричард Алан Бартл разработал модель сегментации игроков по психологическим типам. Эта модель используется разработчиками игр во всем мире, психотипы Бартла применяются в каталогах игр под каждого пользователя. На основании этих наблюдений Бартл выделил следующие психотипы, или группы игроков (Табл. 1):

Таблица 1. Психотипы игроков

№ п/п	Тип игрока	Характеристика
11	Накопители (Achievers), карьеристы	важно накопление мощи, денег, любых игровых благ и ресурсов
22	Киллеры (Killers)	основная мотивация в превосходстве над другими игроками, властвование, жаждут только победы
33	Исследователи (Explorers)	доминантой является изучение игрового мира, понимание логики происходящего, не гонятся за активными действиями
44	Социальщики (Socializes)	базовым приоритетом является возможность общения с другими игроками, социальное взаимодействие и взаимопонимание

Понимание психотипов потенциальных участников события позволит оптимизировать затраты на организацию услуги. Так, Карьеристы ценят власть богатство и статус и готовы платить (40%). Киллеры любят соревнования, турниры и рейтинги. При этом постараются использовать по максимуму ресурсы, предоставляемые игрой (бонусы), не тратя реальных денег. Постоянная потребность доказывать, что они кого-то превосходят, что они первые. Для Исследователя важна возможность исследовать механизм игры,

использовать новые инструменты, узнать новые возможности. Такой психотип в принципе не планирует вкладывать дополнительные средства в игру, удовлетворяясь изучением данного. Социальщикам важна популярность, им обязательно нужны конкурсы, чаты, сходки, ивенты, форумы. Социальщики не любят платить, ускорять что-то за деньги. Им сложно сделать выбор, в принципе наличие выбора их скорее отпугнет.

Преимуществом событийного туризма является его независимость от сезона. При этом немаловажным аспектом организации ивентов является территория проведения, что включает подбор условий проживания (наличие дополнительного сервиса) и заведений общественного питания для участников будущего мероприятия. Во второй половине 20 века А. М. Георгиевским была предложена такая типологическая классификация гостиниц: деловые, курортные, туристические, спортивные, транзитные, специальные и гостиницы общего назначения [6]. В каждом типе гостиниц было предусмотрено строгий набор услуг. Такие ограничения приводили к потере потенциальных клиентов. Сегодня выделяют пять типов гостиниц [7] с более широким спектром услуг:

1. Деловые гостиницы (гостиница для проведения конгрессных мероприятий, гостинично-офисный центр);
2. Гостиница для отдыха (клуб-отель, спа-отлеь, туристическая гостиница, курортная гостиница);
3. Транзитная гостиница (специфика расположения: автодороги, железнодорожные магистрали, водные пути, авиатрассы);
4. Специальные гостиницы (для спортсменов, санатории);
5. Гостиницы общего назначения (бутик, хостел, апарт-отель).

Сегодня происходит трансформация гостиниц с включением полного набора услуг. Так, транзитные гостиницы все больше приобретают черты деловых, предлагая условия для проведения конференций, включая ресторан и дополнительный сервис (спа-салон, тренажерный зал и т.д.).

Существенным фактором, обеспечивающем преимущество при выборе гостиницы размещения участников ивента является наличие заведения

общественного питания при отеле. Это может быть ресторан, бар, закусочная, кафе, столовая, буфет с разным объемом и наполнением предоставляемого сервиса. В целом, организации обслуживания в ресторанах при гостиницах предусматривает следующие условия питания:

1. полный пансион – трехразовое питание (завтрак, обед и ужин);

2. полупансион – двухразовое питание (завтрак плюс обед или чаще всего ужин);

3. одноразовое питание – включающее только завтрак.

Различают две модели обслуживания в отелях: по американскому и европейскому плану. В гостиничный тариф по американскому плану входит стоимость трехразового питания. Также используется модифицированный американский и континентальный план: клиент может выбрать комплекс с двухразовым или трехразовым питанием. Европейский план предусматривает гостиничный тариф без питания, что удобно, когда неизвестно точное время прибытия клиента. Предприятия общественного питания, в зависимости от уровня обслуживания, подразделяют на такие категории: люкс, высшая, первая, вторая, третья. Отельно-ресторанный сервис включает пять типов обслуживания (Табл. 2):

Таблица 2. Методы обслуживания

№ п/п	Тип обслуживание	Характеристика
1.	«а-ля карт»	предоставляет возможность гостям выбрать из карты-меню блюд то, что им больше всего нравится, предполагает одновременно приготовление блюда и сервировку стола
2.	«а парт»	гости, предварительно сделав заказ, обслуживаются в установленный период времени.
3.	«табльдот»	все гости обслуживаются одновременно и по одному и тому же меню
4.	шведский стол	представляет собой широкий выбор закусок и различных блюд со свободным доступом
5.	буфетное обслуживание	метод обслуживания клиентов спиртными напитками под музыкальное сопровождение; приготовление алкогольных напитков, как правило, происходит в присутствии гостей.

Таким образом, проводя различные по контенту события (спортивные мероприятия, гастрономические туры, различные фестивали) можно формировать выборку потребителей в секторе услуг отельно-ресторанного

бизнеса с учетом потенциала территории. Организация ивентов при таком подходе будет предусматривать организация обратной связи с клиентом изучение образного мышления потенциальных потребителей:

1. Анализ человеческого потенциала территории. На этом этап определяют потенциал и тематику будущего мероприятия;

2. Анализ инфраструктуры территории;

3. Анализ наличия и уровня отельно-ресторанного сервиса. Этап предполагает не только изучение существующего сервиса, но и разработку определенного спектра услуг как мотивирующего фактора для клиента.

Анализ рынка потребителей услуг в сфере отельно-ресторанного бизнеса в современных условиях будет наиболее эффективным через применение различных социально-психологических методов исследования.

Динамичные процессы в современном украинском обществе затрагивают все сферы жизнедеятельности граждан. Для развития человеческого потенциала, который максимально даст возможность реализовать личностные потребности, необходимо предоставить соответствующие условия социализации. Одним из эффективных факторов социализации является сфера услуг, уровень развития которой способствует реализации человеческих потребностей всех уровней. Качество предоставляемых услуг отражает уровень культуры и духовности общества.

В стратегическом плане вклады в человеческий капитал имеют высокую отдачу. Ключевая роль в данном вопросе принадлежит социальным технологиям, которые представляют собой набор последовательных действий, направленных на объект социальной реальности и имеющих целью перевод этого объекта из одного состояния в другое [2].

Социальные технологии включают в себя интеллектуальные ресурсы, изучение которых позволяет не только изучить и предсказать социальные перемены, но и активно влиять на практическую жизнь, получать прогнозируемый социальный результат. Следовательно, использование

технологий в сфере услуг – это главный ресурс для повышения их эффективности [1].

Объектами профессиональной деятельности специалиста сферы услуг являются социокультурные потребности человека, а значит целью этой деятельности – повышение степени удовлетворенности личности сервисным обслуживанием. Для совершенствования сервисного обслуживания необходимо изучить потребности и ожидания граждан, на основании чего выстроить стратегию его прогрессивного преобразования.

Для выявления ожиданий и потребностей респондентов относительно сервисного облуживания в сфере отельно-ресторанного бизнеса предлагается метод неоконченных предложений.

В современной классификации проективных методов обследования личности метод незавершенных предложений находится среди тех, которые основаны на дополнении (требуется завершить предложенный фразы, предложения и т.п.). Существуют разнообразные варианты МНП, построенные на основе приема вербального завершения предложенной начальной части предложения. В основе всех этих методик лежит положение о том, что отвечая на исходный неоднозначный и неопределенный стимул, индивид дает информацию, касающуюся его собственной личности, т.е. он проецирует свои особенности на свои ответы.

МНП представляет собой развитие теста словесных ассоциаций, предложенного впервые Ф. Гальтоном и развитого впоследствии К. Юнгом, Э. Крепелином, В. Вундтом, А. Р. Лурия и др.

МНП более информативен, чем тест словесных ассоциаций, потому что обследуемый может отвечать более, чем одним словом. При этом возможны большая гибкость и разнообразие ответов.

Большая индивидуальная свобода и богатство ответов определяются также минимумом осознания со стороны испытуемого истинной цели исследования и традиционным для проективных методов принятием любого ответа без оценки как правильного или неправильного.

Достоинства этого метода исследования ожиданий и потребностей респондентов относительно ресторанов и отелей:

1) МНП достаточно прост по технике реализации;

2) является гибким и легко приспосабливаемым для самых различных конкретных целей исследования. Поэтому существует множество методик завершения предложений. Одни предназначены для выявления мотивов и потребностей индивида, каждая методика может быть приспособлена к частной ситуации, в которой она будет использоваться.

3) заданность определенных тем позволяет затронуть важные аспекты личности и жизненного опыта испытуемого;

4) пригоден для индивидуального и группового использования.

Инструкция: Прочитайте эти незаконченные предложения. Завершите их письменно первой пришедшей Вам в голову мыслью. Делайте это как можно быстрее. Если не можете закончить какое-нибудь предложение, оставьте его и займитесь им позже. Будьте правдивы”

Порядок проведения МНП: при письменном варианте испытуемый получает лист бумаги и ручку или готовый бланк с незавершенными предложениями. При использовании карточного или устного варианта предъявления начала предложений испытуемый записывает на листе бумаги только завершающую часть предложения – свой ответ; при использовании бланка – ответ пишется прямо на бланке рядом или под соответствующим началом предложения.

При анализе результатов теста используется, как правило, *количественный метод оценки,* по которому эксперт оценивает эмоциональную окраску каждого из ответов респондентов по следующей шкале: ярко выраженное положительное отношение (+2), положительное (+1), нейтральное (0), отрицательное (-1) и чётко выраженное отрицательное отношение к субъекту (-2). Кроме того, на практике применяется и *качественный метод оценки* результатов теста, который в нашей работе имеет наибольшее значение.

Важно было определить отношение респондентов к отельно-ресторанному бизнесу.

Результаты исследования по ресторанам и по отелям оценивались отдельно.

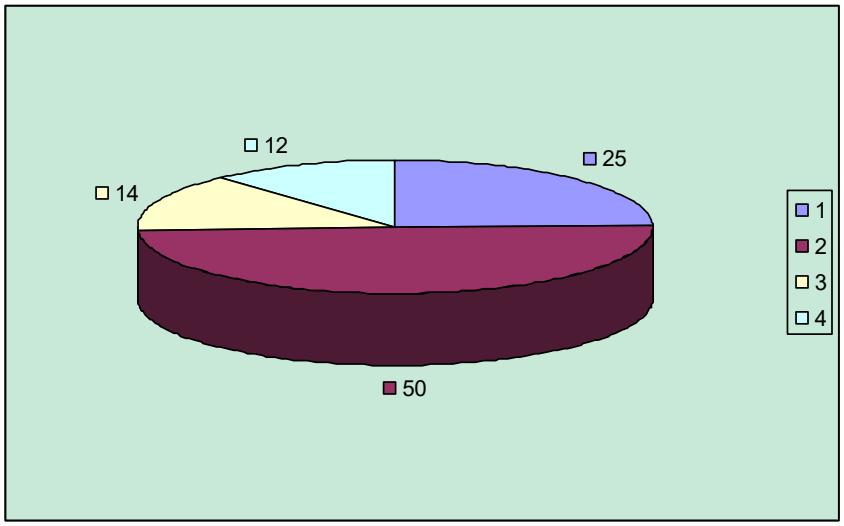

Рис. 1. Эмоциональное отношение к ресторанам у респондентов (1 – ярко выраженное позитивное отношение; 2 – позитивное отношение, 3 – нейтральное отношение, 4 – негативное отношение)

На основе анализа результатов определено, что 25% опрошенных лиц проявляет ярко положительное отношение к ресторанам. Положительное отношение присуще 50% респондентов. 14% имеет нейтральное отношение к посещению ресторанов, но встречаются и такие, которые имеют негативное отношение 12%). Негативное отношение, аргументированное финансовым положением опрошенных, когда недостаток необходимого количества средств вызывает негативизацию восприятия ресторанов. Также негатив свойственный приверженцам здоровой домашней пищи, т.е. респондентам, которые предпочитают питаться исключительно дома. При этом отсутствуют респонденты, которые имеют ярко выраженное отрицательное отношение к посещению ресторанов.

Выявлено, что в представлениях опрошенных респондентов ресторан преимущественно воспринимается как место приема пищи (80% опрошенных), место для общения (8% опрошенных) и для отдыха (12% респондентов).

С точки зрения большинства участников опроса люди выбирают ресторан, ориентируясь на качество кухни (38%), вкусовые предпочтения (30%), по качеству услуг и статусу заведения (17%), по своему бюджету (10%) и по отзывам (5%).

Критериями качества услуг выступили чистота заведения, опрятность внешнего вида обслуживающего персонала, скорость обслуживания, четкость обслуживания, культура поведения и коммуникации в процессе обслуживания клиентов.

Больше всего в кафе и ресторанах респонденты любят вкусную еду (40%), в частности отмечены мясные блюда, блюда от шеф-повара, фирменные блюда. Привлекательными в ресторанах является уют (30%), который осуществляется за счет света, цвета, пространства и мягкой мебели, а так же атмосферная музыка (15%). Некоторые люди (10%) отметили изысканность заведения, его роскошность как критерий, по которому будет отдаваться предпочтение определенному заведению, и на последнем месте отмечено отсутствие необходимости за собой убирать (5%).

Критично респонденты относятся к таким особенностям в ресторане, как невнимательность и грубость персонала, плохое обслуживание, несвоевременное или долгое обслуживание (72%), яркие стены и потолок, яркая мебель (5%), громкая музыка или ее отсутствие (8%), отсутствие рыбы в меню (3%), шум и грубость посетителей (10%), отсутствие пледов (2%).

Рассматривая перспективы развития ресторанов в представлениях респондентов следует отметить такие позиции: «в будущем будут расширяться и развиваться» – так считают 57% опрошенных; «ресторан в будущем станет заменителем домашней кухни и все люди будут есть только там» – такое мнение присуще 23% респондентов; «в будущем ресторан станет доступным вариантом для всех людей» считают 22% участников опроса, 8% опрошенных ожидают, что ресторан в будущем станет более интерактивным.

Результаты по опросу респондентов относительно отелей представлены на Рис. 2.

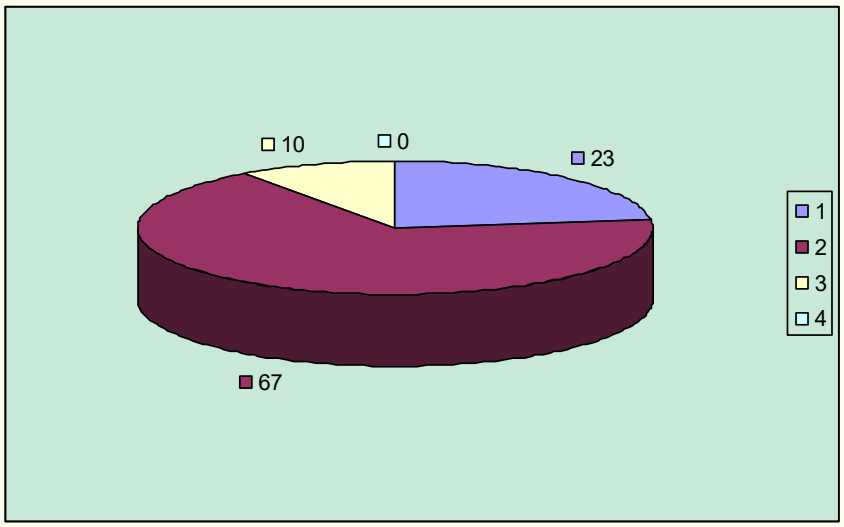

Рис. 2. Эмоциональное отношение к отелям у респондентов (1 – ярко выраженное позитивное отношение; 2 – позитивное отношение, 3 – нейтральное отношение, 4 – негативное отношение)

На основе анализа результатов определено, что 23% опрошенных лиц проявляет ярко положительное отношение к отелям. Положительное отношение присуще 67% респондентов. 10% имеет нейтральное отношение к отелям. При этом отсутствуют респонденты, которые имеют отрицательное отношение к отелям.

Выявлено, что в представлениях опрошенных респондентов отель преимущественно воспринимается, как место отдыха во время путешествий. Причем основная масса опрошенных выражают мнение, что отель – это место для ночевки, то говорит об активном настроении опрошенных в период путешествий.

Респонденты считают, что люди в основном выбирают отель исходя из своего бюджета (31%). На втором месте по значимости при анализе отношения к отелям отмечено соотношение качество/цена (22%), на статус заведения (количество звезд, чистота, уровень сервиса, предоставляемые услуги) ориентируется 21% опрошенных, для 11 % участников опроса важен интерьер и организация досуга (предоставляемые услуги, наличие дополнительных учреждений при отеле, тренажерный зал, бассейн), обращают внимание на отзывы 10% людей, 5% ориентируются при выборе отеля на его расположение.

Больше всего в отелях респонденты любят тишину и спокойствие (54%), уют и комфорт (43%), внимательных сотрудников (17%), бар и ресторан, еду в номер (6%).

В процессе опроса выяснялось, что респондентам не нравится в отелях. Практически единогласно отмечено, что не устраивает, когда в отелях слишком настойчивый, грубый, некомпетентный, неопрятный персонал (73%); не нравится, когда в отелях проблемы с гигиеной (20%), так же напрягает шум (5%) и отсутствие бассейна (2%).

При посещении отелей у некоторых респондентов отмечены опасения и тревоги. В основной своей массе они связаны с кражами, внедрением на территорию посторонних лиц (71%), антисанитарией (27%) и потерей своих вещей (2%).

В результате проведенного исследования определены критерии для повышения эффективности функционирования отельно-ресторанного бизнеса, что дает возможность предоставить конкретные рекомендации.

Критерии для повышения эффективности функционирования ресторанного бизнеса (представлены в иерархической последовательности):

- Высокое качество кухни (вкусная еда, наличие фирменных, мясных и рыбных блюд, блюд от шеф-повара);
- Высокое качество услуг и статус заведения (чистота заведения, опрятность внешнего вида обслуживающего персонала, скорость обслуживания, четкость обслуживания, культура поведения и коммуникации в процессе обслуживания клиентов, при разрешении конфликтных ситуаций между посетителями);
- Наличие бюджетных блюд (акции, мини-порции);
- Хорошие отзывы;
- Наличие мягкой мебели, регулируемого света, громкости музыки.
- Наличие пледов.

Критерии для повышения эффективности функционирования отельного бизнеса.

– соотношение качество / цена (22%),

– статус заведения (количество звезд, чистота, уровень сервиса, предоставляемые услуги)

– интерьер и организация досуга (анимационные программы, тренажерный зал, бассейн, бар, ресторан),

– Наличие бюджетных номеров

– Наличие положительных отзывов людей.

– Организация тишины, спокойствия, уюта и комфорта

– Внимательный персонал (отсутствие чрезмерной настойчивости, грубости, коммуникативной некомпетентности).

– Организация физической и экономической безопасности посетителей.

Литература:

1. Calhoun, John. Environment and Population: Problems and Adaptation: An Experimental Book Integrating Statements by 162 Contributors. – Praeger, 1983. – P. 486.

2. Еремина Н. В. Значение человеческого потенциала на развитие региона // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), № 5 (13), 2012. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-chelovecheskogo-potentsiala-v-razvitii-regiona (дата обращения 03. 02. 2019 г.).

3. Заславская Т. И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе // Общественные науки и современность. 2005. № 3. С. 5-16.

4. Филиппов А. Ф. Развивая теорию событий. Статья первая. Дидактический эксперимент. URL: https://sociologica.hse.ru/data/2011/09/06/1266960286/10_1-2_02.pdf (дата обращения 06. 02. 2019 г.).

5. Richard A. Bartle MMOs from the outside in: the massively-multiplayer online role-playing games of psychology, law, government, and real life / Apress; 1st ed. edition (December 28, 2015) – 528 pages.

6. Георгиевский А. М. Принципы формирования архитектурных решений гостиниц, в зависимости от их специализации: автореферат канд. архитектуры: спец. 18.00.02. – Москва, 1980. – 36 с.

7. Крамаренко А. М. Типологическая классификация современных гостиниц // Региональные проблемы архитектуры и градостроительства. Сборник № 11-12 .URL: http://mx.ogasa.org.ua/handle/123456789/5334 (дата обращения 05. 02. 2019 г.).

8. Черкасова С. А., Сулейманова М. Г. Роль социальных технологий в повышении эффективности функционирования сферы услуг // Бизнес в законе. – № 3 – 2010.).

9. Сафонова Л. В. Социальные технологии в сфере сервиса и туризма / Л. В. Сафонова / – М., Академия, 2007. – 128 с.

16. Influence of modern technologies for development of internet-economy in the conditions of information society and globalization 4.0

Вплив сучасних технологій на розвиток інтернет-економіки в умовах інформаційного суспільства та глобалізації 4.0

Ми виокремлюємо наступні моделі розвитку інформаційного суспільства в контексті прогресу і процвітання Інтернет-економіки в часи надзвичайних технологій (другої епохи машин), що розвивається в умовах інформаційного суспільства та глобалізації 4.0. Інформаційне суспільство і глобалізація 4.0 (Давоський форум, 2019) – це концепція постіндустріального суспільства, нова фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання. У подальшому ми будемо розширяти і поглиблювати це визначення.

Перша модель – інноваційна модель розвитку інформаційного, яка на перше місце ставить виробництво нового знання (виробництво ноу-хау). Отримання нових фактів і відкриття нових принципів у сфері фундаментальної науки приводять до отримання нових матеріалів, виробів і процесів. При інноваційній моделі розвитку суспільство (фірми, що входять в економіку) торгує на світовому ринку інноваційними товарами. Країна, яка поклала в основу свого розвитку інноваційну модель, – це США [1].

Друга модель – технологічна модель розвитку інформаційного суспільства. Інноваційний шлях розвитку потребує «зрощування» наукових шкіл, що є умовами оволодіння досвідом накопиченого капіталу у суспільстві. Більш простою і дешевшою моделлю є технологічна, тобто вкладання коштів у нові процеси. По цьому шляху розвивалася Японія, у якої не було фінансів на фундаментальну науку. Японія уважно вивчала досвід всього світу, у першу чергу США, і розвивала виробництво електроніки чи автомобілебудування. На протязі трьох років Японія порівнялася зі США у сфері автомобілебудування.

Вслід за Японією по технологічному шляху пішла Південна Корея, потім Тайвань, малі тихоокеанські «дракони» [3].

Третя модель розвитку суспільства – сировинна модель розвитку суспільства робить ставку на експорт сировини, наприклад, енергоносії, чи робочу силу. Проте сировинна модель розвитку суспільства носить безперспективний характер.

Четверта модель розвитку суспільства – «нульова». Ми зробили ставку на перші дві моделі розвитку суспільства – інноваційна і технологічна, які у нашому випадку носять назву інноваційно-технологічна модель розвитку суспільства.

В контексті інноваційно-технологічної моделі розвитку суспільства глобалізації 4.0 акцент ставиться на розвиток науки, освіти, ноу-хау, інформаційних технологій «нової хвилі». Сьогодні філософія інформаційного суспільства включає визначення: інформаційне забезпечення сучасного розвитку соціуму; інформаційні ресурси і управління ними; інформаційні послуги в контексті Інтернет-економіки; інформаційні послуги і підприємництво; інформаційні системи, їх технічна підтримка та управління ними; організація науково-інформаційної діяльності; розвиток комп'ютерного добробуту як фактора розвитку другої епохи машин та їх позначення на розвиток науково-технічних досягнень [4].

Серед них – поява комп'ютера та цифрових рішень як каталізатора збільшення фізичних та інтелектуальних можливостей в еру цифрових технологій та досягнення комп'ютерного добробуту завдяки комп'ютерним технологіям [5].

Приведемо приклади. Протягом багатьох років ми вивчали вплив цифрових технологій, таких, як комп'ютери, програмне забезпечення та інформаційно-комп'ютерні мережі, і вважали, що ми добре розуміємо їх можливості та обмеження. Але за останні кілька років нові технології почали нас дивувати [7].

Комп’ютери навчилися діагностувати захворювання, слухати нас і говорити з нами, писати прозу високої якості, роботи почали метушитися на складах і водити автомобіль з мінімальним керуванням або взагалі без нього. Багато з цих речей були непідвладні цифровим технологіям протягом тривалого часу, але раптом усе змінилося. Як це сталося? І якими були потенційні наслідки цього прогресу – вражаючого та водночас такого, що став сприйматися як належне?

Сьогодні можна їздити на безпілотному автомобілі; спостерігати, як комп’ютер перемагає команди Гарвардського університету і Массачусетського технологічного інституту в грі («Своя гра»); навчати промислового робота, тримаючи його за зап’ястки та керувати ним за допомогою кроків; торкатися красивої металевої кулі, яка надрукована на 3D-принтері, а також мати безліч шалених зустрічей з вражаючим технологіями [7].

Загалом комп’ютери здатні виконувати будь-яку роботу – від математичних задач до логіки і мови. Комп’ютерам вдається перекладати з однієї мови на іншу, вводяться засоби навіть миттєвого перекладу, що дозволяє розуміти будь-яку мову. Останньою цариною, де ми можемо спостерігати швидке прискорення цифрового розвитку, є робототехніка – створення машин, які можуть переміщатися і взаємодіяти з фізичним світом фабрик, складів, полів бою і офісів. Тут ми бачимо прогрес, який був спочатку поступовим, потім став блискавичним [8].

Експерти з робототехніки визнали надзвичайно складним створення машин, які відповідають кваліфікації навіть найменш підготовлених робочих; відбулося створення реального, корисного штучного інтелекту (ШІ) та забезпечення зв’язку більшості людей на планеті через спільну цифрову мережу; комп’ютерного бачення одночасного місцезнаходження транспорту на дорогах та складання мап і вирішення багатьох фундаментальних проблем; цифрові технології відновлюють слух глухим за допомогою кохлеарних імплантатів і, ймовірно, зможуть повертати зір незрячим; імплантати

розповсюджуються навіть на паралізованих людей, або людей з інвалідними візками [9].

Штучний інтелект не лише покращить життя – він також зможе його рятувати. Кожне з цих досягнень фундаментально змінює наш потенціал зростання. «Ми твердо переконані, що ринок робототехніки перебуває на порозі вибуху».

Експоненцональне зростання інформації в умовах інформаційного суспільства і глобалізації 4.0 призводить до приголомшливо великих чисел, які знаходяться поза межами нашого уявлення. Експоненціальна інформація – це лише джерело життя нових видів науки, вона є другою фундаментальною силою у формуванні «другої епохи машин» через свою роль у стимулюванні інноваційної діяльності, що є однією з ознак нашого часу [10].

Сьогодні люди інформаційного суспільства з підключеними смартфонами або планшетами в будь-якій точці світу мають доступ до багатьох ресурсів інформації та зв'язку; можуть проходити онлайн-курси та спілкуватися з найкращими представниками академічного світу. Не буде перебільшенням сказати, що мільярди людей найближчим часом матимуть власну друкарню, довідкову бібліотеку, школу і комп'ютер водночас у власних руках.

Саме нові інформаційно-технології, які отримали назву «надзвичайних», сприяють економічному зростанню, комп'ютерному добробуту, прискорюють звичайний хід економічного поступу, який культивує інноваційно-інформаційно-ноосферне суспільство [11].

Прогрес і процвітання в часи розвитку сучасних технологій глобалізації 4.0, в основі яких нові ідеї та інновації, сприятимуть вирішенню актуальних проблем, поліпшить якість нашого життя, дозволять нам легше жити на планеті, тому розвиток розумних машин є надзвичайно позитивним. Сила рекомбінаторних інновацій буде стимулювати прогрес людства, тому що друга епоха машин, про яку пишуть Е. Бріньолфссон та Е. Макафі, значно перевищить все, що існувало до неї [2, с. 83].

Ми акцентуємо увагу на інноваційній і технологічній моделі інформаційного суспільства епохи глобалізації 4.0.

Інтернет як глобальна тенденція розвитку інформаційного суспільства та глобалізації 4.0 володіє єдиним адресним простором і складається з багатьох взаємопов'язаних комп'ютерних мереж, у рамках яких здійснюється обмін цифровою інформацією [12, с. 65-73].

Процеси глобалізації 4.0 базуються на широкому упровадженні нових інформаційних технологій, що реалізуються через Інтернет. У 1969 р. у рамках Міністерства оборони США було створено бюро передових досліджень (Advanced Research Projects Agency – ARPA), перед яким була поставлена задача розробити комунікаційну мережу, яка залишалася б мобільною в умовах бойових дій. Головна мета, яка була поставлена при створенні даної мережі, – збереження повідомлень навіть у випадку руйнування частини мережі. Так виникла перша комп'ютерна мережа – ARPAnet.

Інтернет як глобальна тенденція розвитку інформаційного суспільства та глобалізації 4.0 сприяв тому, що на початку 1970-х рр. ARPAnet розрослася до 23 хостів (мережевих комп'ютерів), так як виникла гостра проблема у швидкому обміні даних між вузлами мережі.

Інженер Р. Томлінсон вирішив цю проблему, написавши першу у світі програму для електронної пошти вже через рік, три четверті даних, що пересилалися через ARPAnet, складали електронні листи. Завдяки електронній пошті мережа стала надзвичайно зручною не тільки для вчених і спеціалістів комп'ютерщиків, але й для людей, що працюють поза межами університетських програм [13].

ARPAnet перетворилася у самий швидкісний засіб передачі комунікаційних даних в комп'ютерних мережах, що включають також телефонні мережі, мережі стільникового зв'язку, мережі кабельного телебачення. До середини 2000 р. число користувачів Інтернату досягло 304 млн. Щільність електронної мережі, що об'єднала весь світ, нерівномірна по країнам і континентам.

Можемо узагальнити, що у кінці 1990-х рр. 88% користувачів Інтернет проживали у розвинених країнах, на частку яких приходилося біля 15% світового населення. У той же час статистичні дані свідчать, що у США та Канаді, де проживає менше, чим 5% жителів планети, було зосереджено більш 50% користувачів Інтернет [14].

Зафіксувавши стан розвитку інформаційного суспільства в умовах глобалізації 4.0, відмітимо, що у той же час до Інтернет було підключено лише 1 млн. жителів Африки і 5,3 млн. жителів з Південної Африки. Інтернет у його сучасному вигляді, як він розвивається сьогодні, може слугувати своєрідною інформаційною моделлю глобалізації.

У серпні 2001 р. загальна кількість користувачів Інтернет виросла до 459 млн. людей, а частка громадян США та Канади понизилася до 40%. У той же час згідно з прогнозами, у найближчі часи місце і роль Інтернет у розвитку сучасного українського суспільства буде зростати, а його соціальний облік, безперервно, перетерпить глибоку трансформацію [15].

В умовах глобалізації 4.0 національна держава перестає виступати у якості єдиного суб'єкта, що монопольно інтегрує інтереси великих спільнот і представляє їх на міжнародній арені. Транснаціональні корпорації з їх політехнічним населенням, міжнародні профспілкові товариства, неурядові організації, неформальні групи по різноманітним інтересам, що виникають на основі Всесвітньої павутини – Інтернет, – відіграють все зростаючу роль у світовій політиці [16].

Формування мегасуспільства глобалізації 4.0, формування взаємопов'язаного світу ставить людство перед гострою проблемою управління глобальним розвитком. Сучасна світова цивілізація покликана вирішити найважливішу задачу – забезпечити управління у нових масштабах – у ширину – на всьому просторі планети, в глибину – на всіх рівнях організації – від локальної до всесвітньої.

Створюючи нову, наднаціональну реальність Інтернету глобалізація 4.0 змінює соціальний імідж різних суспільств. Вона не тільки виділяє ядро

активних учасників процесу, але й сильно впливає на останніх. Глобалізація надає процесу розвитку соціальної структури сучасних суспільств наднаціональний вимір. Вона породжує суспільство другого порядку, яке, зберігаючи традиційні форми національних держав, створює наднаціональні, глобальні системі зав'язків і відносин, нових потреб і ролей, нові механізми соціалізації, нові можливості самореалізації особистості [17].

Паралельно, крім ARPAnet, винили комп'ютерні мережі в інших країнах, але так як вони використовували різні стандарти, програмні мови і комп'ютери, особливо гострою стала проблема їх сумісності. Об'єднати розрізнені мережі у єдине ціле вдалося американцям Р. Кану і В. Серфу, які запропонували підключити до мереж загальний комп'ютер, який би слугував відправником, отримувачем і інтерпретатором даних.

Стандартом програмного забезпечення для міжмережевого зв'язку став протокол TCP, а пізніше – TCP/IPT Transmission Control Protocol/Internet Protocol (Протокол управління передачею чи Міжмережевий протокол). Проблема об'єднання всіх джерел інформації у мережі була вирішена із створенням нової системи, що була названа WorldWideWeb (Всесвітня павутина). У розвитку Інтернет на початку XXI ст. спостерігаються наступні тенденції:

1) широке розгортання розподілених систем;

2) інтеграція із мобільними (сотовими) і супутниковими системами зв'язку, що привела до виникнення IP-телефонії;

3) інтеграція глобальної мережі і засобів масової інформації – розвиток інтерактивного телебачення, електронних видань; упровадження прогностичних самонавчаючих комплексів на основі методів нечіткої логіки, нейронних мереж, генетичних алгоритмів (четверте покоління систем штучного інтелекту).

Відповідно, Інтернет, як глобальна тенденція розвитку інформаціоналізму і мережевого суспільства, представляє собою глобальну комп'ютерну мережу, яка, як правило, об'єднує велику кількість локальних мереж, – мільйони

комп'ютерів на планеті з метою обміну даними і доступу до спільних інформаційних ресурсів. Принципи Інтернету застосовують у локальних мережах, які називаються Інтранет. Інтернет – всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [3].

Проведений аналіз дозволяє засвідчити, що Інтернет сприяв тому, що в результаті всіх цих процесів утворився кіберпростір (англ. cyberspace) – термін, який входить у цілий ряд понять (кіберкультура, віртуальна реальність, гіпертекст, мережева комунікація, інформаційне суспільство, мережеве суспільство, «знаннєве суспільство» та ін.), за допомогою яких сьогодні відбувається осмислення тих кардинальних змін структур комунікативного досвіду людини, яка потягла за собою інтенсивний розвиток в останні десятиріччя XX ст. дигітальних (цифрових) інформаційних технологій. «Кожне з цих досягнень окремо фундаментально змінило б наш потенціал зростання. В поєднанні ж вони – важливіші за будь-що з часів промислової революції, яка навіки змінила процес виконання фізичної праці» [2, с. 73].

Найбільш відчутним результатом цього розвитку виявилося створення глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, який перетворився із простого засобу зв'язку між воєнними, урядовими, науковими і освітніми установами США (проект DARPA) у принципово нову мас-медіа, яка нараховувала мільйони користувачів, породжену комунікативним середовищем, що дозволяє кожному жителю планети звести до мінімуму затрати будь-яких інформаційних трансакцій, майже моментально встановити контакт з будь-яким іншим користувачем мережі і підключеної до неї бази даних [18].

Також ми нещодавно побачили суттєвий поступ в обробці природної мови, машинного навчання (здатності комп'ютера до автоматичного налагодження своїх методів та вдосконалення результатів по мірі надходження більшої кількості даних, комп'ютерного бачення одночасного місцезнаходження транспорту на дорогах та складання мап і вирішення багатьох інших фундаментальних проблем [19].

«Цифрові технології також відновлюють слух глухим за допомогою кохлеарних імплантів і, ймовірно, зможуть повернути зір незрячим. Управління продовольства і медикаментів США недавно схвалило імплант сітківки першого покоління. Переваги ШІ розповсюджуються навіть на паралізованих людей, адже інвалідними візками тепер можна керувати подумки. Ці досягнення вже є майже чудесами – водночас вони все ще знаходяться на ранній стадії розробки» [2, с. 74].

Терміном «кіберпростір» визначається реально існуюча на сьогоднішній день складна технологічна інфраструктура глобальної комунікації, кіберпростір реально лише віртуально, ніде не існує у фізичному світі, крім чисто гіпотетичного виміру, у який вступають у зв'язок між собою все те, хто використовує для цього цифрові технології спілкування [20].

Сьогодні кіберпростір виявляється простором експериментальним практично у всіх сферах людської життєдіяльності. Нова економіка, яку очолює сьогодні Інтернет-бізнес, є економікою, яку рухають інформаційні технології і яка організована навколо комп’ютерних мереж. Штучний інтелект не лише покращить життя – він також зможе його рятувати. На додаток до потужного і корисного ШІ іншим недавнім досягненням, котре обіцяє ще більше прискорити другу епоху машин, є цифровий зв’язок людей на всій планеті [21].

Це є джерела зростання продуктивності праці, і відповідно створення багатства у вік Інформації. Інтернет-компанія – це нова форма ведення бізнесу, за допомогою Інтернету, через Інтернет і в Інтернеті. Інтернет-економіка поступово трансформує стару економіку в нову, яка охоплює цілу планету. Нова форма ведення бізнесу через Інтернет потребує ще більшої персональної відповідальності бізнес-планів, через які можна заробити багато грошей. Ця форма бізнесу базується на новій інформаційній культурі, а це культура інновацій, ризику, очікувань, втілення надії в майбутньому [22].

Таким чином, слід зробити висновок, що головними детермінантами інтернет-економіки в умовах інформаційного суспільства та глобалізації 4.0 є:

1) кількість користувачів Інтернету;

2) середній рівень доходів на душу населення;

3) збільшення кількості користувачів Інтернету.

Проникнення сучасних телекомунікаційних мереж у широкі верстви населення розвиненого світу, так і в країнах, що розвиваються, стимулює унікальні процеси спільного виробництва товарів і послуг, а також підвищує рівень економічної та соціальної свободи мільйонів людей. Сьогодні закладаються основи формування єдиного світового інформаційного простору, що об'єднує все людство в інформаційну спільноту людей. Це означає, що в майбутньому всі суспільства приречені в тій чи іншій мірі вдаватися до послуг інформаційного суспільства та інтернет-економіки, яка є глобальною тенденцією розвитку сучасного світу. Наші гарні ідеї та інновації сприятимуть вирішенню актуальних проблем, поліпшать якість нашого життя, дозволять нам легше жити на планеті і допоможуть нам краще піклуватися одне про одного в умовах інформаційного суспільства та глобалізації 4.0.

Література:

1. Andriukaitiene R., Voronkova V., Kyvliuk O., Maksimenyuk M., Sakun A. Theoretical insights into expression of leadership competencies in the process of management. Problems and Perspectives in Management. Проблемы и перспективы в сфере менеджмента. 2017. 15 (1–1). P. 220-226.

2. Бріньолфссон Е., Макафі Е. Друга епоха машин: робота, прогрес та процвітання в часи надзвичайних технологій. Київ: FUND, 2016. 236 с.

3. Воронкова В. Г. Методологічні засади інформаційної економіки у проблемному полі глобалізованого соціуму / В. Г. Воронкова // Економічний вісник / Під ред. О. В. Коваленко. Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2016. № 7.

4. Воронкова В. Г. Формування постнеокласичної парадигми сучасного менеджменту в умовах глобалізації // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2009. Вип. 38. С. 13-29.

5. Воронкова В. Г. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2008. Вип. 34. С. 24-42.

6. Джеймс П. Вомак, Даніел Т. Джонс, Даніел Рус. Машина, що змінила світ. Історія лін-виробництвіа – темної зброї «Тойоти» в автомобільних війнах / пер. з англ. Наталія Валевська. Бібліотека Лін інституту. Київ: Пабулум, Lean Snstitute Ukraine. 2017. 388 с.

7. Еверетт М. Роджерс. Дифузія інновацій / пер. з англ. Василя Старка. К.: Видавничий дім: Києво-Могилянська академія. 2009. 591 с.

8. Кастельс Мануэль. Становление общества сетевых структур / Мануэль Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: [Антология] / под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. 505 с.
9. Nikitenko V. Conceptualization of geo-cultural values in the process of teaching of foreign language // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Запоріжжя.2016. Вип. 64. С. 255-259.
10. Nikitenko V. Cultural and social competence creation in the process of English language study: information society aspect // Gumanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii: [zb. nauk. pr.]. – Zaporizhzhja: Vyd-vo ZDIA. 2016. C. 251-257.
11. Nikitenko V. Cultural and social competence creation in the process of English language study: information society aspect // Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy, 2016. C. 251-257.
12. Олексенко Р. І. Вплив комунікацій на ціннісні орієнтири особистості // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2015. Вип. 62. С. 65-73.
13. Пунченко О. П. Інформатизація як засіб репрезентації інформаційних ресурсів суспільства / А. А. Лазаревич // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.]. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2015. Вип. 63. С. 21-30.
14. Рижова І. С. Дизайнерська діяльність: сутність, структура, механізм, спрямованість // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2005. Вип. 22. С. 156-169.
15. Рижова І. С. Smart-технології як фактор розвитку сучасного дизайну // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 69 (1). С. 174-183.
16. Стайнер Крістофер. Тотальна автоматизація. Як комп'ютерні алгоритми змінюють життя / пер. з англ. Олександр Лотоцький. К.: Наш формат, 2018. 280 с.
17. Старжинский В. П. На пути к обществу инноваций / В. В. Цепкало. Минск: РИВШ, 2016. 446 с.
18. Флорида Річард. Homo creatives. Як новий клас завойовує світ / пер. з англ. Максим Яковлєв. К.: Наш формат, 2018. 432 с.
19. Форд Мартін. Техніка і загроза майбутнього / пер. з англ. Володимир Горбатько. К.: Наш формат, 2016. 400 с.
20. Череп А. В., Лизуненко М. М. Методи оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю підприємств машинобудування // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2014. № 3 (27).
21. Шавкун І. Г. Менеджмент XXI століття: колізія між глобалізацією і регіоналізацією // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2008. Вип. 35. С. 92-100.
22. Шевченко Анастасия. Диджитал эра. Просто о цифровых технологиях. К: Саммит-Книга, 2018. 457 с.

17. Research of behavior of consumers of medical services in Odesa region

Исследование поведения потребителей медицинских услуг в Одесском регионе

Маркетинговые исследования являются основным инструментом маркетинговой деятельности предприятия и обязательным этапом планирования его маркетинговой деятельности. Результаты маркетинговых исследований, как правило, используются при составлении маркетинговых планов и стратегий на предприятиях, работающих на различных рынках. Маркетинговые исследования, нацеленные на выявление и анализ потребительских предпочтений и поведения, могут быть использованы при сегментации рынка и формировании карты типичного потребителя. Этот механизм позволяет получать наиболее вероятные прогнозы рыночной конъюнктуры и определять тенденции развития рынков товаров и услуг. Именно поэтому маркетинговые исследования поведения потребителей являются одной из ключевых научных проблем современной теории маркетинга. Формирование научных подходов к этапам проведения маркетинговых исследований потребительских предпочтений на различных рынках является важной и актуальной проблемой, которая должна учитывать рыночные факторы влияния, которые присущи различным потребительским рынкам. В то же время, все потребительские рынки имеют общие черты, которые влияют на тенденции их развития и требуют обоснования.

Теоретико-методологическим обоснованием маркетинговых исследований занимаются такие украинские ученые, как Зозулев А. В., Ильяшенко С. М. [1], Лилик И. В., Окландер М. А. [2, 3, 4, 6], Солнцев С. А., Старостина А. А., Чукурна А. П. [3, 4], Яшкина А. И. [2, 4]. В научных трудах этих ученых освещена теоретико-методологическая база и процедурный механизм проведения маркетинговых исследований, определены маркетинговые исследования как система, обоснованы принципы, на которых базируется

механизм проведения маркетинговых исследований. Яшкина О. И. в своей монографии [5] обосновывает теоретико-методологический инструментарий системы маркетинговых исследований инноваций на машиностроительном предприятии. Наряду с этим, заслуживает внимания научная разработка по совершенствованию классификации методов маркетинговых исследований цены, которая была обоснована в научных трудах Окландера М. А. и Чукурной А. П. [3]. Авторы акцентировали внимание на системе ценовых исследований на потребительских рынках и роли цены, как основного фактора потребительского выбора

Кроме того, важной составляющей процедурного механизма проведения маркетинговых исследований является система обработки маркетинговой информации, которая была собрана и систематизирована в процессе исследования товарных рынков. Именно поэтому, обоснования маркетинговых исследований потребительских предпочтений, которое будет учитывать специфические рыночные факторы и систему обработки маркетинговой информации, является актуальной научной задачей.

Актуальность темы исследования обусловлена рекреационным и медицинским потенциалом Одесского региона, который можно развивать в контексте формирования стратегии устойчивого развития медицинского туризма. С целью формирования основных направлений маркетинговой стратегии для развития потенциала медицинского туризма в Одесском регионе, было проведено маркетинговое исследование поведения потребителей медицинских услуг. В настоящее время, система медицинской помощи в Украине и, в том числе, в Одесском регионе делится на два сектора: государственный и частный. Для выявления потенциала рынка частных медицинских услуг, был проведен опрос потребителей медицинских услуг Одесского региона. Целью данного исследования явилась оценка удовлетворенности потребителей качеством медицинского обслуживания, определение факторов, влияющих на выбор медицинского учреждения, а также выявление отношения потребителей Одесского региона к государственным и

частным медицинским учреждениям. Для обработки, анализа и представления информации использовались компьютерные программы Microsoft Word, электронные таблицы Excel, статистического пакета «SPSS».

Основными задачами исследования были следующие:

- определение основных факторов, влияющих на выбор потребителем медицинского учреждения в Одесском регионе;
- выявление отношения жителей Одесского региона к государственным и частным медицинским учреждениям;
- выявление реальных тенденций дальнейшего развития государственной и частной медицины;
- оценить удовлетворенность потребителей качеством медицинского обслуживания.

Для решения этих задач сформулированы следующие гипотезы:

1) Потребители обращаются в частную клинику с готовностью оплатить качественные медицинские услуги, однако соотношение «цена-качество» таких услуг не всегда находится на удовлетворительном уровне.

2) Большинство потребительских предпочтений на рынке медицинских услуг направлено на медицинское обслуживание в государственных клиниках, поскольку оно является бесплатным.

3) Каждый житель Одесского региона хотя бы однажды обращался за платной медицинской помощью в частные клиники, по причине предоставления более качественных медицинских услуг в оперативные сроки.

Для решения поставленных задач была разработана анкета и проведен опрос потребителей медицинских услуг Одесского региона. В результате проведения маркетингового исследования, было сформирована выборка в размере 300 человек. Интерпретация полученных результатов опроса представлена ниже.

На первый вопрос анкеты «В случае возникновения проблем со здоровьем, куда вы обращались за медицинской помощью?», большинство респондентов предпочли государственную клинику – 48,8% (Рис. 1).

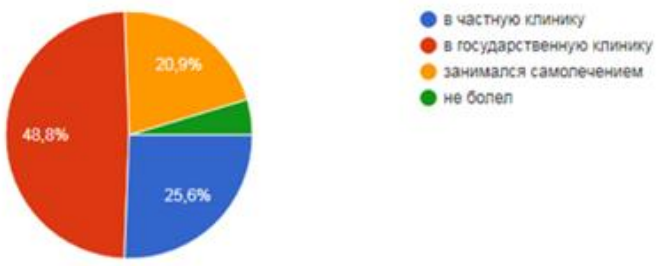

Рис. 1. Распределение респондентов по предпочтениям частной и государственной медицинской помощи.

На следующий вопрос анкеты «Пользовались ли Вы платными медицинскими услугами частных клиник?», 34,9% потребителей дали положительный ответ.

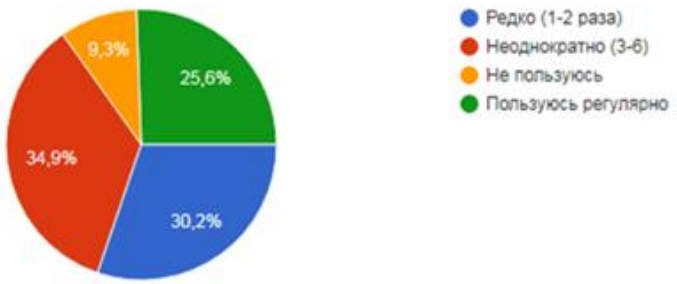

Рис. 2. Частота обращений респондентов за палатными медицинскими услугами частных клиник

По результатам маркетингового исследования 34,9% опрошенных потребителей неоднократно (3-6) пользовались платными медицинскими услугами, в т.ч. 25,6% регулярно пользуются медицинскими услугами; 30,2% потребителей редко обращаются к такого рода услугам; 9,3% не прибегали к ним вообще. По мнению респондентов, главными преимуществами частной клиники, по сравнению с государственной, являются эффективный курс лечения, квалификация врачей, качественный сервис и комфорт. Оценка потребителей медицинских услуг Одесского региона по 5-ти балльной шкале, которая показывает оценку качества медицинской помощи, представлена на Рис. 3.

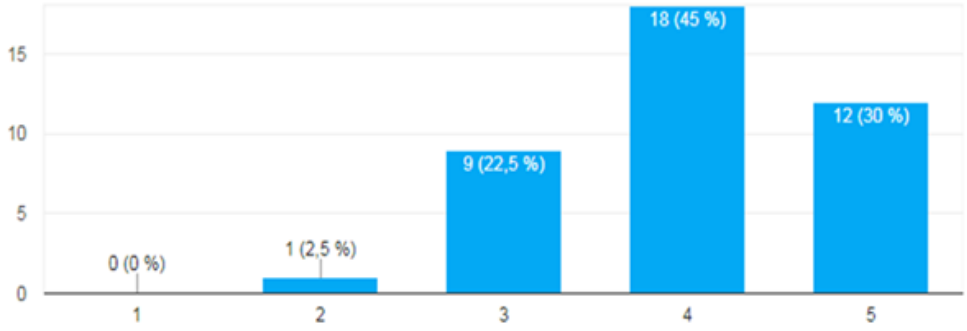

Рис. 3. Оценка качества медицинской помощи в Одесском регионе

По данным исследования, качеством предоставляемых в частных клиниках услуг удовлетворены 30% респондентов (Рис. 4).

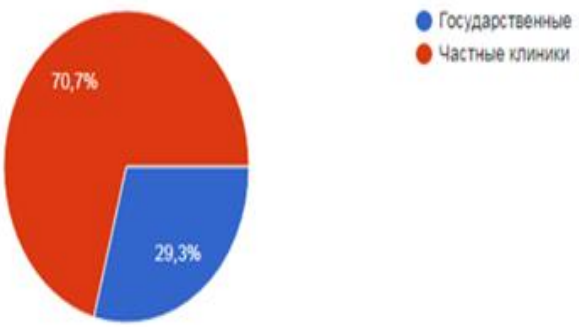

Рис.4. Удовлетворенность респондентами качества медицинских услуг в зависимости от клиники

Результаты опроса показали, что респонденты значительно выше оценивают качество медицинских услуг в частных клиниках при более высоких ценах на них, по сравнению с государственными клиниками (Рис. 5).

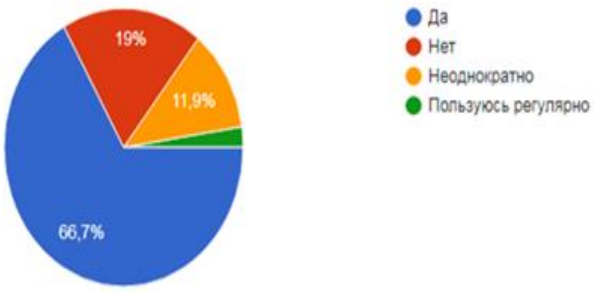

Рис. 5. Количество респондентов, пользующихся платными медицинскими услугами в государственных медицинских учреждениях.

Доля таких потребителей составляет 66,7%. При этом, 19% участников онлайн-опроса отрицательно ответили на поставленный вопрос. Положительный ответ дали почти две трети (67%) активных пользователей сети. Отношение потребителей медицинских услуг государственных клиник по критериям важности, влияющих на их выбор, представлено на Рис. 6.

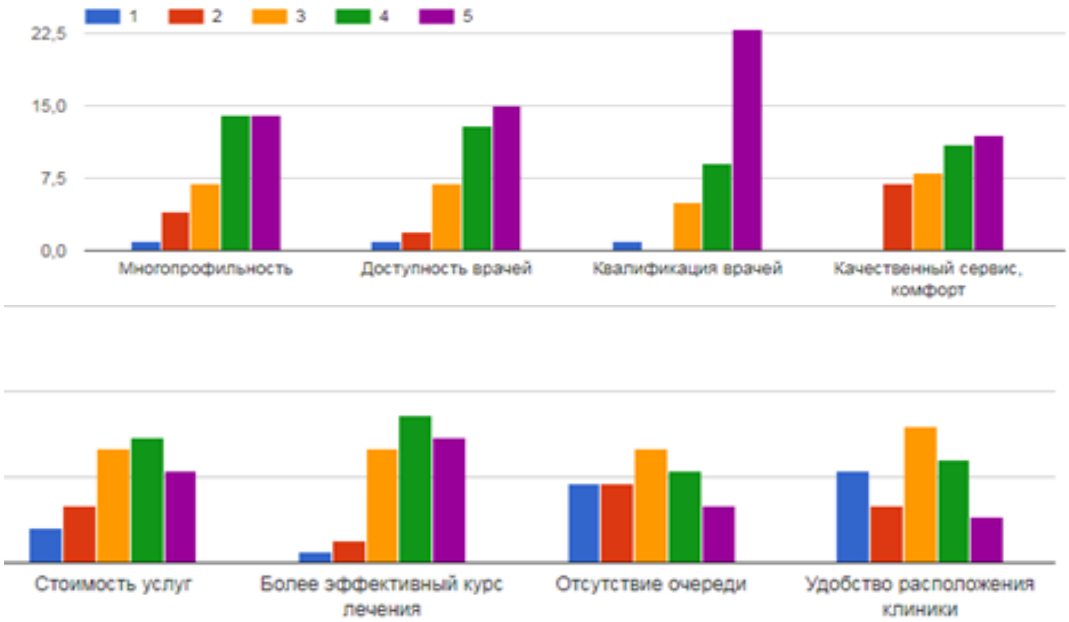

Рис. 6. Отношение респондентов к заданным характеристикам государственных медицинских услуг

Для большинства респондентов основными факторами, влияющими на выбор клиники, является доверие и профессионализм врача.

Относительно получения потребителями платных услуг в государственных клиниках, мнения потребителей разделились следующим образом (Рис. 7).

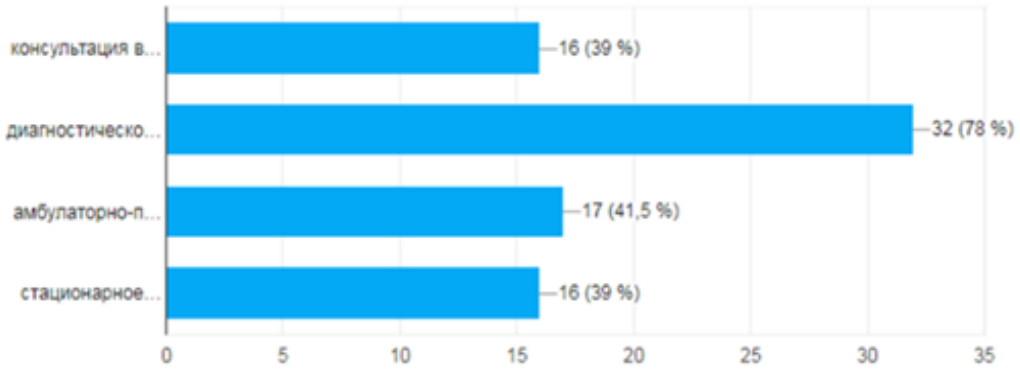

Рис. 7. Виды медицинских услуг, за которые респонденты платят в государственных медицинских учреждениях

Основными платными услугами, по которым пациенты обращались в государственные учреждения, являются: консультация врача (39%), диагностическое обследование и анализы (78%), амбулаторно-поликлиническое лечение (41,5%), стационарное лечение и операции (39%).

При этом, большинство потребителей считает приемлемым возможность оплаты за медицинские услуги в государственной клинике, которая предоставляет их бесплатно (46,3%). Однако, сохраняется достаточно высокая доля потребителей, которые считают, что государственная медицина должна быть бесплатной (39%) и 14,6% потребителей принимают это должным образом, считая это вынужденной мерой при недостатке финансирования государственных медицинских учреждений (Рис. 8).

Рис. 8. Отношение потребителей к платным медицинским услугам в государственных медицинских учреждениях

Большая часть респондентов считают, что в государственных учреждениях здравоохранения платные медицинские услуги возможны при их четкой типологизации на платные и бесплатные.

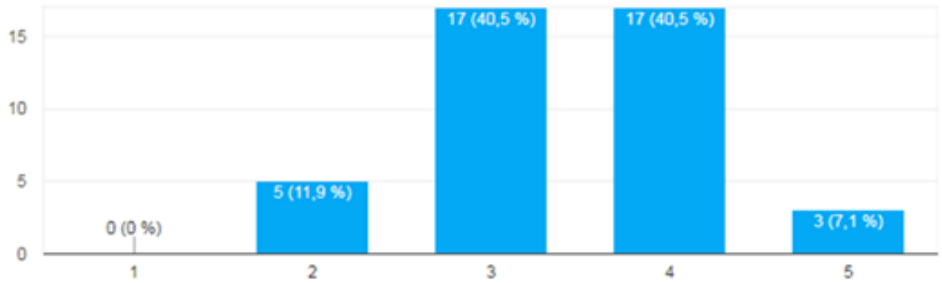

Рис. 9. Оценка качества полученной помощи у государства медицинских учреждениях

При этом, только 3% респондентов считают бесплатные медицинские услуги, качественными. Большинство респондентов, которые участвовали в опросе, оценивают из на 3 балла (17%) и 4 балла (17%) (Рис. 9).

Сегментация потребителей медицинских услуг Одесского региона представлена на Рис. 10.

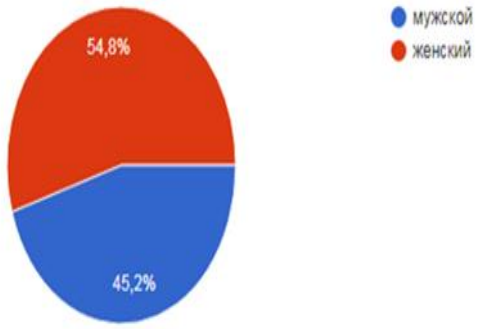

Рис. 10. Распределение респондентов по гендерной принадлежности

Как видно из представленных данных, большинство респондентов являются женщинами (54,8%). Сегментация потребителей по возрасту представлена на Рис. 11.

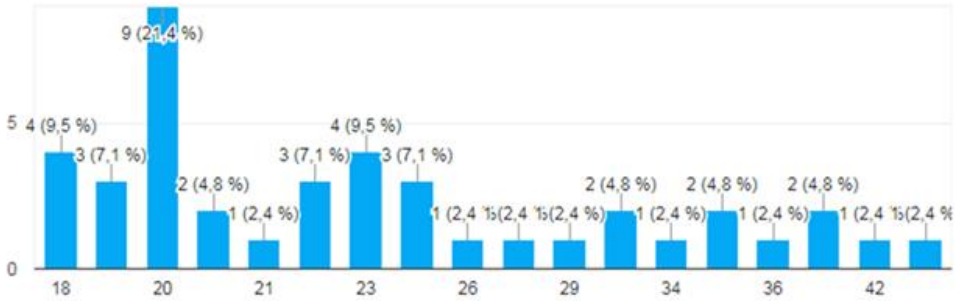

Рис. 11. Распределение респондентов по возрасту

Большая часть опрошенных являются молодыми людьми, в возрасте 20 лет (Рис. 12).

Полученные в ходе маркетингового исследования результаты обрабатывались при использовании пакета статистического анализа «SPSS».

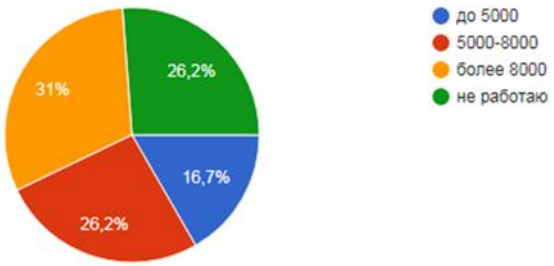

Рис. 12. Распределение респондентов по уровню доходов

По результатам обработанной информации, полученной в ходе проведения маркетинговых исследований, был сделан кластерный анализ, целью которого стало определение целевых групп (кластеров) потребителей медицинских учреждений Одесского региона. В качестве переменных для проведения кластерного анализа использовали такие вопросы анкеты:

- Пользовались Вы платными медицинскими услугами?
- Оцените по 5-балльной системе качество оказанной помощи в частной клинике.
- Какую сумму лично Вы потратили на платные медицинские услуги в частных учреждениях здравоохранения за последние 12 месяцев, не считая страховки (если она у Вас есть)?
- Оцените по 5-балльной системе качество оказанной помощи в государственных медицинских учреждениях.
- Ваш возраст.
- Ваш доход.

По результатам кластерного анализа, проведенного в пакете статистического анализа SPSS, было образовано два кластера, представленные на Рис. 13.

В результате такого подхода, были выделены 2 кластера потребителей медицинских услуг Одесского региона:

1) I кластер – это престижные пациента (предприниматели, интеллигенция). Для этой группы важен престиж и качество услуги. Эти люди ищут качественную медицинскую помощь в платном секторе.

	Кластер	
	1	2
полплатуслуг	205,00	208,00
суммачаст	225,00	49,00
качествочаст	3	4
суммгосуд	228,00	49,00
качгосуд	4,00	3,00
возраст	25	34
доход	53,00	237,00

Рис. 13. Кластерный анализ целевых групп (кластеров) потребителей медицинских учреждений Одесского региона

Результаты опроса сравнивались с результатами исследований Центром социальных технологий «Социополис». Результатом сравнения такой аналитики является периодический мониторинг рынка медицинских услуг. В результате чего, было выяснено, что рынок платных медицинских услуг активно развивается в Одесском регионе и отношение потребителей к частной медицины меняется в положительную сторону.

Необходимо отметить, что изменился портрет потребителей частных медицинских центров. Если раньше это были в основном люди с доходом высоким и выше среднего, то в настоящее время в центры идут посетители со средним уровнем дохода и даже ниже среднего. Как показывают результаты проведенного опроса на сегодняшний день большая часть пациентов обращается к частной медицине в поисках хорошего отношения и индивидуального подхода к себе.

Таким образом, подтверждается гипотеза о том, что потребители обращаются в частные клиники и готовы платить за результативное лечение.

2) II кластер – это консерваторы, которые отдают предпочтение старым, проверенным методам лечения. По их мнению, более надежными являются врачи с большим стажем, поэтому они предпочитают доверять свое здоровье государственным медицинским учреждениям.

В большинстве случаев, платежеспособные потребители медицинских услуг, которые могут позволить себе лечение в частной клинике, идут в

государственное медицинское учреждение. Они предпочитают заплатить врачу за хорошее отношение и в то же время обезопасить себя от ситуации, когда врач в частной клинике стремится не вылечить пациента, а добиться того, чтобы он как можно дольше ходил на прием и делал как можно больше дорогих обследований.

Гипотеза о том, что большинство граждан предпочитает бесплатное медицинское обслуживание, прежде всего, потому что оно является бесплатным, опровергается

С целью выявления основных факторов, влияющих на выбор потребителем частных медицинских учреждений, был использован факторный анализ. В качестве переменных для проведения факторного анализа использовали следующие вопросы анкеты:

1) Если пользуетесь платными медицинскими услугами, то оцените важность ее характеристик: (1 – совершенно не важно, 5 – очень важно) Многопрофильность; Доступность врачей; Квалификация врачей; Качественный сервис, комфорт; Стоимость услуг; Более эффективный курс лечения; Реклама в СМИ; Отсутствие очереди; Удобство расположения клиники. Результаты представлены на Рис. 14.

	Компонента		
	1	2	3
многпроф	,000	,201	,939
досврач	,539	,396	,493
квалиф	,925	,101	,118
комфор	,632	,008	,671
стоим	,547	-,036	,611
эффект	,871	,180	,140
реклам	-,238	,818	,256
безочер	,235	,852	,110
удобрасп	,433	,758	-,108

Рис. 14. Анализ основных факторов, влияющих на выбор частных медицинских учреждений

В результате проведенного факторного анализа, удалось выявить, что к основным факторам выбора платного медицинского центра, относятся следующие: 1 фактор – Доверие авторитетности медицинского учреждения; 2 фактор – Доверие рекламе; 3 фактор – Важность многопрофильности клиники

Таким образом, пациент сам выбирает, куда ему обратиться, поскольку создана не просто сеть частных клиник, а сформировался развитый рынок с полным спектром медицинских услуг. Очевидно, что пациенты обратятся в медицинский центр по рекомендации друзей, ориентируясь на его репутацию.

Факторный анализ был также проведен с целью выявления основных факторов, влияющих на выбор государственного медицинского учреждения.

Аналогичный вопрос был поставлен и по отношению к государственной медицине (Рис. 15).

	Компонента		
	1	2	3
многпроф	-,082	-,023	,027
досврач	,812	,112	-,073
квалиф	,852	,304	-,294
комфор	,878	-,201	,397
стоим	,246	,664	,395
эффект	,740	,474	,077
безочер	-,037	,198	,952
удобрасп	,069	,935	,072

Рис. 15. Анализ основных факторов, влияющих на выбор государственного медицинского учреждения

К факторам выбора потребителем государственного медицинского центра, следует отнести следующие:

1 фактор – доверие авторитета;

2 фактор – удобство расположения клиники;

3 фактор – отсутствие очереди;

Можно отметить, что в государственных и частных медицинских учреждениях большинство пациентов волнуют, в первую очередь, доверие и профессионализм врача, качественный сервис, комфорт. Интересен тот факт, что пациенты выбирают частные поликлиники по причине большего удобства, скорости и простоты обслуживания.

Гипотеза о том, что каждому жителю Одесского региона хотя бы раз приходилось обращаться за платной медицинской помощью, также подтвердилась.

Что касается требований к медицинскому обслуживанию, предоставляемому государственными клиниками, то главным здесь является качество обслуживания. Для этого медицинского направления качество обслуживания намного важнее цены. Хотя, стоимость услуг является одним из определяющих показателей.

Вывод. В результате проведенного маркетингового исследования потребительского поведения на рынке медицинских услуг Одесского региона были получены данные, которые свидетельствуют о том, что, при выборе медицинских услуг ценовой фактор не имеет решающего значения. К объективным факторам, оказывающим определяющее влияние на выбор потребителями Одесского региона платных медицинских услуг, относится в первую очередь доверие и профессионализм врача, качественный сервис, комфорт. Основной тенденцией в отношении государственной и частной медицины является тот факт, что все потребители медицинских услуг независимо от их уровня платежеспособности предпочитают доверять свое здоровье государственным медицинским учреждениям. Кроме того, в рамках исследования выявлены основные средства коммуникации, с помощью которых потенциальные клиенты получают информацию о медицинской организации, к которым относят, прежде всего, рекламу.

Литература:

1. Ілляшенко С. М. Сучасні тенденції застосування інтернет-технологій у маркетингу // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2011. – № 4, Т ІІ. – С. 64-74.
2. Окландер М. А., Окландер Т. О., Яшкіна О. І. Тенденції маркетингових досліджень: онлайн панелі та онлайн спільности // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2018. – № 1. – С. 118-129.
3. Окландер М. А., Чукурна О. П. Класифікація методів маркетингових досліджень ціни // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – Донецьк. – 2012. – № 41. – С. 31-37.
4. Цифровий маркетинг – модель маркетингу XXI сторіччя / М. А. Окландер, Т. О. Окландер, О. І. Яшкіна [та ін.]. / за ред. М. А. Окландера. Одеса: Астропринт, 2017. – 292 с.
5. Яшкіна О. І. Маркетингові дослідження інновацій в машинобудуванні [монографія]. – Луганськ: видавництво «Ноулідж», 2013. – 290 с.
6. Oklander M. A., Oklander, T. O. Segmentation and communication in digital marketing // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2017. – № 3. – С. 69-78.

18. Features of social support for combatants and their families in foreign countries and Ukraine

Особливості соціальної підтримки учасників бойових дій та їх сімей в зарубіжних країнах та в Україні

Сучасний світ є нестабільним і застрахованим від трагічних подій у зв'язку з тим, що військові конфлікти стали міжнародним явищем. Війни XXI століття пов'язані з глобалізацією в світі, в основі якої лежить діалектичний взаємозв'язок між загальним поширенням нових технологій, з одного боку, та загостренням конфліктів цінностей і культур, з іншого. Взаємозалежність розвитку економіки та суспільства в цілому сприяє розвитку криз і конфліктів: суперництво за контролем над важливими ресурсами або новими стратегічними просторами. Найбільш масштабні війни в XXI столітті, які призвели до масових руйнувань і загибелі величезної кількості людей, були в: Іраку (2003-2010 рр.), Афганістані (2011-2014 рр.), Чечні (1999-2009 рр.), Македонії (2001 р.), Грузії (2008 р.), Південній Сербії (2000-2001 рр.), Лівії (2011 р.), Сирії (2011-дотепер), Північному Малі (2012-2013 рр.), Ємені (2014-2015 рр.), Україні (2014-дотепер). Велика кількість постраждалих від військових дій, у тому числі учасники бойових дій та члени їх сімей потребують захисту та соціальної підтримки, що є одним з найважливіших завдань соціальної політики будь-якої держави. Забезпечення вирішення поставленого завдання вимагає розробки та впровадження технологій соціальної підтримки даної категорії клієнтів.

Проблема здійснення соціальної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей у зарубіжних країнах та в Україні висвітлюється у багатьох дослідженнях науковців (О. Буковської, К. Жидченка, С. Корольова, І. Нізамутдінова, Н. Олексюка, М. Садової, Р. Соколовської, Г. Циганенко та ін.) Водночас, аналіз наукової літератури з проблем здійснення соціальної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей, показав, що недостатньо уваги приділено сутності та змісту технологій соціальної підтримки. Тому,

актуальність дослідження зумовлена необхідністю уточнення сутності поняття «соціальна підтримка», видів та особливостей соціальної підтримки в різних країнах для подальшої розробки технологій соціальної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей.

В малій енциклопедії з соціальної педагогіки соціальна підтримка розглядається, як «система заходів суб'єктів соціальної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг» [6, с. 180]. Вітчизняні науковці А. Капська та І. Пєша розглядають соціальну підтримку в контексті заходів держави, які реалізуються не лише державними організаціями, а й громадськими, благодійними та комерційними і передбачають активну участь клієнта у зміні власних життєвих обставин [3].

Досліджуючи технології соціальної роботи науковець В. Лютий розглядає соціальну підтримку як «напрям соціальної роботи, діяльність, спрямована на компенсацію ресурсів індивіда, або соціальної групи, втрачених під впливом проблеми, на допомогу в організації життєдіяльності, задоволенні потреб і вирішенні проблем соціально вразливих і дезадаптованих верств населення» [5, с. 40].

Слід зазначити, що соціальна підтримка є складовою соціальної політики кожної держави і одночасно вважається невід'ємним компонентом системи соціального захисту і соціальної роботи зокрема. Державна політика у сфері соціальної підтримки населення передбачає: пом'якшення негативних наслідків військового конфлікту; підвищення ефективності соціальних допомог і надання інших форм допомоги сім'ям, які постраждали в наслідок війни на основі принципу адресності; підвищення якості соціальних послуг, що надаються учасникам бойових дій, переселенцям та членам їх сімей.

Аналіз наукових досліджень [1; 4; 8; 9; 10], щодо змісту надання соціальної підтримки учасникам бойових дій та їх сім'ям у зарубіжних країнах та в Україні дає можливість визначити чотири види соціальної підтримки даної категорії клієнтів. В кожній країні вони мають свої особливості. Зміст надання

соціальної підтримки учасникам бойових дій та їх сім'ям у зарубіжних країнах та в Україні подано у Табл. 1.

Аналіз стану надання соціальної підтримки учасникам бойових дій та членам їх сімей, показав що для вирішення своїх проблем та задоволення потреб сім'ї учасників бойових дій найчастіше звертаються до державних та недержавних організацій за матеріальною підтримкою (61,7%), яка надається у вигляді: адресної матеріальної допомоги; гуманітарної допомоги; медичного обслуговування та реабілітації; оздоровлення дітей; субсидій на житлово-комунальні послуги; пільг на отримання земельної ділянки; матеріальної допомоги на поховання. З них 42,5% осіб звертаються із питанням забезпечення житлом та покращення житлових умов. Надання матеріальної та юридичної підтримки даній категорії клієнтів регламентується такими законами України: Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (2015 р.), Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (2015 р.), Закон України «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни» (2004 р.), Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2016 р.) та ін.

Здійснення матеріальної підтримки учасників бойових дій та їх сімей в Україні значною мірою побудоване на досвіді Грузії, яка пережила подібні події. Забезпечення правових і соціально-економічних пільг для учасників бойових дій та членів їх сімей в Грузії здійснюється на основі Закону Грузії «Про ветеранів війни та військових сил», згідно з яким розробляються та впроваджуються державні та місцеві програми соціальної підтримки. Відповідно до нормативно-правових документів соціальна підтримка даної категорії клієнтів в Грузії передбачає: пенсійне забезпечення; медичне обслуговування; забезпечення житлом та неможливість виселення із займаних службових житлових приміщень без надання замість них іншого житла; звільнення від плати за комунальні послуги та інші гарантії соціального захисту [2].

Табл. 1. Зміст надання соціальної підтримки учасникам бойових дій та їх сім'ям у зарубіжних країнах та в Україні

Країна	*Правова (юридична) підтримка*	*Матеріальна підтримка*	*Соціально-педагогічна підтримка*	*Психологічна підтримка*
Україна	інформування; юридичний супровід сімей часників бойових дій; представництво інтересів.	адресна соціальна допомога (грошова, натуральна форма); медичне обслуговування та реабілітація; забезпечення земельною ділянкою, житлом.	організація дозвілля та відпочинку; професійна адаптація учасників бойових дій.	психологічні консультації, терапія; групи самодопомоги, як для учасників бойових дій так і для їх сімей.
Грузія	юридичні консультації з питань забезпечення соціальних гарантій, пільг та прав.	спеціальні соціальні пакети; фінансова та гуманітарна допомоги; пенсійне забезпечення; грошова допомога на похорони; житлове забезпечення.	сімейні пакети; безкоштовний відпочинок дітей учасників бойових дій в дитячих таборах відпочинку.	психологічна допомога та реабілітація (консультації, терапія).
Польща	правовий захист прав та пільг учасників бойових дій та членів їх сімей.	фінансова допомога; компенсація вартості медичних послуг; відпочинок в санаторії; пенсійні виплати або пенсії по інвалідності; допомога на поховання.	допомога в питаннях освіти та соціальної адаптації; участь у виховному процесі молоді.	психологічне консультування та терапія учасників бойових дій та членів їх сімей здійснюється в три етапи.
Іспанія	юридична допомога учасникам бойових дій та членам їх сімей.	медичне забезпечення; забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації; виплати по інвалідності; виплати на поховання.	проведення заходів соціального характеру присвячених військовій тематиці.	психологічна підтримка учасників бойових дій здійснюється в три етапи.
Австрія	надання юридичних консультацій; представництво інтересів.	фінансова та медична допомога.	проведення заходів спрямованих на встановлення взаємовідносин між цивільними сім'ями та сім'ями учасників бойових дій.	психологічна підтримка здійснюється на трьох етапах; діє гаряча лінія з соціально-психологічного забезпечення.
Франція	консультування щодо прав та пільг учасників бойових дій та їх сімей.	функціонування національних кас соціального забезпечення учасників бойових дій.	освітні послуги, оздоровлення та відпочинок дітей учасників бойових дій.	психологічна допомога учасникам бойових дій та членам їх сімей.
Італія	забезпечення захисту прав учасників бойових дій та членів їх сімей.	фінансова допомога; адміністративна допомога; матеріальна компенсація на лікування та реабілітацію.	освітні послуги для дітей учасників бойових дій.	моральна та психологічна підтримка.
Німеччина	діє мережа консультативних і посередницьких пунктів з питань юридичного захисту.	фінансова допомога; медичне обслуговування; забезпечення житлом.	освітні послуги для дітей учасників бойових дій.	психологічне консультування та терапія.
США	інформаційний веб-сайт та консультування щодо прав та пільг даної категорії клієнтів, а також державних програм соціальної підтримки.	медичне забезпечення; безкоштовні перельоти; безкоштовне використання соціальної інфраструктури військових баз; забезпечення житлом; квартирна надбавка; пенсійне забезпечення; виплати на поховання.	допомога в отриманні освіти; проведення заходів для дітей учасників бойових дій присвячених національній та військовій тематиці.	п'ятиетапна модель циклу відправлення одного з членів сім'ї в зону бойових дій на основі, якої здійснюється психологічна підтримка; профілактика посттравматичного стресового розладу.

У здійсненні соціальної підтримки постраждалих від військового конфлікту в Сирії залучилися різні європейські фонди та організації. Оскільки в Сирії вже понад вісім років триває війна, яка призвела до значних руйнувань та великих людських жертв, уряд не може повною мірою подолати наслідки збройного конфлікту та надати матеріальну підтримку постраждалим. За даними Сирійського центру моніторингу за дотриманням прав людини (SOHR) на березень 2018 року зафіксовано близько 354 тисяч осіб, які загинули внаслідок збройного конфлікту, включно з 106 тисяч цивільних. Окрім сотень тисяч загиблих, війна довела 1,5 млн осіб до каліцтва, з них 86 тисяч людей, які втратили кінцівки. За оцінками Amnesty International і UNICEF, у Сирії гуманітарна катастрофа, тому що близько 900 тисячам жителям не вистачає води, їжі, медикаментів [7]. Зважаючи на це країни Європейського Союзу надають постраждалим гуманітарну допомогу та матеріальну підтримку, а також притулок сотням тисяч сирійців, що спричинило кризу біженців у Європейському Союзі. Великобританія в свою чергу відмовляється приймати сирійських біженців.

Заступник генерального секретаря ООН з гуманітарних питань Марк Лоукок зазначив, що ООН і партнери організації потребують 3,5 мільярда доларів США для допомоги 13 мільйонам людей у Сирії, проте на даний час в розпорядженні ООН є лише частина потрібної суми. Ресурси ООН досить обмежені з огляду на тривалість та інтенсивність конфлікту.

Матеріальна підтримка учасникам бойових дій та членам їх сімей в Україні має досить багато спільних рис із матеріальною підтримкою в Польщі, а саме компенсації вартості медичних та психологічних послуг; санаторне лікування та реабілітація; надання фінансової допомоги в питаннях освіти та соціальної адаптації; звільнення від абонементної плати за використання послуг телерадіокомпаній [1; 4]. Основним нормативно-правовим документом, який регулює надання соціальної підтримки учасникам бойових дій та членам їх сімей у Польщі є Закон «Про ветеранів, які брали участь у діях за межами

країни». Це свідчить про те що в даній країні досить добре розвинуті такі види соціальної підтримки, як: юридична та матеріальна підтримка.

У Італії і Австрії так само, як і в Франції учасники бойових дій мають право на соціальне страхування на випадок загибелі, поранення або хвороби, за допомогою якого покриваються необхідні матеріальні витрати медичного обслуговування, у тому числі у приватних медичних закладах.

Особливістю соціальної підтримки даної категорії клієнтів у Франції є функціонування національних кас соціального забезпечення військовослужбовців – учасників бойових дій.

До характерних відмінностей французької системи здійснення соціального страхування учасників бойових дій є можливість застрахованої особи передавати право на отримання допомоги на випадок хвороби певному колу осіб. Виділяють дві категорії громадян, які мають можливість скористатися цим правом: члени сім'ї учасників бойових дій; особа, що перебуває з учасником бойових дій у шлюбі та знаходиться на його фактичному, повному і постійному утриманні. На нашу думку, дану систему соціального страхування учасників бойових дій слід адаптувати в Україні.

Забезпечення соціальної підтримки в Німеччині осіб, які брали участь у бойових діях ґрунтується на Законі про забезпечення військовослужбовців (Soldaten Versorgungs Gesetz) та Законі про забезпечення військовослужбовців під час закордонних місій (Einsatzversorgungsgesetz).

На відміну від інших проаналізованих нами країн щодо соціальної підтримки даної категорії клієнтів в Німеччині відсутній державний орган, що надає соціальну підтримку учасникам бойових дій та членам їх сімей. Їхні інтереси представляють такі громадські організації, як: Спілка німецьких ветеранів (Bund der deutschen Veteranen), Спілка військовослужбовців бундесверу (BundeswehrVerband) та інші. Питаннями ж соціального захисту та підтримки сімей учасників бойових дій, сімей загиблих чи поранених учасників бойових дій здійснюють Центри опіки сім'ями військовослужбовців (Familienbetreuungszentrum) [1, 4].

Німеччина, як і США значну увагу приділяють забезпеченню житла даній категорії клієнтів. Характерною особливістю забезпечення сімей учасників бойових дій житлом, яку можна впровадити і в Україні є мережа консультативних і посередницьких пунктів, в обов'язки яких входить пошук і піднайом квартир, а також юридичний захист прав учасників бойових дій та їх сімей, які є орендарями жилих приміщень [4].

США є однією з найбільш розвинутих країн, де на високому рівні здійснюється юридична та матеріальна підтримки даної категорії клієнтів: всі військовослужбовці, які брали участь у бойових діях та члени їх сімей мають право на отримання соціальних пільг, таких як: виплати по інвалідності; надання допомоги в отриманні освіти; виплати по безробіттю; медичне обслуговування на пільгових умовах; страхування життя; організація поховання та інші послуги [4; 9].

Систему матеріальної підтримки в США, яку корисно на нашу думку було б запровадити в Україні є те, що ветерани бойових дій та члени їх сімей мають у своєму розпорядженні право безкоштовного перельоту на рейсах Міністерства оборони як на території США, так і за її межами, за умови наявності вільних місць. Вони також мають право безкоштовного використання соціальної інфраструктури військових баз: військових готелів та кемпінгів, пільгових магазинів, центрів підтримки сім'ї та дитячих центрів, спортивних комплексів і полів для гольфу [9].

Аналіз здійснення матеріальної підтримки учасників бойових дій в Іспанії, дав можливість визначити, що там так само як і в Україні приділяється значна увага розвитку волонтерської допомоги самотнім ветеранам, які проживають в госпіталях, резиденціях для осіб похилого віку, або у власних оселях.

Проаналізувавши досвід здійснення соціальної підтримки в зарубіжних країнах та в Україні, ми можемо зазначити, що учасники бойових дій найбільшу перевагу надають забезпеченню своїх базових потреб, тому найчастіше звертаються за матеріальною та юридичною підтримкою.

Наступний вид соціальної підтримки за яким звертаються учасники бойових дій та їх сім'ї в Україні є соціально-педагогічна підтримка (63,8%), яка здійснюється у вигляді: безкоштовного навчання учасників бойових дій та їх дітей у вищих навчальних закладах; організації дозвілля та відпочинку дітей та дорослих членів сім'ї; професійної адаптації учасників бойових дій (перекваліфікація або підвищення кваліфікації, відвідування курсів іноземних мов); формування соціальної активності; формування педагогічної компетентності батьків та відповідального ставлення до виховання дітей.

На нашу думку, важлива імплементація досвіду здійснення соціально-педагогічної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей Грузії, Іспанії, Австрії, Німеччини, Франції та США в Україні.

Значну увагу соціально-педагогічній підтримці даної категорії клієнтів, також приділяють в Австрії. Вона здійснюється у вигляді професійної адаптації учасників бойових дій, проведення різноманітних культурно-дозвіллєвих заходів для дітей та дорослих членів сімей учасників бойових дій.

В Україні, з метою розкриття творчого потенціалу, розвитку здібностей та виховання патріотизму у дітей проводяться заходи культурного, мистецького та соціального характеру, присвячених військовій тематиці як національній, так і міжнародній. Також здійснюється організація для учасників бойових дій та членів їх сімей екскурсій до історичних і культурних місць та ін. Така система соціально-педагогічної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей досить добре розвинута і в Іспанії та США.

Особливістю здійснення соціально-педагогічної підтримки в Грузіє є сімейні пакети для учасників бойових дій та членів їх сімей, які передбачають: безкоштовні шкільні підручники для дітей; фінансування гранту для навчання на бакалавраті, магістратурі.

Проаналізувавши здійснення соціально-педагогічної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей, ми визначили, що у всіх вище зазначених країнах на високому рівні здійснюється даний вид підтримки. Крім того, всі проаналізовані нами країни надають соціально-педагогічну підтримку

українським дітям учасників бойових дій, яка здійснюється на основі програм організації дозвілля та відпочинку дітей учасників бойових дій за кордоном. Більше 500 дітей учасників бойових дій відвідало Францію, Німеччину, Іспанію, Польщу, Литву, Грузію.

До соціально-педагогічної підтримки дітей українських учасників бойових дій долучились і релігійні організації з США, а саме товариство українців-католиків «Свята Софія» (США), яке організувало для дітей з родин учасників бойових дій благодійну школу англійської мови. Заняття проводять викладачі-волонтери зі США, Бельгії та Австрії.

Наступним видом соціальної підтримки, за яким звертаються учасники бойових дій та їх сім'ї є психологічна підтримка (51,1%), яка надається у вигляді: психологічної діагностики з визначення психоемоційного стану учасника бойових дій, який повернувся додому; психологічних консультацій з метою поліпшення морально-психологічного стану учасників бойових дій та членів їх сімей; адаптації учасників бойових дій до цивільного життя; психологічної терапії для учасників бойових дій, які мають посттравматичний стресовий розлад і для членів родини, які проживають з ними; психотерапевтичних груп та груп самодопомоги, які допомагають знизити емоційну напругу, тривожність, страх та психологічне виснаження.

Психологічна підтримка учасників бойових дій та членів їх сімей в Україні найчастіше відбувається після повернення учасника бойових дій додому, коли вже присутні ознаки посттравматичного стресового розладу. На жаль, до виїзду в зону бойових дій військовослужбовців та членів їх сімей психологічно не підготовлюють, як це робиться в Польщі, Іспанії та Австрії. В зазначених країнах значну увагу приділяють морально-психологічній допомозі учасникам бойових дій та членам їх сімей під час підготовки до участі у бойових діях та поверненні до країни після закінчення служби у військових контингентах.

На нашу думку, здійснення психологічної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей в Україні повинне ґрунтуватися на досвіді вище проаналізованих країн, а саме здійснюватися на трьох етапах:

− перший етап – психологічна підтримка учасників бойових дій та членів їх сімей перед виїздом на місію;

− другий етап – психологічна підтримка під час перебування учасників бойових дій в зоні бойових дій;

– третій етап – психологічна підтримка часників бойових дій та членів їх сім'ї після повернення з місії (входження в сім'ю).

Здійснення психологічної підтримки учасників бойових дій та членів їх сім'ї на трьох етапах є найбільш ефективним щодо попередження психологічної травми в учасників бойових дій та вторинного посттравматичного стресового розладу у членів сім'ї і може бути адаптоване в Україні.

Особливістю соціальної підтримки учасників бойових дій в Польщі є програма «Стратегія зміцнення військової дисципліни, профілактики алкоголізму та наркоманії та запобігання соціальним патологіям у Збройних силах Республіки Польща». Основним пріоритетом якої є «Розвиток психологічної підтримки військовослужбовців, учасників бойових дій, ветеранів і працівників війська та їх родин» [10]. Згідно цієї стратегії психологічна підтримка учасників бойових дій та членів їх сімей в Польщі здійснюється на досить високому рівні.

В Грузії також значну увагу приділяють моральному та психологічному стану учасників бойових дій та членів їх сімей, тому розробляється та впроваджується велика кількість програм психологічної підтримки та допомоги даній категорії клієнтів та діють центри психологічної реабілітації за підтримки Міноборони США.

На нашу думку, для ефективного надання психологічної підтримки в Україні потрібно створити гарячі лінії, спираючись на досвід Австрії. Де фахівці гарячої лінії за необхідності, у термінових випадках, здійснюють переадресацію членів сімей учасників бойових дій на чергову службу, яка надає допомогу з встановлення контакту з військовослужбовцями у зоні бойових дій [1; 4].

Характерною особливість соціальної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей в Австрії є діюча Служба допомоги сім'ям, (Familienbetreuung) завданням якої є: своєчасне інформування членів сімей щодо проходження учасником бойових дій служби у закордонному контингенті; сприяння встановленню та підтриманню взаємних контактів між сім'ями військових та цивільними сім'ями; надання професійної психологічної, юридичної, консультативної, медичної та інших видів підтримки, у разі необхідності [8, с. 29].

В США також діє служба в якій військові соціальні працівники за потребою можуть надавати сім'ї детальну інформацію про одного із членів сім'ї, який перебуває в зоні бойових дій з метою зменшення тривожності у даної категорії клієнтів.

Слід звернути увагу, що крім вище проаналізованих нами країн, велике значення психологічному стану членів сімей учасників бойових дій приділяється і в США. В цій країні сформована модель циклу відправлення одного з членів сім'ї в зону бойових дій, яка включає в себе п'ять етапів, на яких здійснюється психологічна підтримка: перед відправленням, відправлення, під час перебування в зоні бойових дій; передислокація, розгортання посту Також в США існує велика кількість програм соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Крім цього, для забезпечення нормального функціонування сімей учасників бойових дій у США діє «Національна асоціація сімей військовослужбовців», яка спрямована на надання матеріальних, освітніх, юридичних, інформаційних та психологічних послуг членам сімей учасників бойових дій [8, 9].

Наступним видом соціальної підтримки за яким звертаються учасники бойових дій та члени їх сімей в Україні є юридична підтримка (31,9%), яка передбачає: інформування учасників бойових дій та їх сімей щодо прав та пільг на які вони мають право; оформлення та відновлення документів; здійснення юридичного супроводу сімей учасників бойових дій; представництво інтересів

у суді; сприяння в отримані матеріальної та медичної допомоги; перенаправлення учасників бойових дій та членів їх сімей до громадських організацій щодо вирішення проблемних питань в межах їхньої компетенції.

Аналіз змісту надання соціальної підтримки учасникам бойових дій та їх сім'ям у зарубіжних країнах та в Україні показав, що у всіх країнах здійснюється юридична підтримка, адже є нормативно-правові акти, які регламентують захист учасників бойових дій та членів їх сімей. Крім цього державні та недержані організації здійснюють інформування даної категорії клієнтів про їх права та пільги. Наприклад в Італії соціальну підтримку учасників бойових дій та членів їх сімей забезпечують соціальні служби, які надають юридичну підтримку.

Перспективним в питаннях здійснення юридичної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей є досвід США. Міністерство зі справ ветеранів (US Department of Veterans Affairs) здійснює інформування учасників та членів їх сімей за допомогою веб-сайту (http://www.militarybenefits.com.), на якому надається інформація про права та привілеї учасників бойових дій та їх сімей, а також розміщенні державні програми соціально-психологічної та професійної адаптації учасників бойових дій до мирного життя [9].

Здійснивши аналіз змісту надання соціальної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей в зарубіжних країнах, ми можемо стверджувати, що в вищезазначених країнах велике значення приділяється соціальній підтримці як безпосередньо учасників бойових дій, так і членів їх сімей. Даній категорії клієнтів надаються всі види соціальної підтримки. У зарубіжних країнах діє сильна мережа соціальної підтримка даної групи отримувачів соціальних послуг, тому що вона заснована на ефективній співпраці державних, громадських та міжнародних організацій.

Крім того, що країни Європейського Союзу та США ефективно здійснює соціальну підтримку учасників бойових дій та членів їх сімей в межах своїх країн, вони також долучилися до надання всіх видів соціальної підтримки українським учасникам бойових дій та членам їх сімей. Міжнародні організації

та благодійні фонди все більш активно приєднуються до діяльності державних та недержавних організацій, які здійснюють соціальну підтримку учасників бойових дій та членів їх сімей у таких напрямках: надання медичної допомоги та психологічної реабілітації учасникам бойових дій; організація дозвілля та відпочинку дітей учасників бойових дій.

Аналіз діяльності в цій сфері дає можливість констатувати, що для більш ефективного здійснення соціальної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей в Україні необхідно, насамперед на державному рівні прийняти низку законів, спрямованих на забезпечення соціального захисту даної категорії клієнтів. Крім цього для ефективного надання соціальної підтримки учасникам бойових дій та членам їх сімей в Україні повинен бути висококваліфікований військовий соціальний працівник, який надаватиме соціальну підтримку даній категорії клієнтів враховуючи їх особливості, проблеми та потреби. Також в Україні необхідне створення партнерської мережі з державних та недержавних організацій, які працюватимуть з потерпілими від збройного конфлікту та надаватимуть соціальну підтримку, яка забезпечувала б потреби учасників бойових дій та членів їх сімей, створювала необхідні умови для їх нормальної життєдіяльності.

Література:

1. Жидченко, К. П. (2016). Порівняльний аналіз правового регулювання виплат пов'язаних із ризиком для життя військовослужбовців у розвинутих країнах світу. Молодий вчений. Херсон: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика». С. 238-242.

2. Закон Грузии «О ветеранах войны и Военных Сил» от 17. 10. 1995 № 811: консолидирована публикация от 30. 11. 2018 № 3828 / Ведомства Парламента Грузии. URL: https://matsne.gov.ge/ru. (дата обращения: 08. 02. 2012). (Законодательный Вестник Грузии).

3. Капська, А. Й., Міхеєва, О. Ю., Пєша, І. В., Соляник, М. Г. (2015). Технології соціально-педагогічної роботи сім'ями: навч.-метод. посіб. Київ: Видавничий дім «Слово». 328 с.

4. Корольов, С. С. (2011). Практичні аспекти створення, утвердження та нормативно-правового забезпечення гарантій соціального захисту військовослужбовців країн-членів НАТО. Вісник Харківського університету Повітряних Сил: зб. наук. пр. Харків. С. 280-283.

5. Лютий, В. П. (2003). Технологія соціальної роботи: конспект лекцій: Розділ 1. Загальні технології соціальної роботи. Кив: Академія праці і соціальних відносин. 75 с.

6. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за ред. І. Д. Звєрєвої. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

7. Чому в Сирії війна. BBC News Україна. 2018. URL: https://www.bbc.com. (дата звернення: 01. 01. 2019).
8. Sadova, M. A., Sokolovskiy, R. V., Nizamutdinov, I. Ph. (2016). Implementation of innovative medical and psychological rehabilitation servicepersons zone ato in leading countries and in Ukraine. Journal of Education, Health and Sport. P. 27-34.
9. Savitsky, L., Illingworth, M., DuLaney, M., (2009). Social Work: Serving the Military and Veteran Populations. Social Work. P. 327-339.
10. The Armed Forces of the Republic of Poland. Website: Embassy of the Republic of Poland in Washington, D.C. URL: http://washington.mfa.gov.pl. (application date: 25. 01. 2019).

19. Pupils of boarding schools and their readiness for family life: implementation of training exercises

Вихованці інтернатів і їх готовність до сімейного життя: впровадження тренінгових вправ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в Україні система закладів інтернатного типу зазнає ряд змін (поступове об'єднання закладів, перекваліфікування тощо). Але кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, постійно зростає. Через це постає потреба у допомозі вихованцям закладу інтернатного типу у формуванні їх готовності до сімейного життя, що в свою чергу, згідно нормативно-правових актів України, має бути одним з пріоритетних напрямів соціально-педагогічної діяльності в умовах зазначеного закладу.

Мета статті полягає у висвітленні досвіду застосування тренінгових вправ в контексті формування готовності вихованців закладу інтернатного типу до сімейного життя.

У ході дослідження теми актуальними для нас стали науково-педагогічні праці Л. Канішевської [4] та ін. (специфіка діяльності інтернатів), Т. Алєксєєнко [1], О. Безпалько [2], А. Капської [3], Е. Ейдеміллер [5], В. Юстицькіс [5] та ін. (типологія сімей).

Для створення вибірки закладів для проведення дослідження, нами було проаналізовано їх типологію. Так, наприклад, за Л. Канішевською, типи інтернатів представлено наступним чином: спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (загальноосвітній навчальний заклад, що забезпечує виховання, навчання, соціальну адаптацію та корекцію дітей з особливостями розумового й фізичного розвитку, у тому числі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування); загальноосвітня санаторна школа-інтернат (це загальноосвітній навчальний заклад із відповідним медичним профілем, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують тривалого лікування та

реабілітації, на загальну середню освіту. В Україні 7 типів загальноосвітніх санаторних шкіл-інтернатів: для дітей з психоневрологічними захворюваннями, хворих на сколіоз, із захворюваннями серцево-судинної системи, із хронічними неспецифічними захворюваннями органів дихання, із хронічними неспецифічними захворюваннями органів травлення, хворих на цукровий діабет, із малими і неактивними); загальноосвітня школа-інтернат (загальноосвітній навчальний заклад, з частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги; забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей з відхиленнями в поведінці, у сім'ях яких несприятливі умови життя); спеціалізована школа-інтернат: ліцеї-інтернати, гімназії-інтернати (загальноосвітній навчальний заклад з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію обдарованих дітей, у тому числі дітей-сиріт; загальноосвітні навчальні заклади з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів для підготовки до вступу у вищі навчальні заклади сільської молоді з числа випускників основної школи).

У дослідженні Л. Канішевської зазначено й на реформуванні закладів інтернатного типу, внаслідок чого відбувається утворення інноваційних інтернатних закладів (заклади, що виникають у процесі реформування державної системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яке передбачає розукрупнення великих шкіл-інтернатів, покращення підготовки до самостійного життя. виховне середовище з новими елементами, що пов'язані зі змінами цілей, умов, змісту, засобів, методів та форм організації освіти і управління процесами в школі-інтернаті. В умовах таких закладів відбувається забезпечення соціального захисту дітей, здобуття ними належної освіти та опанування навичок до самостійного життя, виховання соціальної зрілості учнів, розвиток здібностей кожної дитини) [4, с. 97]. Відповідно цього, варто зауважити на реформі деінституалізації, що триває в Україні, згідно її меті, до 2026 р. в держустановах під опікою має

лишитися не більше 0,5% дітей. З держдоповіді уповноваженого президента у справах дітей М. Кулеби, відомо, що до закладів інтернатного типу в Україні кожні три дні потрапляє 250 дітей. А про випускників цих закладів зазначається, що 90% не готові до самостійного життя і потребують допомоги [6]. Отже, як бачимо, реформування закладів є необхідним, але водночас тривалим і складним процесом. У доповіді також вказано на впровадження діяльності патронатних сімей, де діти-сироти та діти, позбавлені батьківських прав мають виховуватися в умовах, максимально наближених до сім'ї. На нашу думку, це не є вирішенням проблеми підготовки вихованців закладу інтернатного типу до сімейного життя, адже в умовах сучасного соціо-економічного розвитку перегляду потребують й зміст, форми та методи роботи з даною категорією дітей.

В межах нашого дослідження ми проаналізували специфіку діяльності ряду закладів інтернатного типу, розглянули їх статути. У ході аналізу – було з'ясувано, що серед освітньо-виховних завдань інтернатних закладів провідними є наступні:

- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до національних традицій, до державної мови, до інших національностей, підготовка до самостійного життя і праці ("Новомиколаївська загальноосвітня школа-інтернат I-II ступеня", Запорізька область, статут від 29. 11. 2013 р.; Кіровоградська загальноосвітня школа-інтернат, Дніпропетровська область, статут від 18. 11. 2008 р.);

- формування готовності до самостійного життя в дусі злагоди між народами, національними та релігійними групами ("Терпіннівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат", Запорізька область, статут від 21. 12. 2009 р.);

- виховання поваги до батьків, до культурно-національних цінностей, підготовка до самостійного життя в дусі етики, моралі та взаємопорозуміння ("Бережанська обласна комунальна школа-інтернат з поглибленим вивченням трудового навчання", Тернопільська область, статут від 10. 05. 2017 р.);

- формування соціально-зрілої творчої особистості, підготовка до професійного самовизначення трудової діяльності (“Навчально-виховного об’єднання “Спеціальної загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів № 1 – дошкільний навчальний заклад” Кіровоградської області”, статут від 12. 07. 2017 р.).

Отже, як бачимо, формування готовності до сімейного життя не позначено в жодному статуті, що й викликало наш науковий інтерес.

Відповідно формування готовності вихованців закладу інтернатного типу до сімейного життя варто підкреслити, що в межах соціально-педагогічної роботи можливим є надати знання про існування різновиду сімей, спрямувати вихованців на створення ідеальної сім’ї, хоча цей ідеал – для кожного вихованця матиме певну індивідуальність.

Для побудови тренінгових вправ ми проаналізували типології сімей. Сучасні вчені дають різну класифікацію типології сімей. Кожна сім’я може відноситися водночас до декількох типів за різними показниками. За результатами соціально-педагогічних досліджень відомо, що типи сімейних структур утворюються в залежності від характеру шлюбу, батьківства та родинних зв’язків.

Згідно поглядів психологів (Е. Ейдеміллера та В. Юстицькіса) [5], усі сім’ї поділяються на нормально функціонуючі та дисфункціональні. У їх дослідженні класифіковано саме дисфункціональні сім’ї (“Па-де-де”; Сім’я з трьох поколінь, “Сім’я амазонок”, “Башмак”; “Сім’я-акордеон”; “Сім’я джентельменів”, Сім’я “Чия візьме”, Флюктурируюча (бродяжнича); “Сім’ї з привидом”, Опікунські сім’ї, Психосоматичні, “Заміщення”, Сім’ї “Тільки ти”, “Сім’я з інвалідом”, Сім’я з психічно хворою людиною, “Некеровані сім’ї”).

В руслі соціальної педагогіки, наприклад, за А. Капською [3] “Сім’я” – це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, їх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв’язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу,

взаємної відповідальності, виховання дітей. За виконанням матеріально-економічної функції: за рівнем матеріальної забезпеченості: бідні, малозабезпечені, забезпечені, багаті; за професійною приналежністю, освітнім рівнем, віком, ставленням, до релігії та за особливими умовами сімейного життя: сім’ї робітників, службовців, акторів, вчителів та ін.; студентські сім'ї; неповнолітніх; баптистів, мусульман; моряків, космонавтів, висококваліфікованих спортсменів, геологів та ін.

1. Залежно від виконання житлово-побутової функції, за структурою сім'ї та особливостей проживання:

неповні, прості нуклеарні (батьки і діти), складні (батьки, діти, дідусі, бабусі – у різних варіантах); великі (батьківська пара, декілька дітей зі своїми сім’ями – три і більше подружніх пар);

2. Залежно від виконання демографічної функції:

- за кількістю дітей в сім’ї: інфертильні (бездітні), однодітні, малодітні (2 дитини), багатодітні (3 і більше дітей до 16 років);

- за однорідністю соціального складу: однорідні (сім’я складається з представників однакових соціальних прошарків – робітничі сім’ї, сім’ї інтелігентів, сім’ї вчених тощо); різнорідні сім’ї (члени сім’ї мають різну освіту, професію.

- за регіональними принципом: (міські, сільські);

3. За тривалістю подружнього життя:

- сім’ї молодожонів (до 1 року);

- сім’ї з тривалістю подружнього життя від 1 до 3 років; і т.д.

4. Залежно від виконання комунікативної функції:

- сім’ї за типом керівництва – гелітарні (рівноправні, демократичні); авторитарні (підпорядкування одного члена подружньої пари іншому);

- за типом юридичних взаємостосунків – побудовані на шлюбних стосунках; позашлюбні (співжиття без оформлення шлюбу); оформлені юридично, але проживають окремо;

- за юридичними взаємостосунками батьків та дітей – чоловік і жінка живуть з різними дітьми; чоловік або жінка (чи обидва) мали дітей до вступу в шлюб, зведені діти; усиновлені діти; опікунські сім'ї;

- за якістю емоційно-психологічних взаємостосунків у сім'ї: гармонійні; конфліктні; емоційно неврівноважені; дезорганізовані (панує страх, культ сили); соціально неблагополучні (мають негативні взаємостосунки з морально-правовими органами суспільства);

- сім'ї зі специфічними соціальними проблемами – сім'ї з психічними та фізичними захворюваннями; сім'ї правопорушників; сім'ї алкоголіків, наркоманів; сім'ї з захворюваннями на СНІД; сім'ї зі схильністю до суїциду; сім'ї інвалідів;

5. Залежно від виконання виховної функції:

- благополучні;
- неблагополучні (в тому числі зовні благополучні);

сім'ї групи ризику.

У дослідженнях О. Безпалько сутність поняття "сім'я" представлено як мала соціальна група, що створена на основі офіційного чи громадянського шлюбу, або кревній спорідненості, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаємними юридичними й моральними зобов'язаннями стосовно один одного, родинними традиціями. Наведемо типологію сімей за О. Безпалько [2, с. 82]: за загальним складом: нуклеарна; складна; неповна; материнська. За кількістю дітей: бездітна; малодітна; багатодітна. За наявністю нерідних дітей: опікунська; прийомна. За сімейним стажем: молода; середнього шлюбного віку; зріла. За типом главенства у сім'ї: демократична (партнерська); авторитарна (домінаторна). За національним (етнічним складом): однонаціональна; міжнаціональна; сім'я з громадян різних держав; сім'я з осіб різного віросповідання. За місцем проживання: міська; сільська; віддалена. За рівнем матеріального достатку: малозабезпечена; заможна; елітарна. За професійною діяльністю подружжя: робітнича;

фермерська. За соціальним складом: соціально гомогенні (однорідні); соціально гетерогенні (неоднорідні). За особливими умовами сімейного життя: студентська; дискантна; позашлюбна. За якістю сімейних взаємин: благополучні; неблагополучні. За виконанням основних функцій: сім'я групи ризику; проблемна сім'я; кризова сім'я [2, с. 86].

Вивчаючи тематику готовності до сімейного життя, важливим, на нашу думку, є врахування того середовища, в якому виховуються діти. В даному контексті актуальним є дослідження Т. Алексєєнко, яка визначає сутність сімейного середовища як сукупність матеріальних і духовних цінностей сім'ї, способу життя, особистісних характеристик, особливостей взаємодії її членів і розподілу сімейних ролей, стилів батьківського виховання, які утворюють специфічний морально-психологічний мікроклімат, сприятливі чи несприятливі умови для розвитку та самореалізації кожного члена сім'ї [1, с. 241]. Вченою зазначено сімнадцять типів сімейного середовища: гармонійне сімейне середовище; конфліктне; середовище співробітництва; ігрове сімейне середовище; конкурентне; структуроване; неповне сімейне середовище; реструктуроване (змінене) сімейне середовище; тимчасове сімейне середовище; соціально успішне (адаптоване до вимог соціуму); дезадаптоване сімейне середовище; групи ризику; відкрите сімейне середовище; закрите сімейне середовище; сільське сімейне середовище; міське сімейне середовище; полікультурне сімейне середовище.

Для забезпечення ефективності процесу формування готовності вихованців закладу інтернатного типу до сімейного життя нами було розроблено та впроваджено комплекс тренінгових вправ "Сімейне щастя – крокуймо разом". Даний комплекс складається з семи тем: "Палітра сімейного життя", "День народження ДОВІРИ", "Любов навколо світу", "Про взаємоповагу і не лише", "У країні Здоров'я", "Від реплік до діалогу", "Дорога до сімейного щастя" (кожна з тем розрахована на дві години).

Зазначимо, що у тренінгах брали участь вихованці закладу інтернатного типу 8-9 класів. До складу тренінгової групи входило 14-15 вихованців. З

метою виявлення результативності проведення тренінгових вправ, нами було запропоновано анкетування учасників на вході та на виході.

Так, під час першої зустрічі з тренінговою групою, ми запропонували авторську анкету (за типологією сімейного середовища Т. Алєксєєнко [1]), що мала на меті виявити тип батьківської сім'ї та тип тієї сім'ї, яку вихованці бажають створити у майбутньому. Анкета складається з двох частин, кожна з яких містить по 27 тверджень, з якими можна погодитися або ні (наприклад, твердження з першої частини: мої батьки розлучилися, а я живу в інтернаті; ми живемо з батьками, бабусею та дідусем тощо, або твердження з другої частини: в моїй майбутній сім'ї ми любимо один одного тощо). Порівнявши відповіді вихованців (згідно співставленню двох частин), вдалося з'ясувати, що тип майбутньої сім'ї вихованців є віддзеркаленням їх сімейного середовища, тобто тої сім'ї, в якій вони виховувалися:

- 76% вихованців вказали, що їх батьківська сім'я належить до конфліктного сімейного середовища, і приблизно такі ж дані позначено при виборі типу власного сімейного середовища – 74%;

- типологія структурованого сімейного середовища характерна для 10% вихованців, і, відповідно, їх майбутнє – визначено такими ж даними – 10%.

- для 14% вихованців характерне неповне сімейне середовище та середовище прийомної сім'ї. Щодо майбутнього сімейного життя, після участі у тренінгових, під час анкетування на виході – ці дані дещо змінилися, відтепер, 14% вихованців націлені на гармонійне сімейне середовище. Отже, результативність, хоч і незначна, але все ж таки є.

Надамо фрагментарний опис вправи "Розфарбуємо сімейне життя" (до теми "Палітра сімейного життя"), що було проведено з двома групами вихованців. У вступній частині вправи ми демонстрували вихованцям картки із зображенням словосполучень "сім'я за столом", "сімейний шопінг", "сімейне дозвілля", "сімейний побут". Учасники будували асоціативний ряд, називаючи слова, що, на їх думку, стосуються певного вислову (приклади відповідей вихованців до словосполучення "сім'я за столом" – сніданок, обід, вечеря, грають у лото

тощо; “сімейний шопінг” – купівля одягу, продуктів харчування, похід до супермаркету, купівля меблів тощо; “сімейне дозвілля” – похід у кіно, до цирку, виїзд на природу, прогулянка парком тощо; “сімейний побут” – прибирання у квартирі чи будинку, ремонт, прання одягу, прасування білизни тощо). Наступним чином, учасникам було запропоновано утворити чотири групи. За чотирма столами розташовано комплекти олівців, маркерів, фломастерів, а також – папір (формат А-1). На кожному столі – менюхолдер (формат А-5) з одним із словосполучень (“сім’я за столом”, “сімейний шопінг”, “сімейне дозвілля”, “сімейний побут”). Завдання: кожна група учасників має обрати стіл, де будуть працювати – малювати все те, що, на їх думку, стосується вказаного словосполучення. Час – 5 хвл., потім, за годинниковою стрілкою, учасники переходили до іншого столу та, порадившись між собою, додавали те, що стосується зазначеного словосполучення. Таким чином, через 20 хвл. це завдання було виконане. Вихованцям було запропоновано обговорити результати чотирьох зображень. Для обговорення нами було запропоновано наступні питання: “які Ваші враження від виконання вправи?”; “що вдавалося легше, а з чим були труднощі?”, “подивіться на усі зображення, можливо, щось є зайвим або навпаки – чогось ще треба додати?” тощо.

У процесі спостереження за виконанням вправ було одразу видно тих вихованців, які мають незначний досвід сімейного життя, а також тих, хто виховувався в сім’ї, але не має жодних прикладів, взірця для наслідування з приводу ведення домашнього господарства, сімейного дозвілля тощо. Варто вказати, що в колективній діяльності, у процесі малювання та обговорення ідей вихованці виявляли зацікавленість, розвиток думки тощо. З метою порівняння результатів виконання даної вправи, для учасників другої групи до цієї вправи було додано авторські вірші, що мали б бути певною підказкою: “Сім’я за столом”, “Сімейний шопінг”, “Сімейне дозвілля”, “Сімейний побут”.

“СІМ’Я ЗА СТОЛОМ”

Як добре, коли на сніданок зібрались
І мамо, і тато, і діти веселі.
Поїли, а після – весь посуд помили,
І в цей час один одному посміхались.
Як добре обід разом всім готувати,
“Смачного” із посмішкою побажати,
Вечеряти – знову ми разом, як круто,
що зовсім не маємо часу на смуток!

“СІМЕЙНИЙ ШОПІНГ”

Що таке за слово “шопінг” – зараз розповім:
Це похід до магазину, де ти не один,
Є тут все, що заманеться: одяг і всілякі речі,
є багато тут ковбас – дуже економить час.
Щоб харчів закупити у неділю зібрались,
Мамо, тато, і діти веселі –
ось, тепер є продукти обід готувати,
аромати млинців завжди в нашій оселі.
Купували ми також і одяг красивий:
сорочки й плаття, і чотири футболки...,
Мама разом з сестрою у нас вишивають,
То ж придбали ми їм муліне та дві голки.
Ну, а тато і син на рибалку схотіли –
Поплавки, катушки та дві вудки купили.
Час минув дуже швидко, але ж і корисно,
Купували три мила, щоб все було чистим…
Ясно всім – в нас минув вихідний,

“СІМЕЙНЕ ДОЗВІЛЛЯ”

Сімейне дозвілля – то щастя велике,
Ідуть у кіно брат, сестра та батьки…
Або як у подорож дуже далеку,
Намети і човник, і ще й шашлики.
Сімейне дозвілля – похід до театру:
костюми, актори, цікава вистава,
в перерві – морозиво, сік і цукерки,
Сімейне дозвілля – улюблена справа!
Сімейне дозвілля – то щастя велике,
На нас вже чекають фонтани у парку,
Нас кличуть до себе оті каруселі,
І спів в караоке, і друзі веселі!
Як добре сім’єю нам відпочивати,
Гуляти, любити і жартувати!

“СІМЕЙНИЙ ПОБУТ”

Побутові умови це дуже важливо,
Ну, наприклад, ремонт, щоб було все красиво,
Щоб було тепло й затишно всім в тій оселі…
От тоді і життя кольорове й веселе.
Побут в наших руках, адже в дружній сім’ї
І буденні щасливі, і дні вихідні.
Допомога потрібна й батьків, і дітей,
Щоб оселя була сповна різних ідей.
Треба вимити посуд, і одяг слід прати,
Пил протерти, і потім ще вимести хату.
І прибити гвіздок, причепити картину,
Все це легко зробити зможе дружня родина.
Але шопінг сімейний корисний який!

(Л. Єрьоміна)

Після порівняння малюнків в обох групах було виявлено, що додаткова інформація (з віршів) вплинула на змістовність робіт (і дівчат, і хлопців). Таким чином, констатуємо потребу у наданні детальної інформації з приводу сутності сімейного життя.

Проаналізуємо тренінгові вправи до теми "Дорога до сімейного щастя", основу яких покладено типологію сімей за Т. Алєксєєнко. Провідна мета – детальне вивчення сутності та особливостей існування сім'ї. До переліку вправ увійшли наступні: "Казкові сім'ї", "Ярмарок сімейних середовищ", "Сім'я від а до я", "Дві сім'ї", "Подорож до кіно-сімей", "Погана оцінка", "Сімейна конкуренція", "Сім'я і гра", "Торбинка асоціацій" тощо. Сутність вправ полягає у наданні та закріпленні знань про способи взаємодії членів сім'ї, де учасники, завдяки ігровим ситуаціям, стратегіям критичного мислення та активному обговоренню власних роздумів, мають можливість розширити уявлення про сім'ю та сімейне середовище, що в сукупності дозволить сформувати та застосувати у майбутньому власний ідеал стосунків у сім'ї. На основі спостережень, підкреслимо, що учасники тренінгів із задоволенням приймали участь в обговоренні теми сімейного життя, виражали власні думки та надавали оцінки подіям із сімейного життя.

До того ж варто відмітити, що у процесі сюжетно-рольових вправ більш легко (і хлопці, і дівчатам) вдавалося виразити зміст негативних ситуацій, а ніж спробувати змінити хід подій у позитивний напрям. Але, з часом, коли кількість опрацьованих вправ збільшувалася – учасники залюбки змінювали звичний розвиток подій. Так, наприклад, у вправі "Казкові сім'ї" учасникам було запропоновано здійснити ряд змін: кількість героїв, фінал казки ("Червоний капелюх", "Котик і півник", "Колосок", "Ріпка" тощо) на найбільш щасливий фінал.

Надамо опис вправам до теми: "День народження ДОВІРИ". Перелік питань для вступної бесіди: "Що таке довіра?", "Уявіть собі, що довіра прийшла до Вас у кімнату, опишіть її", "Чи є людина, якій Ви довіряєте найбільше?", "Як на Вашу думку, що відчуває людина, коли довіряє свою таємницю?"

Завдання 1: Вихованцям пропонувалося заповнити дві колонки таблиці, які мають заголовки “Я довіряю людині, яка…” та “Я не довіряю людині, яка…” (навести по 5 прикладів-причин):

Ведучий запитує групу, “Чи можна повернути втрачено довіру?”.

Завдання 2: Уявімо собі, Вас та Вашого товариша (два вихованці стоять на відстані двох кроків один від одного). Між вами є дружба та довіра, що в даному завданні буде мати вигляд червоної стрічки (вихованці тримають стрічку). Ведучий пояснює, що життя триває та раптом Ваша довіра не справдилася і трапилось ось що (ведучий розрізає ножицями стрічку навпіл).

Вихованці мають повідомити про те, що відчули в цей момент.

Завдання для вихованців: спробувати відновити існуючий зв’язок-довіру.

За нашими спостереженнями для дівчат і хлопців це завдання здалося дуже легким, навіть, викликало посмішу, але вирішити його не змогла жодна пара.

Надалі, ми пояснювали учасникам, що відновлення довіри – то довга та кропітка робота, яка має бути з обох сторін. Для цього, кожен мав узяти ситуацію під контроль та докласти зусиль для її розв’язання (кожен учасник мав міцно зафіксувати стрічку, намотавши її на палець, та зробити крок назустріч один одному). Таким чином, наблизившись, в учасників з’явилась можливість з’єднати стрічки. (У вправі використано авторський вірш).

Довіра у наших з тобою руках,
Ти віриш мені, я – тобі довіряю.
Але може статися іноді так,
Що міцна довіра назавжди зникає.
Не плач, не сумуй, все можливо владнати.
Довіру між вами ще можна з’єднати

(Л. Єрьоміна)

Ми запропонували зв'язати стрічки, не користуючись сторонньої допомогою. Після цього – було обговорено відчуття вихованців ("було складно", "хотілося кинути усе це", "було бажання попросити іншу цілу стрічку" тощо).

Розпочато вправу "Годинник довіри" було з обговорення ряду питань: "Що таке годинник?", "Чи є у Вас годинник?", "Як часто Ви користуєтеся годинником?" тощо.

Інформаційне повідомлення: а чи знаєте Ви, що перший годинник було побудовано наступним чином: в землю вкопували палицю (шест), навколо робили позначки (т.з. цифри) та визначали час за ходом сонця (це були країни Китай, Японія, Англія). Як Ви вважаєте, чи завжди такий годинник показував час (ні, у похмуру погоду – це було складно, а також відповідно зміни пори року).

*Завдання 1: в*кажіть, будь-ласка, до кого Ви відчуваєте довіру? (відповіді потрібно розмістити колом). Подивіться, на що схожі вказані Вами імена у колі? Чи може щось треба додати? Вихованці відповіли, що коло схоже на годинник, а також запропонували додати стрілки. Вихованцям пропонується вказати стрілками на найбільш важливих для них (у сенсі довіри) осіб. Зверніть увагу на те, що робота годинника забезпечується взаємодією комплекту шестернь, що узгоджено обертаються. У ході обговорення, ми прагнули виявити те, що ж саме, на думку вихованців, є важливим для процесу взаємодії між людьми для того, щоб їм можна було довіряти.

Підсумки: отже, для того, щоб годинник завжди функціонував, варто цінувати кожну його складову (осіб, яких позначено), потрібно розуміти, що головна умова роботи годинника – це злагоджена дія усіх механізмів, а відтак, для довірливих взаємин між людьми потрібні три головні "деталі" – турбота, чесність, толерантність. Учасники отримують зображення фігур шестерень, які мають підписати відповідними рисами характеру людей, які заслуговують на довіру.

Для закріплення інформації вправу завершуємо малюванням власного годинника довіри та його презентацією.

Отже, на основі наведених прикладів застосування авторських матеріалів у процесі формування готовності вихованців закладу інтернатного типу до сімейного життя, визначимо перспективу у подальшій наукові роботі, а саме – підготовка методичних рекомендацій для соціальних педагогів та фахівців соціальної сфери.

Література:

1. Алєксєєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. н.: спец. 13.00.05, 13.00.07. К., 2017. 573 с.

2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. К.: Логос, 2003. 134 с.

3. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. К.: УДЦССМ, 2001. С. 132.

4. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності дис. … д-ра. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2011. 490 с.

5. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. В. Психология и психотерапия семьи. 4-е изд. СПб.: Питер, 2008. 672 с.

6. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані.. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250190226 (дата звернення 20. 01. 2019). – Назва з екрана.

20. Housing policy reforming in the context of region socio-economic security providing

Реформування житлової політики в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки регіону

Забезпечення соціально-економічної безпеки регіону є найважливішою функцією регіону, залишаючись при цьому складовою національної безпеки держави, яка передбачає захищеність життєво важливих інтересів суспільства й держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Життєво важливими інтересами при цьому виступає сукупність потреб, задоволення яких сприяє розвитку особистості, суспільства і держави, у тому числі забезпечення населення житлом та створення безпечних умов проживання.

Трансформаційні процеси в економічній, політичній і соціальній сферах нашої держави не лише відкривають нові можливості, але й можуть виступати загрозам, аналіз та своєчасне виявлення яких є основою механізму забезпечення соціально-економічної безпеки регіону.

Аналіз тенденцій даних вибіркового опитування домогосподарств населення України щодо самооцінки рівня своєї матеріальної забезпеченості та достатності доходів для задоволення основних потреб виявив незадоволеність більшої частини громадян. Серед 14985,6 тис. опитаних лише 7,8% оцінили свій фінансовий і матеріальний стан як достатній; 38,1% респондентів постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування; 4,5% не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування. Про спрямування коштів на поліпшення житлових умов у разі збільшення доходів зазначили 43,2% [1]. Таким чином, основними загрозами, що підтвердили і моніторингові дослідження, є: низький рівень життя та соціальної захищеності широких верств населення; різке розшарування суспільства; погіршення демографічної ситуації; наявність громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю; суспільно-політичне протистояння окремих соціальних

верств населення й регіонів України; погіршення рівня здоров'я населення; тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві; неконтрольовані міграційні процеси в країні [2].

Забезпечення населення житлом і створення безпечних умов проживання потребує реформування житлової політики в процесі еволюції соціально-економічної системи. Захист суспільства від соціально-економічних ризиків ґрунтується на пізнанні законів суспільного розвитку, виявленні чинників взаємодії соціальних та економічних процесів. Взаємодія економічної й соціальної сфер проявляється у відтворювальному аспекті їх зв'язку. Так, розвиток економіки сприяє поліпшенню рівня життя населення шляхом доступності послуг у різних сферах, у тому числі зі створенням умов для покращення рівня життя населення. Зі свого боку поліпшення добробуту населення, збільшення питомої ваги середнього класу впливають на економічний розвиток, зростання платоспроможного попиту, збільшення національного багатства.

У рамках виконання науково-дослідницької роботи кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (Україна) «Методологічні засади забезпечення соціально-економічної безпеки регіону» (Project ID: 0118U001096) нами виявлено залежність економічних і соціальних сфер у процесі формування житлової політики. Доведено необхідність урахування трансформаційних змін у соціально-економічному розвитку країни з метою підвищення добробуту її громадян, у тому числі шляхом реформування житлової політики. Здійснене моделювання впливу житлової політики на соціально-економічну безпеку регіону дозволило встановити її зв'язок із деякими основними соціально-економічними показниками регіонального розвитку та визначити кореляційні зв'язки між одержаною інтегральною оцінкою житлової політики регіону й показниками, основними з яких є: доходи населення; витрати населення на придбання товарів і послуг; децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення; частка населення із середньодушовими еквівалентними

доходами на місяць, нижчими від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму; співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення; кількість захворювань [3].

Таким чином, слід констатувати необхідність реформування житлової політики в умовах забезпечення соціально-економічної безпеки. Житлова політика здійснюється у трьох напрямах: будівництва, реконструкції та модернізації житлового фонду. Поява нових загроз, навіть в інших сферах діяльності, безпосередньо впливає на житлову політику і призводить до погіршення стану соціально-економічної безпеки регіону. Здійснений аналіз характерних показників житлової політики виявив погіршення значень більшої частини у результаті таких дій. Так, протягом останніх двох десятиліть в Україні актуальним залишається вирішення житлових питань. Держава незначно впливає на процес формування пропозиції та попиту на житлову нерухомість, у результаті чого процес ціноутворення має стихійний характер; обсяги державних вкладень у житлове будівництво є незначними, менше 1%; темпи введення в експлуатацію житлових будівель недостатні. В умовах низької платоспроможності основної маси населення переважна більшість сімей, які (відповідно до законодавства або фактично) потребують поліпшення житлових умов, не має можливості поліпшити свої житлові умови внаслідок існування значного розриву між рівнем цін на житлову нерухомість, котру пропонують приватні компанії, та рівнем купівельної спроможності. Це підтверджує необхідність розвитку житлового будівництва, як одного із напрямів житлової політики.

Разом з тим, на фоні високого рівня енергоспоживання за умови дефіциту власних енергоресурсів в Україні виникають загрози енергетичній безпеці держави, що і визначає необхідність використання такого потужного резерву, як енергоефективність та енергозбереження, у тому числі при формуванні житлової політики. З урахуванням того, що після металургійної, машинобудівної, хімічної й нафтохімічної промисловості (62%) найбільш енергоємною в Україні є житлово-комунальна сфера (31%), актуальним

залишається визначення напрямів підвищення енергоефективності й енергозбереження у процесі формування та реалізації житлової політики на державному й регіональному рівнях. Без здійснення жорсткої політики енергоефективності та енергозбереження, лише обмежуючи споживання газу, Україна не зможе досягти суттєвого зниження енергоємності економіки держави.

Аналіз наукових праць В. Гнатюка, В. Бараннік, В. Бригілевича, І. Корінько, В. Онищенка, В. Маляренка, О. Рудого, О. Сухай, Т. Сердюка, В. Скриль, М. Топузова, К. Чечуліної, В. Чевганової та інших дозволяє зробити висновок про необхідність реформування житлової політики у напрямі модернізації, санації та реконструкції житлового фонду України як одного з найбільших споживачів паливно-енергетичних ресурсів; щодо спрямування діяльності всіх гілок влади на створення механізмів економічної зацікавленості підприємств-виробників, постачальників і споживачів, включаючи й мешканців житлових будинків, у впровадженні енергозберігаючих технологій та обладнання в житловому фонді та констатувати позитивний вплив заходів з енергозбереження, розуміння і підтримки їх громадянами країни, вплив енергозалежності країни й економічного стану держави [4-9].

Погіршення стану житлового фонду та якості житлово-комунальних послуг призводить до загострення соціальних ризиків і погіршення стану соціальної безпеки населення регіону. За таких умов визначення організаційно-економічних засад термомодернізації житлового фонду як одного з напрямів житлової політики є актуальним і своєчасним. Процес термомодернізації житлового фонду потребує в першу чергу аналізу чинного законодавства у цьому напрямі та його вдосконалення з урахуванням досвіду організації й проведення санації житлового фонду в провідних країнах світу. Вважаємо за доцільне розроблення дорожньої карти, яка б містила етапи здійснення термомодернізації житлових будівель, правові та організаційні аспекти, інституційне та фінансове забезпечення. В умовах децентралізації важливим етапом складання стратегії розвитку енергетичного господарства регіонів

України є проведення інвентаризації існуючого житлового фонду й оцінювання його стану з точки зору енергоефективності та енергозбереження.

Інвентаризація стану житлового фонду Полтавської області встановила, що найбільшу питому вагу в структурі житлового фонду області за роками побудови становить житловий фонд, уведений в експлуатацію у 1946-1960 роках (25,7%). Наступним за розміром є житловий фонд, збудований у 1961-1970 роках. Правомірно зауважити також і про наявність житлового фонду, зведеного до 1919 року, частка якого складає біля 4 відсотків. Із 36327 тис. м^2 загальної площі житла у Полтавській області на початок 2016 року загальна площа житлових приміщень у розмірі 170,4 тис. м^2 знаходилася у ветхому стані (Рис. 1). Ці дані підтверджують необхідність першочерговості заходів термомодернізації [9].

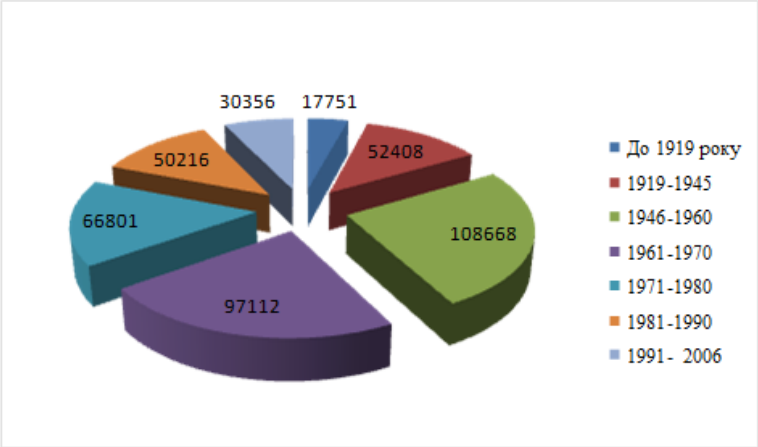

Рис. 1. Структура житлового фонду Полтавського регіону за роками будівництва

У зв’язку із цим, з метою термомодернізації правомірно враховувати не лише роки зведення, а й клас будинку відповідно до Єдиного класифікатора житлових будинків залежно від якості житла та наявного інженерного обладнання. Розподіл житлових будинків у Полтавській області за класами на початок 2016 р. був таким: будівлі 1-го класу – 0,6%, 2-го класу – 2,7%; 3-го класу – 6,5%; 4-го класу – 24,7%; 5-го класу – 32,9%; 6-го класу – 32,6%. Наступним є проведення енергоаудиту як одного з етапів термомодернізації, що передбачає огляд і перевірку об’єкта спеціальними професійними приладами; збір, вивчення технічної документації по об’єкту; підготовку звіту відповідно до

вимог національного стандарту України з енергетичного аудиту й енергетичного менеджменту.

Одним із чинників, що стримують процес термомодернізації житлового фонду, є низька платоспроможність населення, зумовлена невисокими розмірами заробітними плат, середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій у грудні 2018 р. становила 10573 грн; несвоєчасністю їх виплат, загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати на 1 січня 2019 р. становила 2645,1 млн грн, або 93,8%, порівняно з 1 грудня 2018 р. [10]. Ураховуючи, що частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств становить більше 50 відсотків, цілком зрозумілим є неможливість вчасно й у повному обсязі сплачувати за комунальні послуги. І як наслідок, за даними державної служби статистики України, на кінець 2018 року населенням країни сплачено за житлово-комунальні послуги 10,7 млрд грн (58,3% нарахованих за цей період сум), за постачання електричної енергії – 3,2 млрд. грн. (120,5% з урахуванням боргу попередніх років). На кінець грудня 2018 р. заборгованість населення зі сплати за постачання природного газу становила 26,4 млрд грн, за централізоване опалення та постачання гарячої води – 16,7 млрд грн, за утримання будинків і споруд та прибудинкових територій – 4,0 млрд грн, за централізоване постачання холодної води й водовідведення – 3,1 млрд грн, за вивезення побутових відходів – 0,6 млрд грн, за постачання електричної енергії – 4,8 млрд. грн. При цьому середні нарахування за житлово-комунальні послуги з урахуванням електроенергії (з розрахунку 150 кВт·год.) на одного власника особового рахунку в грудні 2018 р. становили 2292,8 грн. [11].

Захист з боку держави за рахунок такого інструменту, як субсидії, котрі напряму залежать від рівня доходів громадян, не є ефективним розв’язанням проблеми, оскільки вони перераховуються підприємствам, які надають громадянам послуги, за котрі потім отримують від держави компенсацію в тому чи іншому вигляді. У Державному бюджеті України на 2019 рік передбачене виділення 58 млрд. грн. на субсидії, а також їхня монетизація [12].

Таким чином, основними чинниками необхідності реформування житлової політики у напрямі термомодернізації житлового фонду є: збільшення розмірів тарифів за комунальні послуги, низькі розміри заробітних плат населення та несвоєчасність їх виплат, зростання кількості населення, що має заборгованість за сплату комунальних послуг і звернулося за субсидіями. Серед технічних проблем правомірно виділити: надмірні втрати теплоти у зв'язку з низькою ефективністю теплоізоляції зовнішніх конструкцій та трубопроводів, завищений дійсний повітрообмін у приміщеннях, втрати експлуатаційного й організаційного характеру, перегрів приміщень у перехідний період року.

Основною причиною стримування цього процесу є недостатній рівень фінансових ресурсів як на рівні держави, так і в населення регіону, що підтвердили соціологічні опитування респондентів Полтавського регіону щодо обізнаності, мотивації й можливості особистої відповідальності за свій майбутній добробут. Аналіз та узагальнення результатів соціологічного опитування дозволили зробити висновки щодо поінформованості більшої частини опитаних, які впроваджують певні практики енергозбереження у своїх житлових будинках; залежності між обізнаністю й можливістю і бажанням упроваджувати заходи енергоефективності; причин пасивності мешканців багатоквартирних будинків у питанні впровадження заходів з термомодернізації та низького рівня використання ними програм з енергоефективності порівняно з домогосподарствами. Одночасно виявлено низьку поінформованість населення, а отже, і його неготовність інвестувати в енергозбереження [13].

Основою успішної реалізації енергозберігаючої житлової політики є формування джерел фінансування енергозберігаючих заходів. Важливу роль у цьому процесі відіграє узгоджена програма дій держави, регіонів, населення. З метою підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів і посилення конкурентоспроможності національної економіки в Україні починаючи з жовтня 2014 року для населення та ОСББ діє розроблена Держенергоефективності та запроваджена Урядова програма «теплих кредитів». Програмою передбачено відшкодування з держбюджету в таких розмірах:

− 20% суми кредиту (але не більше 12 тис. грн) на придбання негазових/неелектричних котлів для фізичних осіб;

− 35% суми кредиту (але не більше 14 тис. грн) на придбання енергоефективного обладнання / матеріалів для фізичних осіб – власників приватних будинків;

− 40% суми кредиту (але не більше 14 тис. грн. у розрахунку на одну квартиру) для ОСББ/ЖБК як юридичних осіб на загальнобудинкові заходи.

Якщо позичальником є фізична особа, яка отримує субсидію на оплату житлово-комунальних послуг, то розмір відшкодування становитиме 35% як за напрямом придбання котлів, так і для інших енергоефективних заходів, але не більше 12 000 грн. [14]. У разі наявності у складі ОСББ родини – отримувача субсидії таке ОСББ одержує відшкодування у середньозваженому розмірі між 40 і 70% залежно від кількості квартир-субсидіантів. Уповноваженими на видачу «теплих кредитів» у рамках програми є чотири державні банки: ПриватБанк, Ощадбанк, Укргазбанк та Укрексімбанк. У Державному бюджеті України на 2019 рік передбачено 400 млн грн на фінансування програми «теплих кредитів» у цьому році. Отже, завдяки такій програмі за чотири роки понад 500 тис. українських родин упровадили необхідні енергоефективні заходи; заощадили у середньому 20-50% на оплаті рахунків за комунальні послуги; поліпшили умови свого проживання. За період дії програма сприяла інвестуванню близько 7 млрд. грн. в економіку країни, при цьому обсяг відшкодування з держбюджету склав більше 2,3 млрд. грн. [10]. Цікавим є те, що майже половина респондентів – мешканців багатоповерхових будинків (40,5%) під час соціологічного опитування не визначилася з можливістю брати участь у кредитуванні заходів з енергоефективності. Серед мешканців будинків, де створено ОСББ, лише 20% погоджується на спільне кредитування термомодернізації.

Таким чином, реформування житлової політики у напрямі модернізації житлового фонду в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки потребує впровадження заходів енергоефективності й енергозбереження та

злагодженої співпраці всіх зацікавлених сторін: держави, органів місцевого самоврядування, бізнесу та насамперед громадянського суспільства. Підвищення обізнаності щодо заходів енергоефективності житлового фонду шляхом активізації суспільства, формування його енергоефективної свідомості потребує розроблення стратегії, яка б чітко визначала цілі, методи, шляхи та механізм поширення знань стосовно енергоефективності й енергозбереження серед громадян та інституцій країни. Саме тому в оновленій редакції Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. одним із пріоритетних напрямів визначено формування енергоефективного суспільства, функціональне завдання якого передбачає енергозаощадження й енергоефективність поряд із формуванням енергоефективної свідомості у громадян нашої держави. Важливим при цьому є оцінювання наявних переваг і недоліків інформаційних можливостей для цих цілей.

Особливістю Стратегії повинна стати спрямованість на регіони України з їх специфічними потребами та проблемами. Головним принциповим підходом є вибір і концентрація зусиль на найбільш реалістичних та практичних заходах, які дозволяють досягти найкращих результатів за умов об’єктивної обмеженості ресурсів. У зв’язку із цим необхідно підвищувати свідомість громадян і розв’язувати проблему недостатньої інформованості споживачів енергоресурсів щодо переваг ощадливого використання енергоносіїв, наявності механізмів стимулювання їхньої зацікавленості в енергозбереженні та загальних переваг. Мають бути запропоновані різні механізми поширення інформації про переваги. На нашу думку, заходи повинні передбачати інформованість населення протягом усього життя, формування енергоефективної свідомості повинно здійснюватися з дитячого садочка, школи. Підвищення обізнаності з енергоефективних питань – це шлях активізації суспільства, донесення інформації про цілі, важливість та наслідки охорони довкілля й енергозбереження.

Важливою є необхідність діалогу органів влади, фахівців, представників громадськості для визначення проблем, з’ясування їх гостроти. На наступному

етапі потрібно окремо виділити ті проблеми, що можуть бути розв'язані на індивідуальному рівні, завдяки підняттю рівня обізнаності населення, поширенню знань щодо способів впливу на індивідуальному рівні, які здатні вплинути на загальне становище. Тематика заходів з формування енергоефективного суспільства має відповідати потребам громади в специфічному виді знань. Такі заходи спрямовані на соціально активні верстви населення, а також на професіоналів фінансового та житлового секторів.

Доцільним може бути створення центрів з енергоефективності й енергозбереження у містах регіону з метою підвищення обізнаності населення з питань енергозбереження за рахунок проведення інформаційних кампаній, підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері енергозбереження підприємств, організацій, установ будь-якої форми власності на всіх рівнях виробництва: від рядових співробітників до керівників підприємств. Важливим залишається питання залучення й використання коштів міжнародних і вітчизняних фінансових компаній для реалізації проектів з енергозбереження, що потребує організації та подачі грантів за цим напрямом діяльності. .

Таким чином, реформування житлової політики в сучасних умовах повинне здійснюватися на основі оновленої концепції житлової політики, яка б відповідала соціально-економічним змінам у державі й потребам її громадян. Основними принципами реформування житлової політики у напрямі модернізації житлового фонду є: створення державою економічних і правових умов зацікавленості в енергозбереженні юридичних та фізичних осіб; пріоритетність вимог енергозбереження при здійсненні будівництва й утримання житла; створення енергозберігаючої структури матеріального виробництва будівельних матеріалів та конструкцій; популяризація економічних, екологічних і соціальних переваг енергозбереження, підвищення громадського освітнього рівня у цій сфері.

Література:

1. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2018 року). Статистичний збірник. Державна служба

статистики України, 2018 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_sdurd2017pdf.pdf.
2. Онищенко В. О. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти: монографія / В. О. Онищенко, Т. М. Завора, О. В. Чепурний. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 275 с.
3. Onyshchenko V. Region Housing Policies in Terms of Its Social and Economic Security / V. Onyshchenko, A. Kozachenko, T. Zavora // International Journal of Engineering & Technology (UAE). Vol 7, No 3.2 (2018). – pp. 12-18, DOI: 10.14419/ijet.v7i3.2.14368, available online: https://www.sciencepubco.com/index.php/ijet/issue/view/345.
4. Термомодернізація житлового фонду: організаційний, юридичний, соціальний, фінансовий і технічний аспекти: практ. посіб. – 3-є вид., актуалізоване / за заг. ред. В. Бригілевича. – Львів, 2016. – 186 с.
5. Бараннік В. О. Ефективність енергоспоживання в державі як індикатор конкурентоспроможності. Міждержавні співставлення [Електронний ресурс] / В. О. Бараннік // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – Режим доступу: http://economy.kpi.u_7.pdf.
6. Корінько І. В. Енергозбереження та енергоефективність: [монографія] / І. В. Корінько, Ю. О. Панасенко, М. О. Рудий.; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – 163 с.
7. Сухай О. Є. Аналіз фінансового забезпечення програми енергоефективності житлово-комунального господарства / О. Є. Сухай, О. Є. Кіндзюр // Економічний аналіз: зб. наук. пр. / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль: ВПЦ ТНЕУ «Економічна думка», 2015. – Т. 22. – № 1. – С. 60-66.
8. Skryl V. V. Strategic directions of the ESCO market development in Ukraine and the EU / V. V. Skryl, K. V. Chichulina // Association agreement: frompartnership to cooperation (collective monograph); edited by Maryna Dei, Olha Rudenko. – Hamilton, Ontario: Accent Graphics Communications & Publishing, 2018, pp. 178-181.
9. Завора Т. М. Концептуальні основи формування житлової політики на засадах енергоефективності та енергозбереження / Т. М. Завора, Л. А. Свистун, Ю. С. Худолій // Енергоефективність економіки: проблеми сьогодення та майбутнього: кол. монографія / за заг. ред. В. Я. Чевганової. – Полтава: ПолтНТУ, 2017. – С. 46-52.
10. Державна служба статистики України. Експрес-випуск. Заробітна плата. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
11. Заборгованість населення з оплати ЖКП за 2018 рік зросла на 23 млрд грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.rbc.ua/ukr/news/zadolzhennost-naseleniya-oplate-zhku-2018-1549009531.html.
12. Скільки на субсидії передбачено в Бюджеті-2019. Пояснення Маркарової [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://espreso.tv/news/2018/11/23/skilky_na_subsydiyi_peredbacheno_v_byudzheti_2019_poyasnennya_markarovoyi.
13. Onyshchenko V. O. The sociological measuring in the implementation of measures of energy efficiency and energy conservation housing facilities / V. O. Onyshchenko, T. M. Zavora, O. M. Filonych // Naukovyi Visnyk NHU, 2018, № 6, pp. 131-138.
14. Державна підтримка енергозбереження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://saee.gov.ua/uk/consumers/derzh-pidtrymka-energozabespechenya.

21. Principles of preventive work of teachers with families who were in difficult living conditions

Принципи превентивної роботи вчителів із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах

Соціально-економічний та інформаційно-технологічний розвиток України в останні десятиліття актуалізував новітні потреби суспільства в розгортанні соціальної підтримки населення та пошуках механізмів впливу на якісний бік цих процесів. Професія фахівця соціальної роботи відноситься до соціономічних професій, де комунікація супроводжує всю професійну діяльність. Як наслідок, виникає необхідність особливої уваги до формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників**.**

В останні роки здійснено низку спроб визначити і науково обґрунтувати принципи організації профілактики правопорушень неповнолітніх (Ф. Махов, А. Островський, М. Фіцула, Ю. Янченко та інші). Але праці цих та інших науковців стосувались загальних питань і проблем превентивного виховання. Що ж до обґрунтування принципів превентивної роботи в нашому варіанті, то вони достатньо ще не вивчені та знаходяться в стадії наукових розробок. Тому ми зробили певною мірою позитивний крок до скорішого вирішення цієї вельми актуальної проблеми превентивного виховання з урахуванням гуманістичної суті педагогічної профілактики засобами превентивної педагогіки.

Розробляючи принципи, ми спирались на ту систему загальних принципів виховання, яка вже склалась у вітчизняній педагогіці і яка є основоположною й для системи профілактично-виховної роботи в цілому. Але, оскільки ця система і саме сімейне виховання мають свої закономірності та специфіку, то ці загальні принципи доповнюються низкою специфічних. Тому в процесі розкриття сутності пропонованих нами принципів визначені положення, які

безпосередньо стосуються профілактичної підготовки класних керівників і батьків до превентивної роботи з дитиною з девіантною поведінкою.

Принцип гуманізму профілактики правопорушень. Не секрет, що дитина з сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах, – це «дитя моральної непідготовленості батьків до народження і виховання дітей». Юнаки і дівчата з таких сімей – це люди з надломленою душею, з хворобливо чуттєвим серцем. Це діти без гармонійності сімейного життя та бездушності, неправди, брехні, зневаги й ненависті до людей. Тому, щоб виховати дитину схильну до проявів девіації, зробити її хорошою людиною, треба, перш за все, відчути і зрозуміти її горе, пережити небезпеку, яка може завести дитину в прірву. Тут і стає у нагоді принцип гуманізму, в основі якого лежить педагогічний оптимізм, прагнення педагога здійснити перевиховання підлітка з гуманних, оптимістичних виховних позицій.

Грубість суперечить принципу гуманізму, оскільки викликає озлобленість, зневіру в справедливість.

І навпаки, душевна чуйність, тепло і такт поступово розтоплюють душевні «льодинки» й холодність у дитячій душі, олюднюють дитину, поступово формують духовну готовність переосмислити власні негативні поступки і стати на шлях їх недопущення та виправлення поведінки.

Своєчасність й оперативність профілактичного впливу – цей принцип передбачає набагато та завчасно розширити вивчення класним керівником, й особливо вчителем початкової школи, своїх майбутніх вихованців. Проведена нами робота засвідчила, що класні керівники практично мало, а то й нічого не знають про своє нове поновлення в плані профілактичної роботи. У перші місяці навчання дітей у школі вони намагаються інтенсивно й всебічно вивчати новий контингент, налагоджувати тісні стосунки з новим складом класу. Але, ефективність цієї роботи, коли педагоги завчасно мали достатньо інформацію про риси їх характеру, здібності, інтереси, а також труднощі характеру, що формують особистості девіантного підлітка, тобто мати психолого-педагогічну характеристику учня в школі, значно б підвищилась.

Водночас ми не можемо гарантувати того, що той чи інший неповнолітній, який стоїть на обліку служб у справах дітей за різні адміністративні й правові порушення, не скоїть знову антигромадський вчинок. Це положення дає право на життя ще одній важливій функції принципу: попередити навіть незначне запізнення в аналізі обставин скоєного дисциплінарного чи правового порушення, що можуть стати серйозною перешкодою для виховання особистості, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Пізнати це своєчасно – означає оперативно оволодіти ефективними засобами профілактичного впливу на особистість дитини, схильної до девіантних форм поведінки.

Зі сказаного випливає, що принцип локальної мобільності профілактичного впливу реалізує триєдину функцію:

– завчасне накопичення класним керівником знань про нових вихованців;

– забезпечення оперативного і якісного розгляду обставин скоєного дисциплінарного чи правового порушення;

– оперативне виявлення дітей, схильних до девіантних форм поведінки.

Об’єктивність оцінки правових порушень і поведінки учнів – суворе дотримування цього принципу необхідне в роботі з неоднорідним контингентом учнів у класі, особливостей їх виховання в сім’ї. Наше дослідження показує, що діти і підлітки, які опинилася в складних життєвих обставинах, діти з девіантною поведінкою, які переступають поріг сучасної школи, роблять це з щирої надії стати краще, бути корисними рідному класу, школі, сім’ї і в цілому суспільству. Неабияку роль у вихованні та становленні особистості з перших днів навчання відіграє об’єктивне ставлення до кожного учня. Залишивши свою неблагополучну сім’ю і влившись в рідний клас, вони докладають зусиль «забути про сімейне неблагополуччя», що привело їх до грубощів, порушень дисципліни, іноді й правопорушень. Проявляється це в їх бажанні стати справжніми, мужніми людьми.

Тому кожен підсвідомо «не дозволяє» класному керівникові та іншим з’ясовувати всі складнощі їх біографій. Багато з них ображаються, коли вчителі

нагадують про негативні епізоди з їх сімейного неблагополуччя, недооцінюють їх добросовісну працю в школі. Щоб правильно зрозуміти неповнолітнього, треба бути завжди об'єктивним в оцінці його старань. Недоліки треба бачити й знати. Але ніколи й нічим про це йому не нагадувати. Куди більш важливо побачити в особистості дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, позитивне, перспективне, спираючись на яке будувати всю профілактичну роботу в сім'ї і класі.

Така об'єктивність в оцінці особистості й результатів її, нехай ще незначних, але щирих старань стати кращим, несе в собі заклик до цілеспрямованої практичної діяльності, подоланні недоліків, характеру, негативних звичок і своєчасного викорінення причин, що їх породжують. Упередженість в оцінці роботи юнаків і дівчат, применшення їх старань лише за те, що вони з сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах і колись скоїла адміністративне чи навіть правове порушення, – породжує песимізм, невпевненість у власних силах, прирікає на пасивність і байдужість.

Наступний принцип, на який ми хочемо звернути увагу, – поєднання поваги й вимогливості до батьків, опора на позитивний досвід сімейного виховання.

А. Макаренко писав: «Моїм основним принципом завжди було: як можна більше вимогливості до людини, але разом з тим і як можна більше поваги до неї» [2, с. 229]. Цей принцип, що отримав широке застосування в педагогіці, відноситься й до профілактичної роботи з батьками. Ми його сформулювали так, як подано вище.

Зауважимо, що цей принцип часто порушується. Так, в деяких школах мають місце необґрунтоване запрошення батьків на педагогічні ради, засідання батьківських комітетів без глибокого аналізу положення справ у сім'ї і можливостей батьків у вихованні дітей. Вимогливість без поваги викликає образу батьків і серйозно шкодить справі виховання дітей, робить профілактичний процес неефективним. Вимогливість повинна бути

доброзичливою, не ображати гідності особистості, пробуджувати відповідальність у батьків і бажання краще виховувати дітей.

Практична реалізація принципу поєднання вимогливості з повагою передбачає опору на позитивне в сімейному вихованні дітей. А воно є тією чи іншою мірою і в кожній сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Але є. Тому, вивчаючи сім'ї своїх вихованців, класний керівник зобов'язаний, перш за все, помітити все позитивне, що там є у вихованні дітей і, спираючись на це, «спроектувати» профілактично-виховний процес дітей в даній сім'ї.

Принцип емоційності в організації профілактично-виховної роботи відкриває можливості класному керівникові захопити учнів і батьків чимось цікавим, допомогти їм глибоко зрозуміти та відчути події в житті класу, гуртка, де вони навчаються, і в цілому всієї школи. І останнє, виявити і проявити свої кращі здібності в освітній діяльності. Значення даного принципу особливо зростає в умовах сучасного реформування всіх сфер нашого життя. Це пояснюється тим, що, за влучним висловом В. Сухомлинського, природна закономірність допомагає «підготувати поступки, у яких від іскорки почуттів спалахує факел ідей...» [4, с. 492]. По суті «злочинці, які піднімають руку на людину, народжуються часто там, де зламана, знівечена, заражена уява про красиве і високе» [3, с. 117].

Без створення відповідної емоційності в процесі профілактичної роботи з сім'єю, яка опинилася в складних життєвих обставинах, а також у класі, школі, відірвати неповнолітнього від поганого та залучити до суспільно корисного й прекрасного важко.

Тому, розкриваючи причинно-наслідковий зв'язок між різними явищами в поведінці неповнолітніх даної групи сімей, класний керівник не повинен забувати про емоційний, естетичний світ свого виховання. Адже правопорушення – це не просто протиправний акт. Це сукупність багатьох суперечливих фактів, об'єктивних і суб'єктивних причин, які дуже часто й приводять учнівську молодь до випадків асоціальної поведінки. У профілактичній роботі з учнем, його батьками, використовуючи потенційні

можливості принципу емоційності в організації превентивної роботи, необхідно подавати те, що трапилось так, щоб усі вони глибоко усвідомили, що окрім понять негідного й мерзотного є ще поняття корисного й красивого.

Єдність педагогічних дій і координація діяльності класного керівника, педагогів школи, сім'ї, громадськості та служб у справах дітей.

Як відомо, в профілактиці соціальних відхилень серед молоді беруть участь фахівці різних інституцій.

Однак саме педагогічний аспект попередження стає останнім часом визначальним. Тобто адміністративно-правові міри превентивного впливу все більше наповнюються виховним змістом. Ураховуючи, що педагогічна профілактика асоціальних явищ набуває таким чином все більше суспільного значення, положення єдності дій численних інститутів дозволяє розглядати даний принцип превентивної роботи класного керівника як один з найбільш ефективних.

Педагогічна профілактика не може здійснюватись епізодично. Вона найефективніша за умови організованого й цілеспрямованого проведення протягом усього періоду навчання, виробничої діяльності неповнолітніх у школі, сім'ї, в позашкільній і позакласній освітній діяльності. По суті цей процес передбачав узгодження дій усіх профілактично-виховних підрозділів, як у школі, так і поза її межами. Його дотримання передбачає побудову такої їх профілактичної системи, складові частини й елементи якої не просто поруч розташовані, а створюють цілісну єдність.

Отже, здійснення на практиці даного принципу створює необхідні умови для подальшого поглиблення профілактичної роботи в усіх аспектах її організації в сучасних школах усіх типів. Така єдність педагогічних дій і координування діяльності класного керівника, як головного представника школи, сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах, громадськості та найбільш впливового сучасного профілактичного органу служб у справах дітей підсилює її результативність, збагачує ефективність кожного заходу й окремого превентивного впливу.

Поєднання педагогічної освіти з керівництвом педагогічною самоосвітою батьків і включення їх у профілактичну діяльність з виховання й перевиховання дітей.

Дотримання вимог даного принципу вимагають проблеми превентивного виховання неповнолітніх, що склались, на думку В. Єрмакова, внаслідок «деформації соціально-економічних умов, дезорієнтації звичних моделей поведінки значної частини населення, втрати психічної стійкості проти впливу негативних факторів у соціальній, інформаційній, міжособистісній та сімейній сферах» [1, с. 114]. Молоді, яка формується в цих складних соціокультурних умовах, потрібна кваліфікована допомога батьків. І не лише матеріальна, але й духовна, освітня.

Сім'я без знань у цьому плані – поганий помічник в профілактичній роботі. Тільки за даними досліджень сучасних проблем превентивного виховання неповнолітніх з питань основних причин вживання ними наркотичних речовин головним серед них, на думку Ю. Янченко, є «…психологічний дискомфорт, тривожність, негативні переживання, заздрість, страх, невпевненість, ненависть. А кожен десятий живе у постійному страхові – перед батьками, школою, вчителями, вуличною компанією, жорстокою соціальною дійсністю» [5, с. 13]. Батьки ж належних знань із цих проблем часто не мають, а самоосвітою, як правило, не займаються, в школах їх про це як слід теж не інформують, а то й зовсім не проводять освітню роботу.

Принцип передбачення і конструювання підліткової реакції та різних явищ поведінки неповнолітнього в різних ситуаціях. Без даного принципу класні керівники, як і всі фахівці різних структурних ланок профілактичної роботи з підлітками і молоддю, не зможуть її ефективно проводити. Людина сама до певної межі формує умови власного життя, а, відповідно, і свою особистість.

Зважаючи на це, класному керівникові абсолютно необхідно розвивати в собі перцептивно-прогностичні здібності: вміння передбачати те, що зробить неповнолітній у даній ситуації, порівняти своє прогнозування з реальним вчинком учня. Уміння передбачити підліткові реакції, що суперечать тим, які

класному керівникові хотілось би упровадити в свідомість учня, швидко розібратись у взаємовідносинах неповнолітніх, зрозуміти мотиви їх дій, дається педагогічною інтуїцією, заснованою на довготривалому, тренувальному спостереженні. Від проникливого ока класного керівника, кожного вчителя не випадає жоден рух, жодне, навіть випадково, сказане слово.

Допомагає цьому розуміння душевного стану підлітків, важливість якого настільки висока й відповідальна в педагогічній профілактиці девіантної, делінквентної та й адиктивної поведінки, що ми вважаємо за необхідне звести дане положення в самостійний принцип превентивної роботи.

Перед пильним і прискіпливим, але не мстивим учителем розкриваються хвилюючі таємниці підлітка, рух душі, рідкісне бачення світу, – яке на думку В. Сухомлинського, у нього «єдине, у своєму роді, унікальне, неповторний стан людини, який ми, дорослі, часто зовсім не розуміємо, повз якого проходимо байдуже» [3, с. 105].

Усе це, зрештою, допомагає класному керівникові глибше знати своїх вихованців і, в першу чергу, з сімей, які опинилася в складних життєвих обставинах, вміло й тактовно долати неправильні погляди, пояснювати суть справи, розвіювати помилки і, що найголовніше, своєчасно передбачити вчинки й не давати можливості окремим неповнолітнім ставати на шлях протиправної поведінки.

Провідна роль класного керівника в організації превентивної роботи в сім’ях, які опинилася в складних життєвих обставинах. У сучасних умовах, коли у вирішенні конкретних завдань економічного, соціального й культурного розвитку зростає роль педагогічних колективів шкіл, цьому принципу в умовах роботи сучасної школи відводиться особлива роль. Сьогодні майже в кожній школі проблема девіантності і делінквентності в поведінці учнів зводиться до особливо серйозних проблем і тому ведеться колективний пошук ефективних шляхів попередження цієї загрозливої епідемії. У цьому творчому пошуковому процесі провідна роль відводиться класним керівникам.

Даний принцип профілактики передбачає, щоб свої стосунки з учнями класні керівники будували на основі поваги до особистості виховання, високої вимогливості до нього, віри в його можливості та повній довірі. Головні вихователі класу допомагають учнівській молоді формувати переконання й принципи, усвідомлювати права й обов'язки громадянина Української держави, чітко викладених в Конституції. Превентивна педагогіка вимагає не набридати неповнолітньому своїми повчаннями, оскільки останні від цього озлобляються і поспішають закритися в собі. Тому між підлітками і класними керівниками часто виникає так званий «смисловий бар'єр» і неповнолітній легко примикає до різних педагогічно неконтрольованих малих груп.

Тому найвищий позитивний ефект у процесі профілактики досягається тоді, коли неповнолітній намагається в усьому бути подібним до своїх педагогів – класних керівників, виправдати їх довіру, виховати в собі високу людську гідність. Практика підтверджує, що за допомогою педагогів, які творчо й самовіддано працюють на ниві профілактики асоціальної поведінки неповнолітніх, переважна більшість із цих дітей стає на правильний шлях, бере активну участь у суспільному житті.

Перевиховання дітей з девіантною поведінкою з сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах, не можна зводити до окремої ситуативної роботи. Потрібна система педагогічних заходів у поєднанні з профілактично-виховними впливами школи, сім'ї, дитячих колективів і суспільства.

Література:

1. Єрмаков В. Г. Проектні образи становлення життєстійкості і життєздатності особистості: Практико зорієнтований посібник / В. Г. Єрмаков, Д. О. Пузіков. – Запоріжжя: Хортицький навч.-реабілітац. багатопрофільний центр, 2006 – 152 с.
2. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – Київ: Рад. шк., 1990. – 366 с.
3. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – Київ: Рад. шк., 1978. – 263 с.
4. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу: вибр. твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 492.
5. Янченко Ю. А. Перш за все формувати справжню людину / Ю. А. Янченко // Науковий вісник Придніпров'я. – 1998. – Листопад. – С. 11-14.

22. Economic education as a factor of social protection: retrospective view

Економічна освіта як чинник соціального захисту: ретроспективний погляд

Вступ. Початок XX століття був переломним етапом суспільно-політичної та економічної боротьби на західноукраїнських землях. Після Першої світової війни проблема відбудови господарства покликала до життя необхідність підготовки кваліфікованих фахівців. Прогресивна інтелігенція краю розробляла теоретичні пропозиції та здійснювала практичні заходи, спрямовані на залучення збіднілих селянсько-ремісничих верств до економічної самочинності і самодопомоги. Українські педагоги розглядали фахову економічну освіту, торговельне навчання та оволодіння справою банківництва української молоді як важливий чинник соціального захисту, соціальної незалежності людини, а в майбутньому – творення незалежної держави України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки з проблем професійної та економічної освіти, господарського, трудового виховання дітей, молоді і дорослих опублікували історико-педагогічні дослідження Г. Білавич, А. Вихрущ, Т. Завгородня, О. Ковальчук, Н. Кривошия, Р. Мачулка, Н. Ничкало, І. Прокопенко, В. Стасюк, М. Стельмахович, Б. Ступарик, Л. Тимчук та багато інших учених. Проте більшість наукових праць частково стосуються означеної теми, що вимагає всебічного її розгляду.

Визначення мети та завдань дослідження. Метою нашого дослідження стало вивчення внеску української інтелігенції в теорію і практику економічної освіти дітей та молоді у першій третині XX століття, застосування методів психологічних досліджень у професійній орієнтації, розвитку економічної освіти, набуття нових професій як чинника соціального захисту в соціально-економічних умовах повоєнних років. Здійснено аналіз діяльності та теоретичних напрацювань кооператорів і педагогів, які вони застосовували для формування нового педагогічного досвіду на основі експериментування,

узагальнення, теоретичного осмислення та втілення в практику, забезпечення соціального захисту та працевлаштування молоді, яка отримала необхідне теоретичне навчання та практичний досвід.

Виклад основного матеріалу. Потужне громадсько-педагогічне сподвижництво першої третини XX століття організувало підготовку кадрів для української кооперації і торгівлі. Педагоги М. Базник, І. Блажкевич, М. Галущинський, І. Герасимович, Ю.-К. Дзерович, Д. Коренець, І. Карбулицький, К. Коберський, І. Франко, І. Ющишин були активними учасниками багатьох господарських нарад, організаторами й учасниками заочних економічних курсів, вишколів з метою поглиблення кооперативної ідеї, вироблення економічного світогляду населення.

Актуальними як для свого часу, так і для сучасності є психолого-педагогічні праці про важливість професійної орієнтації молоді, доцільного вибору фаху. Вагомого значення набирало дослідження психології професійної придатності людини і, за словами М. Базника, «покликало до життя окрему установу, фахову порадню для вибору звання з професійним дорадником на чолі». Автор дає пораду у виборі професії, спираючись як на дослідження нахилів і здібностей людини, так і на вимогах, які ставить до людини майбутня її діяльність. Допомагають дорадникові в тому учитель, шкільний лікар і фаховий психолог. На думку педагога, вибором професії, порадою щодо визначення свого місця у житті, тобто «вибором звання» повинні займатися «сучасна школа, дбайливий батько, народний провідник, політик, економіст, кожна професійна організація, словом – всі», оскільки правильне використання людської здібності має соціально-етичне значення, є одним «з найважніших чинників господарського життя» [1, с. 119].

Педагог і організатор економічної освіти краю Д. Коренець багато уваги приділяв розбудові фахового шкільництва відповідно до потреб українського народу. «Треба, щоб народ зрозумів, що фахова школа – це не остання пристань для менш здібної або малозабезпеченої молоді, а й життєва школа, яка дасть нам продуктивних робітників на різних ділянках праці» [7]. Проблему

професійної освіти як важливої ланки в системі безперервної освіти розглядав Д. Коренець у таких працях, як «За фахову школу», «Організація торговельно-кооперативного шкільництва», «Кілька слів вияснення в справі нашої Торговельної школи», «Нові типи торговельних шкіл і їх значення для нас», «Рідна школа та реформи шкільництва», «Українська торговельно-кооперативна школа в 1933-34 рр.», «Фахові школи», «Чи ми дійсно відчуваємо потребу фахових шкіл».

На жаль, ідеї, висловлені Д. Коренцем, зустрічали негативне ставлення офіційної влади, а також певне нерозуміння серед українських верств населення, про що він з сумом писав: «На наших очах відбувається в Польщі перебудова й розбудова шкільництва усіх ступенів і родів. На нових основах перебудовано народну та середню школу, утворено найрізноманітніші нижчі, середні і вищі фахові школи. …Дещо зроблено також і в нас у цьому напрямі, але цього мало... Наші школи зовсім не такі повні, як повинні бути, бо наш загал недооцінює-таки важливості шкільної науки». І автор закликає вести енергійну пропаганду, щоб родичі давали дітей до українських шкіл, створених товариством «Рідна Школа» [6, с. 133].

Особливу педагогічну цінність становить зв’язок професійної освіти особистості з принципом природовідповідності. У працях «Що робити з дітьми», «Чи ми дійсно відчуваємо потребу фахових шкіл» Д. Коренець аналізує ситуацію, яка, на його погляд, не є нормальною, а саме: часто дітей, здібних до практичної діяльності, віддають до загальноосвітніх гімназій, ліцеїв, керуючись лише показним престижем, волею батьків, а не природною обдарованістю дитини. «А чого дитину вчити, то знову ж залежить від таланту й бажання дитини. Є діти, що більше схильні до книжної науки, а є інші діти, що більше надаються до практичної науки... Тому вчасно пізнати, довідатися, до чого саме дитина надається, є справою дуже важливою для її майбутнього. На це не треба шкодувати ні коштів, ні праці. Як щось важливе починаємо, то треба добре обдумати, що робити, тим більше, що тут про рідних дітей йдеться» [9]. Прихильник фахової освіти Д. Коренець робить такий висновок:

«То ж нехай до загальноосвітніх шкіл ідуть ті, що мають хист і справжнє бажання до теоретичної науки, ті, що зможуть своє навчання продовжувати. Зате молодь з практичними нахилами, бажанням до творчої реальної праці та з духом підприємництва нехай іде до фахових шкіл» [8].

З цією метою педагог закликав, де лише можливо, створювати «порадні для вибору звання», організовувати професійну орієнтацію молоді, різні види консультацій і знаходив підтримку серед найбільш прогресивних освітян краю. Зокрема, М. Омельченко в книзі «Вибір фаху» акцентував увагу на тому, що нам, українцям, більш як будь-якому іншому народові, треба зберегти свої інтелектуальні і фізичні сили, «нам треба, щоб кожна одиниця якісно була якнайвищою», бо за відсутності «власної держави і нам треба себе виявити на кожному найменшому місці визначними працівниками, а головне – зберегти енергію, фізичну силу і свіжість духу, які так потрібні нам у нашій визвольній боротьбі» [11, с. 38].

Виходячи з реальних потреб суспільного життя, 4 лютого 1932 року у Львові був відкритий заклад професійної орієнтації шкільної молоді «Українська порадня з вибору звання» як наукова комісія в Українському Педагогічному Товаристві (УТП) «Рідна школа». Повідомляючи про відкриття такої установи, І. Ющишин писав: «Тепер час вимагає розумного розподілу й оволодіння засобами праці. Кожна людина повинна зайняти своє місце у фаховій галузі матеріального чи духовного виробництва відповідно до своїх фізичних чи духовних талантів та можливостей. Невідповідний громадянин на невідповідному місці є самогубцем своєї індивідуальності та дезорганізатором життя, передбаченого соціального шляху творчості» [12, с. 241].

З метою організації та підготовки порадні при УПТ було засновано організаційний психотехнічний комітет, який намагався ознайомити широкі кола українського громадянства «з наукою і працею можливої консультації з вибору звання через: 1) організацію пропаганди в пресі («Діло», «Жіноча доля», «Новий Час», «Торгівля і Промисл», «Рідна Школа», календарі та збірки «Просвіти»); 2) проведення циклу публічних лекцій зі сфери професійної

орієнтації, прикладної психології, суспільної економії та гігієни; 3) написання і виголошення рефератів у «Технічному Товаристві», гуртках «Рідної Школи», товаристві «Зоря», на з'їзді Українських інженерів. У справі матеріального і технічного забезпечення діяльності профорієнтаційної установи організаційний комітет налагодив контакти з польською та єврейською професійними консультаціями у Львові, а також із зарубіжними: Психотехнічним інститутом у Відні, Психотехнічною академією у Празі й Центром чехословацької професійної консультації у Празі, у яких запозичив статути, інструкції, тестові матеріали, необхідні для психотехнічної професійної консультації [3, с. 128-129]. Цією справою на основі статуту займалася окрема комісія при головному управлінні «Рідної Школи» у Львові. Роботу професійної консультації щорічно забезпечувало в середньому 86 фізичних і 14 юридичних осіб (українські економічні й культурні установи та професійні організації). Бібліотека установи була укомплектована літературою українською та іноземними мовами (німецькою, чеською, англійською, польською та ін.), що в цілому забезпечувало високий науковий і кваліфікаційний рівень консультацій, які надавали у письмовій чи усній формах, а також проведення спеціальних психотехнічних і лікарських дослідів.

При професійній консультації функціонували окремі секції: психотехнічна, економічно-статистична, секція фахового шкільництва. У закладах «Рідної Школи» психотехнічна секція проводила тестові дослідження різних психічних функцій, на основі яких були розроблені діаграми та класифікаційні графіки, опрацьовано серію професійних тестів та складено професіографічні карти з точним виділенням психофізичних вимог 64-х професій.

Сферою діяльності економічно-статистичної секції було: 1) дослідження питань із сучасного українського економічного становища; 2) збирання відомостей про ринок праці; 3) надання інформації щодо термінових потреб фахівців з конкретних спеціальностей; 4) спрямовування молоді з народних і середніх шкіл до фахових шкіл; 5) налагодження тісного контакту з усіма професійними організаціями, економічними установами, промисловими і

торговельними підприємствами щодо працевлаштування молоді; 6) обмін інформацією та порадами щодо підготовки фахівцями, консультації, реферати про вибір спеціальності й професійні школи.

Відповідно секція сформувала каталоги професій та ремісничих і торговельних шкіл. Фахівці секції збирали інформаційний матеріал про професійні школи. Було складено перелік українських і польських професійних шкіл, розташованих на західноукраїнських землях. Члени секції зібрали дані про професійні вищі школи в Чехословаччині, Англії, Австрії, Німеччині, Бельгії, Польщі, а також у Франції, Данії, Норвегії, Швейцарії, Швеції, Італії. З метою полегшення пошукової роботи встановили контакти зі студентськими організаціями у вищих школах. Секція фахового шкільництва організовувала обмін української галицької молоді та української молоді в Америці для навчання. У цій справі було прийнято документ (комунікат) про посередництво, потреби і можливості обміну для навчання учнів, студентів, дітей американських українців і місцевих українських громадян. Такі інформаційні статті були розміщені в американській пресі (газети «Свобода», «Народна воля», «Америка»).

Важке господарське становище українського села – безземелля і безробіття – змушували селян емігрувати з села до міста, де шукати соціального захисту, праці на інших ділянках господарського життя, але місто могло дати роботу лише кваліфікованим фахівцям, що мали знання в галузі ремесла, промислу і торгівлі. Секція збирала інформаційний матеріал про різні ремісничо-промислові і торговельні фірми, в яких могли працювати практиканти, налагоджувала контакти та дбала про скерування до них кандидатів на практичне навчання. Щоб виконати це завдання, центр вів облік ремісничо-промислових і торговельних фірм за допомогою окремих картотек. Кожна фірма мала свою картотеку, в якій реєструвала прийом і звільнення практикантів, окремо вели облік для учнів.

Практика довела, що більшість ремісників і купців не оцінила велику потребу таких бюро. Господарська скрута та висока оплата утруднювали

прийом нових учнів. З метою соціального захисту й подальшого працевлаштування молоді члени секції досягли домовленості з товариством «Народна Торгівля» про прийом на навчання торговельних практикантів тільки через центр професійної консультації. Для зв'язків з приватними крамницями було організовано їх реєстрацію через Союз українських купців. Крім того, було налагоджено зв'язки з Міщанським братством, товариствами «Зоря», «Праця», Ремісничою бурсою, всього – з 42-ма ремісничими, промисловими, торговельними фірмами, залучено до діяльності в секції представників цих організацій [3, с. 130].

Організація дослідництва тогочасних психотехнічних інститутів (професійних консультацій) – іноземних та українських – здійснювалася у двох напрямах: 1) вивчення вимог і медичних та фізіологічних показів чи протипоказів, які ставить конкретна професія до людини, її психологічних особливостей, тобто професіографічні досліди; 2) аналіз здібностей, нахилів, психологічних особливостей, працеспроможності кандидатів. Результати досліджень служили підставою до складання професіографічних карт відповідної професії. Під час цієї роботи спеціалісти консультації використовували індивідуальні й групові експериментальні методи (фізичні подразнення органів мислення, реакція реагування) і тестування.

У звітах 1930-х років знаходимо відомості, згідно з якими в середньому за рік спеціалісти консультації здійснили повні психотехнічні дослідження над 247 пацієнтами у Львові і провінції, а також 183 лікарські огляди. У статті «Психологічні досліди при виборі звання» В. Метельський писав, що за результатами одного з досліджень, 159-м кандидатам рекомендовано продовжити навчання або працювати в таких галузях виробництва: торгівля (39 осіб), городництво (14 осіб), агрономія (9 осіб), медицина (7 осіб), пекарня (7 осіб), кошикарство (5 осіб), фотографія (4 особи), лісництво (2 особи), середні школи (31 особа), технічні школи (12 осіб), рільничі школи (7 осіб), школи піклунок (6 осіб), філософія (6 осіб), слюсарство (4 особи), будівництво (3 особи), право (3 особи) [10, с. 125].

Результати досліджень підтверджували, що «фаховій спроможності одиниці, успіхам, які вона може осягнути у своїй праці, сприяє не лише доцільна фахова підготовка, але й великою мірою вроджена здатність до вибраного покликання... Для кожного звання характерні кілька яскраво виражених основних ознак: спеціального виду увага, пам'ять, відповідний ритм життя, реагування нервової системи, комбінації здібностей». Цікавим є факт, що психологи того часу виділяли в залежності від домінуючої здібності суб'єктивний, об'єктивний, рефлексійний та чуттєвий типи людей, які відповідають сучасним чотирьом акцентованим типам темпераменту: холерик, сангвінік, флегматик і меланхолік. Об'єктивний тип (сангвінік) характеризувався як описовий, інтелектуально зберігаючий, який виділяє ту енергію, яку акумулює у собі власною працею, додаючи ззовні дещо суто своє, що пристосовується до об'єкту. На думку психологів першої половини XX століття, люди з цим типом темпераменту мають нахил до професійної діяльності вчителя, винахідника, інженера, адвоката, торговельного працівника, організатора, наукового дослідника, адміністратора, службовця.

Щодо інших психологічних особистісних якостей та здібностей кандидата, необхідних для торговельної діяльності, професіографія містила такі вимоги: зорова пам'ять, розумова рухливість, хист до рахунків, любов до порядку, які мусять бути розвинені значною мірою. Менш важливі для купця здорові нерви, здорові легені, швидкість рухів, слухова пам'ять, неприйняття того, що шкодить увазі, спроможність реагувати одночасно на різні речі, тривалість уваги, оперативне мислення й терпеливість. Крім того, ураховувались особистісні цінності, такі як «такт і вихованість, розуміння людей, обережне поводження з товаром, точне знання, де товар лежить, ввічливість і вміння говорити з клієнтами, гарні манери, приємний усміх, толерантність, постійно добрий настрій, приємна зовнішність, терпимість» [2, с. 20].

Вимоги (професіографія) до фаху секретаря-друкарки чи стенографістки полягали у здатності читати невиразний, складний чи взагалі нерозбірливий текст, у загальному знанні правильної орфографії, значній за обсягом і

розподілом увазі, швидкості і впорядкованості рухів, зоровій пам'яті, дотиковій вразливості. Такі дослідження та складені спеціалістами професійної консультації професіографічні карти давали можливість молоді зробити правильний професійний вибір, забезпечити працевлаштування.

«Невмирущий творчий геній живої Нації навіть у найгірших обставинах знаходив для себе вихід», – зазначалося 1938 року у педагогічному часописі «Шлях виховання й навчання». На місце загальноосвітніх шкіл усяких типів створювались різного роду курси, вишколи, як нові форми українського економічного виховання. Серед багатьох невідрадних явищ в українському шкільництві 1930-х років, що повстали зрештою не з нашої вини, українське фахове шкільництво належить безумовно до позитивних і радісних, підтверджуючи тим, що українська освіта прямує в своєму розвитку правильним шляхом, обіймаючи щораз нові ділянки, зокрема так потрібні в пору соціальної перебудови суспільства – фахові, економічні школи [3, с. 131].

«Навчання і виховання – складний, нероздільний процес. Школа має виховувати і учити, – писав Д. Коренець. – Виховуючи, повинна школа розвивати такі прикмети характеру молоді, яких треба, щоб людина була добрим громадянином. Научаючи, має школа дати учням засіб знання, який потрібний у практичному житті». Головна ідея навчально-виховного процесу, як вважав Д. Коренець, полягає в тому, щоб виховати «людину-громадянина, людину з характером, людину, яка …стане двигуном, носієм та співучасником справжньої демократії в господарському і духовному житті народу» [5, с. 442].

Висновки. Українська інтелігенція своєю діяльністю зробила значний внесок в теорію і практику економічної освіти, господарського виховання дітей, молоді та дорослих у першій третині XX століття. Аналіз праць педагогів, кооператорів, медиків засвідчує, що вітчизняні, як і західноєвропейські вчені, сприяли розвиткові економічної освіти та застосуванню методів психологічних досліджень у професійній орієнтації. Особливу увагу вони приділяли формуванню нового педагогічного досвіду на основі експериментування, його узагальненню та теоретичному осмисленню, використовували досягнення

психолого-педагогічних наук на користь суспільності, соціального захисту населення, який належним чином не був забезпечений з боку держави.

У подальших наукових дослідженнях, використовуючи можливості засобів масової інформації, належить більшу увагу приділити розробці навчально-методичних посібників, практичних порад і рекомендацій, словників щодо соціального захисту та самозахисту, безпеки життєдіяльності людини. При підготовці майбутніх фахівців важливо наголосити на цілісному підході формування «метакомпетентності», тобто цілісної характеристики фахівця, який готовий вирішувати покладені на нього професійні функції та завдання. Такою «метакомпетентністю» змісту і структури професійної підготовки фахівців має бути цілісне уявлення про діяльність, зокрема в екстремальних умовах, яке формується в освітньому процесі закладів вищої освіти [4, с. 142].

Впровадження педагогічних ідей минулого успішно триває в сучасних умовах. Завдяки зусиллям держави, громадськості і міжнародних організацій в незалежній Україні впроваджується низка заходів з підвищення рівня суспільної свідомості, соціального захисту. Важливо також підкреслити перспективний аспект гуманітарної підготовки фахівців у вищих закладах освіти, особливо пов'язаних зі всіма аспектами безпеки життєдіяльності населення. В умовах становлення ринкових відносин психолого-педагогічне виховання має на меті переосмислення змісту освіти, освоєння нових професій та виживання в час безробіття, ощадливої поведінки населення як основи макроекономічної стабільності, інновацій у вирішенні соціально-економічних проблем, соціального захисту.

Література:

1. Базник М. Вибір звання // Українська школа. – 1942. – № 5-6. – С. 119-124.
2. Базник М. Народна школа і вибір звання // Шлях навчання і виховання. – 1930. – Кн. 1. – С. 18-21.
3. Гіптерс З. В. Економічна освіта на західноукраїнських землях та її сподвижники (XIX – перша половина XX століть): монографія / З. В. Гіптерс. – К.: УБС НБУ, 2011. – 347 с.
4. Коваль М. С., Коваль І. С. Загальнонаукові методологічні підходи до формування професійної готовності майбутніх рятувальників / М. С. Коваль, І. С. Коваль // Вісник ЛДУ БЖД. – № 17. – 2018. – С. 140-144.

5. Коренець Д. 20-ліття нашої торговельно-кооперативної школи (5.X.1911– 5.X.1931) // Кооперативна республіка. – 1931. – № 12. – С. 434-442.
6. Коренець Д. Помагаймо молоді добути освіту // Рідна школа. – 1937. – № 10. – С. 133.
7. Коренець Д. Реформа фахового шкільництва в Польщі // Рідна школа. – 1934. – № 2. – С. 21-23.
8. Коренець Д. Чи ми дійсно відчуваємо потребу фахових шкіл // Господарсько-кооперативний часопис. – 1927. – № 37. – С. 3-4.
9. Коренець Д. Що робити з дітьми // Рідна школа. – 1934. – № 10. – С. 150-151.
10. Метельський В. Психологічні досліди при виборі звання // Шлях виховання й навчання. – 1934. – Кн. 2. – С. 122-127.
11. Омельченко М. Вибір фаху. – Прага, 1925. – 38 с.
12. Ющишин І. Новий культурно-суспільний почин // Шлях виховання і навчання. – 1932. – Кн. 4. – С. 240-242.

23. The principle of the polysystem goals in implementing the model of education of the national elite

Принцип полісистемності цілей у реалізації моделі виховання національної еліти

Серед функцій вищої освіти провідна роль належить розвитку ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця як в аспекті конвергенційних процесів, пов'язаних із входженням України у світовий освітній простір і, як результат, сприйняття загальнолюдських цінностей, так і в аспекті дивергенції, яка полягає в акцептуванні цінностей притаманних національній освіті.

Зазначається, що ціннісні орієнтації виражають динамічний аспект ставлення людини до буття, зокрема, таких його елементів, як духовні та моральні цінності, що виявляється у мотивах діяльності особистості та її поведінці [9, 31].

В своїй розвідці, присвяченій порівняльному аналізу аксіологічної зорієнтованості педагогічного процесу в Україні та Польщі, українська дослідниця Л. Пелех, розкриваючи особливості аксіологічної зорієнтованості педагогічного процесу в Україні та Польщі, підкреслює, що саме недостатня увага до ціннісної складової у формуванні особистостей майбутнього покоління спричиняє ті проблеми, які постають перед сучасним суспільством [9].

Значення аксіологічного підходу у професійно-особистісному розвитку майбутніх фахівців полягає у визначенні природи цінностей, їх ґенези та шляхів залучення до них особистості відповідно норм культури. Важливою особливістю реалізації аксіологічного підходу є його використання у невідривному зв'язку з культурологічним підходом, оскільки провідну роль у вищій освіті відіграють її духовні основи, що базуються на справжніх цінностях та духовно-моральних ідеалах – культурних зразках. Цінності, що декларуються сферою освіти та соціальним оточенням, суспільством, пов'язані з прагненням особистості до самовдосконалення та саморозвитку, що

актуалізує значущість ціннісної проблематики професійної освіти та її практичної реалізації.

Ціннісні орієнтири безпосередньо пов'язані з основною метою національної освіти – підготовки майбутньої еліти нації, а саме, кваліфікованого високодуховного фахівця, який інкорпорований в глобалізований світ і в той же час є патріотом своєї країни.

Запорукою належного сприйняття й ефективного здійснення як внутрішніх (індивідуальних), так і суспільних перетворень, поставлених сьогодні перед українським соціумом, є усвідомлення та практична орієнтація у сфері освіти на нові ціннісні установки-орієнтири, серед яких вчені відзначають: високий рівень професійної компетентності, інформаційна та правова компетентності, ініціативність, відкритість до інновацій, уміння адаптуватися і приймати рішення у швидко змінних умовах, готовність брати на себе відповідальність, міцні гуманістичні та екологічні життєві орієнтири, здатність матеріально забезпечувати себе і свою сім'ю [9, 13].

Загалом, переосмислення ціннісних акцентів, трансформація цінностей освіти та виховання, підвищення ціннісного статусу людини у світі набувають пріоритетного значення для сучасної освіти. Педагогічний аспект проблеми реалізації аксіологічного підходу у професійно-особистісному розвитку майбутніх фахівців полягає в тому, щоб об'єктивні цінності стали суб'єктивно значущими, стійкими життєвими та професійними орієнтирами особистості.

Поділяємо точку зору І. Беха, який акцентує увагу на завданні «оволодіння підростаючою особистістю власними душевними самоперетворювальними силами, тобто його здатністю зробити їх активними і розвивально продуктивними» [2, 14]. Успішне виконання цього завдання базується на відповідних виховних впливах, які реалізуються в численних технологіях.

Проте, ефективність результату поставленої мети залежить від двох взаємопов'язаних чинників:

1. Побудови моделі полісистемності цілей вищої освіти у вихованні національної еліти.

2. Наповнення моделі трансформованим у контексті досягнення основної цілі змістом, до яких відносимо організаційні та змістовні педагогічні інновації.

Існують різні точки зору щодо трактування понять моделювання, моделі, що не є завданням нашої розвідки. Ми приймаємо точку зору К. Гнезділової і слідом за нею розглядаємо модель, представлену на рисунку 1, як результат абстрактного узагальнення практичного досвіду і згідно запропонованої дослідницею класифікації моделей визначаємо запропоновану нами модель підготовки майбутньої національної еліти як – *систематизувальну*, тобто таку, що дає можливість розглядати дійсність у сукупності явищ і представляти мету діяльності в аспекті полісистемності цілей [6].

Рис 1. Модель підготовки майбутньої еліти країни

Утвердження самоцінності особистості є невід'ємним у розвитку духовності. Необхідність формування у студентів вищої школи ціннісних орієнтирів, смислів, що впливають на самоідентифікацію особистості, спричинює необхідність пошуку інноваційних підходів до вирішення завдань сучасної вищої освіти.

Оскільки «особистість» – це поняття соціальне, воно містить все, що є у людині надприродного, історичного. За Л. С. Виготським, особистість виникає на основі природженого, але є результатом культурного й історичного розвитку. Ідеалом виховання в нашому суспільстві є гармонійно розвинена,

високоосвічена, соціально активна й національно свідома людина, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними і патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення [5].

Людина стає особистістю лише тоді, коли вона має специфічні риси і передусім соціально-психологічні особливості, такі як принципи, позиції, установки, ціннісні орієнтації, потреби, мотиви й інтереси. Особистість здатна усвідомлювати навколишнє буття, виділяти себе із середовища, виходити за межі минулого і теперішнього, прогнозувати своє майбутнє, передбачати не тільки близькі, а й більш віддалені результати своїх дій, усвідомлювати норми суспільної поведінки і керуватися ними.

Важливим для розуміння моделі підготовки майбутньої еліти є поняття *монадної особистості,* під яким А. Кримський розуміє особистість, що здатна репрезентувати свою націю, культуру, свою епоху, тим самим маніфестуючи «індивідуальну іпостась універсального досвіду» [8]. Зазначимо, що принцип монадності передбачає наявність у особистості чеснот, здатність репрезентувати цілий світ у межах власної індивідуальності.

Принцип монадності доцільно розглянути в аспекті полікультурної спрямованості вищої освіти в умовах зростаючої глобалізації. Якість особистості, що виражається у наявності знань, навичок та відношень, що дають змогу ефективно працювати в умовах постійно зростаючої різноманітності суспільства на засадах гуманізму та багатокультурного плюралізму, виступати провідником ідей рівності та справедливості, сприяти встановленню міжкультурних зв’язків можемо визначити як *полікультурну компетентність* [5]. Результатом полікультурного становлення особистості має стати власна спрямованість фахівця, готовність до активних дій у вирішенні полікультурних проблем глобального масштабу, здатність виступати провідником своєї культури та національних цінностей.

Виховання полікультурності – тривалий процес, як і виховання інших людських якостей. У своєму полікультурному становленні особистість проходить кілька щаблів і рівнів (Г. Д. Дмітрієв):

- Толерантність – початковий і дуже важливий етап, на якому в індивіда розвивається терпимість до культурних розбіжностей і ліберальне ставлення до них, навіть якщо на перший погляд вони здаються неприємними й абсурдними; формування готовності сприймати відхилення від загальноприйнятих стандартів оцінки та розуміння їх відносності.

- Розуміння та прийняття іншої культури – означає надання підтримки культурним розбіжностям, сприйняття ідентичності кожної людини як сили, а не проблеми, визнання відмінності як поштовху для того, щоб навчити інших розуміти та приймати культурний плюралізм.

- Повага культурних розбіжностей – цей рівень полікультурного становлення передбачає високу оцінку культурних розходжень, прагнення викликати повагу до різноманітних культур в інших людей.

- Ствердження культурних розбіжностей – найскладніший та найвищий рівень полікультурного становлення, який припускає активну позицію. Включає здатність особистості критично рефлексувати будь-які свої вчинки задля виявлення своєї можливої упередженості; шукати причини та зміст наявних стереотипів у інших людей [6, с. 40-47].

Формування полікультурного світогляду – складного інтегрального утворення, системи принципів, знань, ідеалів, цінностей, поглядів на сенс життя в полікультурному суспільстві, які визначають професійну діяльність, вчинки, ставлення до себе та до інших є пріоритетним у вихованні національної еліти.

Важливим є визнання культури як стилю життя, що має відносний, а не абсолютний характер. Поняття культури постійно перебуває під впливом змістових змін, і те, що ми вважаємо реальним і позитивним зараз, може завтра змінитися та навіть стати перешкодою на шляху прогресу. Такий «метафізичний погляд на перманентну трансформацію культурної ідентичності», як зауважує Г. Дмитрієв, дає змогу запобігти застійним явищам

в інтелектуальних пошуках, у суспільній думці; запобігти пропагандиських та інших стереотипів і надмірних узагальнень у сприйнятті людини однієї культури людиною іншої культури, які можуть призвести до неправильних висновків [6, 111].

У культурі «не можна бути лише споживачем», бо кожна людина, яка бере участь у культурному процесі, є якоюсь мірою «співавтором, співтворцем результатів, які будуть одержані»; з авторами, які працювали в культурі до неї, вона «має увійти у творче спілкування, в діалог» [1, 123]. Кожна культура функціонує як діалог культур (або складових загальнолюдської культури), притаманних окремим особистостям, спільнотам (етнічним, релігійним, політичним, професійним тощо), історичним епохам.

Формування ціннісних орієнтацій особистості відбувається і під впливом індивідуальних особливостей і внутрішніх потреб особистості, і внаслідок дії певних соціальних умов і властивих соціуму цінностей. Цінність освіти, вочевидь, полягає в її потенціалі щодо відкриття, формування й усталення індивідуальних цінностей у студентів.

Сучасна вища освіта покликана сприяти збереженню власної культури, цінуванню та повазі інших культур, виступати провідником національних та загальнолюдських цінностей, забезпечувати свободи та рівні права кожній людині, незалежно від расової, етнічної, мовної, гендерної, класової, релігійної приналежності чи альтернативності розвитку, надавати можливості для повної самореалізації кожної унікальної особистості.

У стрімкому процесі глобалізації актуалізується питання формування у молодого покоління патріотизму, почуття національної єдності, адже глобалізація, окрім позитивного впливу, означає загострення, розширення та поглиблення конкуренції між державами-націями. Сучасна освіта має бути звернена до ідеалу «людини культури», як зазначає В. Біблер, – вільної людини, що відмовляється від присвоєння готових істин, що самовизначається, відмовляється мислити в єдиній парадигмі, здатна вийти за її межі, мислити інше стосовно своєї думки. Така людина «відмовляється від присвоєння

готового образу світу, готових відповідей на питання буття – вона шукає власні, глибоко особистісні рішення й у цьому пошуку виявляється такою, що зацікавлена у нескінченному і гранично унікальному особистісному діалозі з настільки ж унікальними культурними співрозмовниками» [3, 17].

Проаналізуємо питання визначення принципів, на яких має будуватись психолого-педагогічна діяльність підготовки висококваліфікованого, високодуховного фахівця, справжнього патріота своєї країни, що відповідає соціальній функції університету. Слідом за видатним українським філософом С. Кримським, визначаючи основні загрози для духовності XXI століття (загроза пріоритету прагматичних цілей перед духовними цінностями, дефіцит людських якостей), сформулюємо основні принципи духовності, а саме:

- принцип монадності (здатності особистості репрезентувати свою епоху, націю культуру);
- принцип екзистинційного крещендо (сходження до найвищих регістрів цінностей);
- принцип еквопотенційності (розуміння життя як зростаючої кульмінації творчих подій);
- принцип полісистемності цілей як складових чинників головної мети [8].

Серед зазначених принципів розглянемо більш детально принцип полісистемності цілей як складових чинників головної мети і визначимо шляхи його імплементації у модель підготовки майбутніх фахівців як еліти нації.

Що стосується фахової підготовки, то, перш за все зазначимо, що професійні якості реалізуються не тільки в науково-технічних, але й економічних, політичних, соціальних трансформаціях, що корелюється з функціями університету в сучасному світі, а саме, університет як освітній центр, центр інноваційної діяльності, лідер громадських думок. Саме тому реалізація зазначених принципів через формування здатності особистості репрезентувати свою націю, розуміти життя як зростаючу кульмінацію творчих подій, реалізовувати принцип полісистемності цілей як складових чинників головної мети як в професійній, так і в соціально-суспільній діяльності.

Реалізація зазначених принципів формує необхідні соціальні установки та спрямованість особистості. Додамо, що останнє поняття трактується як сукупність потреб, мотивів і ціннісних смислів особистості, які визначають головний напрямок її поведінки і діяльності [4, 306].

Однією з передумов фахової підготовки є пошук ефективних технологій для засвоєння фахових знань та розвиток на їх основі необхідних умінь. Наведемо на Рис. 2 відомий конус Єдгара Дейла, який надає співвідношення засвоєння навчального матеріалу із формою організації навчального процесу.

Бачимо, що 90% запам'ятовування відбувається в імітації реальної діяльності та при виконанні реальних дій, що є основою інтерактивних технологій. Завдяки залученню інтерактивних методів навчання досягається високий ступінь включення студентів у процес навчання, формуються здібності аналізувати, розробляти, створювати та оцінювати матеріал.

Рис. 2. Конус досвіду Е. Дейла

З численного арсеналу методів навчання, що відповідають завданням вищої освіти та сприяють особистісному розвитку студентів, є такі інтерактивні методи навчання, як проектна робота, мозковий штурм (brain-storming), аудіовізуальний, проблемно-пошуковий, ситуативний (case-study), рольова,

ділова гра, моделювання, інтерв'ю, майстер-класи, аналіз помилок, коментування та оцінка (самооцінка) дій учасників, індивідуальні та групові тренінги.

Встановлення дружньої атмосфери між учасниками навчального процесу, впевненість студентів у своїх силах, висока вмотивованість та інтерес до дисципліни, активність творчого пошуку і незалежність науково-дослідної роботи, використання попередньо набутого досвіду на практиці є основними перевагами інтерактивних методів навчання.

Розглянемо приклади проектних технологій, які впроваджені на факультеті лінгвістики НТУУ КПІ імені Ігоря Сікорського в аспекті реалізації зазначених вище принципів. Міжпредметний проект «Стилістично маркована лексика у творах американських та українських авторів» детально проаналізовано в статті С. Коломієць [7]. Зупинимось лише на основних моментах, що є дотичними до теми цієї розвідки.

Зазначимо, що тема проекту змінюється кожного року. В основі лежить порівняльний лінгвостилістичний аналіз англомовних та українських текстів художньої та публіцистичної літератури, що відповідає фаховій підготовці бакалаврів спеціальності 035 «Філологія» в межах навчальної дисципліни «Порівняльна типологія», метою якої є розвиток умінь:

- усвідомлювати принципи системної організації мов і закономірності їхнього функціонування, готовність використовувати мову як засіб мовленнєвої та розумової діяльності;
- здійснювати компаративний аналіз стилістично маркованої лексики в порівнюваних мовах, виділяючи їх спільні та відмінні ознаки;
- на основі спостереження мовних фактів робити узагальнення про певні процеси сучасної англійської та української мов;
- глибоко проникати в зміст тексту не тільки щодо його фабули, а й щодо комунікативного наміру автора;
- розрізняти мовні функції і стилістичні засоби їх реалізації в текст;
- проводити стилістичний аналіз тексту;

- розрізняти тексти за стилями, жанрами, типами, композиційно-мовленнєвими формами.

В проекті задіяні лектор курсу «Порівняльна стилістика англійської та української мов» (координатор проекту), викладачі дисциплін «Зіставна граматика», «Порівняльна лексикологія» (консультанти з аналізу відібраних одиниць морфологічного та лексичного рівнів), лектор курсу «Іноземна література» та провідні фахівці кафедри української мови (консультанти з добору текстів для аналізу). Тобто, це – дослідницький проект, в якому інтегрується суміжна тематика декількох предметів, що сприяє як *фаховій підготовці* в умовах міждисциплінарної взаємодії, так і *особистісному розвитку* в декількох аспектах.

По-перше, знайомство студентів з англійською та американською культурою сприяє процесу, який американський дослідник Р. Л. Оксфорд називає акультурацією особистості у навчальне середовище («acculturation of individuals into a learning community»), що сприяє *особистісному розвитку* [10].

По-друге, знайомство з літературними та публіцистичними творами мотивує ствердження цінностей і духовних норм загальнолюдського характеру.

По-третє, проектна робота розвиває ментальну гнучкість студента, формує власний когнітивний стиль у процесі моделювання науково-дослідної роботи.

Всі цілі проекту (додамо ще й конструктивну ціль – створення нового конструкту, а саме, нової набутої здатності здійснювати доперекладацький аналіз) є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими.

Як відомо, проектна робота передбачає три основні етапи, а саме, планування роботи в аудиторії, виконання проекту, аналіз та моніторинг роботи. На всіх трьох етапах суттєвим є показник командної співпраці. Суть цього показника продемонструємо на прикладі проектної роботи в курсі «Педагогіка та психологія вищої школи».

Перш за все зазначимо, що найбільш ефективними у вищій школі наступні типи проектів:

- текстові проекти, які спонукають студентів до використання автентичних текстів для дослідної роботи, наприклад, різні види інформаційного пошуку, створення бібліотек анотацій і рефератів (в тому числі реферативних перекладів), презентація проектної продукції в підгрупах, перед всією групою, на студентських конференціях;

- проекти кореспондентського характеру, які включають обмін електронними повідомленнями;

- проекти-зустрічі (контакт з фахівцями з проблематики курсу).

Проектна робота в курсі «Педагогіка і психологія вищої школи» організується наступним чином. Вся група ділиться на 3 підгрупи, кожна з яких обирає одну з трьох запропонованих узагальнених тем курсу. Приклади запропонованої тематики:

1. Напрями європейської освітянської інтеграції.

2. Реформування системи освіти України в аспекті Болонського процесу.

3. Психолого-педагогічні засади оцінки якості навчання в аспекті завдань Болонського процесу.

4. Психолого-педагогічні засади застосування новітніх технічних засобів та інтерактивних технологій в навчальній діяльності в вищій школі.

Контент проектної роботи визначається спільно зі студентами на перших двох лекціях в процесі ознайомлення студентів з робочою навчальною програмою курсу і тематикою рефератів. Викладач пропонує тематику, проте вирішальне слово залишається за студентами, які мають право обрати будь яку проблематику курсу.

Проектна робота «Конкурс на кращу лекцію з дисципліни «Психологія і педагогіка вищої школи» має наступні етапи:

1. Організаційний етап, який включає розподіл на групи й підгрупи, вибір загальної теми для підгрупи та для власної лекції. *Термін* – один тиждень. *Форма звітності* – узгоджений перелік тем (підгруп) та список лекцій.

2. Етап інформаційного пошуку і первинної обробки інформації

На цьому етапі ведеться робота в підгрупах з розробки контенту загальної для підгрупи теми. Кожен з студентів здійснює самостійний інформаційний пошук. На цьому етапі розвиваються вміння командної співпраці. Студенти діляться інформацією (надають бібліотечні шифри, Інтернет-джерела) не тільки членам своєї підгрупи, а й інших підгруп в разі, якщо знайдені джерела містять релевантну інформацію. *Термін* – два тижні.

Форма звітності:

1. Реферативний огляд прочитаної літератури (1 на всю підгрупу).

2. Розгорнутий план майбутньої лекції.

3. Регістрація наданих і отриманих інформацій щодо джерел з проблематики проекту.

3. Етап розробки власної лекції. *Термін* – три тижні.

Форма звітності:

Текст лекції на паперовому носії.

4. Етап презентацій, обговорення й визначення кращої лекції. *Термін* – три тижні.

Форма звітності:

Рольова гра «Конкурс на кращого лектора», або рольова гра «Конференція».

Зупинимось на показнику командної співпраці більш детально, в аспекті принципу полісистемності цілей. Кожна проектна група має свою тему і відповідні завдання. Проте, вони всі відносяться до проблематики сучасної освіти. Саме тому на етапі пошуку інформації кожна з проектних груп має завдання надавати релевантну інформацію іншим проектним групам.

До прикладу, група знайшла статтю в фаховому журналі, аналіз змісту журналу дозволяє рекомендувати його іншим проектним групам. Така між групова співпраця сприяє як фаховій підготовці, так і особистісному розвитку в аспекті навичок взаємодії як у власній проектній групі, так і в ширшому контексті, формуючи необхідні соціальні установки та спрямованість особистості.

Таким чином, проектна роботи в курсі «Педагогіка та психологія вищої школи» сприяє: розвитку творчої педагогічної активності студентів, мобілізації творчих здібностей та особистісного потенціалу студентів, поглибленню та розширенню знань студентів, розвитку пізнавальних здібностей, формуванню інтересу до пізнавальної діяльності, розвитку комунікативних, ораторських здібностей, навичок та культури презентації (з використанням інформаційно-комунікаційних технологій), самореалізації та розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців, активізації науково-дослідної та самостійної діяльності, формуванню вмінь та навичок професійної діяльності, розвитку у студентів творчої педагогічної активності, набуттю проблемно-професійного й соціального досвіду.

Підводячи підсумок, зазначимо, що проектна технологія слугує одним із шляхів імплементації моделі підготовки майбутньої еліти нації. Проектна технологія реалізує принципи духовності, сприяє якісній фаховій підготовці, мотивує особистісний розвиток студента в напрямку як загальнолюдських, так і національних ціннісних орієнтирів.

Можливими напрямками використання викладених результатів можуть слугувати подальші розвідки у напрямку реалізації моделі виховання національної еліти, розробка пропозицій щодо застосування педагогічних новацій у підготовці духовно зрілого, інноваційно-активного фахівця, який здатен відповідати глобальним викликам сьогодення. Вирішення цього питання неможливе без інноваційного підходу до всього процесу навчання, без застосування педагогічних новацій не тільки в технологічному, але й в аксіологічному вимірі.

Література:

1. Балл Г. О. Категорія культури у визначенні орієнтирів освіти // Діалог культур: Україна у світовому контексті: Філософія освіти. – Львів, 2002. – С. 122-131.
2. Бех І. Д. Виховна гуманістична парадигма в освітній інновації / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія: Вісник НАПН України. – Київ: Педагогічна преса, 2016. − № 2. − С. 14-21.
3. Библер В. С. Три беседы в конце 21 века // Октябрь. – 1995. – № 1. – С. 13-19.
4. Бондаренко А. Ф. Основы психологи / А. Ф.Бондаренко. – Киев: Освіта України, 2009. – 327 с.

5. Виготський Л. С. Зібрання творів: У 6-ти т. / Л. С. Виготський. – М., 1983. – Т. 3.
6. Гнезділова К. М. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи: навч. посіб. / К. М. Гнезділова, С. О. Касярум. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. – 124 с.
7. Гулецька Я. Г. Використання інтерактивних методів навчання для формування полікультурної компетентності магістрантів (психолого-педагогічні дисципліни) // Вища освіта України. – 2010. – Т. VII, № 25. – С. 126-132.
8. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М.: Народное образование, 1999. – 208 с.
9. Коломієць С. С. Лінгвостилістичні студії творів американської та української літератури як засіб розвитку когнітивних стратегій в процесі міждисциплінарної проектної роботи // Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Сполучені штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. – Львів, 2015. – С. 753-760.
10. Кримський С. Принципи духовності XXI століття / Сергій Кримський // Україна incognita топ 25 (за заг ред. Ларіси Івшиної). – Київ: ПрАТ Українська прес-група, 2014. – С. 355-379.
11. Пелех Л. Р. Теорія і методика аксіологічної освіти в Польщі: порівняльний аспект: монографія / Л. Р. Пелех. – Рівне: ПП ДМ, 2014. – 402 с.
12. Oxford R. L. Language Learning Strategies. What every teacher should know. / R. L. Oxford − Boston: Heinle & Heinle Publishers, 1990. − 342 p.

24. Principles of planning street and road environment to the needs of persons with disabilities

Принципи проектування вулично-дорожного середовища з урахуванням потреб маломобільних груп населення

Проведений аналіз структури населення розвинених країн світу, України, Полтавської області, міста Полтави, показав тенденцію зростання групи людей з обмеженими можливостями (до 36%) [1]. Оскільки ця група досить значна, включає людей з різними особливими потребами, проведено їх структурування і класифікацію. У результаті виділено 7 основних підгруп людей з обмеженими можливостями: люди, які пересуваються за допомогою інвалідного візка самостійно або за допомогою інших осіб; люди з обмеженими можливостями ходьби (на милицях, на протезах, з порушенням опорно-рухового апарату тощо); люди з вадами (порушенням) зору; люди з вадами (порушенням) слуху; люди з розумовими вадами (порушеннями); люди, які пересуваються за допомогою супроводжуючого або собаки-поводиря; інші люди, які тимчасово підпадають під визначення МГН (вагітні жінки, діти, люди похилого віку тощо [2]).

У розвинених країнах світу здійснюється активна діяльність щодо адаптування маломобільних груп населення, і особливо людей з різними нозологіями інвалідності, до соціальної інфраструктури. Закордоном люди з фізичними вадами зрівняні в правах зі здоровими членами суспільства і не відчувають проблем із спілкуванням, навчанням, працевлаштуванням та пересуванням. Різні засоби направлені на створення безбар’єрного та зручного руху по території населеного пункту, а також активно впроваджуються принципи і прийоми універсального дизайну у формуванні навколишнього простору.

Проблемами формування міського простору у різні часи займалися Говард Ебанізер, Агафонов Н. Т., Габрель М. М., Голик Й. М., Дьомін М. М.,

Клюшніченко Є. Є., Литовка О. П., Райт Ф. Л., Самойлович В. В., Тріпп А., Хорев Б. С., Толок О. В., Рейцен Є.О., Осєтрін М. М., Сингаївська О. І., Дубова С. В., Древаль І. В., Гук В. І. та інші.

Дослідженням безбар'єрного середовища активно займаються: Сірі Тілекерайтн, Рон Мейс, Шолух М. В., Бармашина Л. М., Родик Я. С., Куцевич В. В., Азін В. О., Грибальський Я. В. Національна асамблея інвалідів України видає технічні рекомендації з облаштування безбар'єрного середовища та транспортної інфраструктури. Однак існуючі теоретичні дослідження розрізнені, фрагментарні, охоплюють лише окремі елементи вулично-дорожньої мережі і не враховують потреби всіх маломобільних користувачів. В окремих випадках створення доступного вулично-дорожнього середовища стосується тільки людей, які пересуваються містом за допомогою інвалідних візків.

Ураховуючи міжнародний досвід та відповідно прагненням України вписатись у європейський і світовий цивілізований простір виникає задача урахування потреб людей з обмеженими можливостями й їх права на комфортне життя і посильну роботу. Перед країною по стала проблема недостатньої кількості технічної інформації щодо створення безбар'єрного вулично-дорожнього простору для людей з різними нозологіями інвалідності. Отже, необхідно узагальнити досвід проектування та визначити основні методи проектування вулично-дорожнього середовища (ВДС) з урахуванням потреб маломобільних груп населення (МГН).

Метою дослідження є вдосконалення принципів і методів проектування вулично-дорожнього середовища та його елементів з урахуванням потреб маломобільних груп населення для створення комфортного та безперешкодного пересування містом людей різного віку, з різними фізичними та інтелектуальними даними.

Основні задачі дослідження:

- обґрунтувати необхідність створення безбар’єрного вулично-дорожнього середовища для людей з обмеженими можливостями та виконати аналіз сучасної нормативної бази щодо його створення;

- дослідити існуючий стан вулично-дорожнього середовища та виявити основні фактори, які формують його безбар’єрність;

- сформулювати основні проблеми, розглянути типологічні варіанти орієнтування при користуванні вулично-дорожнім простором, запропонувати прийоми їх визначення (фізичні і психологічні параметри вулично-дорожнього середовища, які взаємодіють з вродженими та набутими властивостями до орієнтації кожної людини);

- розкрити механізм створення безбар’єрного вулично-дорожнього простору і його закономірностей, які відображають методи проектування вулично-дорожнього середовища та його елементів з урахуванням потреб маломобільних груп населення;

- розробити принципи формування вулично-дорожнього середовища з урахуванням потреб маломобільних груп населення при розв’язанні архітектурно-планувальних задач та визначенні теоретичних основ довгострокового містобудівного планування для забезпечення мобільності всіх категорій громадян, особливо людей з інвалідністю;

- дослідити основні параметри елементів вулично-дорожнього середовища, які забезпечують безбар’єрний простір.

В ході поведених досліджень проаналізовано досвід проектування вулично-дорожнього середовища з урахуванням потреб маломобільних груп населення у розвинених країнах світу, вивчено та систематизовано досвід проектування, будівництва та реконструкції вулиць і доріг міст України та тенденції формування безбар’єрного простору [3].

Аналіз закордонного досвіду проектування вулично-дорожнього середовища показав, що у світі знайдені вирішення багатьох задач, які виникають при проектуванні безбар’єрного простору у населеному пункті. Тому на основі узагальнення вітчизняного та закордонного досвіду постає

задача визначення принципів проектування вулично-дорожнього середовища та прийомів його містобудівної організації з урахуванням потреб маломобільних груп населення України. Були вивчені і класифіковані вимоги [4-6] до вулично-дорожнього середовища з урахуванням людей з обмеженими можливостями. Аналізування сучасної вітчизняної нормативної бази, норм СНД і Організації Об'єднаних Націй показало, що:

1) технічна інформація щодо проектування елементів вулично-дорожнього середовища для маломобільних користувачів в Україні представлена у різних нормативних документах фрагментарно і не в повній мірі, а в деяких випадках – і з різними значеннями;

2) у типових поперечних профілях вулиць і доріг населених пунктів України елементи безбар'єрного вулично-дорожнього середовища відсутні (доріжки для руху людей на спеціалізованих пристроях (ручних велосипедах, електровізки) не передбачені);

3) в українських нормативних документах не вистачає даних щодо методів розрахунку окремих параметрів вулично-дорожньої мережі: необхідної ширини тротуарів, необхідного часу для перетинання проїзної частини, щільності пішохідного потоку, коефіцієнта зчеплення інвалідного візка з поверхнею дорожнього покриття, відсутня методика визначення якості обслуговування вулично-шляхової мережі з урахуванням потреб МГН.

Зараз у розвинених країнах впроваджується зміна пріоритетів серед учасників дорожнього руху. Тепер це пішоходи, включаючи людей з обмеженими можливостями. Виникає задача забезпечити цю пріоритетність за допомогою розроблення нормативних вимог, реконструкції ВДМ та застосування різних заходів.

У ході проведених досліджень виконана класифікація основних елементів організації безбарбезбар'єрного вулично-дорожнього середовища для маломобільних груп населення (Рис. 1).

У цілому, виявлено наступні проблеми при користуванні вулично-дорожнім середовищем населених пунктів МГН: неможливість або утруднення

подолання висотних відмінностей між проїзною частиною і тротуаром, маневрування в обмеженому просторі, подолання перехресть, долання перешкод на тротуарах, вільного пересування через щільний рух та різну швидкість пішохідних потоків по тротуарах та транзитних проїздах [7]; утруднення ідентифікації перешкод, доступності до підземних та надземних пішохідних переходів, до зупинок громадського транспорту; недостатність зон для паркування, маркування територій, часу для здійснення руху при переході проїзної частини по наземному пішохідному переходу, ширини пішохідного переходу, інформаційного забезпечення, кількості місць відпочинку; невідповідність якості покриття та відсутність спеціалізованого покриття й обладнання.

Рис. 1. Основні елементи та засоби організації безбар'єрного вулично-дорожнього середовища для маломобільних груп населення

Основні проблеми, з якими стикаються маломобільні групи населення під час користування вулично-дорожнім середовищем населеного пункту, потребують дослідження, уточнення характеристик засобів забезпечення доступності та розроблення методики розрахунку окремих параметрів: щільності пішохідного потоку ($Q_{мгн}$); ширини проїзної частини ($B_{мгн}$); часу, необхідного для подолання проїзної частини людині з обмеженими

можливостями ($V_{мгн}$); відносного коефіцієнта зчеплення колеса інвалідного візка з дорожнім покриттям ($k_{мгн}$).

Визначено, що при формуванні середовища для маломобільних груп є недостатнім використання технічних засобів, допоміжних пристроїв, спеціального обладнання тощо. Необхідно доповнювати та розширювати існуючі принципи і прийоми врахування потреб всіх нозологій людей з інвалідністю при проектуванні, реконструкції та будівництві вулиць і доріг населених пунктів.

Досліджуючи та аналізуючи розробки вітчизняних та закордонних вчених щодо проектування навколишнього середовища, було виявлено існуючі групи принципів: архітектурно-планувальні, технічні та соціально-економічні (Рис. 2).

До відомих принципів, які адаптуються до вимог створення безбар'єрної ВДМ, на основі проведених досліджень пропонується включити принципи: неконфліктності, «розумного пристосування», соціальної ефективності, соціальної адаптації, участі у громадському житті та трудової зайнятості, моделювання просторового коридору.

Принцип неконфліктності означає необхідність аналізу конфліктних ситуацій, які виникають при взаємодії транспортних і пішохідних потоків, а також між різними потоками людей; розмежування транспортних і пішохідних потоків. Цей принцип орієнтований на максимальну можливість розведення цих потоків.

Принцип «розумного пристосування» [8] полягає у застосуванні певного засобу або елемента, тобто додавання, коли це потрібно, необхідних і відповідних модифікацій і коректив, що не стають маломірним чи невиправданим тягарем, з метою забезпечення реалізації або функціонування людей з інвалідністю нарівні з іншими.

Посилаючись на Конвенцію ООН [9] та досвід закордонних практик проектування безбар'єрного вулично-шляхового простору, який враховував би потребу всіх маломобільних користувачів, можливо також виокремити *принцип соціальної ефективності*. Цей принцип створює комунікаційний простір для

людей різних маломобільних груп, дає можливість самостійно пересуватися і бути у соціумі, також підвищує соціальний захист таких верств населення.

Рис. 2. Принципи проектування вулично-дорожнього середовища з урахуванням потреб маломобільних груп населення

Принцип моделювання просторового коридору характеризується ієрархічною послідовністю розташування певних елементів благоустрою. Цей принцип дозволяє після закінчення проектування перевірити об’єкт шляхом об’ємного моделювання і провести контроль якості прийнятих рішень.

Для забезпечення ефективного застосування принципів проектування ВДС запропоновано прийоми і засоби їх забезпечення.

Значна кількість прийомів та засобів організації безбар'єрного простору потребує визначення якості вулично-дорожнього середовища за сукупністю застосування цих принципів.

У рамках дослідження вулично-дорожньої мережі на предмет пристосування її до потреб маломобільних груп населення (МГН) був проведений експеримент «Дослідження існуючого стану вулично-шляхової мережі міста Полтави та інших населених пунктів України щодо умов забезпечення доступності для людей з обмеженими можливостями». Попередньо були вивчені та проранжовані типові маршрути міста Полтава до: лікувально-оздоровчих закладів; адміністративних будівель; торговельно-побутових закладів; вищих навчальних закладів; рекреаційних зон; підприємств, де працюють люди з інвалідністю; шкіл та дитячих садків, де навчаються діти з інвалідністю. Після цього методом опитування та співпраці з різними організаціями людей з інвалідністю були визначені найбільш поширені маршрути, якими користуються МГН. Експеримент полягав у виділенні найбільш уразливих 3-х підгруп людей з інвалідністю (люди, які пересуваються за допомогою інвалідних візків; люди з порушенням (вадами) зору; люди з порушенням (вадами) слуху), які пройшли цими маршрутами з хронометражем затрат часу та зусиль. Дослідження показали, що на деяких маршрутах руху людина з порушенням слуху витрачає в 1,5 рази більше часу, ніж умовно здорова людина; людина, яка пересувається за допомогою інвалідного візка витрачає в 3-3,5 рази більше часу; для незрячих тривалість знайомого маршруту збільшувалася в 3,5 рази, а витрати часу та зусиль при користуванні не знайомими маршрутами руху збільшувалися в деяких випадках більш ніж у 6 разів. При цьому окремі маршрути та території ВДМ залишаються зовсім недоступними для цих груп МГН. Виявлена непристосованість зупинок громадського транспорту, підземних та надземних пішохідних переходів, транзитних шляхів потребам МГН.

На основі проведних натурних обстежень та аналізуючи формулу для визначення необхідного проміжку часу для перетину проїзної частини ($t_{піш}$),

було визначено, що необхідний проміжок часу згідно зі стандартною формулою складає 18 секунд для проїзної частини шириною 14 м. Але, ураховуючи дані експерименту, було встановлено, що даний часовий параметр для МГН склав 28 секунд. Тому пропонується ввести додатковий коефіцієнт часу, який буде враховувати потреби маломобільних груп населення і може застосовуватись на найбільш насичених маршрутах, якими користуються люди з інвалідністю.

Пропонується уточнена формула для визначення часу переходу проїзної частини

$$t_{піш} = \left(\frac{B}{V_{піш}} + 5\right) \times k_t, \quad (1)$$

де B – ширина проїзної частини у місці переходу (м);

$V_{піш}$ – швидкість пішоходів на переході (1,3 м/с);

$t_{піш}$ – тривалість зеленого сигналу для пішоходів;

k_t – коефіцієнт, що враховує користування переходом МГН.

Збільшення часу для перетинання проїзної частини дозволить зменшити небезпечні ситуації під час користування пішохідним переходом і підвищити зручність для МГН, а при неможливості збільшити тривалість циклу світлофора стати обґрунтуванням улаштування підземного (надземного) пішохідного переходу зі спеціальним обладнанням. Також пропонується вирішити цю проблему планувальними методами: за рахунок збільшення ширини переходу, виокремивши окрему смугу руху для людей з інвалідністю (пофарбувавши в контрастний колір або застосувавши іншу текстуру покриття), щоб уникнути конфліктних ситуацій через різні параметри руху пішохідного потоку.

Ще однією проблемою, яка була виявлена в ході експерименту, є слизькість покриття тротуарів та пішохідних переходів, що також пов’язано з безпекою руху. Люди на інвалідних візках під час руху не завжди можуть вчасно загальмувати, не травмуючи себе та перехожих. На основі емпіричних формул та експериментальних досліджень було визначено мінімально допустимі значення відносного коефіцієнта зчеплення колеса інвалідного візка з дорожнім покриттям.

Застосування цього параметра підвищить вимоги до покриттів тротуарів та пішохідних переходів, що дозволить людям, які пересуваються на інвалідних візках зменшити зусилля під час гальмування в ситуаціях потенційного ризику.

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної практики проектування, будівництва й експлуатації житлових та громадських будинків і споруд, вулично-дорожньої інфраструктури [10], а також з урахуванням досвіду експериментального проектування та реконструкції об'єктів з організацією доступності визначені критерії оцінювання проектування вулично-дорожнього середовища: *безпека, доступність, комфортність, інформативність* [11], які в свою чергу мають окремі засоби організації безбар'єрного простору: *доступність* – бордюри, тротуари, пішохідні переходи, спеціальні майданчики для посадки і висадки пасажирів, з'їзди, паркувальні місця; *безпека* – пандуси, сходи; *інформативність* – тактильні засоби (попереджувальні знаки, освітлення, інформаційні табло); *комфортність* – якість дорожнього покриття, підйомні пристрої, естетична привабливість (Рис. 3).

Отже, порівняльний аналіз сучасної нормативної бази щодо створення безбар'єрного вулично-шляхового середовища з урахуванням потреб усіх людей з інвалідністю та інших МГН виявив, що технічна інформація з проектування елементів вулично-шляхової мережі в Україні представлена у різних нормативних документах фрагментарно і не в повному обсязі, єдиного нормативного документа немає. У нормативних документах України прокладання доріжок для проїзду людей з інвалідністю передбачається лише там, де є необхідна кількість пішоходів; у типових поперечних профілях вулиць і доріг населених пунктів виокремлена смуга для МГН відсутня; також не вистачає даних щодо методів розрахунку необхідної щільності пішохідного потоку, не достатній часовий параметр перетинання проїзної частини МГН; також потребують уточнення значення мінімально допустимої ширини тротуарів.

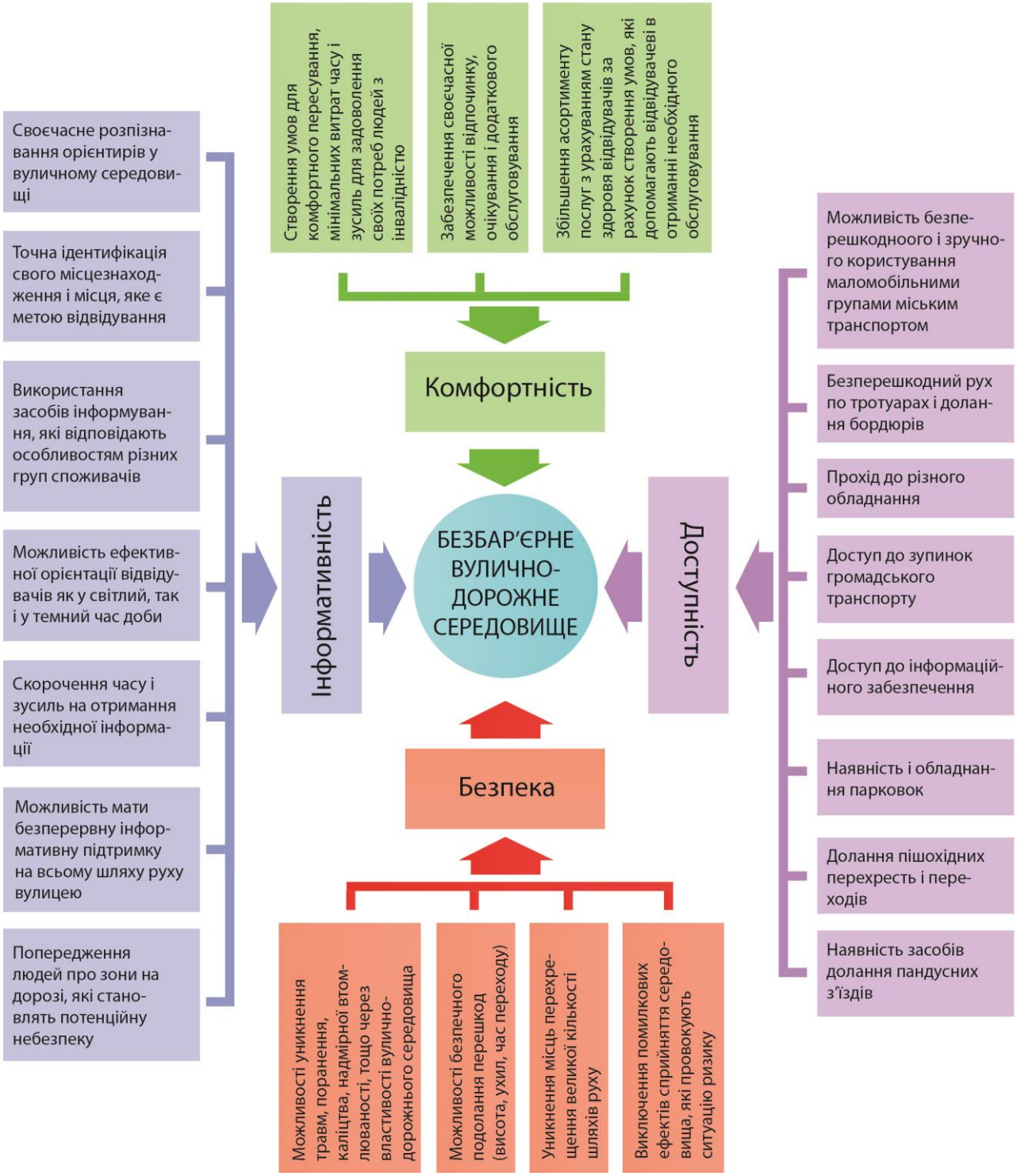

Рис. 3. Критерії оцінки вулично-дорожнього середовища з урахуванням потреб маломобільних груп населення

Досліджено тенденції й особливості сучасного проектування і реконструкції вулично-шляхового середовища міст у країнах Європейського Союзу, США та містах пострадянського простору. Проаналізовано існуючий стан вулично-дорожнього середовища населених пунктів та виявлено основні

фактори, які формують безбар'єрність; сформулювало основні проблеми і визначено типологічні варіанти орієнтування при користуванні вулично-дорожнім простором, запропоновано прийоми їх визначення (фізичні і психологічні параметри вулично-дорожнього середовища, які взаємодіють з вродженими та набутими властивостями кожної людини до орієнтації).

Визначено принципи, прийоми та засоби формування вулично-дорожнього середовища з урахуванням потреб маломобільних груп населення при вирішенні архітектурно-планувальних питань і теоретичних основ довгострокового містобудівного планування для забезпечення мобільності всіх категорій громадян, особливо людей з інвалідністю. Додатково запропоновані принципи: неконфліктності, «розумного пристосування», соціальної ефективності, соціальної адаптації, участі у громадському житті, трудової зайнятості, моделювання просторового коридору.

Розкрито механізм створення безбар'єрного навколишнього вулично-дорожнього простору та його закономірності, які відображають методи проектування вулично-дорожнього середовища та його елементів з урахуванням потреб маломобільних груп населення.

Література:

1. World health and disability statistics including data and facts on age, area, types, and population numbers of people with disabilities available online: https://www.disabled-world.com/disability/statistics/ – Title from the screen. – last visit: 27. 01. 2018.

2. Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп: ДБН В.2.2-17-2006. –[Чинний від 2007 – 05 – 01]. – К.: Мінрегіонбуд України, 2007. – 20 с.

3. Івасенко В. В. Класифікація елементів безбар'єрного простору вулично-дорожньої мережі та вимоги до них / В. В. Івасенко, Т. П. Литвиненко // Збірник наукових праць. Серія: галузеве машинобудування, будівництво. – Вип. 4 (39). Том 2. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. С. 66-73.

4. Dansk Ingeniørforning (Danish Engineering Association) Planning of Open Spaces as regards Access for Disabled People. Translated by Eva Eriksen, Copenhagen, Forlag Normstyrelsen Publicationer, 1984. 51 pages.

6. The Housing Committee for the Handicapped (NKB). Accessibility of Buildings to Handicapped Persons: Guidelines for Nordic Building Regulation (preliminary draft). Copenhagen, 1973. 14 pages.

7. Netherlands. Ministry of Transport and Public Works. Manual Traffic Provisions for people with a Handicap. The Hague, 1986. 138 pages.
8. Рейцен Є. О. Організація і безпека міського руху: навчальний посібник / Є. О. Рейцен. – К.: ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2014 – 454 с. – ISBN 978-617-709-243-7.
9. Універсальний дизайн [Електронний ресурс] / Сайт створено в рамках спільної програми «Сприяння інтеграційній політиці та послугам людей з інвалідністю в Україні», що впроваджується Програмою розвитку ООН у співпраці з Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) та Міжнародною організацією праці (МОП) за підтримки Партнерства ООН з питань реалізації прав людей з інвалідністю. Режим доступу: http://ud.org.ua/ – Назва з екрану. – Дата звернення: 12. 10. 2018.
10. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю / Ратифіковано Законом № 1767-VI від 16. 12. 2009 р. / Верховна Рада України. available online: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 – Title from the screen. – last visit: 29. 09. 2018.
11. Lytvynenko T. P. Особливості сучасного проектування і реконструкції вулично-дорожньої мережі міст / T. P. Lytvynenko, L. V. Gasenko, G. I. Sharyi // Academic journal Series: Industrial Machine Building, Civil Engineering. – Полтава: ПНТУ, 2018. – Т. 1 (50). – С. 181-188. – DOI: http://journals.pntu.edu.ua/znp/article/view/1074.
12. Національні асамблея інвалідів України Доступність до об'єктів житлового та громадського призначення для людей з особливими потребами. НАІУ 2012. – Київ. – 2012, видання V, доповнене – 248 с. – (Методичний посібник).

25. The necessity of mobile phone in social life and risk for health (review of literature).

Необхідність мобільного телефону в соціальному житті та ризики для здоров'я (огляд літератури)

Понад 25 років (з 16 червня 1993 року) як в Україні запроваджено мобільний зв'язок і здійснено перший дзвінок з мобільного телефону. За ці роки кількість мобільних телефонів стала більшою за кількість стаціонарних домашніх телефонів. Серед тих, хто використовує мобільний телефон, вже не тільки ділові люди, а й школярі та студенти, і навіть малюки. Мобільні радіотелефони стали не тільки неодмінним атрибутом сучасної людини, а головне – її надійним помічником у соціальному житті, адже в сучасному мобільному телефоні, крім зв'язку з абонентом, є і радіо, і фотоапарат, і відеокамера, і телевізор, і комп'ютер, і ліхтарик, і навігатор, і будильник, і багато чого іншого. Саме наявність мобільних телефонів допомагає у важких життєвих ситуаціях, береже людей від небезпеки, а іноді і рятує життя. Тому сучасна людина багато часу проводить за мобільним радіотелефоном, проте не задумується, що цей прилад являє собою малогабаритний прийомо-передавальний апарат і є джерелом електромагнітного випромінювання з широким спектром частот – від 450 до 2700 МГц при пікових значеннях потужності в діапазоні від 0,1 до 2 ватт, як зазначається Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) [1]. Електромагнітне випромінювання створює електромагнітне поле і певним чином впливає на організм людини. Тому в Україні Міністерством охорони здоров'я затверджено санітарні норми та правила захисту населення від впливу електромагнітних випромінювань (1996 р.) [2] та зміни до них (2017 р.) [3].

З огляду на відсутність однозначної офіційної оцінки ВООЗ щодо впливу мобільних телефонів на організм людини, здійснимо аналіз літературних джерел за останні роки.

Усі біологічні ефекти, що виникають при дії електромагнітного випромінювання, поділяють на дві групи: теплові та нетеплові [4].

Тепловий ефект дії електромагнітного випромінювання полягає в тому, що електромагнітна енергія поглинається тілом людини і, перетворюючись на теплову, розігріває тіло й окремі органи [5]. У мобільному телефоні основним електромагнітним випромінювачем є антена, яка знаходиться зовсім поряд із вухом, оком і головним мозком, на які й діє електромагнітне поле. У результаті цього температура окремих ділянок тіла і головного мозку підвищується. Під час тривалої розмови цей ефект можна відчути у підвищенні температури вушної раковини.

Нетепловий ефект дії електромагнітного випромінювання пов’язаний зі змінами проникності клітинних мембран, збудливості тканин (особливо нервової), структурними або хімічними перебудовами та порушенням ферментативних процесів і нервової передачі [6].

Незважаючи на заяви гігантів індустрії мобільного зв’язку, що опромінення від мобільного телефону не становлять небезпеки для здоров’я людини, дослідженням впливу електромагнітного випромінювання мобільних телефонів займалися багато дослідників в багатьох країнах світу.

Вперше потенційну небезпеку випромінювання мобільних телефонів для здоров’я людини засвідчила серія епідеміологічних досліджень шведських онкологів [7]. Так було встановлено, що серед обстежених пацієнтів, котрі активно використовували мобільний зв’язок упродовж 10 років, ризик розвитку невриноми слухового нерву та гліом зростає майже утричі порівняно з особами, що не користувалися мобільним зв’язком. При цьому в осіб за умови тривалого користування мобільним телефоном тільки з одного боку голови, ризик розвитку гліом зростав більше ніж у 5 разів. Якщо користуватись мобільним телефоном понад годину щодня протягом чотирьох років, загроза розвитку гліоми та менінгіоми зростає у 3,7 й 4,8 разів відповідно.

Наймасштабнішим міжнародним проектом було ретроспективне дослідження Interphone. За результатами їхнього дослідження попри певну

невизначеність загальних висновків було виявлено, що ефект мікрохвильового опромінення від мобільних телефонів суттєво залежить від інтенсивності користування мобільним телефоном [8]. Так, ризик розвитку гліом у користувачів мобільних телефонів зростав у 3,77 рази, якщо вони набирали 1640 годин користування мобільним зв'язком протягом 1-4 років життя (наприклад, користувалися мобільним телефоном понад годину щодня протягом 4-х років). Ризик розвитку менінгіом зростав у таких користувачів у 4,8 рази.

Аналіз і узагальнення наукових досліджень з цієї проблеми здійснює Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ). Звернемо увагу на динаміку основних висновків цієї організації. 2006 року Всесвітня організація охорони здоров'я на основі аналізу різноманітної медичної статистики з цієї проблеми встановили, що немає переконливих доказів підвищеного ризику виникнення раку мозку, які залежать від використання мобільних радіотелефонів [9]. Проте, 2011 року експерти Міжнародного агентства з вивчення раку (МАВР), що входить в структуру Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), відзначають, що не можна виключити ризик виникнення пухлин при постійному використанні мобільних телефонів, проте в разі нетривалого використання такий ризик украй невеликий [10]. «Переглянувши практично всі актуальні свідчення, робоча група класифікувала високочастотні електромагнітні поля як потенційно канцерогенні для людини», – заявив Джонатан Самет, голова групи учених МАВР, які займалися цим питанням. За його словами, є свідчення того, що «мобільне» випромінення може привести до розвитку гліоми одного з видів пухлини головного мозку [10].

2014 року в інформаційному бюлетені № 193 ВООЗ зазначено, що на той час найголовнішим залишалося ретроспективне дослідження Interphone методом «випадок-контроль» серед дорослих людей, яке координувалося Міжнародним агентством з вивчення раку (МАВР) [1]. Метою цього дослідження було виявлення зв'язку між користуванням мобільними телефонами і раком в ділянці голови та шиї у дорослих людей. У результаті

дослідження Interphone електромагнітні поля, створювані мобільними телефонами, Міжнародним агентством з вивчення раку (МАВР) прокласифіковані як ймовірний канцероген для людей (Група 2В) [1].

У цьому ж бюлетені (№ 193, 2014 р.) ВООЗ було зазначено, що у зв’язку з популярністю мобільних телефонів серед молоді їхня організація сприяє проведенню подальших досліджень серед цієї групи населення [1]. Також цим документом передбачалося, що до 2016 року ВООЗ проведе офіційну оцінку ризику всіх вивчених наслідків впливу радіочастотних полів для здоров’я. Проте, на жаль, слід констатувати, що на початок 2019 року офіційна оцінка ВООЗ щодо зазначеної проблеми відсутня.

Українськими вченими оцінювалися відповідність рівнів мікрохвильового випромінювання комерційних мобільних телефонів національним санітарним нормам та суб’єктивні відчуття 173 студентів вишів 2-го та 4-го рівнів акредитації віком від 17 до 19 років (53,8% становили дівчата, 46,2% – хлопці) під час тривалого користування мобільним зв'язком [11]. На момент опитування (2011 р.) студенти користувалася мобільним телефоном від 3-х до 6-ти років. Проведене дослідження виявило, що інтенсивність мікрохвильового випромінювання мобільних телефонів національних користувачів у ряді випадків не відповідає національним нормам електромагнітної безпеки. Рівень щоденного користування мобільним телефоном опитаною студентською молоддю у більшості випадків (82,6%) значно перевищує міжнародні норми. При цьому суб’єктивні відчуття фізичного дискомфорту або болю (у голові чи у вусі) під час тривалих розмов з мобільного телефону виникають у 20-63,6% студентської молоді і тісно корелюють з інтенсивністю щоденного користування мобільним телефоном ($r=0,88$; $p<0,05$). 2014 року зазначені українські вчені надали практичні поради щодо зменшення надлишкового мікрохвильового опромінення користувачів мобільних телефонів [12]. Цього ж року співробітниками Українського НДІ медицини транспорту наголошується про обов’язковий і систематичний моніторинг рівнів електромагнітних випромінювань, які створюються мобільними телефонами, а також розроблено

профілактичні заходи: розробка медико-біологічних пристроїв захисту від електромагнітних випромінювань та санітарних паспортів радіотехнічних об'єктів [13].

Російські вчені підтверджують висновки шведських дослідників [14]: під час роботи мобільного телефону обов'язково піддаються впливу електромагнітними полями радіочастот нервові структури головного мозку і головний мозок в цих умовах стає критичним органом, а також рецептори слухового і вестибулярного аналізаторів, розміщені у внутрішньому вусі [15].

На вразливість головного мозку вказують і українські вчені: опромінення підлітків ЕМП стільникового телефону протягом 2 хв викликає зміни біоелектричної активності мозку, які зберігалися наступні 2 години [16]. Уразливість головного мозку пояснюється тим, що частоти стільникових апаратів співпадають з частотами власної, природної біоелектричної активності головного мозку людини, які реєструються на електроенцефалограмі (ЕЕГ) [5]. Так, частота 217 Гц співпадає з гамма-ритмом головного мозку (відповідає за активну діяльність людини), 8,35 Гц – із альфа-ритмом (пов'язаний з абстрактним мисленням, розумовою діяльністю в цілому), а 2 Гц – з дельта-ритмом (переважає під час сну). Отже, ззовні (з безпосередньої близькості) в головний мозок людини потрапляють сигнали, що здатні взаємодіяти з власною біоелектричною активністю головного мозку (наприклад, шляхом резонансу) і тим самим порушувати його функції. Такі зміни помітні на ЕЕГ й не зникають тривалий час після завершеної розмови. Крім того, мобільний телефон навіть у стані очікування виклику не «спить», а постійно працює в пульсуючому режимі (900 МГц). Тому звичка багатьох людей розташовувати біля узголів'я ліжка стільниковий телефон і використовувати його як будильник виявляється шкідливою.

Групою російських вчених, які протягом чотирьох років (до 2011 р.) досліджували психофізіологічні показники 196 дітей-користувачів (7-12 років) мобільного зв'язку, виявлено збільшення кількості порушень фонематичного сприйняття, зниження показників працездатності, уваги і смислової пам'яті,

прискореної появи втоми [17]. Через три роки після зазначеного вище дослідження (2014 р.) цими авторами подано матеріали лонгітюдного спостереження за змінами параметрів простої зорово-моторної реакції, гостроти зору і швидкості зорового розрізнення дітей-користувачів мобільного зв'язку [18]. Одержані результати вказують на мультиваріантність ймовірного впливу мобільних телефонів на зорову систему дітей.

Українські дослідники після проведеного дослідження (2016 р.) зазначили негативний вплив на фізіологічний стан людини: при постійному частому користуванні мобільними телефонами трапляються запаморочення, головний біль і підвищена стомлюваність [19]. Майже чверть ними опитаних зазначає про виникнення проблем з пам'яттю, половина страждає від головних болей, а близько 65 % турбує сонливість.

Анкетування та дослідження медичних карток 851 підлітків віком від 13 до 17 років м. Харкова (2017 р.) виявило можливий вплив електромагнітного випромінювання мобільних телефонів на розвиток дитячого організму у проявах таких станів, як патологія очей, серця, нирок, захворювання нервової і ендокринної систем [20].

Відомі дослідження, які не підтвердили гіпотезу про підвищений ризик виникнення пухлин привушної слинної залози внаслідок використання мобільних телефонів [21]. Проте, інші групи дослідників виявили збільшення швидкості потоку слину, швидкості кровотоку та об'єму слинних залоз у частих користувачів мобільних телефонів [22]. Радіочастотні випромінювання мобільних телефонів є типом мікрохвильової енергії, яка може бути поглинена водою, що міститься в тканинах організму, і тим самим підвищує їх температуру. Викликане стільниковим телефоном тепло, збільшує кровопостачання капілярів, прилеглих до слинних залоз, і призводить до збільшення перфузії та збільшення швидкості слиновиділення. Мобільні телефони вплинули на вегетативну нервову систему, що викликає підвищення парасимпатичного тонусу та зменшення симпатичного тонусу, завдяки якому збільшується швидкість слиновиділення [7].

Група дослідників (2015 р.) під час вивчення цитогенних аномалій клітин слизової оболонки порожнини рота внаслідок впливу електромагнітного випромінювання мобільного телефона встановили, що особи, які використовують мобільний телефон більше ніж 60 хвилин на тиждень протягом восьми років, збільшили ядерні аномалії [23]. Нижня губа мала більш високу кількість двоядерних клітин. Причиною цього може бути близькість цих ділянок до мобільного телефону, джерела електромагнітного випромінювання, а також під дією сонячного випромінювання.

Дослідження (2015 р.) виявили вивільнення нікелю в слину з фіксованих ортодонтичних пристосувань [24], а також значне вивільнення ртуті з реставрації стоматологічної амальгами в пацієнтів під дією стільникових телефонів [25].

2016 року групою вчених проведено профіль експресії ацитокіну в слині у користувачів мобільних телефонів понад 10 років [26]. Виявлено відмінності в рівнях IL-10 в іпсилатеральних слинних залозах суб'єктів, які завжди прикладали телефон до одного і того вуха, порівняно з контралатеральними слинними залозами у суб'єктів, які прикладали телефон до різних вух. Зміни профілю цитокінів у слині можуть бути пов'язані з нагрівальними ефектами неіонізуючого випромінювання мобільних телефонів.

Цього ж року дослідники після опромінювання пристроєм, який імітує стільниковий телефон-RFE, клітин видаленої щитоподібної залози від пацієнтів, не виявили потенційно канцерогенного впливу на клітини щитоподібної залози людини [27]. Крім того, загальні біомаркери, які зазвичай пов'язані з екологічним стресом, залишилися незмінними.

Групою вчених, що досліджували ризики кожного органу тіла людини внаслідок електромагнітного випромінювання, доведено, що в людей, які використовують мобільний телефон понад 50 хвилин на день, може розвиватися рання слабкість чи інший тепловий дисбаланс через спалення глюкози в мозку [28]. Також в цьому дослідженні зазначається, що при використанні мобільних телефонів слід враховувати, що мобільні телефони

випромінюють радіохвилі, навіть коли вони перебувають у режимі очікування, та враховувати різні чинники, такі як тривалість, місце розташування та спосіб використання, з метою зменшення можливих наслідків впливу радіації на організм. Через ризик мутації та сексуальної травми та запобігання безпліддя через вплив на чоловічі статеві клітини, мобільний телефон повинен бути віддалений від талії.

Серед проведених 27 досліджень дії радіочастотного електромагнітного випромінювання на чоловічу репродуктивну систему та функцію сперми було зареєстровано 21 негативних наслідків: значне зниження рухливості сперматозоїдів, а також пошкодження ДНК в них [29].

З огляду на вище зазначений аналіз, можна констатувати, що на сьогодні накопичено достатньо результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених щодо впливу електромагнітного випромінювання мобільних телефонів на організм дорослої людини. Публікації зарубіжних вчених за останні роки свідчать, що вони зосередилися на дослідженні впливу електромагнітного випромінювання мобільних телефонів на складові голови, які знаходяться близько до вуха, куди притискається телефон. Результати цих досліджень більшою мірою вказують на негативний вплив електромагнітного випромінювання мобільного радіотелефону на організм дорослої людини. Однак, недостатньо досліджень, які б висвітлювали вплив мобільних радіотелефонів на фізіологічний стан організму студентської молоді, хоча актуальність цієї проблеми достатньо велика з огляду на те, що їх організм ще знаходиться в стадії розвитку та формування, а вони є активними користувачами цих пристроїв.

На основі одержаних результатів можна сформулювати деякі *рекомендації щодо використання мобільних радіотелефонів (МРТ):*

а) вухо, прилеглі до нього тканини та головний мозок нагріваються під час розмови по МРТ; чим триваліша розмова по МРТ, тим більший негативний тепловий вплив на зазначені органи та тканини організму; тому МРТ необхідно використовувати якомога менший час, а до моменту з’єднання не притискати

МРТ до вуха, адже у цей час інтенсивність потоку електромагнітних хвиль у сотню разів вища, аніж при розмові;

б) навіть непрацюючий МРТ знаходиться на постійному зв'язку з мережею мобільного оператора; тому, коли мобільний телефон висить на грудях і животі, відбувається електромагнітне опромінення певних внутрішніх органів, коли лежить у кишені – репродуктивні органи або серце; це опромінення є постійним, тому МРТ краще носити у сумці, а не на власному тілі [30].

Інформація про ризики загроз мобільного зв'язку повинна бути доступна для кожної людини, особливо для дитини та молоді.

Для встановлення та обґрунтування інших впливів електромагнітного випромінювання мобільних радіотелефонів необхідні подальші зусилля та експериментальні дослідження науковців різних країн.

Література:

1. Всемирная организация здравоохранения. Электромагнитные поля и общественное здравоохранение: мобильные телефоны. Информационный бюллетень № 193, октябрь 2014 г. Режим доступа: http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs193/ru/.

2. Державні санітарні норми та правила захисту населення від впливу електромагнітних випромінювань (ДСанПіН), затв. наказом МОЗ України № 239 від 01. 08. 1996, м. Київ.

3. Про затвердження Змін до Державних санітарних норм і правил захисту населення від впливу електромагнітних випромінювань, затв. наказом МОЗ України № 266 від 13. 03. 2017, м. Київ.

4. Григорьев Ю. Г., Григорьев О. А. Мобильная связь и здоровье. Электромагнитная обстановка. Радиобиологические и гигиенические проблемы. Прогноз опасности: Монография. – М.: Издательство «Экономика», 2015. – 556 с.

5. Крушевский Ю. В., Кравцов Ю. И., Бородай Я. А. Влияние электромагнитного излучения устройств сотовой связи на человека. Автоматика и информационно-измерительная техника, Наукові праці ВНТУ, 2008. – № 1. – 6 с.

6. Кудряшов Ю. Б., Перов Ю. Ф., Рубин А. Б. Радиационная биофизика: радиочастотные и микроволновые электромагнитные излучения. Учебник для ВУЗов, М., ФИЗМАТЛИТ, 2008, 184 с.

7. Hardell L, Carlberg M, Söderqvist F, Mild K. H., Morgan L. L. Long term use of cellular phones and brain tumours: Increased risk associated with use for 10 years. Occup Environ Med. 2007; 64: 626-32.

8. Cardis E. et al. Brain tumour risk in relation to mobile telephone use: results of the INTERPHONE international case-control study // Int. J. Epidemiol. – 2010. – № 39 (3). – P. 75-94.

9. Всемирная организация здравоохранения. Электромагнитные поля и здоровье населения, май, 2006. Режим доступа: http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs304/ru/index.html.

10. Мобільні телефони все-таки можуть викликати рак мозку? Мобільні телефони все-таки можуть викликати рак мозку? // УНІАН Telegram – 2011. Електронний режим доступу: https://www.unian.ua/society/501510-mobilni-telefoni-vse-taki-mojut-viklikati-rak-mozku.html.
11. Якименко І. Л., Сидорик Є. П., Цибулін О. С., Чехун В. Ф. Потенційні ризики мікрохвильового випромінювання мобільних телефонів для здоров'я молоді // Довкілля та здоров'я. – № 1. – 2011. – С. 48-51.
13. Якименко І. Л., Сидорик Є. П., Цибулін О. С. Мобільний телефон і твоє здоров'я: буклет [укр., англ.] – К.: ДІА, 2014. – 23 с.
14. Евстафьев В. Н., Гоженко С. А. Уровни электромагнитных излучений, создаваемые мобильными телефонами и другими носимыми радиопередающими устройствами (обзор литературы и собственных исследований) // Актуальные проблемы транспортной медицины. – № 1 (35), 2014 г. – С. 46-57.
15. Hardell L. and Carlberg M. Mobile phones, cordless phones and the risk for brain tumours. Int. J. Oncol. – 2009. – № 35 (1). – P. 5-17.
16. Григорьев Ю. Г. Мобильный телефон и неблагоприятное влияние на головной мозг пользователя – оценки риска. // Радиационная биология. Радиоэкология. – Том 54, № 2. – 2014. – С. 215-216.
17. Єщенко А. В. Вплив інформаційних технологій на здоров'я підлітків // Здоровье ребенка. – № 3 (46). – 2013. – С. 123-127.
18. Хорсева Н. И., Григорьев Ю. Г., Горбунова Н. В. Психофизиологические показатели детей – пользователей мобильной связью. Сообщение 2. Результаты четырехлетнего мониторинга // Радиационная биология. Радиоэкология. – Том 51, № 5. – 2011. – С. 617-623.
19. Хорсева Н. И., Григорьев Ю. Г., Горбунова Н. В. Изменение параметров зрительного анализатора детей – пользователей мобильной связью: лонгитюдное исследование // Радиационная биология. Радиоэкология. – Том 54, № 1. – 2014. – С. 62-71.
20. Фогель А. О., Присяжнюк О. Г. Мобільний зв'язок користь чи шкода? // Біологічні дослідження – 2016: Збірник наукових праць. – Житомир: ПП «Рута», 2016. – С. 294-295.
21. Головачова В. О. Вплив електромагнітного випромінювання на здоров'я дітей у сучасному суспільстві // Експериментальна і клінічна медицина. – № 1 (74) – 2017. – С. 65-70.
22. Duan Y., Zhang H. Z., Bu R. F. Correlation between cellular phone use and epithelial parotid gland malignancies. Int J Oral Maxillofac Surg. 2011; 40:966 – 72.
23. Hashemipour M. S., Yarbakht M., Gholamhosseinian A., Famori H. Effect of mobile phone use on salivary concentrations of protein, amylase, lipase, immunoglobulin A, lysozyme, lactoferrin, peroxidase and C-reactive protein of the parotid gland. J Laryngol Otol. 2014; 128 (5): 454-62.
24. Daroit N. B. Cell phone radiation effects on cytogenetic abnormalities of oral mucosal cells / N. B. Daroit, F. Visioli, A. S. Magnusson et al. // Braz Oral Res. – 2015. – Vol. 29. – P. 1-8.
25. Saghiri M. A., Orangi J., Asatourian A., Mehriar P., Sheibani N. Effect of mobile phone use on metal ion release from fixed orthodontic appliances. Am J Orthod Dentofacial Orthop. 2015; 147 (6): 719-24.
26. Mortazavi S. M. Daiee E., Yazdi A., Khiabani K., Kavousi A., Vazirinejad R., et al. Mercury release from dental amalgam restoration after magnetic resonance imaging and following mobile phone use. Pak J Biol Sci. 2008; 11 (8): 1142-46.

27. Siqueira E. C., de Souza F. T., Ferreira E., Souza R. P., Macedo S. C., Friedman E., et al. Cell phone use is associated with an inflammatory cytokine profile of parotid gland saliva. J Oral Pathol Med. 2016; 45 (9): 682-86.
28. Silva V, Hilly O, Strenov Y, Tzabari C, Hauptman Y, Feinmesser R. Effect of cell phone-like electromagnetic radiation on primary human thyroid cells. Int J Radiat Biol. 2016; 92: 107-15.
29. Moradi M, Naghdi N, Hemmati H, Asadi-Samani M, Bahmani M. Effect of ultra high frequency mobile phone radiation on human health. Electron Physician. 2016; 8: 2452-57.
30. Houston B. J., Nixon B, King B. V., De Iuliis G. N., Aitken R. J. The effects of radiofrequency electromagnetic radiation on sperm function. Reproduction. 2016; 152: R 263-76.
31. Неведомська Є. О., Тимчик О. В. Фізіологічний стан спортсмена під дією мобільного радіотелефону // Scientific Journal «ScienceRise» № 2 (43), 2018. – С. 38-44.

26. Reform of the education system in the context of economic development and public administration

Реформування системи освіти в контексті економічного розвитку та державного керування

На тлі складної політико-економічної ситуації в українському суспільстві має місце істотне відставання від найбільш розвинутих країн у рівні розвитку людського капіталу. Саме освіченість суспільства має буде закладена в фундамент інноваційного розвитку, який можливий лише у разі зростання впливу на людський капітал ключового фактора - освіти. Забезпечення національної безпеки, укріплення державних інститутів, формування бізнес-середовища, відповідь на виклики в міжнародній, економічній, політичній і соціальних сферах слід шукати в царині освіченості. Джерелом розвитку сучасної економіки є інноваційні поштовхи та зміни, які генеруються діяльністю людського капіталу. А втім, незважаючи на постійне декларування важливості людського потенціалу, розуміння того що людина одночасно є не лише джерелом економічних можливостей, а й частиною суспільного багатства, суб'єктом координатором та контролером дієздатності економіки не знайшло відображення у діях державних інституцій.

Проблеми безробіття на тлі відсутності кадрів потрібного кваліфікаційного рівня для сфер охорони здоров'я та харчування, урбанізації та околишнього середовища, підготовки кадрів та демографічні визначають людський ресурс економіки. І всі вони корелюються з освітою. Саме знання, науку і освіту з недавніх пір розглядають, як галузь економіки, яка вирішальною мірою визначає сьогодні економічний потенціал країни, її положення в світовому господарстві. Вплив освіти на економічне зростання здійснюється через:

- підвищення інноваційного потенціалу економіки;
- перехід до більш високого рівноважного рівня випуску, як результату підвищення продуктивності праці та збільшення обсягу людського капіталу;

- поширення та передачу знань, необхідних для успішної реалізації нових технологій і розуміння й обробки нової інформації [1].

“Індустрія знань” створює освітній продукт, тобто виробляє ресурс для безпосередніх потреб економіки та виробництва. Рівень стандартизованого, інтегрованого ресурсу, який визначається набутими знаннями, вміннями, компетентностями та навичками, забезпечує фахівцю відповідний щабель конкурентних позицій на національних та міжнародних ринках робочої сили. Система освіти не лише формує міцне підґрунтя професійної діяльності, розкриває особистісні здібності, продукує трудовий потенціал, а й допомагає визначити місце й роль особистості в суспільстві та соціумі, забезпечити соціокультурний розвиток генерує моральність, світорозуміння, світогляд. Тобто, рівень освіти та професійної підготовки людини слід розглядати як важливу складову його цінності, а освіту зробити стаціонарною складовою трудової діяльності.

Зі свого боку, держава, в особі органів державного управління, має постійно спрямовувати зусилля на:

- розуміння стану та проблем освіти, перебігу процесів,
- формувати заходи реагування на виклики,
- визначати шляхи розв’язання проблем,
- координувати дії різних інституцій.

Проблеми в сфері освіти та праці в контексті формування людського капіталу є вкрай важливими для суспільства, тому державні органи найбільш розвинутих країн світу співпрацюють в рамках організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) для пошуку в стратегічному та тактичному вимірах шляхів подолання спричинених неефективною політикою перешкод.

Дослідження відповідності навичок працівників потребам економіки (OECD-WBSGS), проведене в Україні спільно ОЕСР і Світовим банком, підтверджує, що бізнес в Україні відчуває значний вплив на конкурентоспроможність на світовому та внутрішньому ринку, через зниження

ефективності виробництва та якості продукції, що має наслідком втрати можливостей продажу товарів і послуг. Дані опитування [2] демонструють, що система освіти в Україні не задовольняє компанії, в першу чергу ті, які займаються виробництвом високотехнологічної продукції та агробізнесом.

Маємо ствердити, що значний масштаб неконсістентності, тобто невідповідності показників в галузі освіти та ситуації на ринку праці, є симптом кризових явищ в суспільстві й економіці та свідченням дерегуляції. Тому дослідження, присвячене аналізу стану системи освіти та пошуку больових точок, шляхів виходу системи освіти з кризи, запровадження політики вдосконалення освіти, як на рівні середньої та вищої школи, професійної освіти, так й на рівні безперервної післядипломної освіти дорослих та є вкрай актуальним із наукового та практичного погляду [3].

Для України, на шляху виходу з системної кризи та зростання конкурентоспроможності української економіки, не існує альтернативи побудові креативної інноваційно-суспільно-інформаційної економіки.

А втім, незадоволеність усіх складових ланцюга «*бізнес – держава – населення»* системою освіти свідчить про глобальність проблеми. Маємо констатувати, що з кожним роком, незважаючи на реформування системи освіти, яке ведеться з перших днів незалежності країни, освітня криза лише поглиблюється. Звертаємо увагу, що за оцінками роботодавців та експертів трудові ресурси не мають потрібних знань, не володіють навиками, не мають компетенцій щодо взаємодії та комунікації, майже не здатні до аналітичного творчого осмислення. Тому суспільство очікує ініціатив держави, націлених на розв’язання існуючої проблеми шляхом запровадження політики комплексного вдосконалення освіти. Наголошуємо, акцент у реформуванні системи освіти має бути зроблено саме на державних інституціях. Держава може відіграти важливу роль щодо покращення здатності системи освіти в Україні формувати відповідні попиту знання та навички, якщо фінансування буде прив’язано до показників діяльності, які мають поєднувати бажання особи, потреби бізнесу, сьогоднішні можливості та стратегічні потреби держави. Стимулювання

додаткової професійної освіти з боку уряду є більш дієвим, ніж діяльність суб'єктів господарювання. Відсутність впевненості, що результати вкладання коштів в навчання співробітників слугуватимуть на благо власної компанії, працівник після навчання не змінить місце роботи, пояснює обмежене співробітництво системи освіти з приватним сектором. Втрати кадрового ресурсу через міграційні процеси, відтік робочої сили за кордон істотно впливає на ринок трудових ресурсів, формування якого слід здійснювати негайно, сформувавши для кожного сектору свою стратегію та тактичні рішення. Державний сектор має систематично консультуватися з учасниками освітнього процесу та спрямувати освітню та науково-технічну політику, не лише на задоволення потреб бізнесу, а й на стратегічні напрямки.

Звертаємо увагу, саме на стратегічну складову, роль якої в угоду сьогоденню майже повністю нівельовано. Теоретичне навчання, яке дає глибоке системне знання вважається не потрібним. Постійно наголошується на практичних навичках та знаннях які потрібні для роботи. Система освіти переживає кризу, яка охоплює всі ланки ланцюга, причому тяжкість проблем зростає від початкової освіти до підготовки наукових кадрів.

Складність і протиріччя процесу навчання, особливо в системі вищої освіти, полягають у тому, що в саме в період навчання має бути закладене теоретичне підґрунтя всього наступного професійного життя. Саме ці набуті у виші, теоретичні знання дозволять немолодій людині підтримувати потрібний суспільству рівень знань та навичок, опановувати знання майбутності. Відсутність у індивіда, цих на перший погляд непотрібних, знань призведе у подальшому до колапсу в системі неперервного професійного навчання протягом всього життя.

Стратегічний фактор навчання зараз майже нівельовано і у системі шкільної освіти. Бажання зробити акцент на врахуванні індивідуальних потреб та здібностей дитини, *«формуванні нового освіченого фахівця через систему цінностей, людських відносин, ставлення до різних ситуацій, вміння критично мислити, вміння використовувати інформацію для особистісного зростання,*

розв'язання особистих і професійних завдань» перетворюється у благі наміри, якими заслана дорога до пекла. Зростання конкурентоспроможності української економіки, зростання добробуту населення можливо лише через розбудову інноваційної системи країни з опорою на наукомісткі галузі, які вимагають фахівців із фундаментальним знаннями, зокрема з математики, фізики, хімії, біології тощо. Проблема підготовки таких фахівців у тому, що незважаючи на те що, сьогодні інформація легко може бути отримана, але її не можна зрозуміти, застосувати та опрацювати не маючі базової теоретичної підготовки.

Бездумне впровадження нового підходу може мати негативні наслідки. Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) 2018 року показало, що українські школярі провалили ЗНО із математики. За даними дослідження, проведеного в 64 країнах світу, у межах PISA – міжнародної Програми оцінки навчання, яке проводиться раз на три роки ОЕСР шведські школярі, які раніше почали навчатися за програмою аналогічною з «новою українською школою», показали погіршення результатів у читанні та розумінні прочитаного, математиці та розв'язанні завдань. Швеція спустилася нижче середнього рівня в цьому дослідження. Причому ці зміни стають помітними й у молоді з 24-х до 30-и років, трудовий і життєвий досвід не зміг компенсувати недоліків в знаннях. І хоча в цілому, Швеція, за підсумками звіту PIAAC – «PISA для дорослих», демонструє високі показники, «молоді дорослі» осилювалися із завданнями гірше, ніж їх однолітки з інших країн. У країнах із високотехнологічними виробництвами застосовується прикладний підхід STEAM *(поєднання найбільш необхідних в сучасному світі дисциплін: S – science, T – technology, R–robotics, E – engineering, A – art, M – mathematics)*, на основі інтеграції в єдину систему навчання з математики, природньо-наукових знань, систем технологій, робототехніки, інженерного мистецтва, творчості. У світі спостерігається тенденція постійно зростаючої математизації переважної більшості напрямів діяльності, що у свою чергу вимагає поглиблення та поширення математичних знань серед усіх верств населення. В той час, коли китайські малечі мають йти в школу знаючи таблицю множення, програма міністерства освіти і науки

України “Нова українська школа” (НУШ) не передбачає її запам’ятовування. Результати аналізу свідчать, що реформування освіти має базуватися на засадах впровадження в освітній простір країни основного тренду в світовій освітній системі економічно розвинутих країн STEAM [4], тобто потрібно скорегувати теоретичні аспекти освіти. Змін потребує перш за все методологія.

Причому, акцент у реформуванні системи освіти має бути зроблено на формуванні єдиної концепції навчання протягом всього життя – *«life long learning»* [5]. Маємо усвідомити, що освіта не є кінцевим продуктом, який визначається сьогоденним бажання конкретної особи набувати знання, а виступає засобом подальшого виробництва доданої вартості, стаючи важливим фактором зростання національної економіки, а також забезпечення приросту доходів суб’єктів господарювання та населення. Освіта має бути спрямована на формування особистості, яка не лише повністю розкриває свої здібності, а й забезпечує добробут своєї родини.

Підвищення якості людського капіталу, покращення середовища ведення бізнесу має виходити з кінцевих потреб, та послідовно доповнюватися професійною післядипломною, вищою та середньою освітою. Звертаємо увагу, освітня реформа, за твердженням міністерства освіти і науки, орієнтована на те, щоб *“зробити українців конкурентоспроможними в XXI столітті – випустити зі школи всебічно розвинену, здатну до критичного мислення цілісну особистість, патріота з активною позицією, новатора, здатного змінювати навколишній світ і вчитися протягом життя”*. Тобто має місце явний розрив, невідповідність та зворотна залежність. У систему вже на початковій стадії закладається високий рівень невизначеності, бо твердження, що перші результати реформи ми побачимо через дванадцять років, а з урахуванням навчання у вишах то вже через сімнадцять років не можуть задовольнити ні суспільство ні бізнес. І це у випадку, якщо не буде прорахунків у реалізації. На рівні компаній орієнованих на інноваційні технології, вже сьогодні відчувається “кадровий голод”. Маємо ствердити, вже сьогодні поповнення закладів вищої освіти талановитими освіченими випускниками майже припинилося, аналогічна

проблема притаманна для підприємств та наукових інституцій. Кваліфікованих, конкурентоспроможних мобільних кадрів, з високим рівнем професійних знань, умінь, навичок вкрай не хватає, що створює бар'єр на шляху до підвищення результативності бізнесу. Глибина прірви на ринку праці та людського капіталу постійно зростає, акцент на реформування начальної шкільної освіти без врахування наслідків та перспектив для вищої школи та подальшої професійної діяльності є недалекоглядним. Україна, яка знаходиться на порозі змін структури та змісту професій, культурного, інноваційно-технічного середовища не має так довго чекати результатів, які дасть реформа «нова українська школа». Водночас держава ні в якому разі не має обмежуватися безпосереднім сприянням роботодавцям в придбанні персоналом необхідних кваліфікацій, в збиток загальної теоретичної освіти, формування престижності якісної освіти, як стратегічного ресурсу. Заразом слід масово приділяти увагу просвіті та підняттю загального освітнього рівня населення. Стимулювання освітньої активності всього населення, підвищує активність конкретної людини, призводить в дію особистісний ресурс кожного, і в свою чергу створює синергетичний ефект у суспільстві. Формується атмосфера досягнення цілей, освоєння нових професійних кваліфікацій, розвитку навичок кооперації і комунікації, реалізації своїх прагнень через працьовитість, зосередженість на справі.

Вкладення в людський капітал є найбільш ефективними. В [6] доведено взаємозв'язок між об'ємом валового внутрішнього продукту на душу населення й охопленням робочої сили загальною й додатковою професійною освітою. Саме тому за останню третину XX століття частка витрат ВВП на освіту в США майже подвоїлася та за своїми абсолютними розмірами перевищує витрати на оборону, витрати на вищу освіту становлять $ 26,021 на одного студента, найбільші в світі. Витрати на освіту в шести найбільш освічених країнах вищі за середні по OECD – $ 13,957. Вкладаючи кошти в освіту маємо усвідомити, що вартість освіти це функція приросту майбутніх доходів, отриманих як наслідок витрат на освітні послуги здійснені раніше.

Провідні держави світу закладають підґрунтя майбутнього економічного процвітання своїх країн в XXI столітті формуючі прошарок людей з якісною вищою освітою, зокрема частка людей у віці від 17 до 23 років становить 55-60%. Саме такий відсоток людей здатний продемонструвати не лише прагнення, а й здатність набути вищу освіту високого рівня.

Державні рішення щодо стимулювання вищої освіти, формування бюджетного замовлення, фінансування та обсягів освітніх послуг, які надаються вишами зачіпають широкі верстви населення та стають підставою для оцінки якості державного керування в цілому, створюють та підвищують мотивацію до професійної діяльності, кар'єрного росту, особистісної самореалізації і тим самим забезпечити високий рівень задоволеності громадян результатами своєї трудової діяльності і життям в цілому. Підсилена економічною кризою непослідовність дій уряду, скорочення фінансування, зменшення обсягів часу, які відводяться на аудиторне навчання, призвела до падіння престижу освіти та вищої школи. Існуюча на сьогодні система розподілу бюджетних місць є вкрай незрозумілою і заангажованою. Абітурієнт не має повної інформації стосовно наявності місць. З одними ж тими самими балами він може пройти, чи не пройти на місця державного замовлення в один навчальний заклад і не пройти в інший. Вступ нагадує лотерею, створює напруження в суспільстві.

Водночас звертаємо увагу, що в Україні частка людей від 20 до 26 років, які здобувають вищу освіту за:

- кошти держбюджету становить 60%;
- кошти позабюджетні – 20%.

Це призводить до того, що якість освіти здатне продемонструвати лише обмежене коло випускників. Ситуація ускладнена, через істотне скорочення часу, що має відводитися, як на аудиторну так і на самостійну роботу студентів. На тлі низького рівня підготовки випускників навчальних закладів середньої освіти, зокрема з математики, відсутності бажання набувати знання та навичок

самостійної роботи, конкуренції, вимог суспільства, щодо якості освіти маємо джерело неконсистентності на ринку праці.

Вкрай важливим завданням держави є виявлення неконсистентності в системі *«освіта – ринок праці»*, що дозволить сформувати важелі соціальної політики в сфері освіти та неперервної професійної підготовки [7]. На тлі доступності вищої освіти в Україні якість освітніх послуг, які надаються навчальними закладами, суттєво розрізняється.

Суперечність між кваліфікацією, реальним попитом на ринку праці та доходами проявляється в тому, що за оцінками експертів:

- *майже 70% випускників закладів вищої освіти (ЗВО) та 50% населення працюють не за фахом;*
- *65% українців, які працюють за спеціальністю, хочуть змінити професію, при цьому:*
- *32% українців узагалі не працювали за спеціальністю,*
- *80% безробітних – це люди з вищою освітою, які не можуть знайти для себе відповідні вакансії та реалізуватися і водночас формальна наявність дипломів про вищу освіту призводить до підвищення рівня оплати праці, тобто в Україні не існує попит на якісну освіту;*
- *люди з високим рівнем знань та професійної кваліфікації отримують низьку заробітну плату*.

Ще один дисбаланс у тому, що в суспільстві за існуючого попиту роботодавців і населення на формальний освітній статус існує величезний попиту на неякісну освіту. Ми постійно стикаємося з тезами, про неякісну підготовку випускників вишів, те, що в українських ЗВО роблять ставку на теорію, а навчальні програми банально не відповідають викликам часу та не надають практичних знань, на першій роботі випускникам доводиться вчитися з нуля за принципом *«забудь усе, що вчив»*. А втім, ці тези не враховують негативний синергетичний ефект, який виникає через поєднання таких факторів як:

- *відсутність професійної орієнтації на працевлаштування* у майбутніх студентів і батьків,

- *низький рівень підготовки випускників шкіл і необхідність дотягнути їх знання хоча б до мінімального рівня*, який забезпечить здатність засвоювати знання, істотне скорочення аудиторного навантаження більше чим на третину,

- *скорочення різноманіття спеціальностей, різноманітність сфер працевлаштування, практичних навичок та «рутин»*, які притаманні кожному суб'єкту господарювання та кожному робочому місцю.

Не нівелюючи важливість практичної підготовки маємо ствердити, прогрес можливий лише тоді, коли об'єкт поповнюється новим досвідом. Парадокс у тому, що роботодавці націлені на прогрес, а бажають того, що вже мають, не задоволені якістю освіти, оскільки доводиться додатково вчити молодих фахівців практичним навичкам і відсутністю у них теоретичних знань, щоб їх набути та базових умінь. Працедавці вважають, що освіта не забезпечує достатньої кількості фахівців з:

- *практичними навичками,*
- *необхідним типом і рівнем умінь,*
- *актуальними знаннями,*
- *позитивним ставленням,*
- *самодисципліною.*

При цьому вони однозначно відмічають, що старші українці, які навчалися за старими методиками до початку реформування системи освіти, мають достатньо хороші когнітивні уміння. Не можливо набути спеціалізованих умінь у високотехнологічних галузях, які мають забезпечити економічний розвиток, без набуття знань та компетентностей. Тому держава має встановити доцільні та надійні стандарти і вимагати від вишів їх дотримання. Скорочення спеціальностей та запровадження освітніх програм істотно ускладнило забезпечення та перевірку якості навчання.

Водночас не можна не враховувати те, що постачальники освітніх послуг не мають налагоджених контактів із працедавцями. Проблема полягає у тому,

що у цих контактах не зацікавлений ніхто з системи *«заклад вищої освіти – працедавець − студент»*.

Без підтримки держави забезпечити покращення якості освіти неможливо. Водночас для усунення протиріч може бути застосовано досвід багатьох американських фірм, в яких діє система навчання молодого фахівця, яка поєднує набуття практичного досвіду на різних посадах, проходження контролю та ріст заробітної плати. Такий підхід створює ресурс, який забезпечує максимальну продуктивність використання державних коштів, як у системі вищої освіти, так й безперервної освіти дорослих.

Держава має створити суспільне середовище, в якому функціонують короткострокові цільові програми, спрямовані на доповнення, вдосконалення та оновлення знань, умінь та навичок, практичні програми освіти та навчання на робочому місці без відриву від роботи на основі теоретичних знань, здобутих у навчальному закладі.

Ефективність впливів слід оцінювати у просторово-часовому континуумі за аллокативним, адаптивним та соціальним типами.

Аллокативний тип [8] характеризує продуктивність розподілу ресурсів, тобто виділяє авторитетні знання (authoritative knowledge), формальні навички, спеціалізовані когнітивні, соціоемоційні та технічні уміння, які відкривають доступ в певні соціальні сфери. Результат, який отримає система в цілому, істотно залежить від знань, які функціонують у середині системи та формальних процедур сертифікації та оцінювання. Якщо формальні дипломи непідкріплені реальними знаннями ефективність системи освіти наближується до мінімуму.

До важливих результатів від змін в сфері освіти слід віднести формування в ній здатності пристосовуватися до змін зовнішнього та внутрішнього навколишнього середовища. Адаптивний тип ефективності характеризується: приростом функціональності, організованості, координації рівня самоорганізації в системі, підвищенням якості управлінських рішень й контролю, підвищенням стійкості до ризиків і загальному зниженню рівня

ризику, вдосконаленням інноваційної складової, поліпшенням мотивації людського капіталу.

Соціальний ефект [9, 10] передбачає, що отримання знань і збільшення чисельності людей із більш високим рівнем освіти зумовлює розвиток соціальних інститутів. Як наслідок у ~~У~~ суспільстві формується потреба самореалізуватися, творити, пізнавати, підвищити престижність і рівень взаємодії.

Маємо зрозуміти, що коли в системі *«освіта – держава – ринок праці»* у просторово-часовому континуумі виникає неконсистентність, то слід негайно здійснювати корегуючи впливи та не впроваджувати неефективні рішення.

Література:

1. Hanushek E., Woessman L. (2007) The Roleof Education Quality for Economic Growth. Policy Research Working Paper No 4122. Washington, DC: World Bank.
2. Звіт за підсумками проекту. Проект ОЕСР: Стратегія секторної конкурентоспроможності для України. Виявлення та вирішення проблеми розриву у навичках в Україні. Режим доступу: https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Skills_Gap_Assessment_Ukraine_UKR.pdf.
3. UNESCO Institute for Lifelong Learning (2015) Collection of Lifelong Learning Policies and Strategies. Available at: *http://uil.unesco.org/lifelong-learn-ing/lifelong-learning-policies-database/collection-lifelong-learning-poli-cies-and (accessed 11 November 2017).*
4. Огліх В. В., Шаповалов О. В. Запровадження STREAM в освітній простір України / Суспільна місія класичного університету в сучасному світі: міжнар. наук.-практ. конф. 11 – 12 жовт. 2018 р. Дніпро: ДНУ. 2018. С. 251-254.
5. Pepin L. (2007) The History of EU Cooperation in the Field of Education and Training: How Lifelong Learning Became a Strategic Objective // European Journal of Education. Vol. 42. No 1. P. 121-132.
6. UNESCO Institute for Lifelong Learning (2009) Global Report on Adult Learning and Education. Available at: *http://uil.unesco.org/fileadmin/keydocuments/AdultEducation/en/GRALE_en.pdf (accessed 11 November 2017).*
7. Попов Д., Стрельникова А. Работа, образование и грамотность в России: Проблема неконсистентности // Журнал исследований социальной политики. Том 15. № 2. С. 267-278.
8. Collins R. (1979) The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification, New York: Academic Press.
9. Powell W. W., DiMaggio P. (1991) Introduction. W. Powell, P. DiMaggio (eds.) The New Institutionalism in Organizational Analysis, Chicago, IL: University of Chicago Press. P. 1-38.
10. Wiseman A. W., Astiz F. M., Baker D. P. (2014) Comparative Education Research Framed by Neo-Institutional Theory: a Review of Diverse Approaches and Conflicting Assumptions. A Journal of Comparative and International Education, 44 (5). P. 688-709.

27. Problems, trends and prospects of the ecologically oriented development of alternative energy

Проблеми, тенденції і перспективи екологоорієнтованого розвитку альтернативної енергетики

Запобігання світової екологічної катастрофи, уповільнення кліматичних змін, стримання глобального потепління можливо за умови кардинальних змін у парадигмі світового розвитку. В рамках Паризької кліматичної Угоди у 2015 році перед всією світовою спільнотою були поставлені цілі, які суттєво впливають на розвиток як світової економіки та енергетики, так і економік й енергетичних секторів окремих країн. Зміни, у першу чергу, стосуються сектору виробництва електроенергії та тепла, енергоємної промисловості та транспорту. Основні напрямки змін: поступовий перехід з традиційних на відновлювальні джерела енергії, з метою ресурсозбереження та зниження забруднення на навколишнього середовища; підвищення енергоефективності, з метою зниження потреб в енергогенерації. Таким чином, має відбутися «енергетичний перехід» на принципах сталого розвитку від викопних видів енергетичних ресурсів до відновлюваних, стимулюючи при цьому значне підвищення енергоефективності та раціональності використання енергетичних ресурсів, тобто чітко викреслюються перспективи еколого-орієнтованого розвитку світової енергетики.

Дослідження у галузі альтернативних джерел енергії проводили такі українські та зарубіжні вчені, як Мельник Л. П., Рязанова Н. О., Когут У. І, Романишин С. Б, Ліщук В. І, Пирогов В. В, Габрель М., Делуччі М, Робертсон С. та ін.

Значне місце науковці присвячували вивченню теоретичних та прикладних питань впровадження відновлюваної енергетики, енергозбереження, підвищення еколого-економічної ефективності використання альтернативних джерел енергії тощо. Однак, багато питань залишаються недостатньо

розкритими і потребують подальшого розвитку. Тому метою даного дослідження є аналіз та систематизація сучасного стану, проблем та перспектив розвитку альтернативної енергетики в світі та в Україні, а також удосконалення організаційно-економічних засад до впровадження нетрадиційних джерел енергії.

Підписана Паризька угода вже ратифікована і набрала чинності. Ключові країни світу – США, держави ЄС, Китай, Індія і Україна – визнали необхідність поступової відмови від викопного палива та повного переходу на відновлювану енергетику до 2050 року. Єдиною великою країною, яка не ратифікувала угоду, стала Російська Федерація, економіка якої критично залежна від видобутку вуглеводнів.

За даними Світового енергетичного форуму, чисті та безпечні технології на основі відновлюваних джерел дешевші та доступніші, ніж викопне паливо, вже у 30 країнах. Вже немає сумнівів у тому, що майбутнє світової енергетики за децентралізованими джерелами енергії, "розумними" мережами та "розумним" транспортом.

Ратифікація Україною Паризької угоди потребує виконання цих зобов’язань перед світовою спільнотою. Для цього необхідно проведення змін у підходах щодо формування енергетичної політики держави, здійснення переходу від застарілої моделі функціонування енергетичного сектору, в якому домінують великі виробники, викопне паливо, неефективні мережі, недосконала конкуренція на ринку природного газу, електроенергії, вугілля до нової моделі, в якій створюється більш конкурентне середовище, вирівнюються можливості для розвитку й мінімізується домінування одного з видів виробництва енергії або джерел та/або шляхів постачання палива, віддається перевага використанню відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) та підвищенню енергоефективності.

Нині з природних джерел (вугілля, нафта, газ) одержують близько 90% енергії, яку споживають у світі. Світові запаси цих корисних копалин становлять 1152,2 млрд т у.п. (умовного палива), з яких 786 млрд т у.п.

припадає на вугілля, що становить понад 68% усіх енергетичних корисних копалин. За оцінками експертів (зокрема за прогнозами Міжнародного енергетичного агентства – МЕА), запасів нафти на Землі вистачить лише до 2030-2050 рр., природного газу – до 2060-2080 рр. [2].

Тому найбільш перспективним шляхом вирішення проблеми енергозабезпечення є використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії, які мають невичерпний ресурсний потенціал.

Термін «відновлювані джерела енергії» відноситься до тих джерел енергії, запаси яких можуть відновлюватися природним шляхом, наприклад, за рахунок сонячної енергії, енергії вітру, енергії водних ресурсів, біогазової енергетики, геотермальної енергетики, припливних та хвильових електростанцій, використання приповерхневого тепла Землі та ін.

Серед регіонів з найбільшим приростом відновлюваних джерел енергії у 2016 р. лідирувала Азія – 58%. Лідерами за приростом сонячної енергетики був Китай – 34 ГВт нових потужностей, США – 11 ГВт, Японія – 8 ГВт, Індія – 4 ГВт. Країни ЄС збільшили сонячні потужності на 5 ГВт, досягнувши 104 ГВт. Нині європейські біогазові установки можуть замінити 15 вугільних електростанцій із середньою потужністю 500 МВт.

У 2017 р. у Великобританії більшість електропоїздів використовували енергію сонця. У Нідерландах усі 100% електропотягів національних залізниць перейшли на використання вітру.

Згідно зі звітом Світового економічного форуму відновлювана енергетика стала дешевшою за нафту і газ в 30 країнах, включаючи Німеччину, Данію, Швецію, Японію, Австралію, Бразилію, Їзраїль, Мексику, Чилі та ін. Італія стала першою країною, яка повністю зупинила АЕС. У майбутньому зупинити діяльність АЕС планують Бельгія, Швейцарія, Іспанія.

Максимальна кількість біогазових установок діє в Китаї (близько 15 млн.), в Індії – близько 10 млн. установок. В Європейських країнах більшість біогазових установок існує у Німеччині (у 2016 р. – 10800). За даними Європейської біогазової асоціації, найбільша кількість біогазових заводів, крім

Німеччини, є в Італії – 1491, Великобританії – 813, Франції – 736, Швейцарії – 633, Чехії – 554 заводи [3].

Основними стратегічними пріоритетами у більшості сценаріїв, яким надають перевагу міжнародні енергетичні організації, є збільшення частки відновлюваних джерел енергії у загальному постачанні первинної енергії, скорочення обсягів споживання енергії, підвищення енергоефективності та енергозбереження.

Країни світу, що усвідомили важливість реформування енергетичного ринку відповідно до перспективних сценаріїв, розробили відповідні Стратегії, що враховують пріоритетні цілі та можливості їх досягнення.

Що стосується України, в ній існують усі необхідні природні ресурси для розвитку альтернативних джерел енергії, що може забезпечити довгострокову перспективу стійкого розвитку енергетики.

Однак за дослідженнями, проведеними Агентством з питань забезпечення ефективності використання енергетичних ресурсів, українське енергопостачання на 84% базується на викопних енергоносіях [2].

Чинники, що гальмують просування і функціонування альтернативної енергетики в Україні можна розподілити на три групи: галузеві, загальні та специфічні. До галузевих відносяться відсутність системи галузевих екологічних норм та нормативів, низький рівень сертифікації, галузевий монополізм. До загальних чинників належать: висока вартість електроенергії з відновлюваних джерел енергії, нерозвиненість енергетичної інфраструктури, практична відсутність фінансування державою альтернативної енергетики та високі відсотки за банківський кредит, низька активність бізнесу, сировинна спрямованість енергетичної галузі та ін. Специфічні фактори полягають у відсутності технологічних інноваційних розробок та економічних стимулів щодо підтримки малої альтернативної енергетики.

Прийнятий концептуальний стратегічний документ «Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»» від 18 серпня 2017 р. № 605-р (Стратегія), окреслює

стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2035 року [9]. У документі містяться прогнозні показники, що демонструють траєкторію розвитку енергетики та суміжних галузей. Завдання та показники Стратегії, надалі, будуть деталізовані та відображені у плані заходів з реалізації Стратегії, у відповідних програмах розвитку підгалузей. Прийнята Стратегія потребує удосконалення нормативно правової бази у сфері енергетики, розроблення нових та зміни існуючих законодавчих і підзаконних актів, галузевих норм, які регламентують діяльність в енергетичній сфері.

Україна планує до 2035 р. залишатися одним із найбільших в континентальній Європі виробником вуглеводнів та транзитером енергоресурсів (в першу чергу природного газу і нафти), забезпечуючи безпечне і надійне постачання енергоресурсів власним споживачам та споживачам суміжних ринків. При цьому бере на себе екологічну та соціальну відповідальність щодо дотримання зобов'язань зі скорочення викидів парникових газів.

Пріоритети, визначені на державному рівні щодо розширення мінерально-сировинної бази з метою нарощення видобутку вуглеводнів для забезпечення енергетичної незалежності країни, а також надлишкові потужності з транспортування, зберігання і переробки вуглеводнів, у т.ч. їх інтегрованість з європейським ринком і можливостями організації постачань зі світових ринків для подальшого постачання до ЄС, – сумарно становлять базу до розвитку відповідних галузей та економіки України в цілому.

Україна використовує для власних потреб різноманітні джерела енергії, такі як нафта, природний газ, вугілля, атомна і гідроенергія, енергія вітру і сонця тощо. Традиційно найбільш затребуваними в Україні наразі є викопні ресурси: природний газ і вугілля, які сумарно становлять понад 60% вітчизняного енергетичного балансу. Водночас в останні роки внаслідок змін цінової кон'юнктури, технологій та світових трендів, частка інших видів енергії у споживанні поступово зростає. На Рис. 1 надано структуру загального первинного постачання енергії в умовно-натуральному вимірнику (фактичні та

прогнозні показники). Слід зауважити, що падіння на 30% використання енергоресурсів у 2015 р., пов'язано з втратою частини територій України (Кримської автономної республіки, частин Луганської та Донецької областей).

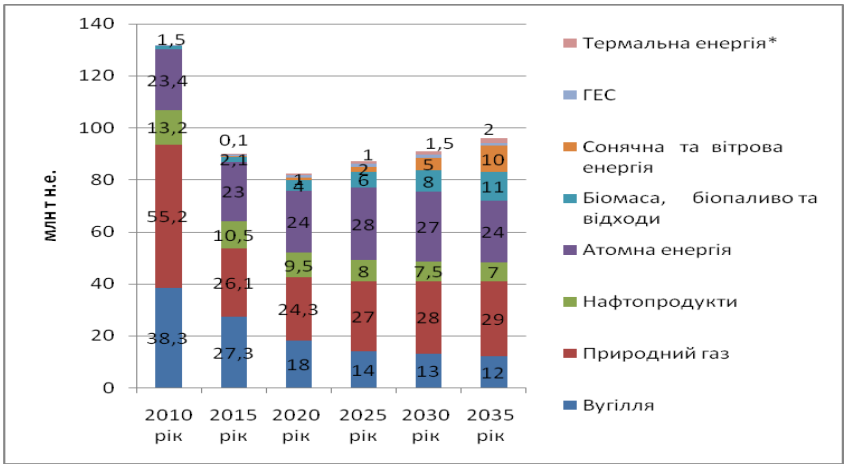

Рис. 1. Структура загального первинного постачання енергії України, млн т н.е. (Термальна енергія довкілля та скидні ресурси техногенного походження) [складено автором].*

Прогнозні тенденції використання викопних ресурсів та відновлювальних джерел енергії (Рис. 2, 3) показують, що до 2035 р. планується у двічі скоротити використання вугілля, на третину зменшити видобуток нафти, рівень виробництва атомної енергії та використання природного газу зміниться незначно. Використання відновлювальних ресурсів зросте з 3,2 до 24 млн т н.е., і буде складати 25%, відповідно викопні ресурси – 75%.

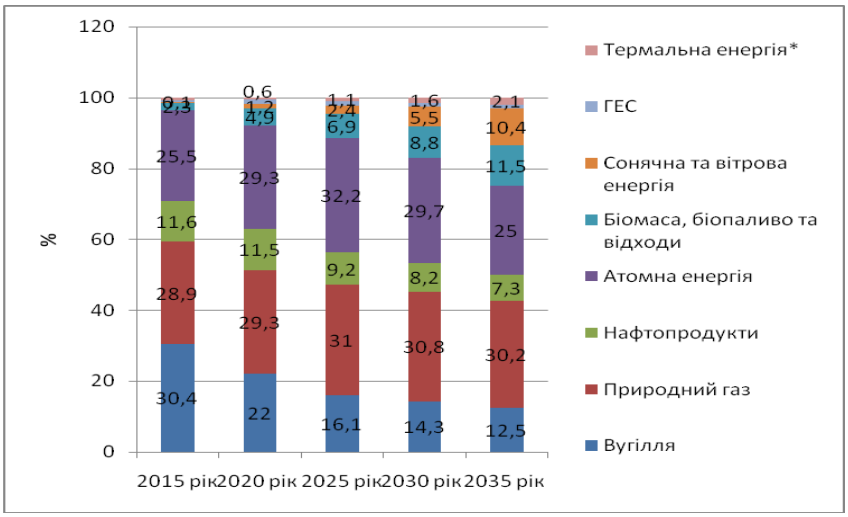

*Рис. 2. Структура загального первинного постачання енергії України, % (*Термальна енергія довкілля та скидні ресурси техногенного походження) [складено автором].*

Представлені в Стратегії прогнозні дані не зовсім відповідають пріоритетам ЕС, а саме: зниження видобутку викопних ресурсів; звернення виробництва атомної енергії, перехід на відновлювальні джерела енергії.

Згідно Стратегії, планується створення конкурентного ринкового середовища та умов до системного розвитку ресурсної бази для атомної енергетики, в той час у світі відмовляються від атомної енергетики, і фінансують у розвиток відновлювальних джерел. Так, у 2015 році в світі було інвестовано 329 млрд. дол. США у потужності відновлюваної енергетики — більше, ніж сукупно в будівництво всіх атомних станцій, гідроелектричних дамб, вугільних і нафтогазових потужностей.

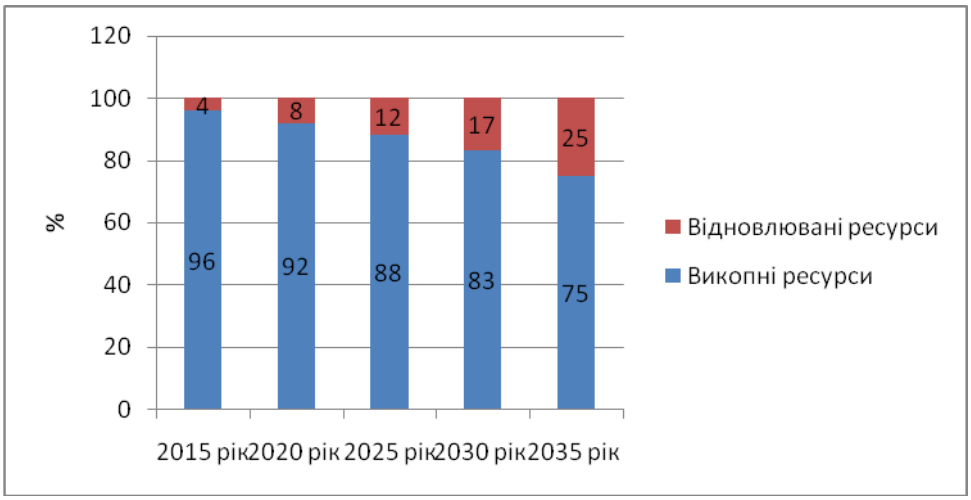

Рис. 3. Співвідношення викопних і відновлювальних ресурсів у ЗППЕ України, % [складено автором].

Реалізація Стратегії розрахована на поетапне виконання.

Перший етап (до 2020 р.) передбачає реформування енергетичного комплексу України та формування конкурентного та інвестиційно привабливого середовища.

Другий етап (до 2025 р.) включає застосування підходів до регулювання енергетики, заснованих на базових принципах, прийнятих країнами ЄС, до розроблення документів стратегічного планування та практичної діяльності з реалізації державної політики в енергетичній сфері, досягнення першочергових цільових показників з безпеки та енергоефективності, забезпечення його інноваційного оновлення та інтеграцію з енергетичним сектором ЄС.

Підсумком третього етапу (до 2035 р.) є інноваційний розвиток енергетичного сектору й будівництво нової генерації з відновлювальних джерел енергії.

Для забезпечення концентрації зусиль на реалізації Стратегії, завдання за етапами мають бути узгоджені між собою. Результатом виконання програм є досягнення цілей та кількісних і якісних показників, визначених Стратегією (Табл. 1).

До 2035 р. прогнозується зниження енергоємністі ВВП з 0,28 до 0,13, тобто в двічі. Зниження втрат в електромережах на 4,5% та у тепломережах на 10% також позитивно вплине на енергоефективність економіки України.

Таблиця 1. Ключові показники енергоефективності економіки України

Опис ключового показника ефективності	2015 рік	2020 рік	2025 рік	2030 рік	2035 рік
Енергоємність ВВП, ЗППЕ у т н.е./тис. дол. ВВП (ПКС)	0,28	0,2	0,18	0,15	0,13
Частка втрат в електромережах, %	>12%	10%	9%	8%	<7,5%
Частка втрат у тепломережах, %	>20%	<17%	<13%	<11%	<10%

Таким чином Енергетична стратегія України до 2035 року не передбачає стрімкого підвищення рівня енергоефективності української економіки, яка наразі є найбільш енергетично марнотратною в Європі – на одиницю ВВП в нашій країні зараз витрачається в 3-4 рази більше енергії ніж в ЄС. Згідно Стратегії, рівень питомої енергоємності ВВП України в 2035 році буде вищим, ніж поточний середній рівень енергоємності серед країн ЄС. На практиці це означає збереження технологічного відставання та значних втрат енергії. В той же час, в цьому та інших державних документах констатується надзвичайно висока зношеність тепло- та електроенергетичної інфраструктури України, недостатній облік енергоресурсів та нагальна потреба в підвищенні ефективності кінцевого споживання енергії.

В сучасних умовах найбільше працюючих сонячних електростанцій функціонують в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Вінницькій, Львівській, Кіровоградській, Харківській областях. Вітрові електростанції існують в Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Херсонській, Харківській областях.

Усього на ринку відновлюваних джерел енергії України працюють близько 230 компаній. Значна їх частина представлена зарубіжними інвесторами, в тому числі з Німеччини, Китаю, Кореї, Індії, Нідерландів, Данії, Швеції та інших країн. Сегмент вітроенергетики представлений всього 13 компаніями (15 діючих вітрових електростанцій). Більшу частину (більше 90%) альтернативної енергії виробляють підприємства сонячної і вітрової енергетики, поділяючи виробництво енергії приблизно порівну [3].

Фінансування розвитку альтернативної енергетики в Україні здійснюють «Укргазбанк», «Укрексімбанк», «Ощадбанк», а також Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) у відповідності до програм USELF та UKEEP. У межах програми USELF було передбачено інвестицій на суму 140 млн. євро. В той же час у 2015 р. загальний світовий обсяг інвестицій в альтернативну енергетику складав 329 млрд. дол. У сучасних умовах вкрай необхідно державне стимулювання та фінансування «зеленої енергетики». Так, у Польщі держава компенсує до 50% вартості сонячних батарей та сонячних колекторів. [1].

Особливо пріоритетним для розвитку альтернативної енергетики в Україні є фінансування інноваційних проектів, що дозволить розвиватися цій галузі на конкурентних засадах. Доцільно для цього залучення фінансових ресурсів шляхом емісії та продажу довготермінових цінних паперів місцевих позик та надання одержаних коштів підприємствам, що реалізують інвестиції в альтернативні інноваційні розробки з відновлюваної енергетики.

Аналіз перспективного використання альтернативних джерел енергії в Україні показує недостатність інституціональних змін у цій галузі. Потрібне більш чітке визначення стратегічних параметрів і характеристик відновлюваної енергетики. Заходи державної підтримки повинні розроблятися і

реалізовуватися з урахуванням частки відновлюваних джерел енергії в паливно-енергетичному балансі як держави в цілому, так і окремих регіонів. Найбільш зацікавлені в оптимальному розвитку альтернативних джерел енергії регіони, тому що це дає можливість підвищувати зайнятість, забезпечувати зростання наповнювання бюджетів та ін.

Необхідно розробити регіональні стратегії з питань розвитку екологоорієнтованого розвитку альтернативної енергетики з урахуванням особливостей регіонів та можливостей розвитку певних видів «зеленої» енергетики, а також стимулювання та впровадження малої альтернативної енергетики, яка б доповнювала традиційну енергетику з метою забезпечення автономного енергопостачання. Мала енергетика включає в себе малі генеруючи установки та комплекси потужністю від 10 до 10 тис. кВТ, які працюють на поновлюваних природних ресурсах (енергія води, сонця, вітру, геотермальна енергія, енергія біогазу тощо).

Доцільне державне замовлення на вкладення інвестицій підприємців в альтернативну енергетику, а також забезпечення для них зниження фінансових та ринкових ризиків. Потрібне впровадження законодавчої бази та технічних стандартів, стимулюючих об’єднання енергетичних мереж, зняття адміністративних бар’єрів та інфраструктурних обмежень для виробників відновлюваних джерел енергії, застосування трансферу технологій для створення додаткових стимулів у сферах виробництва і споживання альтернативної енергетики.

Збільшення частки альтернативних джерел енергії в енергетичних балансах сприятиме підвищенню енергетичної безпеки країни та окремих регіонів та зростанню господарської діяльності споживачів і виробників енергії. Поновлювана енергетика дозволить стабілізувати та знизити ціни на сировину, поступово відмовитися від пільгових тарифів та субсидій, а створення умов для поліпшення інвестиційного клімату дасть можливість притоку іноземних та вітчизняних інвестицій.

Отже, позитивними стратегічними ефектами від впровадження відновлюваних джерел енергії є:

- збільшення частки маневрених джерел при максимальному електричному навантажені;
- заміщення застарілих енергопотужностей;
- своєчасне забезпечення потужностями пікової енергії за рахунок малої альтернативної енергетики;
- задоволення зростаючого попиту на електроенергію;
- зменшення кількості енергодефіцитних регіонів;
- зменшення диференціації тарифів у різних регіонах країни тощо.

Література:

1. Когут У. І., Романишин С. Б., Садовник С. С. Альтернативна енергетика в Україні: стан, фінансово-інституційне забезпечення та перспективи розвитку // Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна. 2017. № 2. С. 11-16.
2. Ліщук В. І., Ліщук М. Є., Московчук А.Т. Використання відновлюваних ресурсів в енергетиці: світові стратегії та сценарії розвитку енергетичного ринку // Економічний форум 2/2017. С. 30-35.
3. Л. Г. Мельник «Зелена» економіка (досвід ЄС і практика України у світлі III і IV промислових революцій): підручник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2018. 463 с.
4. Пирогов В. В., Косатенко Д. О., Шалова Є. О., Подколзіна А. І. Перспективи розвитку сонячної енергетики в світі та в Україні // «Young Scientist». № 12 [52]. December, 2017.
5. Рязанова Н. О. Нетрадиційна відновлювана енергетика: проблеми і перспективи // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2017. № 1 (40). С. 174-178.
6. Закон України «Про енергозбереження» від 01 липня 1994 року (№74/94-ВР) зі змінами та доповненнями. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80.
7. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року (№ 555IV) зі змінами та доповненнями. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555-15.
8. Енергетична стратегія України на період до 2030 року / URL: http:// zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc.
9. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» / URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80.

28. The results of a study assessing the educational environment by students of the Medical Faculty of the International Kazakh-Turkish University

Результаты исследования оценки образовательной среды студентами медицинского факультета Международного казахско-турецкого университета

Genn J. M. (2001) в руководстве AMEE № 23 отмечает, насколько важен образовательный климат [1]. Описывает его следующими словами: "Инновации и непрерывное повышение качества в медицинских школах будут определять особенности этой школы". В настоящее время самым эффективным, удобным и надежным практическим руководством признан Dundee Ready Education Environment Measure (DREEM). Авторами являются Шон Макэлир и Сью Рофф (Swindon / Bath DRC стандартизован Билл Ириш и Майкл Харрисом) [2].

Этот метод был подготовлен 80 международными педагогами медицины, которые в 1995-1997 годах находились в Данди. Использование данного руководства позволяет проводить диагностические исследования и глобальную оценку студенческой образовательной среды в медицинских школах и институтах. Данный вид исследования позволяет обеспечить качество между курсами и компонентами курсов. Этот инструмент оценки был использован с целью оказания необходимой помощи в улучшении образовательного процесса и внесении поправок в средние и высшие учебные заведения многих развитых и развивающихся государств.

В Норвежской медицинской школе Университета Восточной Англии было проведено исследование насколько важным является использование данного метода для измерения образовательной среды (DREEM) с 1997 по 2011 годы. В 20 странах – Австралия, Бразилия, Канада, Чили, Китай, Индия, Иран, Ирландия, Япония, Кувейт, Малайзия, Непал, Нигерия, Саудовская Аравия, Сингапур, Шри-Ланка, Швеция, Турция, Великобритания и Индия были

обнаружены 40 публикаций на веб-сайте MEDLINE. Данное руководство переводилось на восемь международных языков (арабский, китайский, японский, персидский, португальский, испанский, шведский, турецкий). Этот опрос использовался для сравнения различных групп, их диагностики и сравнения между оптимальной и ожидаемой средой, т. е. для различных целей на международном уровне и был признан очень полезным инструментом оценки образовательной среды (Великобритания, 2012) [3].

DREEM (Dundee Ready Education Environment Measure) был использован для оценки образовательного пространства и показал свою валидность в подготовке среди магистрантов и врачей на всех пяти континентах (Аль Хазими, 2000; Pimparyon и др., 2000; Roff и т. д. б., 2005 [4, 5, 6].

При использовании анкеты DREEM обращается внимание на следующие моменты:

1. Восприятие обучения.
2. Восприятие обучающимися организаторов курсов.
3. Акдемическое восприятие себя в процессе обучения.
4. Восприятие атмосферы среды обучения.
5. Социальное самовосприятие.

Студентам была предоставлена анкета, состоящая из 50 вопросов.

Для определения восприятия обучения, восприятия обучающимися организаторов курсов, академического восприятия себя в процессе обучения, восприятия атмосферы среды обучения, социального самовосприятия вопросы анкеты были распределены так, как указано в Таблице 1.

В доступной литературе широко освещены результаты использования данной анкеты в процессе оценки образовательной среды в учебном процессе. В Университете Лидса была использовали анкету для измерения образовательной среды (DREEM) как инструмент для улучшения образовательной среды. Исследование проводилось на 968 студентов V курса медицинской школы.

Таблица 1. Интегрированные вопросы, определяющие образовательную среду (Dundee Ready Education Environment Measure (DREEM))

Вопросы	Полностью согласен(а)	Согласен(а)	Не уверен(а)	Не согласен(а)	Полностью не согласен(а)
Восприятие обучения Я человек для обучения					
Обучения дает мне много стимулов					
Чтение формирует внимание.					
Обучение способствует формированию моей компетенции.					
Процесс обучения хорошо сформирован.					
Обучение способствует формированию у меня уверенности в себе.					
Самое эффективное время обучения					
Обучение приводит к реальному умению.					
Согласен с целями обучения курса.					
Недолгое обучение эффективнее, чем долгое.					
Обучение на прямую связано с преподавателем.					
Восприятие обучающимися организаторов курсов: Организаторы курса хорошо подготовились.					
Организаторы курса по консалтингу пациента/обучающегося относятся с энтузиазмом.					
Организаторы курса издеваются над своими исполнителями.					
Организаторы курса высокомерны					
Общение с пациентом, обучаемым у организаторов курсов, имеет навыки установки					
Организаторы курса могут установить обратную связь с исполнителями.					
Организаторы курса покажут здесь конструктивную критику.					
Организаторы курса могут показать конкретные примеры.					
Организаторы курса становятся злыми на уроке.					
Организаторы курса хорошо знают свои предметы					
Обучаемые беспокоит организаторов курсов.					
Академическое восприятие обучающихся: Мои принципы, которые работали до сегодняшнего дня, работают и сейчас					

Я уверен(а), что в этом учебном году не будет никаких пересдач.					
Я чувствую, что я хорошо готовлюсь по профессиональным дисциплинам.					
Предметы прошлого учебного года помогли освоить предметы этого учебного года.					
Я помню всю необходимую для себя информацию.					
Я получил много информации о своей профессии.					
Мои навыки решения проблем хорошо работают и в этой среде					
От того, чему я научусь здесь, будет зависеть моя карьера в области здравоохранения.					
Восприятие атмосферы среды обучения: Консультационные этапы обучения легче, чем этапы обучения					
Курс организован отлично и качественно					
Затруднительно лгать на курсах обучения..					
Нам намного легче на лекциях					
Мне позволяют формировать взаимоотношения.					
Я чувствую себя хорошо в социальном плане на курсах обучения.					
На семинарских занятиях наши дела обстоят лучше.					
Считаю, что этот метод обучения не является правильным					
Я могу хорошо сконцентрировать свое внимание					
На медицинском факультете проявляется интерес к изучению дискомфорта во время обучения.					
Ситуация в учебном курсе меня мотивирует как студента.					
Я считаю, что в ходе курса могу задать все интересующие вопросы.					
Вопросы по социальному восприятию: Существуют специальные системы, поддерживающие студентов/обучающихся					
Я устал от чтения этого курса.					
В ходе изучения данного курса мне многое становится скучным.					
У меня много хороших однокурсников.					
Моя общественная жизнь очень прекрасна.					
Я не чувствую себя одиноко.					
Мне нравиться мое местоположение.					

Перед началом этой исследовательской работы были изучены результаты методик определения образовательной среды, а именно, определяющие поведение, успеваемость и благоприятное оценивание студенческой среды. Но среди них как уникальный метод измерения образовательной среды был отмечен DREEM (Великобритания, 2007) [7]. Результаты анализа проведенных исследований показали, что общая сумма показателей неудовлетворительна.

DREEM был использован для изучения образовательной среды 2010-2011, 2007-2008 учебного года у студентов медицинского колледжа Тайбахского университета Саудовской Аравии. Исследовались различия в восприятии окружающей образовательной среды между фундаментальными и клиническими этапами обучения. Кроме того, по сравнению с лицами мужского пола обучающиеся женского пола более позитивно воспринимают образовательную среду 26 / 48, $p < 0,03$). В целом руководство колледжа и преподаватели пришли к заключению, что они нуждаются в изменении отношения к студентам [8].

Была проведена исследовательская работа (DREEM) по измерению образовательной среды ирландской школы медицины, которая была использована для качественной оценки образовательной среды. Исследовательская работа была посвящена определению качества образовательной среды студентов первого семестра бакалавриата в 2004-2005 учебном году. Из 476 студентов отклик был получен у 389 студентов. В результате, в общей сумме показателей средний балл составил 130, то есть оценка была удовлетворительной. Тем не менее, установлено, что в образовательной среде есть некоторые проблемы и нет системной поддержки студентов с плохой успеваемостью. То есть, данный показатель отмечается на клиническом уровне по оценкам студентов по сравнению со студентами, не прошедшую клиническую практику. Девушки в своих кругах чувствуют себя более “счастливыми”, а лица мужского пола экзаменах демонстрируют больше уверенности. В заключении этого исследования пришли к выводу, что готовая система измерения образовательной среды DREEM является адекватным

инструментом для определения плохих сторон образовательной среды [9]. Иранский научно-медицинский университет использовал DREEM для оценки основных 4 клинических направлений (хирургия, педиатрия, акушерство-гинекология, внутренние болезни) при оценке образовательного климата в клинических палатах. Хирурги и акушеры-гинекологи оценивали свою среду ниже, чем педиатры и сотрудники внутренних болезней (общий средний балл 190 / 140, p = 0,015). Студенты отделения внутренних болезней в ответах по трем разделам опроса указали на необходимость проведения адекватной реформы учебно-методического характера [10].

В исследовании, проведенном в и научно-исследовательском центре Германии Вупперталь. DREEM была использована для оценки образовательной среды при подготовке студентов семейной и спортивной медицины. В общей сложности опрошено 110 человек. В заключении, обе группы сделали вывод, что образовательная среда соответствует международному уровню научно-исследовательского центра [11].

Был проведен сравнительный анализ образовательной среды медицинских школ стран Ближнего Востока (Абдель Азиза-университет, Умм аль-Кура-университет, Саудовская Аравия, университет Сане, Республика Йемен) и медицинскими школами Данди (Великобритания), использующими традиционные методы обучения и модернизированные методы обучения. В результате опроса, в котором приняли участие 1072 человек, показатель ответа студентов университетов стран Ближнего Востока показал средний балл DREEM ниже, чем результаты ответа студентов школы медицины Данди. Университет Данди также выявил низкие показатели по некоторым направлениям [12].

На основании приведенной информации, принимая во внимание важность и необходимость оценки образовательной среды, нами было проведено анкетирование студентов медицинского факультета Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави с использованием вышеуказанной анкеты. Результаты представлены в таблицах № 2-10.

Таблица 2. Восприятие обучения

Курс	Очень плохо		негативно		Больше позитивно		отлично		N
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	
1	5	3,9	8	6	91	71,6	23	18	127
2	2	1	12	6,8	145	82	15	8,6	174
3	0	0	11	8,9	93	75,6	19	15	123
4	1	1	6	5,9	84	83	10	9,9	101
5	-	-	4	8,7	42	91	-	-	46

При оценке восприятия обучения использовались следующие критерии:

0-12 «Very Poor» (очень плохо)

13-24 «Teaching is viewed negatively»(обучение рассматривается негативно)

25-36 Наиболее позитивное восприятие

37-48 «Teaching highly thought of» (преподавание высоко оценивается)

Результаты, приведенные в таблице, показывают, что студенты первого курса больше всего воспринимают учебный процесс как негативно, так и очень восторженно. Другой пик отличного восприятия приходится на третий курс, что возможно связано с включением в учебный курс клинических дисциплин. Для студентов пятых курсов характерно отсутствие крайних оценок и более уравновешенное оценивание данного показателя.

Восприятие обучающимися организаторов курсов (Таблица 2) оценивалось по следующим градациям:

0-11 «Abysmal» (ужасающее)

12-22 «In need of some retraining» (нуждаются в некоторой переподготовке)

23-33 «Moving in the right direction» (идет в правильном направлении)

34-44 «Model course organisers» (образцовые организаторы)

На первых трех курсах больше всего респондентов считают организацию курсов «ужасающей». Примерно одинаковый процент студентов по всем курсам указывают на необходимость переподготовки, причем большую

потребность в этом испытывают студенты четвертого курса. Если две трети студенты первых трех курсов отмечают правильную организацию курсов, то среди студентов четвертых-пятых курсов больше всего лиц, оценивающих уровень организаторов курсов как «образцовый».

Таблица 3. Восприятие обучающимися организаторов курсов

Курс	Ужасающее		Нуждается в переподготовке		Правильное направление		Образцовое		N
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	
1	7	5,5	14	11	86	67,7	20	15,7	127
2	10	5.7	17	9,7	117	67,2	30	17,2	174
3	5	4	12	9,7	82	66,6	24	19,5	123
4	2	1,9	20	19,8	48	47,5	31	30,6	101
5	0	0	6	13	22	47,8	18	39	46

Академическое восприятие себя в процессе обучения оценивалось с использованием следующих положений:

0-8 «Feelings of total failure» (чувство полного краха).

9-16 «Many negative aspects» (много негативных аспектов).

17-24 «Feeling more on the positive side» (чувствую более позитивно).

25-32 «Confident» (чувствую себя уверенно).

Данные исследования представлены в Таблице 4.

Таблица 4. Академическое восприятие себя в процессе обучения

Курс	Чувство полного краха		Много негативных аспектов		Чувствую более позитивно		Чувствую себя уверенно		N
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.
1	16	12,6	25	19,6	51	40	35	27,5	127
2	6	3,4	12	6,9	108	62	48	27,6	174
3	10	8	4	3,2	71	57,7	38	30,9	123
4	3	3	5	5	24	23,7	69	68,3	101
5	-	-	2	4,3	21	45,6	23	50	46

Среди тех, кто испытывает чувство полного краха преобладают студенты первого и третьего курсов. Для студентов первого курса это вполне объяснимо. У студентов третьего курса, возможно, данное восприятие обусловлено введением клинических дисциплин и растерянностью при контакте с пациентами. Аналогично много негативных аспектов отмечено студентами первого курса. Чувствуют себя уверенно студенты старших курсов.

Результаты, по восприятию атмосферы среды обучения студентами оценивались следующим образом:

2-22 «A terrible environment» (ужасающая окружающая среда).

13-24 «There are many issues which need changing» (очень много предметов для обсуждения, нуждающихся в изменении).

25-36 «A more positive attitude» (более позитивное отношение).

37-48 «A good feeling overall» (везде хорошее ощущение).

Данные представлены в Таблице 5.

Таблица 5. Восприятие атмосферы среды обучения

Курс	Ужасающая окружающая среда		Нуждается в изменении		Более позитивное отношение		Везде хорошее ощущение		N
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.
1	11	8,6	4	3,1	78	61,4	34	26,7	127
2	6	3,4	21	12	99	56,9	48	27,6	174
3	3	2,4	12	9,7	55	44,7	53	43	123
4	-	-	7	6,9	27	26,7	67	66,3	101
5	-	-	2	4,3	30	65	14	30,4	46

Атмосфера среды обучения как ужасающая больше всего отмечена студентами первого курса. На всех курсах отмечена необходимость внесения изменений. Более позитивное и хорошее восприятие атмосферы окружающей среды отмечено на старших курсах.

Социальное самовосприятие оценивалось по следующим критериям:

0-7 Miserable, жалкое, несчастное.

8-14 Not a nice place, не очень хорошее окружение.

15-21 Not too bad, неплохое окружение.

22-29 Very good socially, очень хорошее.

.

Таблица 6. Социальное самовосприятие

Курс	Жалкое, несчастное		Не очень хорошее окружение		Неплохое окружение		Очень хорошее		N
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	
1	-	-	10	7,8	114	89,7	2	1,5	127
2	-	-	14	8	156	89,6	4	2,3	174
3	-	-	4	3,2	107	86,9	12	9,7	123
4	-	-	2	1,9	90	89	9	8,95	101
5	-	-	8	17,4	35	76	3	6,5	46

Результаты, полученные студентами по результатам прохождения курсов по восприятию студентами социальных, общественных условий в образовательном процессе выглядели следующим образом. Отрицательное восприятие не указано на всех курсах. На не очень хорошее окружение больше указывали студенты пятых курсов. Соответственно, более позитивную оценку восприятия выявили у студентов первых четырех курсов. Очень высоко оценили этот показатель студенты третьего и четвертого курсов.

Следует отметить, что по предыдущим таблицам студенты пятого курса показывали более уверенные и благоприятные результаты. Полученные в данной таблице показатели свидетельствуют о необходимости дальнейших аналитических исследований в этом направлении.

Таким образом, проведенные нами исследования свидетельствуют о том, что студенты первых курсов нуждаются в существенной поддержке, также трудности отмечаются при первых навыках клинического обучения

Литература:

1. MedTeach. 2012; 34 (9): e620-34. DOI: 10.3109 / 0142159X.2012,668625. Epub 2012 Apr 3 “The Dundee Ready Education Environment Measure (DREEM): a review of its adoption and use”. Miles S., Swift L., Leinster S. J.

2. Educ Health (Abingdon). 2007 May; 20 (1): 7. Epub 2007 Apr 18. “DREEM and beyond: studies for the environment”. Whittle SR, Whelan B, Murdoch-Eaton

3. “Determining the quality of the medical educational environment in the Irish Medical School using the Dreem inventory”. Avalos G, Freeman C, Dunn F. Irish Medical Journal [2007, 100 (7): 522-525]

4. Educ Health (Abingdon). 2004 Jul; 17 (2): 192-203. “Educational environment in traditional and innovative medical schools: a study in four undergraduate medical schools”. Al-Hazimi A1, Zaini R, Al-Hyiani A, Hassan N, Gunaid A, Ponnamperuma G, Karunathilake I, Roff S, McAleer S, Davis M.

5. Pimparyon, P., Roff, S., McAleer, S., Poonchai, B., and Pemba, S. (2000). Educational environment, student approaches to learning and academic performance in the Thai nursing school. Medical Teacher, 22 (4), 359-365.

6. Roff, S. (2005). Dundee Is Ready The educational environment measure (dreem) is a versatile device for measuring students' undergraduate medical curriculum professions. Medical Teacher, 27 (4), 322-325.

7. Audin, K., Davy, J. &Barkham, M. (2003). University Quality of life and learning (UNIQoLL): An approach to student well-being, satisfaction, and institutional change. Journal of Further & Higher Education, 27 (4), 365-382.

8. Magazine of medical education winter-spring 2008; 12 (1-2): 15-11. “The University of Medical Sciences (IUMS) based on Dreem Models”. Soltani Arabshahi SC, Kouhpayehzadeh Esfahani Jalil, Khamseh ME.

10. To H (2004). Identify the perceived weaknesses of the new curriculum with the help of the Dundee Ready Educational Environmental Measurement (Dreem) Inventory. Medical Teacher, 26 (1), 39-45.

11. Sobral, DT (2004). Medical students’ self-assessment first year learning outcomes: Using the course A value inventory medical teacher, 26 (3), 234-238.

12. Postgrad Med. 2012 Sep; 124 (5): 143-50. doi: 10.3810 / pgm.2012.09.0985. “Family health care center in Germany: using the DREEM questionnaire”. Kavukcu E1, Burgazli K, Akdeniz M, Bilgili P, Öner M, Koparan S, Yörümez A.

13. Roff, S., Mcaleer, S., Harden, Rm, Al-Katani, M., Ahmed, Au, Deza, H., Groenen, G. & Primparyon, P. (1997). Design and Validation Mere Dundee Ready Environmental Education (Dreem). Medical Teacher, 19 (4), 295-299.

29. Modern innovative-entrepreneurial higher education institutions: challenges and tendencies

Сучасні інноваційно-підприємницькі ВНЗ: виклики і тенденції

У сучасних умовах вищі навчальні закладі (ВНЗ) постали перед значними викликами сучасної глобальної постіндустріальної економіки. Саме від стратегії учбових закладів залежить чи перетворяться виклики у загрози, або ж у мотивацію інноваційних перетворень навчально-дослідницьких процесів та підприємницьких ініціатив. За оцінках експертів ОЕСР, протягом кожних 10 років приблизно 80% технологій і обладнання, що сьогодні використовується, застарівають, у той же час понад 30% знань, які педагоги будуть викладати через 10 років, наразі ще не існує [1]. Сьогодні необхідність ефективного розвитку інноваційно-підприємницьких університетів визначає способи їх адаптації до ринкових відносин і жорсткої постійної конкуренції. І хоча університети перебувають у постійному пошуку все нових механізмів і шляхів сталого розвитку, які базуються на різних критеріях, у цілому всі вони спрямовані на досягнення стратегічного орієнтира інноваційного розвитку. Становлення підприємницького університету – це шлях від комерціалізації науки до загального підприємницького стилю управління організацією, а різні форми інтеграції (технополіси, науково-виробничі підприємства, відділи захисту інтелектуальної власності, центри технологічного трансферу і т. д.) визначають становлення моделі проектно-орієнтованого університету, зі своєю організаційною структурою, що поєднує традиційні ієрархічні відносини з постійно мінливими горизонтальними зв'язками між підрозділами. Відомий афоризм англійського філософа і державного діяча Френсіса Бекона: «Хто не застосовує нових способів, повинен чекати нових лих» наповнюється новим змістом.

Інноваційні процеси в освіті західних країн багато у чому характеризуються двома основними напрямами: інтенсифікацією і

реструктуризацією, які супроводжуються перебудовою «освітньої екосистеми». У цілому спостерігаються дві основні тенденції. Перша – демонополізація у руслі ринкової орієнтації і оперування такими термінами, як «конкуренція», «прибуток», «ефективність витрат», «продуктивність навчання», «задоволення споживача» та ін. Друга тенденція – централізація контролю над підготовкою педагогічних кадрів через більш жорсткі національні стандарти, сертифікацію, ліцензування майбутніх і працюючих викладачів. Держава надає відносну свободу вибору при здійсненні інновацій, але вводить більш тверді моніторингові процедури при оцінці кінцевого продукту педагогічної освіти. За усієї різноманітності навчальних програм підготовки у ВНЗ, вони мають низку загальних характеристик:

- гуманізація, що покликана сприяти затвердженню загальнолюдських цінностей;
- багаторівневість і багатоступінчатість із метою забезпечення спадкоємності навчання;
- міжрівнева та міжпредметна інтеграція змістового контенту;
- індивідуалізація / диференціація як основа навчання;
- елективна детермінованість, що визначає комбінацію обов'язкових дисциплін і предметів за вибором;
- фокус на формування ключових компетенцій через визначення стандартів;
- акцент на самонавчання, саморозвиток, педагогічну рефлексію.

У зв'язку із цим активно використовуються такі нові терміни як: управління командою (*team-leadership*), колективне прийняття рішень (*collective decision-making*), інтерактивний професіоналізм (*interactive professionalism*), розподілене управління (*distributed leadership*), а також концепція «дослідження через діяльність» (*action research*), які відображають певний вектор руху педагогічної наукової думки. Сучасними педагогічними технологіями є: інформаційні (комп'ютерні, мультимедіа, мережеві, дистанційні), проектні, креативні, ігрові (імітаційні, операційні, рольові,

«діловий театр» – психодрама і соціодрама), тренінги, коучинги, етнопедагогічні, технології індивідуально-орієнтованої освіти. Взаємозв'язок традиційних і інноваційних педагогічних технологій, що визначають побудову сучасного навчального процесу, можна згрупувати наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1. Взаємозв'язок традиційних та інноваційних педагогічних технологій

Традиційні технології, що визначають побудову навчального процесу	*Сучасні технології, що визначають побудову навчального процесу*
На споглядальній основі	На діяльній основі
На емпіричній основі	На концептуальній основі
На послідовній основі	На широкоблочній основі
На не випереджальній основі	На випереджальній основі
На основі знань	На особисто-змістовній основі
На монологічній основі	На діалоговій основі
На академічній основі	На ситуативній основі

Джерело: [2]

Однак для того, щоб інноваційні педагогічні технології були ефективні, у ВНЗ повинна бути створена відповідна інфраструктура, заснована на інформаційно-аналітичній діяльності, яка б надавала можливість пошуку, впровадження, поширення і, у цілому, управління освітніми педагогічними інноваціями. Вона повинна мати доступ до банку освітніх інновацій, результатам моніторингових досліджень якості освіти, прогнозним дослідженням і рекомендаціям для виявлення ніш для впровадження інновацій. За нової парадигми освіти ВНЗ неминуче відчувають потребу у змінах і виграють за умов, коли використовують не лише внутрішні, але й зовнішні ідеї,

не витрачаючи зусиль на дублювання досліджень (організація мережної взаємодії ВНЗ).

Мова йде про своєрідний симбіоз психолого-педагогічного проектування, що розбудовує освітні процеси у межах певного їх зв'язку, адаптується до діючих освітніх інститутів освітнього середовища і є адекватним певним видам освітніх процесів з умовами становлення студента як суб'єкта власному життя та діяльності. Тому саме сьогодні так важливі психологічне дослідження віково-нормативних моделей розвитку особистості, педагогічне конструювання освітніх програм і технологій реалізації цих моделей, сомоорганізація всіх учасників освітнього процесу, проектування умов досягнення нових цілей освіти і засобів рішення завдань розвитку. Усі ці потреби є своєрідними викликами процесів глобалізації й інтернаціоналізації вищої освіти.

Протягом нинішнього десятиліття термін «університет світового класу» передбачає високу концентрацію талантів (викладачів і студентів), оптимальність ресурсів для створення сприятливих умов навчання та здійснення випереджальних наукових досліджень, структуру управління ВНЗ. Остання сприяє розвитку стратегічного бачення, інноваціям і гнучкості, що дозволяє ВНЗ ухвалювати рішення та управляти ресурсами без бюрократичних перешкод (ініціатива академічної переваги – *Excellence Academic Initiative*) Серед західних ВНЗ це, наприклад, французька ініціативи переваги *«IDEFI», «IDEX/I-SITE»* і програма «Інвестиції у майбутнє» (*PIA*), які фінансують розвиток у ВНЗ інноваційного навчання, або «Пакт якості викладання» у Німеччині, який спрямований на поліпшення умов навчання і його якості [3; 4]. Ініціативи переваги формуються на основі амбіційних наукових і освітніх проектів у тісному співробітництві з економічним оточенням (бізнесом).

Сучасний «портрет» інноваційної освітньо-підприємницької установи формують наступні його ключові характеристики:

- конкурентоспроможність (здатність до інтеграції різних освітніх програм, реалізація можливостей корпоративного навчання, «експорт» освітніх послуг, забезпеченість компетентними кадрами);

- лідерство (активна роль у освітньому просторі міста, країни, наявність стійких зв'язків із зовнішніми, у тому числі й іноземними, партнерами);

- комфортність (безпека, інфраструктурний пакет забезпечення здорового способу життя – медицина, харчування, спорт, медіатека, психолого-педагогічний супровід, інформаційний центр та інше, відкритість участі у наукових, професійних співтовариствах);

- здійснення інноваційної діяльності (розробка і використання нових освітніх технологій, нових програм і методик, генерація внутрішньокорпоративного навчання і дисемінації передового педагогічного досвіду) [5].

Сьогодні під інноваціями у вищій освіті мають на увазі технології, що включають два пов'язані один з одним компоненти: організація діяльності того, кого навчають (студента) і контроль освітнього процесу. Вони орієнтовані на дидактичне використання наукових знань, організацію навчального процесу із застосуванням емпіричних інновацій педагогів, підвищення мотивації студентів. Основним завданням інноваційної проектно-дослідницької діяльності у ВНЗ є забезпечення переходу від традиційної освіти (традиційні системи управління, традиційні форми навчання) до освіти інноваційної, що реалізує загальний принцип розвитку індивіда («Не наздоганяти минуле, а створювати майбутнє»).

Саме інноваційна освіта, здатна до саморозвитку та створення умов для повноцінного взаємозв'язку всіх видів робіт, що у сукупності забезпечують появу дійсних інновацій – процес «винахід – інноваційний проект – реалізація». А саме: а) науково-дослідна діяльність, спрямована на отримання нового знання: щось і десь може бути – «відкриття» та щось можна зробити – «винахід»; б) проектна діяльність, спрямована на розробку особливого, інструментально-технологічного знання про те, як на основі наукового знання у заданих умовах сконструювати те, що повинно бути («інноваційний проект»); в) освітня діяльність, спрямована на професійний розвиток суб'єктів певної практики і формування у кожного особистого знання (досвіду) про те, що і як

повинно діяти, щоб інноваційний проект втілився у практику («реалізація»). Щодо інноваційної освітньої технології, то це комплекс трьох взаємозалежних складових. По-перше, сучасне навчання передбачає не стільки освоєння предметних знань, скільки розвиток компетенцій, адекватних сучасній бізнес-практиці, а змістовна його складова повинна бути добре структурована та представлена у вигляді мультимедійних навчальних матеріалів за допомогою сучасних засобів комунікації. По-друге, сучасні методи навчання (активні методи формування компетенцій) повинні бути засновані на взаємодії із студентами, що навчаються, та їх залученні у навчальний процес (а не на пасивному сприйнятті матеріалу). По-третє, сучасна інфраструктура навчання, яка включає інформаційну, технологічну, організаційну і комунікаційну складові, повинна дозволяти ефективно використовувати переваги дистанційних форм навчання.

Оскільки сучасні тенденції розвитку освітніх технологій безпосередньо пов'язані з гуманізацією освіти на основі *самоактуалізації і самореалізації* особистості, то й термін «освітні технології» – більш ємний, ніж «технології навчання», оскільки він передбачає формування та розвиток особистих якостей тих, кого навчають. При цьому, на зміну окремим формам і методам активного навчання, що роблять процес навчання «розірваним на частини», приходять цілісні керовані освітні технології. Особливістю останніх є те, що вони (на відміну від методик) повинні відповідати трьом вимогам: описувати алгоритм дій, бути відтвореними у різних умовах (різними педагогами і по відношенню до різних особистостей, що навчаються) та повинні давати гарантований результат. І хоча класичні методи навчання (дослідницький, пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, частково-пошуковий / евристичний, метод проблемного викладу) залишаються базовими, до них додаються інтерактивні методи з використанням ІКТ. Вони надають можливість використання індуктивної та дедуктивної логіки, аналітичного і синтетичного шляхів пізнання, «точок» та інтервалів контролю (самоконтролю) як альтернативних

варіантів на випадок відхилення реального процесу пізнання від запланованого [6].

Сьогодні індивідуальні переваги проявляються не у виборі навчального закладу, а в індивідуалізації його програм (посилення індивідуальних траєкторій у освіті) і якості та іноваційності їх викладання. А це висуває принцопово нові вимоги до викладацького складу ВНЗ. Дійсно, людей завжди лякало все незвідане і нове, вони негативно сприймали будь-які зміни. Більше того, психологічні стереотипи, що існують у масовій свідомості і впливають на звичний спосіб життя, призводять до хворобливих явищ, стримуючи впровадження нових видів освіти. Причина небажання людей сприймати інновації у сучасній освіті полягає, з одного боку, у перешкоджанні життєвим потребам у комфорті, безпеці, самоствердженні, а з іншого – у не готовності по-новому вивчати теорію, змінювати власну свідомість, витрачати на це особистий час і кошти. Узагальнюючи дослідження, проведені у цій сфері, можна констатувати, що для викладачів ВНЗ впровадження сучасних інноваційних технологій в освітній процес «гальмується» за наступних причин. По-перше, бар'єр творчості – звичка працювати за старими програмами, не бажання будь-що змінювати, вчитися, саморозвиватися. По-друге, конформізм – відмова від прийняття нетрадиційних педагогічних рішень (небажання генерувати ідеї та їх розвивати, побоювання виглядати в очах інших «білою вороною» і т. п.). По-третє, особиста занепокоєність – непевність у собі, здатностях, власному потенціалі, занижена самооцінка, острах відкрито висловлювати свої судження. По-четверте, ригідність мислення – визначення своєї думки як єдиної, остаточної і тієї, що не підлягає перегляду (негативне відношення до нових знань, навичок і т. д.) [7, с. 186-187]. Це в значній мірі співпадає із психологічною класифікацією суб'єктів інновацій:

- новатори (завжди відкриті для нового, захоплюються нововведеннями, схильні до авантюризму);
- ранні реалізатори (більш інтегровані у колектив, але знаходяться під впливом окремих лідерів);

- попередня більшість (необхідно більше часу для прийняття рішень);
- пізня більшість (сприймає нове із значною часткою скептицизму);
- нестійкий прошарок (орієнтується на традиційні цінності, ухвалює нове із суттєвими труднощами, гальмує інноваційних процес) [8].

Інноваційна політика ВНЗ за сучасних умов базується на трьох взаємозалежних напрямах: а) постійне відновлення / освоєння предметних знань, структурованих і наданих у вигляді мультимедійних навчальних матеріалів і засобів комунікації, що передбачають розвиток компетенцій, адекватних сучасній практиці; б) впровадження сучасних методів навчання (активних методів формування компетенцій); в) побудова сучасної інфраструктури навчання, яка включає інформаційну, технологічну, організаційну і комунікаційну складові. За умов сучасної інноваційної освіти управління навчальним процесом організоване таким чином, що викладач виконує роль тютора (наставника), а студент може обирати нетрадиційні види одержання знань (наприклад, дистанційне навчання з використанням глобальних і локальних світових мереж, що заощаджує час і кошти). Так, згідно з даними Міжнародного інноваційного освітнього саміту (WISE), до 2030 р. найбільш значні джерела знань будуть доступні он-лайн, а електронний формат дозволить легко поширювати і адаптувати навчальні матеріали та нові освітні програми [9]. Вже сьогодні, наприклад у країнах ЄС, кількість пропонованих 500 університетами он-лайн курсів становить 4200 і зростає із року у рік [10]. Сучасна високоякісна освітня програма – це комбінація великої кількості модулів, що мають практичну спрямованість у контексті одержання набору компетенцій на основі розширення можливостей використання різного роду тренажерів, симуляторів, інформаційно-комунікаційних систем і зростання вимог до контролю за якістю освіти на всіх його етапах.

У пріоритетні завдання інноваційної оствіти перетворюються: по-перше, освоєння студентом практики аналітичного мислення, його саморозвиток і самовдосконалення; по-друге, розробка учбово-методичного і організаційно-технічного блоків навчального процесу для оцінки результативності інновації;

по-третє, залучення до роботи експертів–фахівців, які можуть оцінити інноваційні програми. В умовах, коли на зміну механістичному «управлінню людськими ресурсами» усе активніше приходить «управління талантами», здатність творчо осмислювати завдання і знаходити нестандартні рішення є найважливішою конкурентною перевагою, витісняючи важливу ще до недавна дисциплінованість та готовність чітко виконувати усі правила й інструкції. Такі поняття, як «інтерактивні технології і методи», «мультимедійні навчальні матеріали» (відеометод, кейси, методи групового аналізу, дискусії) і багато інших сьогодні перетворилися у звичні для спілкування визначення. Впровадження ІКТ у змістовну частину освітнього процесу має на увазі інтеграцію різних предметних сфер з інформатикою, що призводить до інформатизації свідомості студентів і розуміння ними її важливості у сучасному суспільстві (у його професійному аспекті). Її відмінними рисами у освітніх процесах є багаторівневість телекомунікаційної інфраструктури (у т. ч. мережа *TSUNet*), інтегрованість освітнього інформаційного середовища, розподільність навчального процесу, мультимедійність освітніх ресурсів (мультисервісні технології) і технології реального часу.

Досвід західних ВНЗ засвідчує, що: а) інформаційне середовище ВНЗ відкритого типу, що включає різні форми дистанційної освіти, суттєво підвищує мотивацію студентів до вивчення предметних дисциплін, особливо з використанням методу проектів; б) інформатизація навчання приваблива для студента тому, що вона знімає психологічну напругу спілкування шляхом переходу від суб'єктивних відносин «викладач-студент» до найбільш об'єктивних відносин «студент-комп'ютер-викладач», підвищується ефективність навчання, збільшується частка творчих робіт, розширюється можливість у одержанні додаткової освіти по предмету, а у майбутньому усвідомлюється цілеспрямований вибір престижної роботи. Для отримання навичок роботи у команді в освітньому процесі використовуються проекти наступних видів:

а) індивідуальні, фронтальні, групові, парні (у залежності від кількості учасників);

б) ігрові, творчі, інформаційні, дослідницькі (за методом проведення);

в) довгострокові, короткострокові (за тривалістю);

г) із залученням культурних цінностей, суспільства, родини, природи (залежно від тематики) [11].

Імітаційні моделі були запозичені інноваційною «екосистемою» ВНЗ у військовій сфері – мова йде про тренажери для підготовки пілотів (*flight simulators*). Освіта і, зокрема, бізнес-освіта, миттю підхопили свіжі ідеї, і разючі результати не змусили себе чекати. Застосовування імітаційних моделей навчання, коли студент одержує можливість освоїти професійні методи, процедури та інструменти роботи, формує уяву про певну сферу діяльності, професії за допомогою «симуляції», «симуляторів» та «імітаційних ігор». У звязку з цим, особливе місце належить бізнес-інформаційним технологіям, що включають такі сфери професійної діяльності як:

- інтегральна уява стратегій / цілей, бізнес-процесів і ІТ-інфраструктури фірми (різної галузевої спрямованості та різних форм власності);
- стратегічне планування архітектури фірми з урахуванням розвитку і управління інформаційними системами та ІКТ;
- організація процесів життєвого циклу ІКТ в системі управління фірмою;
- аналітична підтримка процесів прийняття рішень для управління фірмою [12, с. 114-121].

Серьозним викликом традиційним формам освіти наразі є система оцінки знань студентів. У системі вищої освіти все більш панівним стає розуміння того, що стандартна процедура оцінювання освітніх досягнень студентів, що навчаються, не дозволяє у повній мірі «вловити» різні складові їх компетентності, вмінь і навичок, які необхідні для забезпечення життєвих і професійних стратегій після закінчення університету. Тобто, стандартизовані процедури, що використовуються, не можуть оцінити вміння виконувати студентами завдання у реальній життєвій ситуації, а це є суттєвим обмеженням

для розвитку найважливіших поведінкових навичок і компетенцій, які сьогодні користуються попитом у професійній освіті та на більшості робочих місць. Нові вимоги до освітніх стандартів, пов'язані з реалізацією індивідуально-орієнтованого підходу до навчання, вимагають впровадження нових форм оцінки особистих досягнень студента (мотивація саморозвитку і самооцінки, формування позитивних орієнтирів у структурі «Я-концепції», вольова регуляція, відповідальність). Тому підсумкова оцінка студента повинна визначатися як накопичувальна оцінка, що: а) характеризує динаміку індивідуальних освітніх досягнень протягом усіх років навчання у ВНЗ; б) свідчить про його зусилля, прогрес і досягненнях у різних сферах за певний період часу, включаючи кількісну і якісну оцінки (технологія портфеліо).

Технології портфеліо дозволяють згладжувати існуюче протиріччя між побудовою сучасного освітнього процесу і відсутністю адекватної йому системи оцінювання. Вони, крім загальнонавчальних вмінь збирати і аналізувати інформацію, структурувати і представляти її, дозволяють вийти на новий рівень – розвиток інтелектуальних вмінь більш високого порядку. Останні характеризуються рефлексивністю (механізми та способи оцінки і самооцінки, самоатестації, самозвіту) і метакогнітивністю (критичне мислення: відслідковування власних помилок, виправлення їх). Фактично, це форма фіксації самовираження та самореалізації, що забезпечує перенесення «педагогічного наголосу» із зовнішньої оцінки на самооцінку, що передбачає інтеграцію кількісної і якісної оцінки співробітництва студента, викладача і роботодавця. Функції технології формування портфоліо у освітньому процесі визначаються особливостями середовища функціонування і поділяються на:

а) діагностичну (фіксуються зміни та зростання (динаміка) показників за певний період часу);

б) цілеспрямування (підтримує освітні цілі, що визначаються стандартами);

в) мотиваційну (заохочує педагогів та студентів, що навчаються, до взаємодії і досягнення позитивних результатів);

г) змістовну (максимально розкриває весь спектр досягнень і видів робіт, що виконуються);

д) розвиваючу (забезпечує безперервність процесу розвитку, навчання і виховання від курсу до курсу);

е) навчальну (створює умови для формування основ кваліметричної компетентності) [13].

Фактично, портфоліо є засобом якісної і багаторівневої оцінки компетенцій, виміру індивідуального прогресу студентів, самопрезентацією для роботодавців, а також важливим елементом дієвого, проектного, компетентного підходів до освіти. Для студента портфоліо – це організатор його навчальної діяльності, а для викладача – засіб зворотнього зв'язку та інструмент оцінки цієї діяльності. Інноваційні підходи також вимагають введення нового напрямку – оцінка особистісних і міжособистісних досягнень студентів, що навчаються. Найпоширенішими способами оцінки ефективності інновацій у освіті є: а) метод «колнкретних документі» (об'ємне впровадження нововведень у освітній процес); б) метод «локального експерименту» – вибір окремого суб'єкта освіти (ВНЗ, інституту, коледжу, школи) і здійснення на його базі експерименту; в) метод «клаптикового впровадження» (впровадження у освітній процес окремого нового інноваційного елемента); г) метод «вічного експерименту» (оцінка отриманих результатів протягом окремого тривалого проміжку часу). Паралельне використання декількох способів оцінки передбачає аналіз співіснування «старого» і «нового» освітнього процесу, більш достовірні оцінки ефективності подібного синтезу.

В умовах економіки, заснованої на знаннях, відбувається тісне переплетіння таких понять, як «інтелектуальний капітал», «людський капітал», «інновація», «інноваційна діяльність» та ін. Тому зростає роль таких понять як:

- інноваційний скаутинг, тобто пошук «доповнюючих» педагогічних технологій, які іноді знаходяться «на узбіччі» від напрямів профільної діяльності [14, с. 41]. При цьому ідеї-претенденти, які спочатку вважаються слабкими або переважно пошуковими, згодом доводять свою перспективність,

а іноді навіть цінність, знаходячи свій прояв лише після об'єднання з іншими проектами;

- освітній бенчмаркінг – процес пошуку і впровадження у практику роботи ВНЗ і його підрозділів нових процесів і проектів, безперервний процес розробки стратегій підвищення якості освітніх послуг, появи навчальної і наукової продукції (використання навчальних платформ) [15];

- цифровий маркетинг (включаючи цифрові бібліотеки та цифрові кампуси університетів) – використання всього сучасного спектра цифрових каналів комунікації, моніторингу результатів досліджень і соціальних мереж, здійснення превентивних і реактивних заходів щодо розробки майбутніх проектів на основі аналізу даних із різних джерел [16].

Завдяки інтернаціоналізації вищої освіти та підвищення міжнародної мобільності актуальні знання і так звані «навички XXI століття» перетворюються у міжкультурні компетенції, в ефективний механізм міжкультурної комунікації. ВНЗ повинні подбати про те, щоб їх випускники були добре підготовлені до нових умов. Глобальні зміни призводять до того, що у майбутньому міжкультурна взаємодія не буде виключенням, а перетвориться у норму. Так, згідно даних ОЕСР, кількість студентів, що навчаються у ВНЗ світу зросте з 4% населення у 2012 р. до 10% у 2040 р. У той же час вже до 2030 р. понад 50% всіх випускників ВНЗ (у віці 25-34 років) буде припадати на Індію і Китай, а на Європу і США – менш, ніж 25% [17]. Таким чином, випускники європейських і американських ВНЗ будуть, швидше за все, працювати або із представниками інших культур, або в «середині» цих культур.

Прискорений розвиток світової «інноваційної екосистеми» кінця XX століття, зміни у положенні університетів, що відбуваються під впливом глобалізації різноманітні та суперечливі: це одночасно виявляється як у кризових явищах, так і у рушійних силах відновлення. Дійсно, еволюція університетської освіти у XXI столітті буде відбуватися на тлі подальшого зростання інтелектуалоємності, наукоємності, освітоємності економічних і соціальних процесів у контексті подолання «бар'єру складності». Що

стосується їхньої місії, то вони повинні стати носієм провідної ідеї керованої соціоприродної гармонії на основі суспільного інтелекту та освітнього суспільства – єдиної моделі «сталого розвитку» сучасної глобалізованої постіндустріальної економіки. Оскільки у ВНЗ найбільше спостерігається взаємопроникнення класичного і некласичного стилів освіти (професіоналізм, результативність процесів передачі знань поєднуються із міждисциплінарністю і діалогізмом), вони розглядаються як середовище формування та становлення людини успішної, здатної до конструювання особистої ідентичності.

Радикальне відновлення методики викладання, переосмислення світогляду освітнього процесу, формування ефективної інфраструктури інформатизації освітньої діяльності відбувається сьогодні завдяки широкому використанню інформаційних технологій. Вони, а також мережева логіка, з одного боку, дозволяють реалізувати надзвичайну гнучкість (процеси, організації та інститути можуть легко змінюватися при постійному виникненні нових форм), з іншого боку – зливаються у єдину інтегровану систему. Специфіка освіти на початку третього тисячоліття висуває особливі вимоги до використання різноманітних технологій, оскільки їх продукт спрямований на живих людей, а ступінь формалізації і алгоритмізації технологічних освітніх операцій навряд коли-небудь може бути порівняна із промисловим виробництвом. При всій різноманітності технологій навчання (дидактичних, комп'ютерних, проблемних, модульних і т. п.) реалізація провідних педагогічних функцій залишається за викладачем, роль якого як педагога і як безпосереднього носія новаторських процесів у контексті інноваційної стратегії цілісного педагогічного процесу, суттєво зростає. На цій базі формується готовність до сприйняття, оцінки і реалізації педагогічних інновацій, особливо в умовах, коли інноваційні процеси розвитку систем педагогічної освіти у світі є закономірними і характеризуються глобальною спільністю дій.

Однією із причин повільної зміни сучасної освітньої парадигми полягає у тому, що сама по собі сфера освіти влаштована набагато складніше, ніж будь-яка інша сфера (наприклад, ракетобудування), оскільки у ній задіяні десятки

змінних величин і, що найголовніше, доводиться працювати не із сухими цифрами, а з людьми. Однак, існує закономірність поступального ускладнення вимог до викладачів, а отже, обов'язковість синхронного розвитку систем їх підготовки у контексті інноваційності. Враховуючи нестачу талантів і їх високу мобільність, ВНЗ повинні шукати способи залучення до роботи самих талановитих фахівців. А це вимагає, з одного боку, ефективне використання інвестицій у партнерство, що сприяє появі наступних поколінь відкриттів у сфері освітніх технологій, по-друге, ясної стратегії, чіткої політики фінансування і підприємницької культури ВНЗ, у межах якої цінуються експериментування і творчість.

Література:

1. Higher Education to 2030. (2008) Vol. 1. Demography. Paris: OECD Publishing – Available at: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/higher-education-to-2030-volume-1-demography_9789264040663-en#.WZ7Umle3V_8.

2. Инновационные педагогические технологии. Основные классификации и подходы – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://unecon.ru/sites/default/files/innovacpedagogicheskie_tehnologii.pdf.

3. Bennetot Pruvot, E., Estermann, T. (2015) Define Thematic Report: Funding for Excellence Available at: http://ec.europa.eu/research/evaluations/pdf/fp7_final_evaluation_expert_group_report.pdf;

4. Салми Дж. (2016) Работают ли инициативы академического превосходства по созданию университетов мирового класса? / Международное образование, № 87 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ihe.hse.ru/data/2016/11/16/1110215904/WHE_14_view.pdf.

5. Высшее образование в Европе (2017 г.) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.spbstu.ru/upload/inter/higher-education-europe-2017.pdf.

6. Jonkers K., Tijssen R., Karvounaraki A., Goenaga X. (2018) A Regional Innovation Impact Assessment Framework for universities / JRC Discussion Paper Joint Research Centre, Brussels, Publications Office of the European Union January 2018 – Available at: http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC109020/jrc109020_iiu27.pdf.

7. Иванова Н. Л., Попова Е. П. (2017) Профессионалы и проблема внедрения инноваций в вузе / Вопросы образования, № 1. – С. 184-206.

8. Business Higher Education Forum – BHEF. Сайт Форуму з вищої освіти у сфері бізнесу. – Available at: http://www.bhef.com.

9. Кулен Р. (2016) Для чего нужна интернационализация образования? / «Международное образование», № 83 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ihe.hse.ru/data/2016/01/21/1137869301/WHE_10_view.pdf.

10. Кисс М. (2017) Цифровые навыки на рынке труда ЕС, 20 января 2017 г. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://epthinktank.eu/2017/01/20/digital-skills-in -the-eu-labour-market/.
11. Felin T., Zenger T. (2014). Closed or open innovation? Problem solving and the governance choice. / Research Policy, № 43(5), p. 914-925.
12. Криони Н. К., Шарипов Ф. В., Селиванов С. Г. (2016) Инноватика и инновационные образовательные технологии. Изд-во ЛОГОС. – 196 с.
13. Коваленко С. В., Глушненкова Л. Т. (2017) Инновационные технологии в образовании: зарубежный опыт // Научно-методический электронный журнал «Концепт», № 3. – С. 38-40 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://e-koncept.ru/2017/470045.htm.
14. Мандель Б. Р. (2015) Современные инновационные технологии в образовании и их применение. Образовательные технологии, № 2. – С. 27-48.
15. Охріменко Г. В. (2016) Використання бенчмаркінгу в реалізації маркетингу освітніх послуг вищими навчальними закладами України / Маркетинг і менеджмент інновацій, № 1– [Електронный ресурс] – Режим доступу:
http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2016_1_84_93.pdf.
16. Результаты исследования «Как онлайн образование меняет образовательную систему» (доклад OER Research Hub) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://newtonew.com/school/issledovanie-kak-onlajn-obrazovanie-menjaet-obrazovatelnuju-sistemu.
17. Ellen Hazelkorn What Does Global Higher Education Mean for University Leaders? Available at:
https://www.researchgate.net/publication/317586189_What_Does_Global_Higher_Education_Mean_for_University_Leaders.

30. Modern pedagogical technologies as psychological and pedagogical problem

Сучасні педагогічні технології як психолого-педагогічна проблема

Система вищої освіти України відображає мету і завдання суспільства, зумовлених законами його розвитку, і виражає політику держави. Україна прагне бути європейською державою, тому метою реформування вищої освіти є створення відповідних систем організації навчання, рівня науково-методичного забезпечення, якості навчального процесу, упровадження активних форм і методів навчання.

Нова освітня політика стосовно Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття) визначила головну стратегію педагогічної діяльності: спрямування навчально-виховного процесу на формування духовного світу особистості; утвердження загальнолюдських цінностей, розкриття потенційних здібностей та можливостей студентів і їх творчу реалізацію [2]. У зв’язку з цим актуальною є проблема розроблення і використання сучасних педагогічних технологій і визначення їхньої ролі в розвитку освіти в Україні.

З’являються протиріччя між потребою ефективного викладання за допомогою сучасних педагогічних технологій та рівнем готовності викладачів до вирішення цієї проблеми у вищих навчальних закладах.

У зв’язку з цим вважаємо доцільним зробити аналіз дидактичної та методичної літератури за проблемою сучасних педагогічних технологій у вищій школі.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної науково-педагогічної літератури показав, що теоретичними і практичними аспектами впровадження педагогічних технологій для оптимізації навчально-виховного процесу вчені педагоги займаються протягом кількох десятиліть.

Історія використання технологій навчання починається з імені видатного чеського педагога Яна-Амоса Коменського. Він був одним із перших, хто

оприлюднив ідею технологізації навчального процесу (1592-1670), стверджуючи, що школа є майстернею, «живою типографією», яка «друкує» людей [8]. За переконаннями Я.-А. Коменського, технологія навчального процесу функціонально має бути своєрідною дидактичною машиною, яка, за умови правильного користування нею, забезпечувала б очікуваний результат. Для цього слід чітко окреслити цілі, вміло вибрати засоби, встановити жорсткі правила їх використання. Усе це свідчить, що Я.-А. Коменський розглядав технологізацію як важливий засіб впровадження провідних дидактичних принципів.

Проте сам термін «технологія» стосовно навчального процесу було вперше вжито у 1886 році американцем Дж. Саллі. Однак дискусія з приводу того, чи існує в природі педагогічна технологія як певний інструмент навчання й виховання, яким може оволодіти кожний педагог, триває дотепер. Наприклад, як згадує у своїй роботі Дичківська І. М. [3], представники «педагогіки творчості» (Ф. Гансберг, Е. Лінде, Г. Шаррельман) засуджували спробу впливати на неповторну особистість дитини за допомогою технології, будучи переконаними, що до кожної особистості треба добирати індивідуальні засоби.

Основи творчо-розвивальних технологій навчання заклали такі відомі зарубіжні вчені як Дж. Д'юі, А. Дістервег, М. Монтень, А. Осборн. Саме вони підкреслювали, що постійний пошук істини має становити зміст навчальної діяльності учня, який не повинен сприймати істину як готовий продукт, а має її відкрити. Учитель повинен керувати цією діяльністю відкриття [3].

У сучасній зарубіжній педагогічній теорії і практиці проблеми педагогічних технологій у цьому напрямку представлено у дослідженнях М. Кларка, Д. Фінна, К. Бруслінга, Т. Сікамото. Відомими представниками технологій співробітництва, головною ідеєю яких є особистісна взаємодія учнів, що стимулює діяльність, являються американські вчені Аронсон Е., Джонсон Д., Джонсон Р., Каган С., Славин Р., Шаран С. та інші.

У своїх дослідженнях вони доказали, що ці інтерактивні технології різко збільшують процент засвоєння матеріалу, оскільки впливають не лише на свідомість учня, а на його почуття, волю.

У вітчизняній педагогіці у 20-і роки XX століття, як зазначає відомий фахівець у галузі освіти І. А. Зязюн [5], термін «педагогічна технологія» вживався у наукових працях з педології, а саме у працях з рефлексології, представниками якої були такі відомі вчені як І. П. Павлов, В. М. Бехтєрєв, О. О. Ухтомський, С. Т. Шацький. Педагоги, які сповідували цей підхід, намагалися вивчати побутові, природні, соціальні й культурні чинники середовища, які зумовлювали розвиток дитини.

У 30-і роки А. С. Макаренко використовував термін «педагогічні технології» як синонім поняття «педагогічна техніка», тобто сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку і ефективну організацію навчальних занять [9]. Спробу А. С. Макаренка побудувати навчально-виховний процес за технологічною схемою представники вітчизняної педагогіки не підтримали. І лише в 1960-і роки відродився інтерес до «педагогічної технології», і це питання стало актуальним. Саме в цей час в процес навчання почали запроваджуватися технічні і аудіовізуальні засоби, з'явився комп'ютер, що сприяло насиченню цього процесу технічними і технологічними елементами. Таким чином, наприкінці 70-х років, як зазначає І. А. Зязюн, виокремились два складники педагогічної технології: використання системного знання для вирішення практичних завдань і використання у навчальному процесі технічних засобів [5].

Узагальнюючий матеріал за проблемами термінології, пов'язаної з поняттям «педагогічна технологія», та їх класифікації представлено в роботах педагогів В. П. Беспалько, Г. К. Селевко, М. В. Кларіна, Т. С. Назарової, В. С. Кукушина, Е. С. Полат.

Як вважає Т. С. Назарова [10], технологізація це об'єктивний процес, що підготував новий етап еволюції освіти для вирішення якісно інших задач. Це очевидно, тому що в основу освітньої системи як генеральна ідея встановлено

гуманістичний світогляд, який передбачає формування таких якостей особистості, як усвідомлення природи і людини і їх єдності, відмова від авторитарного стилю мислення, терпимість, схильність до компромісу, поважне відношення до чужої думки, цінностям, віруванням. Тому в сучасній освіті все більше поширюється і завойовує «місце під сонцем» термін «педагогічні технології».

Академік В. П. Беспалько [1] стверджує, що оновлення учбового процесу можливо тільки через науково обґрунтоване вдосконалення педагогічних технологій, які припускають строге наукове проектування і точне відтворення гарантуючих успіх педагогічних процесів, а не надії на міфічну, невідомо звідки виникаючу майстерність вчителя. Він запропонував класифікацію педагогічних технологій за типом організації та управління педагогічною діяльністю учнів, розкрив сутність педагогічних технологій як засобу гарантованого досягнення цілей навчання, показав шляхи їх практичного застосування в умовах перебудови і подолання формалізму в оцінці діяльності учнів і педагогів.

Технологічний підхід в освіті описує у своїй роботі Г. К. Селевко, він розкриває основні якості сучасних педагогічних технологій на основі дидактичного вдосконалення і реконструювання матеріалу [14]. Щодо класифікації, він вважає, що педагогічна технологія – явище багатовимірне, і науковий підхід до цього явища має спиратися на класифікацію, яка представляє впорядкування існуючих технологій на основі загальних і специфічних, теоретичних і практичних та інших ознак. Він зробив одну з найбільш оптимальних класифікацій, у якій представлені близько 50 освітніх технологій, не тільки технологій навчання, а й соціального виховання. На нашу думку, така класифікація дозволяє, з одного боку, проводити ґрунтовний аналіз конкретної технології, з іншої – здійснювати цілеспрямований пошук педагогічної технології, що найбільш повно відповідає потребам навчального закладу, предмету чи якомусь аспекту предмета. В основу об’єднання

технологій в класи він поклав найістотніші аспекти і ознаки. У кожен клас входять ряди схожих по даній ознаці груп педагогічних технологій.

Спробу розчленувати освітню систему на рівні у зв'язку з ускладненням освітнього процесу технічним прогресом зробив М. В. Кларін [6]. Він позначив ці рівні як «технологія навчання» та «педагогічна технологія», розуміючи під першим рівнем конструювання систем масового навчання, а під другим – виявлення принципів і способів оптимізації освіти, включаючи розробку і використовування прийомів і матеріалів, а також оцінку методик, які застосовуються. Дискусійним є питання про віднесення певних дидактичних систем до «технології навчання». М. Кларін на підставі аналізу зарубіжного досвіду визначив два напрями орієнтації педагогічної свідомості: технологічний – спрямований на ефективність навчання, розроблення критеріїв засвоєння, формування і підсумування оцінки, подання інформації та етапів її засвоєння, конкретизації навчальних цілей, корекцію зворотного зв'язку, повне засвоєння знань, умінь і навичок; гуманістичний – спрямований на розв'язання проблем висування і перевірки гіпотез дослідження, розвиток критичного та творчого мислення. Перший напрям реалізується за допомогою «технології навчання», другий – за допомогою моделей навчання, а саме: дослідницької, комунікативно-діалогової, дискусійної та ігрової.

З урахуванням поставлених цілей сьогоднішньої освіти, орієнтованих на те, щоб учень і студент стали центральними фігурами учбового процесу, Е. С. Полат віддає перевагу особистісно-орієнтованим педагогічним технологіям. Вона підкреслює, що особистість учня, студента повинна бути в центрі уваги педагога, в якому пізнавальна діяльність, а не викладання була б ведучою в тандемі вчитель – учень, щоб традиційна парадигма освіти вчитель – підручник – учень була зі всією рішучістю замінена на нову: учень – підручник – вчитель. У роботі під її редакцією і декількох інших авторів [11] детально представлені, на їх погляд, ті, що най адекватніше відповідають вимогам часу: навчання у співпраці, метод проектів, різнорівневе навчання та інші. Ну і, звісно, нові інформаційні технології, в першу чергу, комп'ютерні, які

дозволяють повною мірою розкрити педагогічні і дидактичні функції цих методів. Вони пояснюють свій вибір тим, що в умовах класно-урочної системи ці технології найбільш легко вписуються в учбовий процес, не торкаючись змісту навчання, який визначений освітнім стандартом. І тому, що це істинно гуманістичні технології, які забезпечують не тільки успішне засвоєння учбового матеріалу, але й інтелектуальний і етичний розвиток тих, хто навчається, їх самостійність, дружелюбність, комунікабельність.

У книзі приводяться декілька варіантів організації навчання у співпраці, методики їх проведення. Але детально ця технологія розроблялась і досліджувалась ще у 70-80-і роки групою американських педагогів у США. Навчання у співпраці розглядається у світовій практиці як найбільш успішна альтернатива традиційним методам. Головна ідея навчання у співпраці – вчитися і пізнавати разом, а не просто робити щось разом.

Щодо різнорівневого навчання, автори розуміють таку організацію навчально-виховного процесу, при якому учні мають можливість оволодівати матеріалом з окремих предметів на різних рівнях, залежно від його здібностей і індивідуальних особливостей. При цьому критерієм оцінки діяльності учня є його зусилля по оволодінню цим матеріалом, його творчому застосуванню.

Особистісно-орієнтоване навчання, таким чином, передбачає по суті своїй диференційований підхід в навчанні з урахуванням рівня інтелектуального розвитку студента, а також підготовки по даному предмету, його здібностей і завдатків.

Значний внесок у дослідження використання педагогічних технологій внесли і українські педагоги Підласий І. П., Пометун О. І., Пєхота О. М., Дичківська І. М. та інші.

Свою особливу думку щодо педагогічних технологій має відомий науковець у сфері педагогіки, професор Підласий І. П. [12]. На його погляд, сучасних учителів найбільш турбують три питання: як увійти в невідомий ринок педагогічних послуг, що наступає прогресуючим темпом; яку технологія взяти на озброєння, щоб ефективно працювати, максимально задовольняти

попит споживачів; як заощадити час і сили для життя поза школою. У книзі викладені основи трьох педагогічних технологій, знання яких гарантує успіх у ринковій школі.

Найбільші перспективи в українській освіти, як вважає автор, має продуктивна педагогічна технологія. «Продуктивна технологія виділяє головне, дає потрібне, програмує успіх і гарантує якість, а тому стає найбільш витребуваною у масовій народній школі» [12, с.9]. Її відрізняє заснована на наукових закономірностях діяльність і гарантований високий результат. У книзі, написаній доступно і яскраво, у вигляді інтерактивного обговорення, читач дістає відповіді, як діяти, застосовуючи ті чи інші технологічні схеми, як проводити опитування учнів, як формувати старанність. В усіх деталях розкриваються сутність і зміст продуктивно організованого навчально-виховного процесу, переваги і недоліки кожної технології та особливості їх застосування, передумови, що забезпечують успіх справи.

Зацікавленість активними методами припала на 80-90-і роки. Аналіз літератури показує, що під активним навчанням автори розуміли такі методи, що стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів, спрямовані на залучення більшості учнів до активної діяльності. За таких обставин учень є «суб’єктом навчання», котрий виконує творчі завдання, вступає в діалог з учителем. Питанням поняття та використання інтерактивних технологій багато уваги приділялось Пометун О. І. У своїй статті О. І. Пометун диференціює активні й інтерактивні методи навчання [13] і приводить таблицю їх порівняних характеристик. На думку автора інтерактивними можна назвати методи навчання, які здійснюються шляхом активної взаємодії учнів у процесі навчання. Вони дають змогу на основі внеску кожного з учасників у спільну справу отримати нові знання й організувати спільну діяльність від окремої взаємодії до широкої співпраці.

Взагалі, головне завдання цієї роботи – висвітлити зародження технологічного підходу в освіті, що забезпечує розвивальний характер навчання і виховання дитини, а також усієї управлінської діяльності педагога.

Проблемами застосування педагогічних технологій у вищих навчальних закладах займалися такі вчені-педагоги як Чернілевський Д. В., Євдокімов О. В., Сисоєва С. О., Пєхота О. М., дослідники Дмитренко Т. А., Чошанов М. А.

Дослідник М. А. Чошанов стверджує, що сформувати професійну компетентність майбутніх спеціалістів можливо, якщо інтегрувати три фактори: стиснення (дидактично адаптована концепція інженерії знань), модульності, проблемності і побудови на цій основі нової технології – проблемно-модульного навчання [16]. Фактори стиснення і модульності направлені на формування мобільності знання спеціаліста, проблемність орієнтована, в першу чергу, на розвиток його критичного і творчого мислення, нестандартного підходу до рішення проблем.

Великі переваги особи тісно-орієнтованих технологій навчання студентів доводить О. В. Євдокимов [4]. Він підкреслює, що нові технології навчання мають бути направлені на виявлення особистісного сенсу і емоційного задоволення їм. Студенти сьогодні так і не стали «головними» у вищому навчальному закладі. Потрібні такі умови, в яких вони мали б змогу продемонструвати свою начитаність, ерудицію, рівень самостійного аналізу, суджень, узагальнень, їх новизну й оригінальність, здатність до формування конструктивних ідей, пропозицій. На підставі експериментів і досліджень деяких педагогів він стверджує, що рівень ефективності нових технологій можна підвищити, якщо розподілити студентів на підгрупи залежно від співвідношення репродуктивної і продуктивної діяльності, тобто рівня самостійності студентів, яких він визначає чотири. Така диференціація дає змогу створити групи задач різної складності. Увесь смисл введення таких робіт спрямований на те, щоб самостійна діяльність захопила студента, дала йому моральне і інтелектуальне задоволення від подолання труднощів.

Великий вклад у дослідження педагогічних технологій у вищій школі зробив доктор педагогічних наук, професор Д. В. Чернілевський. Він систематизував і торкнувся досить широкого спектру педагогічних проблем,

починаючи від сучасної концепції вищої професійної освіти до ринкового підходу визначення людей для підготовки фахівців. Автор вважає, що цілі навчання визначають зміст учбового процесу, що в свою чергу ініціює розробку дидактичних прийомів, організаційних форм, методів і засобів навчання [15]. Він приводить підходи до постановки цілей вищої професійної освіти, звертаючи увагу на те, що головним в процесі навчання стає не заучування змісту предмету, а процес усвідомлення і сприйняття реального навколишнього світу і потім вже традиційне оволодіння конкретним матеріалом.

Окрім класичних відомостей, приведені методичні аспекти випереджаючого навчання, розкриті сучасні підходи до організації учбового процесу у вигляді проектно-творчої системи навчання, коли на першому місці виступають особистісно-діяльнісний підхід з використовуванням технічних засобів навчання і нових інформаційних технологій.

Особливості впровадження дистанційного навчання у вищих навчальних закладах і його переваги перед традиційною формою описує у своїй статті О. Л. Колесник [7]. На його думку, воно поєднує достоїнства самостійної підготовки й очного навчання у виші. Основу освітнього процесу при дистанційному навчанні складає цілеспрямована, контрольована, інтенсивна самостійна робота студентів.

Аналіз дидактичної та методичної літератури за проблемою сучасних педагогічних технологій дозволяє зробити наступні висновки:

1. Розробленню нової технології, як правило, передують нові потреби суспільства, наукові відкриття або результати наукових досліджень.

2. Проблема використання педагогічних технологій вивчалась в основному зарубіжними науковцями.

3. Незважаючи на велику кількість варіантів визначень і класифікацій педагогічних технологій, узагальнюючих робіт ще мало.

4. Проблема використання педагогічних технологій у вищій школі недостатньо вивчалась вітчизняними науковцями.

Таким чином, проблему використання педагогічних технологій не можна вважати повною мірою вивченою як в теоретичному, так і в прикладному відношенні.

Література:

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття)» від 3 листопада 1993 року № 896 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 576 (576-96-п від 29. 05. 96) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896 – 93 – п.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав., 2004. – 352 с.
4. Євдокімов О.В. Ефективність нових технологій організації навчання студентів / О. В. Євдокімов // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 161-170.
5. Зазюн І. А. Філософські проекції освіти і освітніх технологій / І. А.Зазюн // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 8.
6. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта / М. В. Кларин. – М.: Знание, 1989. – 80 с.
7. Колесник О. І. Особливості впровадження дистанційного навчання у вищих навчальних закладах / О. І. Колесник // Вища освіта України. – 2004. – № 4 (додаток). – С. 168-170.
8. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. Т. 1 / Я. А. Коменский. – М.: Педагогика, 1982. – 656 с.
9. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. Т. 4 / Сост. М. Д. Виноградова, А. А. Фролов – М.: Педагогика, 1984. – 400 с.
10. Назарова Т. С. Педагогические технологи: новый этап эволюции? / Т. С. Назарова // Педагогика. – 1997. - № 3. – С. 20-27.
11. Новые педагогические и информационные технологи в системе образования: Учебное пособие для студентов педагогических вузов и системы повышения квалифицированных педагогических кадров / Е. С. Полат, М. Ю.Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров: Под ред. Е. С. Полат. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 272 с.
12. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І. П. Підласий. – К.: Видав. дім «Слово», 2004. – 616 с.
13. Пометун І. О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Методично-науковий посібник / І. О. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. І. О.Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
14. Селевко Г. К. Педагогические технологии на основе дидактического и методического усовершенствования УВП / – М.: Народное образование. – 2005. – 288 с.
15. Чернилевский Д. В. Дидактические технологи в высшей школе: Учебное пособие для вузов / Д. В. Чернилевский. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2002. – 437 с.
16. Чошанов М. А. Дидактическое конструирование гибкой технологи обучения / М. А. Чошанов // Педагогика. – 1997. – № 3. – с. 20-29.

31. Effective methods of reconstruction of urban areas on the example of the largest cities

Ефективні прийоми реконструкції міських територій на прикладі найбільших міст

В теперішній час у містах проживає вже більше половини жителів планети. Урбанізація, маючи ряд економічних та соціальних переваг, істотно погіршує умови життя і діяльності більшої частини населення. Формування міської інфраструктури не встигає в достатній мірі забезпечувати потреби населення, що зростають разом з його чисельністю [1, 2]. Оскільки потреби населення постійно змінюються, більшість міських територій не відповідає встановленим нормам та правилам благоустрою. До того ж щорічно збільшується щільність забудови, за рахунок точкової забудови. Дворові простори існуючої забудови, в порівнянні з новою, мають занедбаний вигляд. Прибудинкові території сьогодні не пристосовані для використання різними верствами населення, тут можна побачити на майданчиках дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, на лавах біля входів до будинків людей похилого віку та автомобілі, що припарковано хаотично по всій території, паркувальних місць у дворах або недостатньо, або вони зовсім відсутні. На території існуючої забудови можливе розміщення лише гостьових автостоянок, а це лише 15% від загальної кількості автопарку мешканців житлових будинків. Інші жителі кварталів вимушені шукати паркувальні місця за межами території житлового угрупування. Але більшість з них просто залишають свій автотранспорт на узбіччі прилеглих вулиць та внутрішньоквартальних проїздів, тим самим заважаючи руху іншого транспорту та пішоходів, збільшуючи рівень шумового режиму території, створюючи складні санітарно-гігієнічні умови проживання.

Існуючі прибудинкові території, які склалися в минулому сторіччі, зовсім не пристосовані для пересування та використання маломобільними групами населення.

Враховуючи усе вище перераховане можна виділити основні проблеми сформованої забудови найбільших міст:

1) невідповідність територій встановленим нормам та потребам населення;

2) дефіцит місць для паркування автомобілів;

3) низькі санітарно-гігієнічні умови на житлових територіях (високий рівень загазованості, шумового режиму, недотримання інсоляційного режиму тощо);

4) непристосованість житлових територій для пересування та використання маломобільними групами населення;

5) висока щільність забудови не дозволяє розмістити всі елементи благоустрою.

Важливу роль у вирішенні зазначених проблем відіграє реконструкція територій з метою поліпшення умов життєдіяльності населення та підвищення функціональності інфраструктури [1, 2]. Маємо на меті проаналізувати прийоми реконструкції міських територій.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

1) проаналізувати прийоми містобудівної реконструкції та види реконструктивних заходів;

2) зробити аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду реконструкції міських територій в умовах щільної забудови;

3) запропонувати варіант реконструкції території житлового кварталу (на приладі щільної житлової забудови в м. Харкові).

У сучасному містобудуванні реконструкція – це процес і інструмент безперервного розвитку, відновлення, перетворення і модернізації просторово-планувальної організації міста. При цьому виділяють:

– *основні види реконструкції*:

1) реконструкція планувальної структури всього міста;

2) реконструкція окремих історично сформованих районів, територій та елементів міста;

– *основні завдання реконструкції:*

1) соціальні:

a) збільшення житлового фонду в зв'язку з необхідністю забезпечення сучасних і перспективних норм житлової забезпеченості кожного жителя міста;

b) відновлення житлового фонду, наповнення його новим змістом;

c) забезпечення оптимальної щільності забудови, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам;

d) підвищення рівня благоустрою житлових територій;

e) соціальна перебудова планування та культурно-побутового обслуговування населення;

f) поліпшення зовнішнього вигляду будинків і прибудинкових земельних ділянок.

2) містобудівні:

a) оптимізація взаємозв'язків житлових територій з основними зонами й об'єктами соціального та культурно-побутового тяжіння населення;

b) підвищення архітектурно-художніх якостей житлової забудови;

c) максимальне зберігання історично цінної забудови від руйнування і будинків, органічно не пов'язаних зі старою забудовою;

d) упорядкування системи інженерної інфраструктури;

e) оптимізація пішохідного руху і транспортного обслуговування.

Відповідно до поставлених завдань реконструкцію можна поділити за ступенем та масштабом перетворення, за складністю заходів (Рис. 1).

Під час реконструкції історичних районів житлової забудови необхідно враховувати комплекс обмежень, а також особливі вимоги, враховуючи місце розташування районів в складі території міста; розвиток формуючих функцій; формування сучасної транспортно-дорожньої мережі; вартість території та споживчий попит до неї; наявність на території старих, малорентабельних та шкідливих виробничих підприємств, вимоги щодо загальної санації території тощо [3].

Рис. 1. Види реконструкції

Проблема організації сучасного середовища при реконструкції має свої особливості, оскільки планувальна структура і забудова житлових територій розміщається в принципово різних зонах міста. При цьому всі реконструктивні заходи можна об’єднати у наступні групи:

1) реконструкція територій та забудови: зі збереженням функції; зі зміною функції;

2) реставрація – відновлення в первісному вигляді деталей декору або окремих елементів пам’яток історії та архітектури, що збереглися (реставрація пам’яток архітектури; поновлення втрачених частин пам’яток);

3) санація – створення оптимальних санітарно-гігієнічних умов життя населення (відновлення території; технічна реабілітація забудови; покращення навколишнього середовища);

4) розущільнення забудови (знос будинків цілком; знос окремих частин будинків) – пов’язано зі знесенням окремих будинків і споруд чи їх груп, а знесення пов’язано з подальшим будівництвом на цьому місці більш об’ємного і якісного житла При розущільненні покращуються містобудівні показники території: інсоляція, освітленість, благоустрій дворових територій, що підвищує комфортність проживання.

5) ущільнення забудови – пов’язано зі збільшенням кількості загальної площі забудови на одиницю території в умовах реконструкції (надбудова будинків; прибудова будинків; нове будівництво).

6) ремонт – процес зміни, відновлення, поліпшення, доведення до початкових характеристик будівель та споруд. Залежно від стану будівлі може бути вибірковий, поточний чи капітальний [4, 5].

В теперішній час, коли в великих містах спостерігається дефіцит вільних від забудови ділянок, наявність забудови, що не відповідає сучасним вимогам, високий рівень автомобілізації тощо, доцільно й ефективно проводити реконструкцію міської території застосовуючи наступні прийоми:

– модернізація занедбаних територій;

– освоєння підземного простору;

– багаторівневе використання наземного та надземного простору.

За допомогою модернізації занедбаних територій значно поліпшується якість й кількість послуг, що підвищує комфортність і економічність експлуатації будинків (споруд).

Модернізація територій з різним функціональним призначенням (житлові, промислові, громадські тощо) проводиться за двома основними напрямами:

– зміна планувальної структури (перепланування) будинків, окремих секцій чи квартир відповідно до сучасних вимог комфортності й технології експлуатації об’єкта;

– зміна планувальних елементів території відповідно до певного призначення, заміна існуючих елементів благоустрою сучасними, що відповідають існуючим нормам безпеки, комфортності, санітарно-гігієнічним умовам;

– обладнання будівель відсутніми інженерними системами, відновлення існуючих інженерних систем, обладнання їх устаткуваннями і приладами нових поколінь, що відповідають прогресивним технологіям експлуатації й вимогам комфортності та енергоефективності [3].

Сучасний стан міста, його потужний розвиток ставить перед державою завдання економного витрачання територій, а також природних енергоресурсів. З цим пов'язана поява багатофункціональних комплексів, будівництво висотних житлових і громадських будівель, де використовується підземний простір як резерв додаткової корисної площі.

Об'єкти, запроектовані під землею, дозволяють скоротити витрату енергоресурсів. Таким чином, розвиток і використання підземного простору має значну актуальність в сучасному світі. Питаннями вивчення і забудови простору під землею займається область архітектури – підземна урбаністика.

Основною метою підземної урбаністики є вирішення завдань створення сприятливих умов для праці, побуту, відпочинку міського населення. Крім того, важливу роль відіграє збільшення площі відкритих просторів (парків, алей, скверів), тобто формування здорового, комфортного і сучасного міського середовища.

Слід звернути увагу на те, що рівень використання підземного простору для кожного міста індивідуальний, так як необхідно враховувати сформовану історичну забудову, транспортну інфраструктуру, природно-кліматичні особливості регіону та перспективи розвитку міської території в цілому. Місто неминуче повинно опускатися під землю, для того, щоб знизити щільність забудови в історичних центрах і для збереження архітектурних і історичних пам'яток та ансамблів [3].

До об'єктів, які найчастіше розміщують під землею відносяться: транспортні та інженерні системи; торговельно-розважальні об'єкти; об'єкти побутового обслуговування; парковки.

Але використання підземного простору має як переваги так і недоліки, а саме:

1) *переваги*: мінімальний вплив на природний ландшафт; не порушує структуру міської забудови; менші енерговитрати; захист від негативних кліматичних факторів;

2) *недоліки*: дорога вартість земляних робіт; обмежений термін служби гідроізоляції.

Ще одним з ефективних сучасних прийомів збільшення вільних ділянок для елементів благоустрою при реконструкції є експлуатація покрівель будинків, підземних та наземних споруд.

Прийом використання даху для різних цілей був відомий вже досить давно. Покрівлі такого типу дуже поширені в країнах з жарким кліматом. Однак уже і в нашій країні вони з кожним роком стають дедалі популярнішими. Такий варіант використання даху прийшов до нас із західних країн. Він є оптимальним рішенням використання вільних квадратних метрів під певні потреби. На плоскому даху зі спеціальним покриттям можна розташувати все що завгодно [6, 7].

Термін «експлуатована покрівля» означає, що покрівля призначена для використання. Вона нерідко вважається повноцінним поверхом будинку або котеджу. Зовнішній вигляд її повинен бути належним. Це спеціальне покриття, яке підбирають залежно від необхідного функціонального призначення покрівлі. Декілька разів на рік необхідно проводити повне очищення такої покрівлі від дрібного сміття, в тому числі від гілок і листя, якщо вона є відкритим простором. Таке використання даху несе за собою певні ризики, особливо якщо це покрівля існуючого будинку [6].

При влаштуванні експлуатованої покрівлі необхідно враховувати навантаження на несучі конструкції будівлі. Якщо це існуюча будівля, вірогідніше за все, на її покрівлі, при проведенні заходів з укріплення конструкцій, можливе лише висадження газонних трав або невисоких рослин, і в цьому випадку можливе лише підвищення рівню озеленення певної ділянки. Найчастіше на покрівлях нових будинків при певних розрахунках є можливість розміщення наступних об’єктів:

1) зони короткочасного відпочинку, малі сади;

2) дитячі та спортивні майданчики, при дотриманні певних умов безпеки;

3) теплиці, парники;

4) басейни;

5) установи громадського харчування (кафе, бари, ресторани);

6) майданчики для гвинтокрилів;

7) автостоянки;

Одним з варіантів експлуатації покрівлі в населених пунктах може бути улаштування геліосистем, що дозволить частково або повністю забезпечити будівлю теплом та світлом, і тим самим підвищити її енергоефективність. В деяких країнах на покрівлі багатоповерхового будинку розташовують котеджі.

Залежно від типу використання експлуатовані покрівлі розділяють на чотири види: покрівля-тераса; інверсійна покрівля; зелений дах; паркінг. Для кожного з цих видів існують свої правила улаштування конструкції покрівлі.

Щоб конструкція перебувала в чудовому стані багато років, задовольняла всі потреби, виконувати покриття потрібно тільки з правильних і якісних матеріалів. Кожен шар покриття має свою особливість, загальне покриття являє собою своєрідний «пиріг», що складається з різних шарів.

Склад покриття залежить від кліматичних і погодних умов регіону, типу конструкції, умов експлуатації, вимог санітарних, медичних і пожежних норм, використовуваного матеріалу покрівельного покрову.

Найбільш придатними матеріалами для підоснови є залізобетонна плита, профнастил або пиломатеріали. Залізобетонна плита здатна витримувати величезні вантажі, тому найчастіше саме ця конструкція слугує підосновою для влаштування експлуатованої покрівлі.

Для виготовлення ухилоутворюючого шару краще використовувати шлак, бетон або керамзит з нанесенням вирівнювальної стяжки. Функція цього шару полягає в своєчасному і правильному видаленні води з покрівлі.

Для влаштування утеплювального шару більше підходять мінеральні плити або вироби з пінополістиролу. Ці матеріали добре утримують тепло і не бояться вологи.

Пароізоляцію краще виконувати з мастики або плівки, що сама клеїться.

Для стяжки зазвичай використовують бетон в поєднанні з армованою сіткою.

Шар гідроізоляції відповідає за сухість і міцність усієї конструкції. В якості гідроізоляції найкраще використовувати спеціальні бітумні, бітумно-полімерні, армовані синтетичної основою плівкові матеріали [7].

Для покрівель-терас, які можуть використовуватися для улаштування майданчиків різного призначення, використовують наступну послідовність шарів: основний водозахисний шар укладають поверх теплоізоляційного, між ними проходить цементно-піщана стяжка. Для захисту теплоізоляції від вологи на поверхню пористого утеплювача накладають гідроізоляційний матеріал. Як водозахисний шар використовують бітумні плівкові матеріали, армовані синтетичної основою.

При улаштуванні інверсійної покрівлі водозахисний шар накладають на базове несуче покриття. Потім йде теплоізоляційний шар, що фільтрує, а також верхнє покриття. Товщину теплоізоляційного шару слід обирати, враховуючи кліматичні умови регіону.

Влаштування автомобільних стоянок (паркінгів) вимагає наявність міцного основного шару. В якості основи можна використовувати монолітну армовану плиту товщиною більше 8 см чи залізобетонну плиту. Для верхнього шару можна використовувати монолітний асфальтобетон товщиною 4 см чи бетонну плитку товщиною більше 8 см. Потрібні гідроізоляційний і теплоізоляційний шари.

При влаштуванні конструкції покрівлі для озеленення має бути не менше двох водозахисних шарів з мембранами. До захисного покрову відносяться субстрат ґрунту, дренажний або розділовий шар. Верхній шар ґрунту повинен підбиратися індивідуально по типу та товщині. Все залежить від того, що буде висаджено. Під шар ґрунту укладають спеціальне синтетичне покриття, яке не дозволяє проростати корінню, а також накопичує вологу.

Серед сучасних прийомів реконструктивних заходів в умовах щільної забудови все більш популярним стає улаштування багаторівневих елементів благоустрою.

Багаторівневий елемент благоустрою – це каркасна споруда, яка призначена для підвищення корисної площі території міста. Багаторівневі елементи благоустрою узагальнюють всі раніше перераховані прийоми реконструкції і можуть бути двох типів: прибудовані до існуючих будинків та ті, що стоять окремо.

Багаторівневі майданчики можуть використовуватися для розміщення різних об’єктів інфраструктури, що були перераховані вище для інших об’єктів (підземного простору та покрівель).

В існуючому ДБН Б.2.2-12:2018 сказано про те, що в умовах ущільненої забудови при озелененні допускається використання вертикального озеленення, а також облаштування садів на дахах будівель. Однак відсутні норми з проектування і створення покрівельного озеленення.

Отже, всі проектні фірми, що займаються сьогодні покрівельним озелененням на ринку України, не мають уявлення про правильність проектування зелених покрівель, що призводить до грубого порушення технології, техніки безпеки, зниження термінів експлуатації об’єктів. Винятком можуть бути міжнародні фірми (наприклад, ZinCO, FlorDepot), що працюють на українському ринку по європейським стандартам і технологіям.

Таким чином, питання покрівельного озеленення, що є перспективною складової «зеленого» будівництва, в Україні сьогодні залишається відкритим. Це пов’язано з відсутністю нормативної документації, складним економічним і політичним становищем, менталітетом населення [8].

Озеленення покрівель будинків, наземних та підземних споруд, багаторівневий благоустрій територій все це активно використовується закордоном вже не один десяток років. Технології їхнього будівництва розвинулись та дозволяють розміщувати цілі міста під землею та будувати

височенні хмарочоси. В Україні цей напрямок лише починає розвиватися та набирати обертів.

Яскравими прикладами використання підземного простору є:

– комплекс підземних споруд на площі Карлсплац (м. Мюнхен, Німеччина). Це підземний перехід під площею, який вміщує великий торговий комплекс; головну пішохідну зону міста (Neuhauser Strasse), де знаходяться численні магазини і ресторани; вхід на станцію Karlsplatz (Stachus) мюнхенського метро і міської електрички, великий пересадочний вузол системи мюнхенського трамвая, з зупинками з чотирьох шляхів [9];

– підземне місто La ville (м. Монреаль, Канада). Найбільше «підземне місто» La ville souterraine площею 12 млн. м^2. В La ville є: торгові центри, готелі, банки, музеї, університети, метро, пересадочні вузли залізниці, автостанція та інші об’єкти розважальної і ділової інфраструктури. Мешканці будинків, розташованих нагорі, спускаються за покупками, не виходячи на вулицю. Особливу популярність La ville пов’язують з можливістю сховатися від пробок і негоди [10];

– підземне місто Dixia Cheng (м. Пекін, Китай). Це місто є величезним бомбосховищем, розташованим під столицею Китаю, що було побудовано в 1970-х роках. Dixia Cheng має до 90 відомих входів, прихованих в звичайних магазинах. У місті розташовані ресторани, театри, школи, поліклініки, заводи, грибна ферма і навіть каток [11];

– підземне місто the Path, (Торонто, Канада). The Path – це унікальне місто, що опалюється. Архітектура практично всіх хмарочосів в Торонто передбачає наявність підземних поверхів, в яких розташовуються магазини, парки, паркування, ресторани, готелі, різні офіси, а також відділення банків. Підземні поверхи з’єднуються між собою особливими переходами, а також мають вихід в метрополітен і до підземних паркувальних станцій.

Площа підземного міста відвідувань – 371 600 м^2, а довжина галерей і переходів – більше 28 км. Воно занесене в Книгу рекордів Гіннеса, як сама унікальна і масштабна підземна торгівельна споруда [12];

– покинута залізниця The High line (Нью-Йорк. США). У 30-х роках минулого століття на Манхеттені була прокладена залізниця The High line – спеціально, щоб об'єднати три райони острова. Особливість цієї лінії була в тому, що будівельники розташували її на висоті 30 футів. Через постійні аварії поїздів і автомобілів 10-а авеню здобула славу «Авеню Смерті». У 1980 році по гілці проїхав останній поїзд, і майже 20 років на Манхеттені існувала покинута залізнична гілка. В 2009 році на місці старої залізниці з'явився парк, який з дня відкриття став справжнім магнітом для туристів [13];

– дах приватного котеджу «Вілла Олімпія» (м. Дніпро, Україна). Дах Вілла Олімпія, який потрапив в міжнародний каталог ZinCo (фірма з озеленення покрівель) минулого року. Замовника гнітив вид з вікна на розпечений бетон і він попросив зробити візуалізацію для кожного сезону [14];

– «Зелений дах» торгового центру «Каскад Плаза» (м. Дніпро, Україна). ZinCo використував легкий органічний субстрат, товщиною 1 м, крім того такий дах дозволяє економити на внутрішніх ресурсах і опаленні;

– ресторан на покрівлі «Holiday club» (м. Харків, Україна). Розміщення ресторану на терасі – приклад економічного та функціонального використання території. Ресторан знаходиться в будівлі бізнес центру «Аристократ» на 14-му поверсі;

– майданчики на покрівлі підземного паркінку ЖК Авантаж (м. Харків, Україна). ЖК Авантаж – це два двадцяти п'яти поверхові житлові будинки з квартирами еліт-класу, підземним та наземним паркінгом. Для економії міського простору на покрівлі наземного паркінгу розташували дитячі, спортивні майданчики, озеленення та гостьові автостоянки.

Комплекс різних заходів пропонується вживати під час реконструкції житлового кварталу в м. Харкові, обмеженого Московським проспектом,

вул. Короленка, Харківською набережною та Слюсарним провулком (Рис. 2). Квартал представлений забудовою різної поверховості (дво-, п'яти-, дев'ятиповерхові будівлі) і різного періоду будівництва. На території кварталу не має дитячих садків і шкіл. Під час реконструкції території, крім традиційних реконструктивних заходів (знос, реконструкція, надбудова, прибудова будівель, створення всіх нормативних елементів благоустрою), запропоновано улаштування багаторівневого елементу благоустрою, який складається з трьох рівнів: підземного, наземного та надземного. В межах підземного простору пропонується розмістити автостоянку для довготривалого зберігання автомобілів на 72 машино-місця, включаючи місця для інвалідів та паркування велотранспорту, з висотою поверху 2,5 м. На території наземного рівня розміщуватимуться гостьові автостоянки та майданчики для господарських цілей. Висота поверху передбачена 3,4 м, беручи до уваги робочі габарити сміттєзбиральних машин. Надземний рівень заполонять майданчики різного призначення. Для забезпечення техніки безпеки, при розміщенні дитячих майданчиків на покрівлі, передбачено влаштування огородження по її периметру висотою 2 м. При спорудженні спортивних майданчиків влаштовується додаткове їх огородження у вигляді натягнутої сітки. Потрапити на покрівлю жителі прилеглих будинків зможуть за допомогою сходів (Рис. 2, 3).

Рис. 2. Розріз прибудинкової території

а) ОПОРНИЙ ПЛАН б) ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПЛАН

Рис. 3. Наявний стан (а) та проектні пропозицій (б)

Проведений аналіз і запропоноване проектне рішення реконструкції території дає змогу дійти таких висновків:

– розгляд різноманітних прийомів реконструкції та запропоновані відповідні реконструктивні заходи допоміг виявити головні завдання реконструкції території в умовах щільної забудови з метою формування комфортних умов проживання у великих містах, визначено їхню роль у поліпшенні екологічної обстановки;

– аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду показав, що застосування багаторівневих елементів благоустрою підвищує комфортне використання території в умовах щільної забудови, вирішує проблему дефіциту місць для паркування, підвищує рівень озеленення території, позитивно впливає на економіку і соціум, сприяє поліпшенню містобудівної ситуації на проектованій території.

Література:

1. Риси сучасного урбанізму [Електронний ресурс]: https://pidruchniki.com/14150522/sotsiologiya/risi_suchasnogo_urbanizmu.
2. Молодченко Т. Г. Реконструкція міських територій як механізм підвищення їх функціональності / Т. Г. Молодченко // Міжнародна науково-практична інтернет-конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Перспективи розвитку територій: теорія і практика» Режим доступу: http://cdo.kname.edu.ua/file.php/1116/moddata/data/1159/8750/12917/Tezisy_Molodchenko_TG.pdf.
3. Жидкова Т. В. Реконструкція житлових територій: Консп. лекцій / Т. В. Жидкова. – Х.: ХНАМГ, 2011. С. 14-33.
4. Характеристика способів реконструкції житлової забудови [Електронний ресурс]: http://alyos.ru/enciklopediya/rekonstrukciya_i_obnovlenie_slozhivshejsya_zastrojki_goroda/.
5. Ремонт будівель і споруд. [Електронний ресурс]: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ремонт_зданий_и_сооружений.
6. Експлуатована покрівля. Використання і влаштування [Електронний ресурс]: https://krovlyakryshi.ru/vidy-krysh/ploskaja/ekspluatiruemaya-krovlya-356.
7. Експлуатована покрівля: особливості та різноманітність конструкцій [Електронний ресурс]: http://www.stroy-podskazka.ru/krysha/ekspluatiruemaya/.
8. Ткаченко Т. М. Перспективы «зеленого» строительства и альтернативных форм озеленения в Украине. / Т. М. Ткаченко, В. Г. Дзюбенко, В. А. Милейковский. Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник / Головн. ред. М. М. Осєтрін. – К., КНУБА, 2016. – Вип. 60. С. 322-334.
9. Карлсплац_(Мюнхен) [Електронний ресурс]: https://ru.wikipedia.org/wiki/Карлсплац_(Мюнхен)
10. Підземний місто у Монреалі [Електронний ресурс]: http://www.gradremstroy.ru/news/podzemnyj-gorod-v-monreale-ville-souterraine.html.
11. Підземні міста світу [Електронний ресурс]: https://www.facts-worldwide.info/podzemnye-goroda-mira/.
12. Підземний комплекс The Path [Електронний ресурс]: http://www.tgt.ru/menu-ver/encyclopedia/tourism/countries/dostoprimechatelnosti /dostoprimechatelnosti_600.html.
13. Що робити з покинутими територіями? Світовий досвід [Електронний ресурс]: http://zvzda.ru/articles/61f5f733a081.
14. Зелена дах: як озеленюють покрівлі в Україні [Електронний ресурс]: https://ecotechnica.com.ua/stati /979-zelenaya-krysha-kak-ozelenyayut-krovli-v-ukraine-i-mire.html

32. Learning styles among students of the Medical Faculty of the International Kazakh-Turkish University

Исследование стилей обучения у студентов медицинского факультета Международного казахско-турецкого университета

У каждого индивида есть свой, присущий ему стиль обучения. Есть достаточное количество исследований, которые показали, что типы стилей обучения различны для каждого человека. Рассматривая работы ученых, изучавших типы стилей обучения, можно выделить следующие индексы стилей обучения: сенсорно-интуитивный (Sensing-Intuitive); визуально-словесный (Visual-verbal); активно-теневой, пассивный (Active-reflective); последовательно-глобальный (Sequential-global) [1].

Каждый человек, определяя свой стиль обучения, получает возможность лучшего обучения, улучшается восприятие информации, повышается оперативность и качество усвоения материала. Кроме того, исследование, проведенное с помощью технологии регистрации импульсов головного мозга, свидетельствует о том, что различные виды стилей обучения активируют различные центральные области головного мозга. Систематический и критический обзор опросов за 3 года в образовательном и научно-исследовательском центре Астонского университета (Великобритания, Лондон) выявил, насколько влияют использование стилей обучения в образовательном процессе на успеваемость. Также в этом исследовании изучали особенности стилей обучения в зависимости от пола. Авторы выявили, что преобладают четыре стиля обучения: активные, сенсорные, визуальные и последовательные. Ученые пришли к выводу, что использование стилей обучения могут быть адаптированы к любому методу обучения [2].

У студентов медицинского факультета проведена исследовательская работа с использованием индекса стиля обучения Фильдер-Соломан. В результате опроса студентов, поступивших в период с 2002 по 2007 годы,

предпочтение отдается сенсорного и визуального типам стиля обучения (Вашингтон 2010) [3].

В Тайваньском университете провели анкетирование 2748 студентов с китайской версией опросника Фильдер-Соломана Индекс стилей обучения (ИСО) (ILS). Исследование, проведенное с переводом на китайский язык, имело проблемы при использовании оценочной шкалы. Тем не менее, при анализе итогов опроса с использованием дисперсного анализа (ANOVA) программы SPSS выявила два вида стилей обучения и различия по полу. Исследования показали, что у девушек преобладают интуитивный и глобальный стили обучения, а у юношей доминируют визуальный стиль [4].

В целях определения взаимосвязи между веб-методом обучения и индексом стиля обучения провели исследование у 89 семейных врачей и 2 студентов Американской Медицинской школы. В результате исследовательской работы выявлено, что между веб-методом обучения и индексом стиля обучения отсутствует взаимосвязь между обучением и влиянием на результаты успеваемости, с доверительным интервалом p=0,37 [5].

В целях определения эффективности внедрения курса биоинформатики в дисциплину генетики у студентов бакалавриата Кларк Атлантического университета был применен оценочный инструмент с использованием опросника Фильдер-Соломана ИСО (ILS). В этой исследовательской работе приняли участие студенты 45 курсов, посещающие первую и вторую неделю курсов. Результаты статистического анализа показали, что преобладает визуальный (82,1%) и последовательный (75,0%) ($p \leq 0,02$). Авторы пришли к заключению, что в курсе биоинформатики можно хорошо освоить генетику визуально с использованием компьютера [6].

Перед составлением учебного материала для 150 студентов ветеринарной медицины Университета Торонто Пресс была проведена исследовательская работа с учетом особенностей стилей обучения. В качестве методического пособия использовалось пособие ИСО (ILS) Фильдер-Соломана. Результаты статистического анализа показали, что среди студентов преобладают активные

(56,7%), сенсорные (79,3%), визуальные (76,7%) и последовательные (69,3%). При рассмотрении сочетаний преобладали следующие: активно-сенсорно-визуально-последовательные (26%), пассивно-сенсорно-визуально-последовательные (19,3%), активно-сенсорно-визуально-глобальные (8,7%), активно-сенсорно-вербально-последовательные (8,7%). В результате данного исследования пришли к заключению, что преподавателям крайне важно учитывать стили обучения в образовательном процессе [7].

В исследовании, проведенном у студентов специальности биомедицинская инженерия в одном из университетов США штата Луизиана с использованием анкеты Фильдер Соломана выявлено, что информацию студенты в 88% воспринимают преимущественно визуально, в 55% преобладает сенсорное, в 66% – активное, в 59% – глобальное восприятие. Эти показатели изменялись в зависимости от курса обучения. По сравнению с другими факультетами университета, студенты по специальности биомедицинская инженерия были доминирующими в глобальном восприятии информации [8].

Таким образом, анализ литературных источников показывает, что, несмотря на противоречивость данных, определение индивидуальных особенностей стилей обучения студентов является важным инструментов в повышении эффективности образовательного процесса. В связи с этим нами проведено изучение стилей обучения у 571 студента первого-пятых курсов медицинского факультета Международного казахско-турецкого университета. Изучение стилей обучения осуществлялось при использовании анкеты “Изучение стилей и стратегий” Ричарда Фелдера и Барбары Соломен (США, Северная Каролина). Анкета состоит из двух частей. Первая часть – паспортные данные, вторая часть включала 43 вопроса, касающихся непосредственно изучение стилей обучения. При использовании данной анкеты представилась возможность выделить следующие аспекты: *Активное и пассивное обучение; Сенсорное восприятие и интуитивное восприятии; Визуальное и вербальное обучение; Последовательное и глобальное восприятие.* После проведения анкетирования полученные анкеты были подвергнуты обработке, после чего

данные заносились в шкалу. Результаты исследования подвергнуты статистическому анализу. Результаты исследования представлены в Таблице 1.

Таблица 1. Распределение стилей обучение по курсам

ИНДЕКС ИЗУЧЕНИЯ СТИЛЕЙ	1 курс n=127	2 курс n=174	3 курс n=123	4 курс n=101	5 курс n=46
1.Активное обучение	66%	71,8%	65%	65%	60,%
2.Пассивное обучение	33,8%	28%	34,9%	35,6%	39%
3.Сенсорное восприятие	89,7%	88%	86,9%	80%	84,7%
4.Интуитивное восприятие	10%	11%	13%	19,8%	6,9%
5.Визуальное обучение	76%	80%	78,8%	77%	82,6%
6.Вербальное обучение	23,6%	19%	21%	22,7%	17%
7.Последовательное восприятие	62%	63,8%	52,8%	66%	63%
8.Глобальное восприятие	37,8%	36%	47%	33,6%	36,9%

Результаты исследования показали, что в связке активное обучение – пассивное обучение по всем курсам преобладает активное усвоение. В связке сенсорное восприятие – интуитивное восприятие преобладают сенсорики, которых по сравнению с интуитами примерно в 5 и более раз больше. Аналогичная картина характерна и для сторонников визуального обучения, чем вербального. При сравнении сторонников последовательного и глобального восприятия преобладают лица, предпочитающие последовательное обучение, чем глобальное восприятие, но разница между двумя представленными группами не так велика, как в случаях сенсоров и интуитов или визуалов и вербалов.

По курсам разницы в стилях обучения не выявлено, что свидетельствует о том, что для основнойц массы обучающихся предпочтительны активное обучение с использованием сенсорных и визуальных методик при последовательном проведении обучения.

Представляет интерес степень выраженности стилей обучения в зависимости от пола обучающихся. Результаты проведенных исследований представлены в Таблицах 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

Таблица 2. Частотное распределение баллов при активном обучении в зависимости от пола

		АКТИВНОЕ													
		1		3		5		7		9		11		Итого	
		абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Пол	Муж.	40	***30***	35	***26***	37	***27***	14	***10,5***	5	***3,7***	2	***1,5***	133	***34***
	Жен.	70	***28,2***	89	***35,8***	52	***30***	29	***11,6***	7	***2,8***	1	***0,4***	248	***65***
Итого		110	***28,8***	124	***32,5***	89	***23,3***	43	***11,2***	12	***3,1***	3	***0,8***	***381***	100
Примечание: χ^2 = 3,645, p= 0,408; n- число обследованных; χ^2, p –достоверность различий между полами.															

У сторонников активного обучения различий в частотном распределении баллов достоверной разницы между мужчинами и женщинами выявлено не было, хотя более высокие баллы (9, 11) имели мальчики.

Таблица 3. Частотное распределение баллов при пассивном обучении в зависимости от пола

		ПАССИВНОЕ											
		1		3		5		7		9		Итого	
Пол	Муж.	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
		33	**45,2**	27	**36,9**	12	**16,4**	1	**1,4**	0	**-**	73	**38,4**
	Жен.	58	**49,6**	28	**23,9**	19	**16,3**	9	**7,6**	3	**2,6**	117	**61,5**
Итого		91	**47,9**	55	**28,9**	31	**16,3**	10	**5,2**	3	**1,6**	**190**	**100**
Примечание: χ^2 =11,459, p=0,022; n- число обследованных; χ^2, p –достоверность различий между полами.													

При частотном распределении баллов у сторонников пассивного обучения выявлено достоверное преобладание выраженности данного признака у женщин. Так в 7 и 9 баллов оценили степень пассивности лишь 1,4% мальчиков, в то время как на эти вопросы положительно ответили 10,2% девочек. Разница между мужчинами и женщинами достоверна (χ^2 = 11,459, p = 0,022).

Таблица 4. Частотное распределение баллов у сенсориков в зависимости от пола

		СЕНСОРНОЕ													
		1		3		5		7		9		11		Итого	
		абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Пол	Муж.	34	**19,5**	34	**19,5**	47	**27**	30	**17,2**	21	**12**	8	**4,5**	174	**35,3**
	Жен.	51	**15,9**	72	**22,5**	83	**26**	71	**2,2**	36	**11,2**	6	**1,8**	319	**64,7**
Итого		85	**17,2**	106	**21,5**	130	**26,3**	101	**20,4**	57	**11,5**	14	**2,8**	**493**	100
Примечание: χ^2 =11,563, p=0,01; n- число обследованных; χ^2, p –достоверность различий между полами.															

Анализ частотного распределения баллов у сенсориков в зависимости от пола показал, что у юношей преобладают высокие баллы (7, 9, 11) по сравнению с девушками (33,7% и 15,2%, соответственно). Данные достоверны (χ^2 = 11,563, p = 0,011).

Таблица 5. Частотное распределение баллов при интуитивном обучении в зависимости от пола

		ИНТУИТИВНОЕ											
		1		3		5		7		9		Итого	
		абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Пол	Муж.	18	**56,2**	8	**25**	5	**15,6**	1	**3,1**	0	**-**	32	**41**
	Жен.	22	**47,8**	14	**30,4**	6	**13**	3	**6,5**	1	**2,1**	46	**59**
Итого		40	**51,3**	22	**28,2**	11	**14,1**	4	**5,1**	1	**1,3**	**78**	100
Примечание: χ^2 =4,980, p=0,289; n- число обследованных; χ^2, p –достоверность различий между полами.													

Достоверных различий в нижеследующих таблицах выявлено не было.

Таблица 6. Частотное распределение баллов при визуальном обучении в зависимости от пола

		ВИЗУЛЬНОЕ													
		1		3		5		7		9		11		Итого	
		кол.	%	кол.	%	кол.	%	кол.	%	кол.	%	кол.	%	кол.	%
Пол	Муж.	29	**17,7**	53	**32,3**	35	**21,3**	23	**14**	15	**9,1**	9	**5,5**	164	**36,4**
	Жен.	58	**20,2**	78	**27,3**	76	**26,6**	37	**13**	27	**9,4**	10	**3,5**	286	**63,5**
Итого		87	**19,3**	131	**29,1**	111	**24**	60	**13,3**	42	**9,3**	19	**4,2**	**450**	100
Примечание: χ^2 =1,716, p=0,867; n- число обследованных; χ^2, p –достоверность различий между полами.															

Таблица 7. Частотное распределение баллов при вербальном обучении в зависимости от пола

		ВЕРБАЛЬНОЕ											
		1		3		5		7		9		Итого	
		абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Пол	Муж.	18	**43**	14	**33,3**	8	**19**	1	**2,4**	1	**2,4**	42	**34,7**
	Жен.	42	**53**	20	**25,3**	13	**16,4**	3	**3,8**	1	**1,3**	79	**65,3**
Итого		60	**49,6**	34	**28**	21	**17,3**	4	**3,3**	2	**1,6**	**121**	100

Примечание: χ^2 =3,402, p=0,493; n- число обследованных; χ^2, p –достоверность различий между полами.

Таблица 8. Частотное распределение баллов при последовательном обучении в зависимости от пола

		ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОЕ													
		1		3		5		7		9		11		Итого	
		абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Пол	Муж.	40	***30,5***	51	***39***	19	***14,5***	10	***7,6***	10	***7,6***	1	***0,7***	131	***37,4***
	Жен.	73	***33,3***	75	***34,2***	46	***21***	16	***7,3***	5	***2,3***	4	***2***	219	***62,5***
Итого		113	***32,2***	126	***36***	65	***18,5***	26	***7,4***	15	***4,3***	5	***1,4***	***350***	100

Примечание: χ^2 =5,361, p=0,195

n- число обследованных; χ^2, p –достоверность различий между полами.

Таблица 9. Частотное распределение баллов при глобальном обучении в зависимости от пола

		ГЛОБАЛЬНОЕ													
		1		3		5		7		9		11		Итого	
		абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Пол	Муж	39	***52***	21	***28***	9	***12***	5	***6,6***	1	***1,3***	0	***-***	75	***34***
	Жен.	78	***53,4***	32	***22***	22	***15***	8	***5,5***	5	***3,4***	1	***0,7***	146	***66***
Итого		117	***53***	53	***24***	31	***14***	13	***5,8***	6	***2,7***	1	***0,5***	***221***	100

Примечание: χ^2 =3,140, p=0,502; n- число обследованных; χ^2, p –достоверность различий между полами.

Каждый индивид сочетает в себе несколько признаков. В связи с этим нами проведен анализ сочетаний стилей обучения у каждого индивида. Результаты представлены в Таблице 10.

Таблица 10. Сочетание стилей обучения

Сочетание стилей обучения	Абс	%
Активное, сенсорное, визуальное, последовательное	246	43,1
Активное, сенсорное, визуальное, глобальнное	118	21
Пассивное, сенсорное, вербальное, последовательное	91	16
Пассивное, сенсорное, визуальное, последовательное	43	7,5
Активное, сенсорное, вербальное, глобальное.	16	3
Пассивное, сенсорное, вербальное, последовательное	12	2,1
Пассивное, интуитивное, визуальное, глобальное	9	1,6
Активное, сенсорное, вербальное, последовательное	9	1,6
Пассив ное, интуитивное, вербальное, последовательное	8	1,4
Пассивное, сенсорное, вербальное, последовательное	6	1,2
Активное, интуитивное, вербальное, последовательное	6	1
Активное, интуитивное, вербальное, последовательное	5	0,8
Пассивное, интуитивное, вербальное, последовательное	2	0,3
	571	100

При анализе сочетаний стилей обучения выявлено 13 типов сочетаний, но наиболее часто встречаются только 4 типа:

Активное, сенсорное, визуальное, последовательное – 43,1%.

Активное, сенсорное, визуальное, глобальнное – 21%.

Пассивное, сенсорное, вербальное, последовательное – 16%.

Пассивное, сенсорное, визуальное, последовательное – 7,5%.

Остальные сочетания типов обучения колебались от 0,3% до 3%.

Итого, среди всех обследованных при различных сочетания сторонников активного обучения было 70,5%, сторонников визуального обучения было 73,2%, сторонников использования сенсорных методов обучения было 95,5%, сторонников последовательного обучения было 75%.

Таким образом, проведенный анализ стилей обучения у студентов медицинского факультета показал, что студенты в учебном процессе предпочитают активные формы обучения с использованием визуальных и сенсорных методов при последовательной подаче материала, что вполне соответствует приведенным выше литературным данным. При анализе различий восприятия у лиц мужского и женского пола выявлено, что для

девушек по сравнению с юношами более характерно пассивное восприятие, а у юношей по сравнению с девушками преобладает сенсорное восприятие. При анализе сочетаний стилей обучения преобладают четыре типа: активное, сенсорное, визуальное, последовательное; активное, сенсорное, визуальное, глобальное; пассивное, сенсорное, вербальное, последовательное; пассивное, сенсорное, визуальное, последовательное.

Литература:

1. Scalese R. J., Obeso V. T., Issenberg SB. Simulation Technology for Skills Training and Competency Assessment in Medical Education. J Gen Intern Med. 2008; 23: 46-9.

2. McLaughlin S., Fitch M. T., Goyal D. G., Hayden E., Kauh C. Y., Laack T. A., et al. Simulation in graduate medical education 2008: a review for emergency medicine. AcadEmerg Med. 2008; 15: 1117-29.

3. Felder-Solomon Index of Learning Styles: internal consistency, temporal stability, and structural factors. Teaching and Learning in Medicine: An International Journal Volume 22, Issue 4, 2010; 22. pages 298-303

4. Issenberg S. B., McGaghie W. C., Mager J. W., Felner J. M., Petrusa E. R., et al. Simulation technology for health care professional skills training and assessment. JAMA. 1999; 282: 861-6.

5. McGaghie W. C., Issenberg S. B., Cohen E. R., Barsuk J. H., Wayne D. B. Does simulation-based medical education with deliberate practice yield better results than traditional clinical education? A meta-analytic comparative review of evidence. AcadMed. 2011; 86: 706-11.

6. Cassidy S. Learning styles: An overview of theories, models and measures. Educational Psychology, 2004, 24, 4, (419-444).

7. Ann Biomed Eng. 2002 Sep; 30 (8): 1100-6. Research report: Learning styles of biomedical engineering students. Dee K. C., Nauman E. A., Livesay G. A., Research of biomedical engineering, Tulane University, New Orleans, Louisiana, USA. kcdee@tulane.edu. will enusite. 2013; 35.

8. Blasi L., Alfonso B. Increasing the transfer of simulation technology from R&D into school settings: An approach to evaluation from overarching vision to individual artefact in education. Simulation Gaming. 2006; 37: 245-267.

33. Socially responsible business: environmental aspect

Соціально відповідальний бізнес: екологічний аспект

Формування та реалізація соціальної відповідальності бізнесу було викликано природними процесами соціально-економічного розвитку провідних країн Західної Європи та Північної Америки. Розуміння того, що для сталого еволюціонування суспільства однієї «невидимої руки ринку» недостатньо, спонукало до пошуку нового інструменту, наслідком чого й стало формування концепції соціальної відповідальності бізнесу. Соціальна відповідальність бізнесу не виникла раптом, вона повільно еволюціонувала в часі та стала частиною щоденного словника лише в останнє десятиріччя, особливо в Північній Америці та Західній Європі. Деякі дослідники стверджують, що ідея корпоративної соціальної відповідальності набула популярності у 1950-ті роки та з роками поширювалася в міру того, як корпорації ставали масштабнішими й потужнішими. У будь-якому разі, можна стверджувати, що багато організацій отримали мотивацію до здійснення програм соціальної відповідальності завдяки розвитку конс'юмеризму, ширшої обізнаності громадськості з екологічними та етичними питаннями, зростанню тиску з боку організованих груп активістів, наприклад, захисників довкілля, феміністського руху, поборникам інтересів споживачів.

Загальноприйняте розуміння соціально відповідального бізнесу значно ширше та системніше за традиційне розуміння благодійності. В більшості визначень підкреслюється взаємозв'язок між економічними, екологічними й соціальними аспектами та впливом діяльності організації. Всі наведені визначення соціально відповідального бізнесу представляють масу поглядів на це явище та відрізняються одне від одного ступенем, у якому компанії інтегрують соціально відповідальний бізнес у свою практику – від дотримання й поважання до сприяння й відданості та, нарешті, до інтеграції соціально відповідального бізнесу у щоденну роботу.

Феномен соціальної відповідальності характеризується особливістю, яка заключає у собі певну скриту суперечність. Вона полягає в тому, що головною метою ведення будь-якої комерційної діяльності є отримання прибутку водночас зі збереженням моральних цінностей та сталого розвитку громади і суспільства. Саме наявність цієї суперечності заважає усвідомити той факт, що в сучасному ринковому середовищі, яке характеризується високим рівнем глобалізації, конкуренції опанування концепції і застосування принципів соціально відповідального бізнесу може стати потужною конкурентною перевагою. Цей факт вже визнано і сформульовано на найвищому міжнародному рівні – у Глобальному договорі ООН. На сьогоднішній день до нього залучено сотні компаній, громадських організацій, які працюють над розширенням десяти універсальних принципів в сферах захисту прав людини, навколишнього середовища, охорони праці та антикорупційних заходів, три з яких безпосередньо торкаються екології: ділові кола мають підтримувати обережний підхід до екологічних завдань; реалізовувати ініціативи щодо підтримки посилення екологічної відповідальності; заохочувати розроблення та розповсюдження екологічно безпечних технологій [1]. Дотримання наведених принципів здатне перетворити витрати при соціальному веденні бізнесу на інвестиції в отримання додаткового прибутку. Способи та засоби збільшення прибутку наведені на Рис.1.

Безумовно, наведені міркування щодо формування підходів до втілення концепції соціально відповідального бізнесу не є вичерпними. Свідченням цього можуть слугувати чисельні та різноманітні аспекти соціальної відповідальності бізнесу, які було сформовано в різних країнах та в різні часи. Найбільш поширені із них наведені на схемі Рис. 2. Перелічені концепції мають певні відмінності в балансі між добровільним застосуванням соціально відповідального бізнесу та його обов’язковим (примусовим) використанням, а як наслідок різною активністю державних органів у поширені та розвитку соціально відповідальної моделі ведення бізнесу в країні.

Рис. 1. Збільшення прибутку завдяки розвитку основних напрямів ведення соціально відповідального бізнесу

Міжнародна практика стосовно нормативно-правової бази екологічних аспектів соціально відповідального бізнесу представлена так званим „м'яким правом", котре включає міжнародні конвенції, декларації, принципи та рекомендації, які можуть слугувати зразком та базою для подальшого напрацювання законодавчих актів в усьому світі. Вони є також корисні для вироблення всесвітньо прийнятних мінімальних стандартів. Правове поле екологічних принципів може бути сприйняте як зобов'язання, закріплені в деяких сферах, таких як стимули бізнесу, пов'язані з добровільним регулюванням.

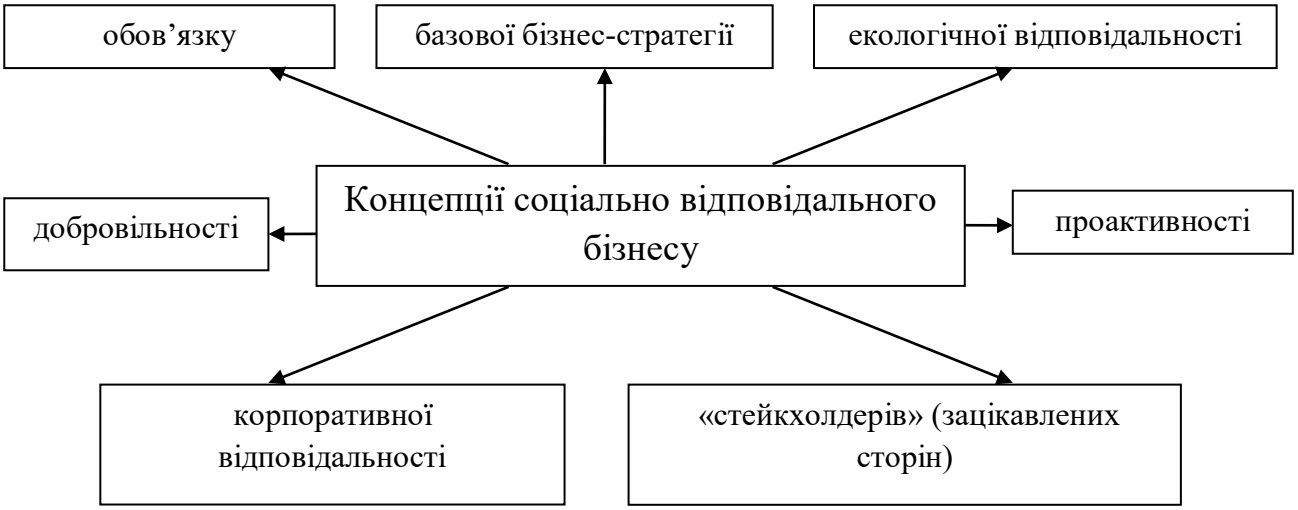

Рис. 2 Аспекти концепції соціально відповідального бізнесу

Уряди різних країн все зростаючими темпами впроваджують стратегії екологічних принципів соціально відповідального бізнесу, які або намагаються стимулювати, або навіть регулювати відповідні заходи. Держава санкціонує соціально відповідальний бізнес, наприклад, коли застосовується обов'язкове звітування компаній; коли встановлюють обов'язковим застосування природоохоронних систем менеджменту (Франція, Велика Британія). Як тільки ці зобов'язання, норми та правила, що лежать в їх основі, формально закріплені, вони перетворюються на регулятивну систему відповідального бізнесу. Така тенденція стала домінуючою в багатьох європейських країнах протягом останніх років.

За умови чіткого законодавчого регулювання (наприклад охорона навколишнього середовища, переробка вторинних ресурсів, втілення новітніх технологій) та налагодженого механізму імплементації, просте виконання закону може сприйматися як соціально відповідальний бізнес.

На рівні громадськості існує багато неприбуткових організацій, асоціацій, консультаційних та дослідницьких центрів, які формують „мозкові центри" суспільства. Вони приймають участь у процесі просування екологічних принципів різними видами діяльності: співпраця з державними органами в проектах, які мають на меті розвивати ряд кодексів поведінки, розробка

інструментарію (бази даних) для етично обізнаного споживача і компаній, які інформують громадськість про екологічний менеджмент та маркетинг, як елемент їхнього корпоративного управління [2].

Головною перевагою західного досвіду впровадження екологічних стандартів є системність його застосування: на суспільно-громадському бізнесовому, законодавчому і державному рівні. Саме така системність значно підсилює підсумковий ефект і дозволяє розвинутим країнам залишатися лідерами втілення екологічного аспекту соціально відповідального бізнесу [3].

Слід зазначити, що існує багато прикладів втілення українськими компаніями екологічних принципів соціально відповідального бізнесу, проаналізувавши які можна визначити головні їх напрями, що схематично зображені на схемі Рис. 3.

Рис. 3 Головні напрями екологічно відповідальної діяльності в Україні

Втім екологічна діяльність в Україні не обмежується лише зазначеними законодавчими та технологічними напрямами. В країн існує низка суспільних,

політичних організацій, що декларують екологічний напрямок, як головний у своїй діяльності. Ці організації використовуючи недержавні кошти здійснюють моніторингові заходи, суспільний контроль, культурно-просвітницькі заходи спрямовані на захист довкілля.

В роботі пропонується виділити наступні фактори, що є перепоною в процесі втілення практики соціально відповідального бізнесу в повсякденне життя. В першу чергу поширенню концепції заважає недостатня сформованість та брак інформації громадської думки. Більшість населення просто не поінформовано про світові тенденції щодо захисту довкілля. Невелика чисельність громадських екологічних організацій, обмеженість їх фінансових, інформаційних та контролюючих можливостей значною мірою слугує певній пасивності громадської думки і не дає необхідних сигналів для бізнесу про необхідність впровадження екологічно чистих технологій, переоснащенню власного виробництва за вимогами екологічного законодавства провідних країн. Крім того українські власники бізнесу знаходяться під подвійним тягарем: з одного боку значні податки, витрати на подолання бюрократичних бар'єрів по ліцензуванню, дозволам (включно із хабарами), з іншого боку втрати пов'язані із економічною кризою не дозволяють поширитися практиці перебудови бізнес-процесів та технологій з метою захисту навколишнього середовища. До того ж провідну роль в національній економіці традиційно відігравала важка промисловість (металургійна, видобувна, хімічна галузі). Така структурна спеціалізація разом із використанням застарілих технологій призводить до катастрофічних екологічних наслідків. Впровадити масштабну реорганізацію провідних галузей без значних інвестицій не можливо. Важко знайти джерело таких інвестицій в середині країни, а за умов соціально-політичної кризи й закордонні джерела інвестицій стають практично недосяжними. Наведені фактори можна розділити за загальними рисами на кілька груп, як зображено на схемі Рис. 4.

Проаналізувавши систему цих факторів, пропонуємо наступний комплексний підхід до їх подолання.

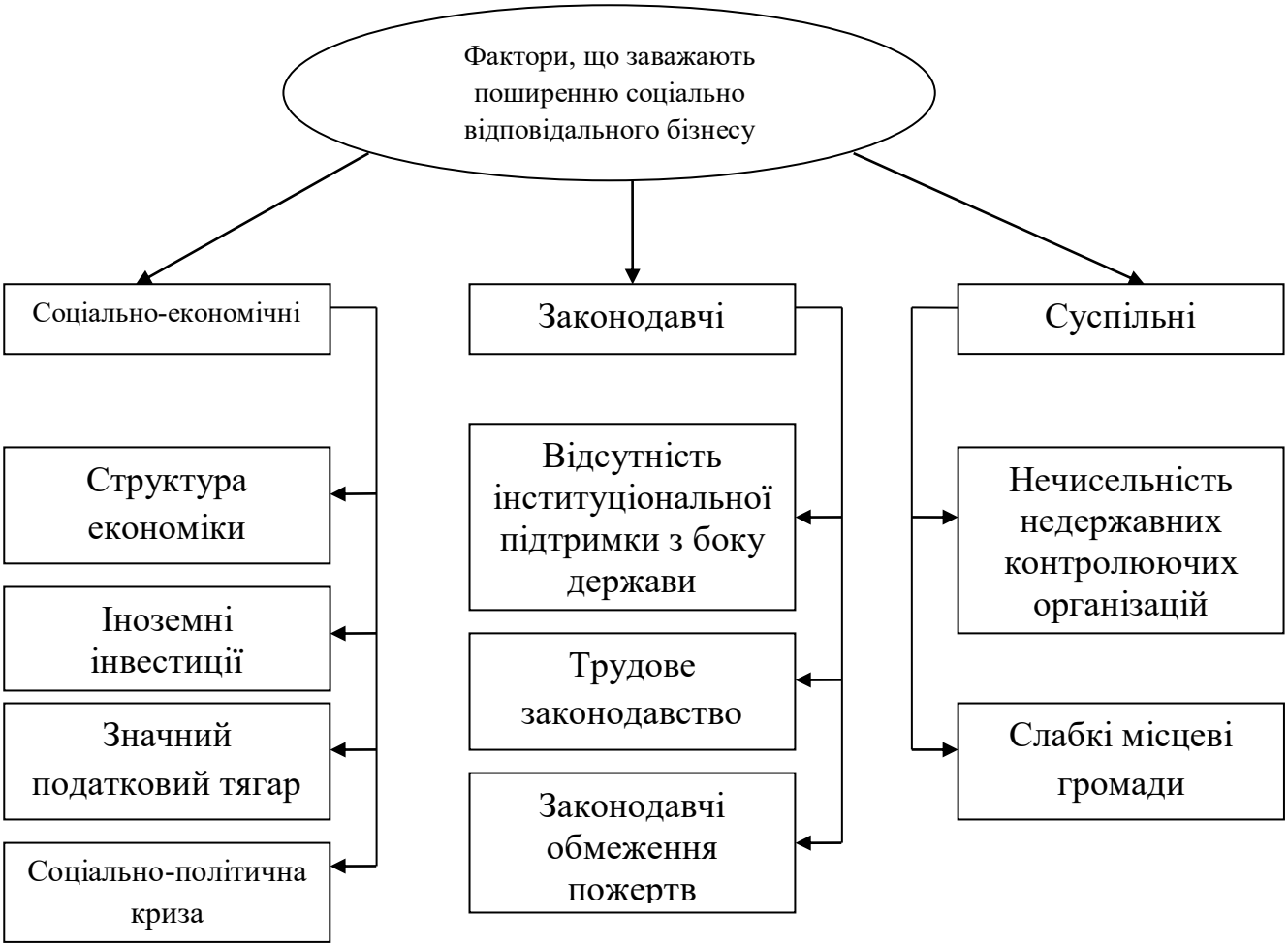

Рис. 4. Класифікація факторів, що заважають поширенню соціально відповідального бізнесу

Впровадження широкої кампанії спрямованої на формування громадської свідомості у справі захисту довкілля, яка спроможна в стислі строки досягти бажаного результату, передбачає наступне.

Пропаганда та масштабна робота по інформуванню суспільства про сучасні ініціативи компаній в справі втілення екологічних стандартів соціально відповідального бізнесу. Подібне інформування населення може стати новим прикладом позитивної реклами, яка призведе до підвищення комерційних доходів компаній, що турбуються про стан навколишнього природного середовища, особливо якщо продукцією таких компаній є товари та послуги широкого вжитку.

Комплексне вдосконалення законодавчої бази, розробка та впровадженню нових національних екологічних стандартів. Низка існуючих екологічних законів недостатньо чітко виконуються; вони не в повній мірі охоплюють нагальні проблеми. До того ж виникає потреба вдосконалити питання обсягів виділення компаніями коштів на благодійні екологічні проекти та податкових пільг, якими можливо стимулювати подібні витрати. Необхідно також розробити комплексний підхід до стимулювання підприємств усіх масштабів та форм власності до переоснащення устаткування, змін технологій і бізнес-процесів, які сприяють покращанню екологічної обстановки. Складовою частиною такого підходу повинна стати система розрахунку ефекту від використання нових технологій, що мав би за мету чітке визначення результатів модернізації – екологічних та економічних. Результати подібних розрахунків повинні бути доведені до суспільства, і слугувати одним із методів контролю за використанням пільг наданих за екологічними показниками.

Подібні заходи будуть значною мірою формувати відповідну громадську позицію, залучати суспільство до контролю за станом природного довкілля. Наслідком такого формування повинні стати регіональні громадські організації метою яких буде створення альтернативної системи контролю за дотриманням місцевими підприємствами не тільки природоохоронного законодавства, а й поширенню екологічних норм соціально відповідального бізнесу.

Виходячи з цього, пропонуємо за результатами здійсненного контролю (державного і суспільного) запровадити систему економічного стимулювання, що буде складатися пільг, лімітів, грантів.

Безумовно, поєднання ефективного економічного стимулювання, пропагандистської інформаційної роботи держави з одного боку, і широкої уваги з боку суспільства, місцевих громад створить для компаній додаткові умови переходу на принципи екологічного формування власного бізнесу. Податкові пільги, економічний ефект від збереження ресурсів при застосуванні нових технологій, зменшення витрат на медичне забезпечення, соціальні гарантії для співробітників (у разі покращання екологічної обстановки) повинні

свідомо спрямовуватися на проведення подальших структурних змін в національній економіці. Відповідальність за ефективний контроль полягає саме на виконавчі державні органи, що мають діяти злагоджено разом із законодавчою гілкою та суспільними контролюючими організаціями.

Збільшення обсягу інвестицій необхідно також використовувати виключно на переформатування національної економіки згідно з вимогами екологічних принципів, які викладено в Глобальному договорі ООН. Поширення технологій, які відповідають сучасним екологічним світовим нормам, значно підніме рівень конкурентоспроможності вітчизняних компаній на міжнародних ринках, призведе до синергетичного економічного ефекту.

Аналіз поширення екологічних методів ведення бізнесу приводить до однозначного висновку – чим вище рівень життя громадян, тим більше в суспільстві та економіці застосовують екологічні підходи ведення бізнесу. В першу чергу це пов’язано із зростанням в суспільстві попиту до екологічних продуктів разом із рівнем життя. Тому в Україні формування такого попиту варто здійснювати не еволюційним, а певною мірою революційним шляхом, використовуючи наявні інструменти й інститути [4].

Через зміну розуміння ролі основного джерела одержання прибутку й головних зусиль підприємств, трансформацію маркетингової концепції в загальному вигляді доцільно здійснювати в наступному порядку: виробнича концепція – товарна концепція – збутова концепція – концепція традиційного маркетингу – концепція соціально-етичного (екологічно орієнтованого, соціально відповідального) маркетингу – концепція маркетингу відносин [5].

Пропонуємо приділити увагу концепції соціально-етичного маркетингу, саме з якою і пов'язано виникнення та розвиток екологічного маркетингу, який є дієвим інструментом в для впровадження екологічних стандартів.

В руслі концепції соціально-етичного маркетингу, яка враховує стратегічні потреби суспільства взагалі, виникла концепція екологічного маркетингу. В її появі і становленні споживач відіграв вирішальну роль. Ця парадигма спрямована на подолання проблем, пов'язаних з захистом природного

навколишнього середовища, нестачею ресурсів, і полягає в орієнтації виробництва і збуту на задоволення екологічно орієнтованих потреб і запитів споживачів, створення й стимулювання попиту на екологічні товари - економічно ефективні та екологічно безпечні у виробництві, споживанні і утилізації. Виходячи з цього, екологічний маркетинг тісно пов'язаний із соціальним і відповідальним (етичним) маркетингом. Кожне з них охоплює і соціальні, й екологічні аспекти.

Процес еволюції екологічного маркетингу можна пов'язати із формуванням на ринку екологічно усвідомлених потреб: перша стадія – концепція розвитку екологічно чистої продукції, що пов'язана з попитом на екологічно безпечну продукцію, яка не завдає шкоди споживачам в процесі споживання продукції; друга – концепція розвитку екологічно орієнтованого виробництва, що пов'язана з попитом на екологічно безпечну продукцію, яка не тільки не завдає шкоди споживачам в процесі споживання продукції, але і безпечна для навколишнього середовища на протязі всього життєвого циклу (цей рівень попиту потрібно формувати поступово за допомогою системи екологічної освіти та навчання); третя – концепція екологічного маркетингу, яка пов'язана з формуванням попиту на продукцію, що відповідає принципам сталого розвитку [6].

Екологічний маркетинг є інструментом, який забезпечує сталий розвиток на основі розповсюдження екологічно-збалансованих видів виробництва і розподілу в умовах появи нових екологічних потреб (зокрема, потреби в екологічній безпеці), вивчення і врахування яких у процесі господарської діяльності цілком необхідно.

В ринкових умовах глибинна основа підприємницької діяльності - економіка. Бути соціально та екологічно відповідальним коштує чималих грошей, а соціальна відповідальність оцінюється бізнесом з точки зору впливу на його прибуток, тобто необхідно щоб захист навколишнього природного середовища призводив до збільшення прибутку. Екологічний маркетинг будучи інструментом екологічного менеджменту, в рамках якого виробляється

концепція екологічного управління, дозволяє поєднувати інтереси виробників, споживачів і суспільства взагалі задля досягнення сталого еколого-економічного розвитку.

На Рис. 5 приведено схему орієнтації суспільства та бізнесу на екологічну ідеологію.

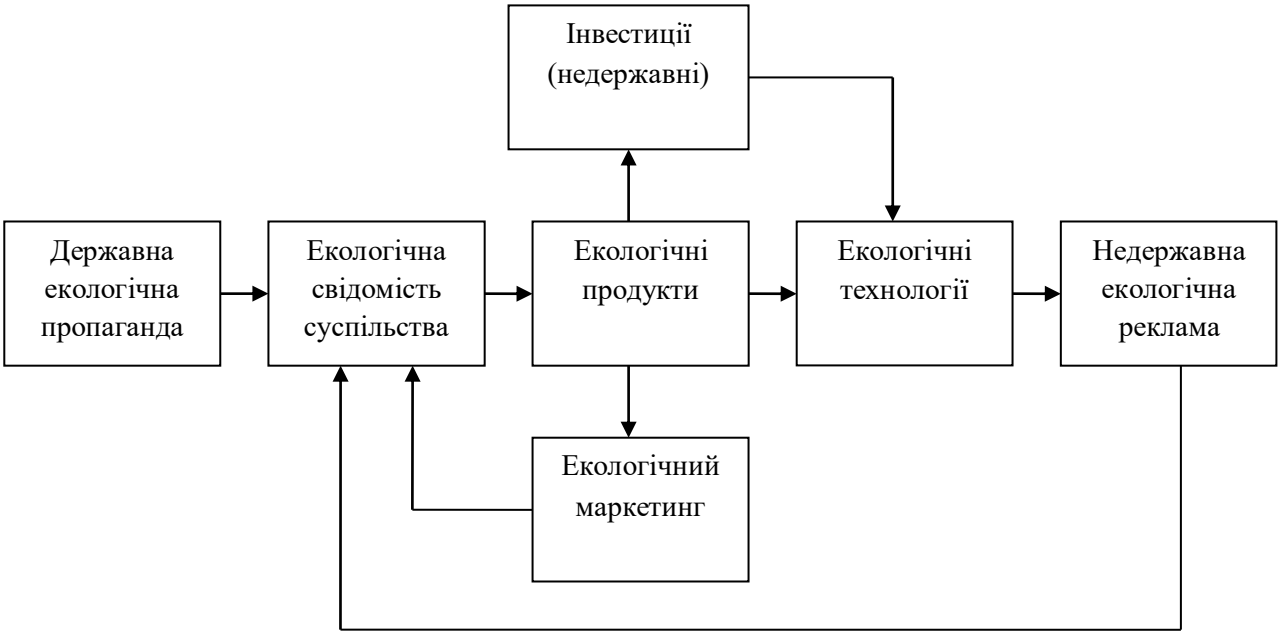

Рис. 5 Формування ринку екологічних продуктів під впливом державної екологічної ідеології.

Ініціює формування ринку екологічних продуктів комплексна екологічна пропаганда, що має на меті сформувати відповідні погляди в суспільстві, яке в свою чергу стане джерелом попиту на екологічні продукти. Результатами подібного попиту можуть стати одразу кілька «вторинних попитів» вже з боку виробників: на екологічні технології, на екологічний маркетинг, на додаткові інвестиції (недержавні), спрямовані на втілення нових екологічних технологій. Попит на екологічний бізнес буде здійснювати додатковий зворотній зв’язок на свідомість суспільства, підсилюючи тім самим попит на екологічні продукти. А попит на додаткові інвестиції прискорить створення та втілення нових більш екологічних технологій.

За таких умов держава повинна відіграти роль соціального орієнтира, використати дієвий принцип соціальної перевірки, за яким визначається, що є правильним, шляхом з'ясування того, що вважає правильним більшість соціуму. Цей принцип особливо придатний в засобах, за допомогою яких ми сприймаємо відповідну поведінку як вірну в даній ситуації [7].

Слід зауважити, що бізнес зможе скористатися наслідками державної екологічної ідеології і перебудувати власну діяльність за новими екологічними стандартами, отримуючи ту саму конкурентну перевагу, котра допоможе йому перемогти в економічному протистоянні на ринку. Саме використовуючи екологічність власної продукції компанія зможе ефективно диференціюватися і тим самим вижити в конкурентній боротьбі.

Наведені варіанти є лише одними із можливих і не вичерпують багатоаспектність соціально-відповідальної поведінки. Автори допускають певну вірогідність розвитку подій і ситуацій за дещо іншими сценаріями в полі екологічної відповідальності бізнесу, що має бути розглянуто, проаналізовано і узагальнено в подальших дослідженнях.

Література:

1. Десять принципів Глобального Договору: Електронний ресурс, режим доступу: http://www.un.org.ua.
2. Малік І. П. Розвиток соціальної відповідальності бізнесу в Україні // Економічний простір. – № 13, 2008. – С. 112-123.
3. Вічевич А. М., Вайданич Т. В, Дідович І. І. Екологічний маркетинг: Навч. посібник. – Львів: УкрДЛТУ, 2012. – 248 с.
4. Ильяшенко С., Прокопенко О. Экологический маркетинг // Экономика Украины. – 2003, № 12. – С. 56-61.
5. Садченко О. В. Принципи і концепції екологічного маркетингу: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2002. – 400 с.
6. Траут Д. Диференцируйся или умрешь. – Издательство: Питер, 2016. – 240 с.
7. Воробей В. Корпоративна соціальна відповідальність чи вигода? // «Києво-Могилянська бізнес студія». – № 10, 2005. – С. 7-12.

Annotation

1. ***Maria Antalova, Viera Labudova***. **Labor market in the social quality – inspirational suggestions.** The social quality, by its nature, represents hopeful but also a long way to a new society to which we just started walking, so far only in the form of a vision that we try to develop in the theoretical, methodological as well as in empirical areas. We determined to continue in this trend and detect bonds and principles between its several factors and components. Of all its conditional factors we consider the social competence as the most important and after it the social inclusion with the labor market, which connects the different levels of the human capital and its ability for activation in the social environment. The connections have not yet been clearly identified. Therefore, we set up for goal of our paper to develop theory, or submit some inspirational ideas, to investigate the relationship of these both conditional factors from the specific aspect of forming the labor market in future.
   JEL Classification: A14, B49, Z1

2. ***Volodymyr Chumak*. Organization of training of police personnel in Georgia.** The article deals with the peculiarities of the training of police personnel in Georgia. The basic legal principles of service of police officers in practical units are investigated and the necessity of borrowing the mentioned foreign experience in Ukraine is emphasized. It is noted that the service in the Georgian police involves the passage of certain stages, which begin with the entry into service and end with dismissal from the service. The author rightly notes that during the service of the police, the workers undergo additional training – improving their qualifications. It is noted that an important element of the police service is motivation and the creation of incentives for successful

police activities. It is noted that such a stimulus is the salary of a policeman and his social package. The author notes that in order to stimulate the work of a policeman, he can be allocated for use a service apartment, house, auxiliary structures, land plots standing on the balance of the Ministry of Internal Affairs of Georgia. The article states that the conditions of service and police are somewhat similar, which is currently in the Ukrainian police, which is the basis for the implementation of Georgian experience in Ukraine.

3. ***Jarosław Czepczarz, Sabina Wiatkowska.*** **Innovation development and successful aging.** Telemedicine, especially for the elderly and lonely, creates many benefits. The patients who use e-health services can stay in an environment they all know well and in which they feel comfortable. The awareness of being under constant supervision positively influences their sense of security and increases life-quality. With their health deterioration, it becomes essential to quickly and easily contact health care institutions or a specialist. This allows to save time on commuting and speeds the diagnosis up.

4. ***Lukasz Dziarmaga.*** **The priorities of the organ leading the non-public educational institution different from JST according to law.** Non-public education is facing the challenge of adopting its educational services to the reforms of education. The leaders of non-public schools are the one who are to meet those expectations. The author shows which units are allowed to establish and lead those institutions and what competences are put on them.

5. ***Oksana Hetman, Nataliia Volkova, Kseniia Bondarevska.*** **Modern educational technologies in the training of future HR managers.** The relevant issues of training high professional specialists in the sphere of HR management have been discovered in our article. Different modern educational technologies have been described and characterized. Authors offer to classify

educational technologies in three divisions: educational process technologies, technologies of educational process' organization and technologies of educational management. Analyzing the pros and cons each of abovementioned wide typology, authors point out the significance of their interactions and interdependence. Place of HR management in the modern business cycle system has been justified. Accent has been done on the necessity to train high-qualified HR managers by means of modern technologies of real life study, such as workshops, case studies, interactive intellectually competitive games with a real background et al. Integrative mechanism of workshop based on case study for HR managers has been developed by authors in order to organize effective training in the higher educational establishments, including Ukrainian. Authorial propositions have a practical character, proved by implementation in the real business processes and Startup ideas. Authors hope that developed methods can support the qualified training of future HR managers during their study in universities.

6. ***Nataliia Kyrnis.*** **Conceptual principles of motivation of personnel of catering.** The article is devoted to questions of motivation of employees of enterprises of restaurant industry on special orders (food) according to functional groups. The purpose of the article is to develop a motivational package for catering restaurant workers. The motivation proposals of enterprises and priorities of interest (motivation) of employees according to material and non-material criteria, as well as material non-monetary character are considered. On the basis of motivational proposals and interesting priorities, the matrices of the company's proposals are constructed. Components of motivational packages for different groups of employees are formed depending on their functional responsibilities. The developed motivational packages are recommended to be introduced to restaurants catering companies.

7. ***Nataliya Sirenko, Kateryna Mikulyak.*** **Educational support for development agrarian sector in market environment.** The necessity of educational provision for the development of the agrarian sector in the external market environment is analyzed, established a dynamic combination of studying in universities and countries after graduation, the forecast of the number of employed persons to the enterprise according to the results of dual education has been proven, it is proved that for the effective development of the agrarian sector in the external market environment, it is necessary to involve from university to the enterprise the applicants of higher education, which are able to strengthen competitive advantages in the long run.

8. ***Tetiana Spirina, Tetiana Liakh, Alona Popova.*** **Social prevention of teenage bullying.** The problem of school violence, bullying is now recognized as one of the central psychological and pedagogical problems. The phenomenon of bullying is extremely common in modern Ukrainian school. Previously, this problem has been silenced for various reasons, not reported by cases of bullying, it was not accepted to discuss it. The article analyzes the phenomenon of bullying as a socio-pedagogical, psychological problem. Essential features, main causes, forms of the manifestation of the bullying are determined, the main features of this phenomenon are determined, the main mechanisms of its development are analyzed, the role structure of the bullying is described and the consequences for all of its participants are highlighted. Authors present results of the online survey of teenagers about understanding the essence of the bullying and experience.

9. ***Victoria Tsypko.*** **Preparation of specialists for the field of tourism in the conditions of Euro-integration innovations.** The development of the tourism industry in Ukraine is one of the priority needs in the European integration environment. Positive tendencies in the development of the tourist market

contribute to changing approaches to the development of vocational education and its scientific and methodological support, which fully relates to the system of training in the field of tourism. The article analyzes the principles of improving the quality of training specialists for the tourism sector on the basis of European integration innovations and it is proved that the modern system of professional training of tourism specialists should be based on the system "educational institution-tourist firm-student".

10. ***Tetiana Veretenko, Maryna Lekholetova.*** **The formation of health-preserving competence as a task of the professional training of social pedagogues and workers in higher educational institutions Ukraine.** The article clarifies the value of health-preserving competence in the professional activity of social pedagogues and workers, directions and forms of work regarding its formation. The attitude of future social pedagogues and workers of the higher education institutions Ukraine to their own health was defined by questionnaires. As a result, the survey had found that most of the surveyed students, future social pedagogues and workers: not competent in matters of health; not enough time is paid to their own health; they do not know the rules, that contribute to the preservation and strengthening of health and do not bind future profession with the necessity of having good health. Analysis data testified about the need for expansion content of the compulsory disciplines of training of social pedagogues and workers, that will be focused on the tasks of forming of health-preserving competence of the future of social pedagogues and workers.

11. ***Wladyslaw Wornalkiewicz.*** **Verification of the research when comparing in pairs.** If we deal with a multi-criteria decision problem, we can solve it with the Expert Choice program. The professional version of this program allows to hierarchically develop a problem up to the fifth level. The article presents an educational version, which involves a main goal, criteria and alternatives. They

were located in a base during the previous surveys among decision-makers, the aim of which was to average the significance of individual features of the problem structure. The aim of the procedure was to choose the dominant decision-making alternative, and in this respect a matrix of comparisons in pairs was used for both criteria and alternatives. In the summary assessment of both criteria and alternatives, the Expert Choice program uses a special coefficient that cannot exceed 0.1.

12. ***Mariya Aldoshyna, Olena Stryzhak*. Features of branding of higher education institution in educational services market.** The features of branding of higher education institution in educational services market are considered. Description of main areas of marketing activity of higher education institution on the example of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics is given. Main target audiences and possible ways of communication with them had defined. Necessity of application SADT Methodology in design and implementation of marketing strategy of higher education institution had substantiated. The IDEF model was proposed and main functions of branding of SOE on market of educational services had defined.

13. ***Mariia Bilous*. Postoperative complications of traumatic injuries of the spleen, depending on the injury nature and surgical interventions.** The article represents two clinical researches conducted among people who suffered from traumatic injuries of the spleen. We have chosen the optimal type of treatment depending on the nature of the damage. In the first research the total number of deasesed people was divided into two groups. The main group has included people suffered from traumatic injuries of the spleen and had organ-savingoperations, the comparison group has included deasesed people who were performed splenectomy. The second research describes the postoperative complications and mortality in this category of suffered people.

14. ***Victoria Beliavceva.*** **Formation and practical success of the united national territorial communities in Ukraine.** The research focuses on the theoretical basis of decentralization, real practical steps in the development of this process in Ukraine, the mechanism for managing reforms in the field of local self-government and territorial self-organization. Particular attention is paid to the creation of a regional territorial community in the Kharkiv region and to ensure their ability to independently solve issues of economic activity in their territory. It is proved that the process of decentralization becomes irreversible and the problems and contradictions that arise, it is possible to solve in "working mode".

15. ***Kateryna. Vovk, Kateryna Naumik-Gladka, Olha Skorynina-Porebna.*** **Criteria for improving the efficiency of the service sector in the organization of event-tourism activities in the region (on the example of hotel and restaurant business).** The modern rhythm of life creates an excessive psychological and physical stress on the person, which leads to the formation of additional options in the service sector. The article suggests considering event as one of the tools for social and psychological research of consumers in the hotel and restaurant business. The efficiency of using the organized event as an influencing factor on the formation of the quality of the provided service has been proved. Also, the authors propose to use the Method of unfinished sentences as way to study expectations and needs of clients regarding service services in the field of hotel and restaurant business. The article presents the results of a study in this service sector using the Method of unfinished sentences.

16. ***Valentyna Voronkova.*** **Influence of modern technologies for development of internet-economy in the conditions of information society and globalization 4.0.** In article the analysis of formation the concept of information management which has sped up evolution of mankind in direction of globalization and an information civilization is given, the central point of which

serves information as one of the most important resources of human activity; essence, problems and the basic directions of development of the concept of information management are substantiate. Modern technologies in economy and management, promote the development of the concept of information management and defining the information potential of the country.

17. ***Anna Davydova, Evhenyia Konak, Dmytro Gerasymchuk.*** **Research of behavior of consumers of medical services in Odesa region.** The article was devoted to the study of the behavior of consumers of medical services in the Odesa region. The main factors influencing the choice of a medical institution are identified, the attitude of residents of the Odesa region to public and private medical institutions was revealed. The trends in the ratio of public and private medicine were indicated, and the satisfaction of consumers with the quality of medical care had been assessed. The advantages and disadvantages of public and private medicine were identified. The main directions of the marketing strategy of private medical institutions for the Odesa region were proposed.

18. ***Alina Dulia.*** **Features of social support for combatants and their families in foreign countries and Ukraine.** Features of social support for combatants and their families in foreign countries have been analyzed. Types of social support for families of combatants have been defined and have been characterized (social and pedagogical support, legal support, psychological support, material support). The ways of improving the social support of combatants and their families in Ukraine have been outlined in the light of the experience of foreign countries.

19. ***Lilia Ereimina.*** **Pupils of boarding schools and their readiness for family life: implementation of training exercises.** Pupils of boarding schools and their readiness for family life: implementation of training exercises. The materials of

the publication are devoted to the actual theme of the present – the readiness of boarding school students for family life. The author presents an analysis of types of boarding schools, the essence of the deinstitutionalization reform in Ukraine is highlighted. The materials describe the author's training exercises on readiness for family life, developed on the basis of modern socio-pedagogical research. The results of their implementation are analyzed and the prospect of further scientific researches is determined.

20. ***Taina Zavora*. Housing policy reforming in the context of region socio-economic security providing.** The peculiarities of region socio-economic security in conditions of transformations are determined. The basis of housing policy impact on region socio-economic security is revealed. The preconditions for housing policy reforming in the direction of modernization, rehabilitation and reconstruction of Ukraine housing stock are established. The organizational and economic principles of housing stock thermo-modernization and the stages of its implementation are determined. The analysis of status and structure of Poltava region housing stock is done. The necessity of developing an energy efficient housing stock modernization strategy in the context of region socio-economic security providing is proved.

21. ***Anatolii Zychkov*. Principles of preventive work of teachers with families who were in difficult living conditions.** The article deals with theoretical analysis of the principles of preventive and educational work of teachers with parents and pupils from families which found themselves in difficult living conditions. The success of preventive work with the family will be guaranteed when you specifically know what you need to educate or re-educate in children, and whether you can apply this knowledge in practice. It is important for parents, as well as for teachers, to treat education as a kind of professional, not amateur activity, and persistently mastering the qualification of a specialist in preventive pedagogy.

22. ***Myroslav Koval, Zinaida Hipters.*** **Economic education as a factor of social protection: retrospective view.** The article deals with the contribution of the Ukrainian intelligentsia to the theory and practice of economic education of the population in the first half of the twentieth century. The analysis of practical activity and theoretical works of co-operators and teachers shows that both Western European scientists and domestic teachers contributed to the application of methods of psychological research in professional orientation, the development of economic education, the acquisition of new professions as a factor in social protection in difficult socio-economic conditions. They paid special attention to experimentation, generalization, theoretical comprehension of experiments and the implementation of new pedagogical experience in the practice of solving socio-economic problems and social protection of people.

23. ***Svitlana Kolomiets, Yana Tikan.*** **The principle of the polysystem goals in implementing the model of education of the national elite.** The principle of the polysystem goals in implementing the model of education of the national elite is analyzed in the paper. The value of the axiological approach in close connection with the cultural approach to the personal and professional development of the future specialists at the High School is highlighted. The model of the national elite's education and the basic principles of the psychological and pedagogical training of a highly qualified and a highly spiritual specialist that corresponds with the social function of the university in globalized world are developed. The practical implementation of the principle of the polysystem goals on the example of using innovative technologies, project technology in particular, for the vocational training, motivation of students' personal development is characterized in this paper.

24. ***Tetiana Litvinenko, Viktoriia Ivasenko.*** **Principles of planning street and road environment to the needs of persons with disabilities.** The problem of development and improvement of principles and receptions of planning of street-travelling network and also facilities of their providing, that would take into account the necessities of all users an environment, is in-process investigated, especially people with different nosologies of disability and other little mobile categories. Distinguished basic groups of principles in relation to planning of environment: architectonically-plan, technical and socially economic. Proposed methods of comprehensive evaluation of street and road maintenance environment to the needs of people with limited mobility and improvement of street and road network and its elements, which allows to assess the needs of people with limited mobility. Using this technique will allow a high degree of reliability and minimal possibility of subjective thoughts get comprehensive assessment of service level street and road network for people with limited mobility.

25. ***Jevgenija Nevedomsjka.*** **The necessity of mobile phone in social life and risk for health (review of literature).** Modern people spend a great deal of time communicating with mobile phones, however, they do not always think about how these devices work and how they affect the body. The article reviews the literature on the impact of mobile phones on the human body. Some recommendations for avoiding the negative impact of mobile phone radiation on the body are given.

26. ***Valentina Oglih, Valentina Volkova, Aleksii Shapovalov.*** **Reform of the education system in the context of economic development and public administration.** The study is devoted to the problem of reforming the education system in the context of economic development. The paper analyzes the discrepancies in the education system – the state – the individual labor market.

The authors study inconsistencies in the space-time continuum of the educational sphere in the context of the development of the economy of Ukraine. Authors investigate the effectiveness of reforms in education of allocative, social and adaptive type. The results of the analysis allowed us to determine the levers of influence on the sphere of education.

27. ***Olena Pavlenko, Albina Rozmarina.*** **Problems, trends and prospects of the ecologically oriented development of alternative energy.** The article is aimed to analyze and systematize the current state, problems and prospects for the development of alternative energy in the world and in Ukraine. Analyzed foreign experience in the field of renewable energy, presents the dynamics of the ratio of traditional and renewable energy sources in Ukraine. The expected positive effects from the introduction of alternative energy sources are determined. Proposed promising directions for the development of renewable energy in Ukraine. Improved organizational and economic approaches to the introduction of unconventional energy sources.

28. ***Assel Sadykova, Saida Sattieva, Shakhista Skenderova.*** **The results of a study assessing the educational environment by students of the Medical Faculty of the International Kazakh-Turkish University.** In the system of medical education is important not only the educational program itself and its components, but also the state of the educational environment, the General "climate", the conditions for the implementation of the educational process. The article deals with the perception of students of the medical faculty of different learning styles according to the results of a survey on Dundee Ready Education Environment Measure (DREEM).

29. ***Oleksiy Stupnytskyy*. Modern innovative-entrepreneurial higher education institutions: challenges and tendencies.** This article shows the understanding of innovations in the higher education through consideration the main characteristics as new content of training, education, management, ways of work, forms of organization. Constructive characteristics of innovations which can act as criteria of innovations in higher education institutions are described. Specific features of purposeful, intelligent change of pedagogical activity (and managements of this activity), development and introduction in educational institutions pedagogical and administrative innovations are analyzed. It has been found that at the beginning of improving of substantial innovations in education process university's management must understanding the various levels of innovations depending on degree of novelty of elements of educational practice. The positive synergetic effect of the combination of traditional and new innovation forms of education (including criterion of estimation) is determined.

30. ***Valeriia Tupchenko, Oleksii Ovcharenko*. Modern pedagogical technologies as psychological and pedagogical problem.** In the article didactic and methodical literature as for the problem of modern educational technologies, their classifications in particular, are analyzed. Actuality of this problem, development and application of modern educational technologies and definition of their role in education development in Ukraine are proved. Technological approach meaning in education which provides progressive character of studying and education is presented. The conclusions about the level of this problem development are made.

31. ***Tetiana Chernonosova, Nataliya Moroz, Anna Pankeieva*. Effective methods of reconstruction of urban areas on the example of the largest cities.** The needs of the population are constantly changing, most urban areas do not meet the current standards and the rules of improvement, the density of development,

the level of motorization, environmental and sanitary-hygienic condition of the urban area increases annually. The article deals with and analyzes the main problems of the formed development of the largest cities, effective methods of urban reconstruction and types of various reconstruction activities, the proposed version of the reconstruction of the residential area with the use of multi-level elements of improvement.

32. ***Zhanat Shalkharova, Shynar Otynshieva, Gul'naz Nuskabayeva.*** **Learning styles among students of the Medical Faculty of the International Kazakh-Turkish University.** Modern educational space is characterized by a large volume of rapidly updated information sources, and therefore the previous methods of training become less effective. In this regard, the main emphasis in the development of educational programs is on greater involvement of students in the educational process. At the same time, it is very important to identify the individual characteristics of students for more successful development of knowledge and skills required in the training of the relevant profession.

33. ***Liubov Yurchenko, Andrii Minosian, Oleksii Varypaiev.*** **Socially responsible business: environmental aspect.** The scale of enterprises and the volume of production brought environmental problems to the supra-state, planetary level. It is clear that in the coming years, at least until the period of development and widespread use of new environmental technologies, without the significant efforts of mankind to save the environment is impossible. There are many examples of such efforts, at the international level, numerous international agreements can be used, the joining of enterprises to the concept of socially responsible business. The spread of these principles in Ukraine has not yet been sufficiently investigated, although it is of paramount importance. The study and analysis of world and national experience in using the principles of socially responsible business in the context of providing environmental safety is foreseen by this work.

About the authors

1. *Maria Antalova* – PhD, Asiss. Prof. PhDr.
   Viera Labudova – PhD, Asiss. Prof. RNDr.
   University of Economics in Bratislava, Bratislava, Slovakia.

2. *Volodymyr Chumak* **–** PhD of Law Sciences., Leading Researcher,
   Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.

3. *Jarosław Czepczarz* – Doktor, Adiunkt
   Sabina Wiatkowska – Magister
   The Academy of Management and Administration in Opole, Opole, Poland.

4. *Lukasz Dziarmaga* – Magister
   The Academy of Management and Administration in Opole, Opole, Poland.

5. *Oksana Hetman* – PhD in Economics, Professor
   SE Association SEPIKE, Poitier, France
   Nataliia Volkova,– PhD in Public Administration, Associate Professor
   Kseniia Bondarevska – PhD in Economics, Associate Professor
   Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine.

6. *Nataliia Kyrnis*
   Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine.

7. *Nataliya Sirenko* – Doctor in Economics, Professor
   Kateryna Mikulyak
   Mykolayiv National Agrarian University, Mykolayiv, Ukraine.

8. *Tetiana Spirina* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Tetiana Liakh – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Alona Popova
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.

9. *Victoria Tsypko* – Doctor in Economics, Associate Professor
National Transport University, Kyiv, Ukraine.

10. *Tetiana Veretenko* **–** PhD of Pedagogical Sciences, Professor
Maryna Lekholetova – Teacher
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.

11. *Wladyslaw Wornalkiewicz* – Doctor of Engineering Sciences, Professor
The Academy of Management and Administration in Opole, Opole, Poland.

12. *Mariya Aldoshyna* – PhD in Economics, Associate Professor
Olena Stryzhak – PhD in Economics, Associate Professor
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine.

13. *Mariia Bilous* – Postgraduate Student
Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine.

14. *Victoria Beliavceva* – PhD in Economics
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, Ukraine.

15. *Kateryna Vovk* – Postgraduate Student
Kateryna Naumik-Gladka – Doctor in Economics, Professor
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine
Olha Skorynina-Porebna – Doctor in Sociology, Professor
National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

16. *Valentyna Voronkova* – Doctor in Philosophy, Professor
Engineering Institute of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine.

17. *Anna Davydova* – Assistant Professor
Evhenyia Konak
Dmytro Gerasymchuk
Odesa National Polytechnic University, Odesa, Ukraine.

18. *Alina Dulia* – Assistant Professor
Institute of Human Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.

19. *Lilia Ereimina* – Assistant Professor
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, Melitopol, Ukraine.

20. *Taina Zavora* – PhD in Economics, Associate Professor
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Poltava, Ukraine.

21. *Anatolii Zychkov* – Senior Lecturer
Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine.

22. *Myroslav Koval* – PhD of Pedagogical Sciences, Professor
Zinaida Hipters – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine.

23. *Svitlana Kolomiets* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Yana Tikan – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine.

24. *Tetiana Litvinenko* – PhD in Technical Sciences, Associate Professor
Poltava National Technical University named after Yuriy Kondratyuk, Poltava, Ukraine
Viktoriia Ivasenko – PhD in Technical Sciences
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, Ukraine.

25. *Jevgenija Nevedomsjka* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.

26. *Valentina Oglih* – PhD in Economics, Associate Professor
Valentina Volkova – PhD in Economics, Associate Professor
Aleksii Shapovalov – PhD in Technical Sciences, Senior Research Fellow
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine.

27. *Olena Pavlenko* – PhD in Economics, Associate Professor
Albina Rozmarina – PhD in Economics, Associate Professor
Odesa State Ecological University, Odesa, Ukraine.

28. *Assel Sadykova* – Master's of Medicine
Saida Sattieva – Master's of Medicine
Shakhista Skenderova – Master's of Medicine
International Kazakh-Turkish University named after Akhmed Yasawi, Turkistan, Kazakhstan.

29. *Oleksiy Stupnytskyy* – PhD in Economics, Professor
Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

30. *ValeriiaTupchenko* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Oleksii Ovcharenko – PhD in Technical Sciences, Associate Professor
Lugansk National Agrarian University, Kharkiv, Ukraine.

31. *Tetiana Chernonosova*
Nataliya Moroz
Anna Pankeieva
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, Ukraine.

32. *Zhanat Shalkharova* – Doctor of Medicine, Professor
Shynar Otynshieva – Master's of Medicine
Gul'naz Nuskabayeva – PhD of Medicine, Associate Professor
International Kazakh-Turkish University named after Akhmed Yasawi, Turkistan, Kazakhstan.

33. *Liubov Yurchenko* – Doctor in Philosophy, Professor
Andrii Minosian – PhD in History, Professor
Oleksii Varypaiev – PhD in Philosophy, Professor
Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Kharkiv, Ukraine.

ISBN 978 – 83 – 946765 – 6 – 8